

**Міністерство освіти і науки України
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Історичний факультет
Кафедра джерелознавства та спеціальних
історичних дисциплін**

ДРАГОМАНІВСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

**Збірник наукових праць
молодих істориків**

**2023,
Випуск 8(12)**

УДК 94(477)(066)

Д72

*Рекомендовано до друку Вченою Радою історичного факультету
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол № 5 від 26 квітня 2023 р.)*

Редакційна колегія:

Ветров І. Г. – кандидат історичних наук, професор;

Ищенко Ж. М. – кандидат історичних наук, доцент;

Журба М. А. – доктор історичних наук, професор;

Мелещенко Т. В., кандидат історичних наук, професор;

Потильчак О. В. – доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор і упорядник);

Руденко Н. В. – кандидат історичних наук, доцент;

Шарпаний В. Г. – доктор історичних наук, професор;

Шевченко О. Т. – кандидат історичних наук, доцент;

Рецензенти:

О. П. Ресніт – доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України;

О. О. Салата – доктор історичних наук професор;

Д72 Драгоманівські історичні студії: зб. наук. праць молодих істориків / відп. ред. і упор. О. В. Потильчак: кафедра джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін; історичний ф-т; УДУ імені Михайла Драгоманова. Київ-Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2023. Вип. 8(12). 312 с.

ISBN 978-617-640-600-6

У збірнику публікуються матеріали пленарного та секційних засідань XII Всеукраїнських драгоманівських читань молодих істориків «Україна в європейській та світовій історії: сучасний науковий і освітній дискурс», що відбулася на історичному факультеті УДУ імені Михайла Драгоманова 17 березня 2023 р.

У доповідях та повідомленнях учасників конференції висвітлюються як порівняно вивчені так і малодосліджені проблеми вітчизняної та світової історії, порушуються актуальні й контраверсійні питання, що стали предметом наукової та суспільної дискусії в Україні. Матеріали збірника мають на меті популяризацію наукових історичних досліджень, розширення їх джерельної бази, проблематики, поглиблення аналізу історичних явищ і процесів, олюднення історії.

УДК 94(477)(066)

ISBN 978-617-640-600-6

© Драгоманівські історичні студії, 2023

© Видавець Лисенко М. М., 2023

ЗМІСТ

Частина I. ПЛЕНАРНА ПАНЕЛЬ	9
<i>Даниленко В. М., Даниленко О. В.</i> Російсько-українська війна і проблема деколонізації України.....	9
<i>Гуменюк Б. І.</i> Особливості повномасштабної війни РФ проти України – як виклик регіональній та глобальній системам безпеки.....	14
<i>Рогут Д.</i> Pomoc humanitarna Polski dla Ukrainy – zarys działań po roku rosyjskiej agresji.....	18
<i>Шаповал Ю. І.</i> Соборність України: погляд Івана Лисяка-Рудницького.....	24
<i>Лисенко О. Є.</i> Деякі економічні аспекти гібридної війни Росії проти України.....	30
<i>Андрусишин Б. І.</i> Контрпропагандистський супротив рашистській програмі «денацифікації» України: досвід по року активної війни.....	36
<i>Потильчак О. В., Виговський М. Ю.</i> Система військового полону в Україні (2022-2023 роки): нормативно-правове забезпечення.....	41
<i>Журба М. А.</i> Суомі. Рік 1939. – Україна. Рік 2022. Трагічне дежавю.....	49
Частина II. ПАНЕЛЬНІ ДОПОВІДІ, ПОВІДОМЛЕННЯ ТА ДИСКУСІЇ	52
Розділ 1. АРХЕОЛОГІЯ, ДАВНЯ ІСТОРІЯ, МЕДІЄВІСТИКА ТА РАННІЙ НОВИЙ ЧАС	52
<i>Донець Н. М.</i> Нові знахідки на пам'ятці зарубинецької культури поблизу села Вишеньки: проблема походження.....	52
<i>Стоянова А. К.</i> Зародження культу богині Шакті.....	56
<i>Лагута Д. С.</i> Завоювання монголами Суздальщини: джерелознавчий аспект та історіографічна традиція.....	58
<i>Біленький Я. С.</i> Порівняльний аналіз організації війська французького та англійського королівств напередодні битви при Кресі 1346 року.....	61

Осмоловська О. Ю., Гріщенко В. Д.

Династична політика П'ястів (966-1138): шлюбні зв'язки та вплив родинної Традиції.....64

Басенко О. Е.

Створення та науково-освітні напрями діяльності Києво-Могилянської академії: особливості вітчизняної та польської історіографії.....67

Тарабан Ю. В.

Європейські традиції унормування теологічної освіти: до 425-ліття «Ratio Studiorum».....73

Андрєєв Д. А.

Перші спроби перепідпорядкування Київської митрополії Московським патріархатом (перша половина 60-х рр. XVII ст.).....78

Мишкевич Н. Ю.

Місце уніатської церкви в політичному курсі Івана Виговського.....82

Розділ 2.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ.....88

Тараненко А. В.

Німецькі поселення України (кінець XVIII – початок XX ст.).....88

Олександрук В. М.

Військові та невійськові наслідки Єгипетської кампанії Наполеона.....90

Косян А. Р.

Історія французької моди XIX ст.: історичний, культурний та соціальний аспекти.....92

Жолоб М. П.

Депортації: світові прецеденти та українські контексти.....94

Терещенко Т. В.

Комунікація імперського посадовця та української громади Києва у щоденнику Олександра Половцова (осінь 1880 – весна 1881 рр.).....97

Шеремета А. С.

Культурологічна та громадська діяльність Богдана Ханенка (остання чверть XIX – початок XX ст.).....101

Семененко А. С.

Боротьба за права жінок в період правління Едуарда VII (1903-1910 рр.).....104

Присяжненко К. М.

Культурна та видавнича діяльність українців у США наприкінці XIX ст.....	107
Могильник Я. О.	
Марія Склодовська-Кюрі, перша жінка вчена-експериментаторка.....	111
Мілютін М. Й.	
Лікарі Києва кінця XIX ст. на сторінках міської періодики: соціальний вимір...	114
Кіліна К. Т.	
Київський Інститут шляхетних дівчат у другій половині XIX – на початку XX ст. очима вихованок.....	119
Довга К. Л.	
Роль жінок та жіночих організацій США в Першій світовій війні.....	123
Білодід Є. Ю.	
Образ європейських міст другої половини XIX ст. у подорожніх записках Миколи Рігельмана.....	127
Кагарлицький О. І.	
Часопис «Киевская старина» та українське національне відродження.....	131
Павленко В. М.	
Олександр Мурашко та реорганізація художньої освіти в Україні.....	135
Романенко Д. О.	
Українські землі у тревелогах німецького барона Августа фон Гакстгаузена.....	138
Розділ 3.	
УКРАЇНА І СВІТ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1920-ТІ – 1940-ВІ РОКИ).....	142
Бондар С. В.	
Релігійна концепція Василя Зеньківського на тлі історичної доби.....	142
Бушура В. В.	
Аграрна політика Петра Врангеля в Україні.....	145
Барабаш О. В.	
Іван Огієнко та відновлення Української автокефальної православної церкви.....	152
Головко А. І.	
Політика Великої Британії щодо України в період Української революції 1918-1921 рр. та російсько-української війни 2014-2022 рр.....	155
Гончарук В. В.	
Монастирищина в часи національно-визвольних змагань (лютий 1917 – квітень 1918 рр.).....	160

Дериш Б. В., Литвин В. Ю.

Причини допомогової акції Чехословацького уряду емігрантам з України у 1920-1930-х рр.....166

Кондратюк Д. М.

Становлення та функціонування органів місцевої влади доби Директорії УНР: історіографія питання.....170

Матвєєва С. С.

Служба зв'язку як складова комунікаційної системи Галицької армії.....173

Снігур М. С.

Між недовірою та співчуттям: діяльність змішаних радянсько-румунських комісій у контексті масових втеч з радянської України в 1930-1933 рр.....176

Фастовець Ю. В.

Реалізація принципу transfer policy під час формування уряду Української Соціалістичної Радянської Республіки.....179

Чухомець О. О.

Угорський вплив на політичну систему Закарпаття в складі Чехословаччини 1920-1939 рр.....182

Ювко Є. Ю.

Відомості про Роменський дитячий будинок як місце пам'яті Голодомору-геноциду 1932-1933 рр.....186

Уракін М. Г.

Політика сталінського режиму на Житомирщині та Вінниччині напередодні німецько-радянської війни та її вплив на появу колабораціонізму.....189

Левченко Ю. І.

Щодо причин закриття німецькою цивільною адміністрацією Києва Педагогічного інституту у вересні 1942 року.....193

Сафонов К. А.

Микита Хрущов в Україні в роки Другої світової війни та в повоєнний час: специфіка керівництва.....199

Розділ 4.

УКРАЇНА І СВІТ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.....203

Грабінський В. О.

Закриті адміністративно-територіальні об'єкти України в 60-80-х рр. ХХ ст.....203

Карпунь Н. О.

Роль монарха Єлизавети II як консолідуючої сили Британської

Співдружності Націй	207
Костишак В. І.	
Внутрішня міграція української молоді в 1985-1991 рр.....	210
Шевченко О. Т., Стрельченко Л. В.	
Пропагандистське висвітлення Московської олімпіади-80 та Лос-Анджелеської олімпіади-84 в радянських та американських засобах масової інформації.....	213
Суббота Є. І.	
Кримськотатарське питання у добу «відлиги» (1953-1964 рр.).....	217
Шевченко М. С.	
Договір ОСО-1 як антитеза Карибській кризі та його значення.....	220
Попченко І. С.	
Становлення скаутських організацій як осередків соціалізації молоді в Україні наприкінці ХХ ст.....	223
Розділ 5.	
УКРАЇНА І СВІТ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ІСТОРІЇ. РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 2014-2023 РОКІВ.....	227
Шуточкін В. О.	
Військово-політична співпраця України та Туреччини в умовах повномасштабного вторгнення Росії.....	227
Коловоротний А. С., Двірна К. П.	
Ядерний шантаж тимчасово окупованою ЧАЕС в умовах російсько- української війни (лютий-березень 2022 року).....	231
Желєзко А. М., Талалаївська А. В.	
Іміджетворча діяльність України на міжнародній арені в умовах повномасштабної російсько-української війни.....	237
Кульбачна А. В.	
Російська окупація на Вишгородщині у документах, спогадах очевидців і речових джерелах.....	242
Бондар Т. М., Швець А. Д.	
Історична пам'ять про унікальні здобутки українського козацтва у формуванні національно свідомого сучасного українця.....	251
Розділ 6.	
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ.....	256

Гонка Л. С. Медико-санітарне забезпечення переміщених осіб-репатріантів (1944-1953 рр.): за документами з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.....	256
Харитоновна А С. Монетні знахідки з території Волині як джерельна база дослідження грошового обігу в регіоні XIV-XVII ст.....	261
Герасименко В. О. Grossi Pragenses на монетних ринках Центрально-Східної Європи: дослідження польської та литовської нумізматики.....	266
Клюєв А. М. Талер та його фракції у грошовому обігу Сіверщини у XVII – першій третині XVIII ст. за скарбовими та письмовими джерелами.....	270
Данилевич А. П. Історіографія дослідження життя та творчості українського етнографа Степана Носа.....	272
Діденко С. О. Збереження історичної пам'яті про події Української революції 1917-1921 рр. у музейному середовищі: досвід київських музеїв.....	275
Лисак М. В. Використання пірофілітового сланцю в монументальному будівництві та поховальній обрядовості Київської Русі XI-XIII ст.....	278
Касян Л. Г. Кінодокументи 1930-1991 років як джерело вивчення репрезентації образів українських письменників.....	281
Масютін Б. С. Дослідження Пересопницького Євангелія у XIX-XXI ст.....	285
Карабін Б. В. Постать Михайла Драгоманова у краєзнавчому доробку Михайла Федоровича Пономаренка.....	288
Загребельна Н. І., Яретик М. М. Уродженець Золотоноші Олексій Баранников – індійський святий.....	291
Щирський Д. С. Гончарство в Україні: тенденції та особливості розвитку.....	295
Алфавітний покажчик авторів.....	299
Алфавітний покажчик наукових керівників.....	306

Частина І
ПЛЕНАРНА ПАНЕЛЬ

УДК 94:355.01]:325.3-043.94(470+571:477)"2022/2023"

Віктор ДАНИЛЕНКО, Олександр ДАНИЛЕНКО
(м. Київ)

**Російсько-українська війна і проблема
деколонізації України**

Драгоманівські читання – важливий науковий захід, що став доброю традицією студентів і викладачів історичного факультету університету, який носить його ім'я. В цьому, 2023 році це вже дванадцяті читання. Вони проходять в складних умовах жорстокої російсько-української війни. Про її можливість М. Драгоманов навіть думки не допускав. Громадський та політичний діяч, історик, публіцист, літературознавець, фольклорист, автор майже тисячі наукових праць, він завжди залишався патріотом України і борцем за її вільний, демократичний і європейський розвиток. Будучи сам людиною європейського рівня, дотримуючись і сповідуючи європейські цінності М. Драгоманов і Україну розглядав і сприймав як частину європейського світу, без посередництва Москви і Петербургу.

М. Драгоманов був одним із тих, хто широко пропагував українську мову, культуру і освіту в Європі; вимагав від українців черпати європейські інтелектуальні здобутки, зміцнювати єдність України і Європи; вказував на згубність для України російського православ'я. Перед смертю просив, щоб його «не відспівував небритий і немитий московський піп». М. Драгоманов виховав ціле покоління українських інтелектуалів, які зрештою створили україністику, і саму Україну.

Неоднозначно до нього ставились сучасники: (українолюби закидали Драгоманову космополітизм, москвофільство та зросійщення; російські радикали та соціалісти – бачили в ньому українського шовініста). М. Драгоманов, як і інші ліберали, усвідомлював колоніальне становище України, визнавав імперську сутність Росії, засуджував її колоніальну політику.

Факт колоніального становища України і нині ставиться під сумнів окремими істориками і політологами. Так, один із випускників нашого факультету стверджує: Україна не була колоніальною, бо вона більш розвинена, ніж митрополія; інший зауважує: територія сучасної України не була класичною колонією. А яка була класичною? І в чому класика? Кожна колонія, як і митрополія, були різні, мали свої специфічні ознаки. Головна суть, ключове слово – «колонія».

У період існування СРСР офіційна ідеологія була, як відомо, антиколоніальною. Колоніальна сутність Російської імперії визнавалась, а от

Радянський Союз нібито не носив рис колоніальної імперії. Але, як це було характерно для радянської ідеології і політики, декларація зовсім не співпадала з практикою. СРСР – Росія мав усі ознаки колоніальної держави і продовжував політику імперії щодо своїх окраїн. Це довела війна Росії проти Ічкерії, Грузії, України.

Союз РСР від самого початку свого існування залишався утворенням імперського типу. Він «силою і шляхом тотального контролю утримував разом різноплеменний світ, - писав у 1992 р. сходознавець і політолог Альгес Празиускас, – своєрідний євразійський паноптікум народів, які не мали між собою нічого спільного, крім родових властивостей *Homosapiens* і штучно створених нещасть. Подібно до інших імперій, в Союзі склалися могутні імперські структури, ідеологія, система квазістанової нерівності. Російське ядро імперії аж ніяк не процвітало, але ця обставина не унікальна в історії імперій: в минулому подібну участь розділили Іспанія, Португалія, Анатолія». Історик Олександр Еткінд, професор Європейського університету у Флоренції зазначив: «Росія історію колонізувала навколишні простори». У 1972 р. відомий український учений Іван Лисяк-Рудницький передбачив розпад СРСР. Він вважав, що Радянський Союз був, по суті, колоніальною імперією, хоч і проголошував антиколоніальну ідеологію. «Уряд, який заплутався у нерозв'язаних суперечностях із принципами, від яких виводить свою легітимність, не може протривати довго», - писав Іван Лисяк-Рудницький.

Для отримання відповіді на питання, чи була Радянська Україна колонією Росії очевидно, треба чітко визначити, що таке колоніалізм і що таке колоніальна імперія? Треба зауважити, що визначень існує багато. Тому ми будемо спиратися на найбільш поширені і об'ємні, універсальні, спільними елементами у яких є наявність різних частин держави, які знаходяться в нерівних умовах, певні території піддаються економічній експлуатації та мають менше політичних прав. Частіше за все ці чужі території захоплені воєнним шляхом і їх основне населення належить до іншої національності. Приєднуючи нові землі, російська влада фізично знищувала і русифікувала народи та експлуатувала природні ресурси.

Наявність таких ознак характерна була й для України часів СРСР. Російські більшовики воєнним шляхом знищили українську державність у 1917–1921 рр. Знищено було її вогнища і на Далекому Сході, на Кубані. Хоча ще до другої половини 1920-х років на території України точилася збройна боротьба за незалежність. Для упокорення українського народу впродовж 1920–1930-х рр. застосовувалися жорстокі методи: репресії, висилки, «розкуркулення», депортації. Цілеспрямовано геноцидний характер мав голод 1932–1933 рр., як і його репетиційний попередник 1921–1923 рр. Набутий досвід винищення народу був застосований і в післявоєнний період – 1946–1947 рр.

Після окупації України на її території уже в 1920-ті рр. стояла Червона армія, що складала 1 млн. 200 тис. регулярного війська. На 85% воно складалося з великоросів. Були і наймані війська – китайські, монгольські, литовські полки. А ще були частини особливого призначення, ЧК, ДПУ. Діяла єдина централізована партія, єдині громадсько-державні структури.

Вся різношерстна політична верхівка України в 1920-30-і роки була репресована. Україна була остаточно завойована. Участь частини місцевого населення у воєнних діях на боці більшовиків дала їм підстави кваліфікувати події не як окупацію, зовнішнє завоювання, а як громадянську війну. Хоча за змістом ці воєнні насильницькі дії носили явно колоніальний характер. Збройна боротьба українців, особливо західних, у 1940–1950-х рр., явне тому свідчення.

В 1960-80-і рр. боротьба за зміну політичного статусу України видозмінилася, але не припинялася. З сфери фізичного протистояння вона перемістилася в сферу інтелектуальну, ідеологічну і культурно-духовну.

Характерною ознакою колоніалізму, в т.ч. радянського, була політична нерівність регіонів, республік, України і Центру. Радянський Союз був жорстко централізованою державою, де всі рішення приймала в Москві компартійна верхівка – Політбюро. Регіони завжди знаходилися в підпорядкованому становищі і мали виконувати рішення Центру – зовнішньої сили щодо України та інших республік.

У повоєнний період практика відносин Центру з республіками не була такою жорсткою, як у 1920–1930-і роки. Центр враховував інтереси місцевих еліт, нерідко використовував українську номенклатуру для зміцнення імперських основ політики і власних позицій. Місцева українська еліта була включена в радянську номенклатуру.

На думку Сергія Плохія, «починаючи з 1950-х років, українська партійна еліта не тільки правила своєю республікою, а й стала молодшим партнером в управлінні Радянським Союзом. У ці роки «друга радянська республіка», як називали Україну західні оглядачі, уклала з «республікою номер один» (тобто Росією) неофіційний пакт про поділ влади». Насправді висловлена вченим теза – велике перебільшення. Цей поділ, навіть «за замовчуванням», носив чисто формальний, показушний і пропагандистський характер. Реально всі важелі управління перебували в руках однієї політичної і управлінської еліти – російської. Український елемент її, тотально асимільований, покірний і відданий, навіть у часи його найбільшої присутності в центральній владі, діяв лише на «прислужці», як старанний виконавець волі імперських провідників.

В Україні діяли і спеціальні форми зовнішнього управління. Під повним контролем Центру завжди знаходилися всі силові органи. Командування військових округів в Україні підпорядковувалося виключно Москві. У 1970-1980-ті рр. в Україні перебувала півмільйонна радянська армія, сформована за екстериторіальним принципом. Як згадував перший Президент України Леонід Кравчук, армія, яка перебувала в Україні, «підпорядковувалася тільки Москві. Навіть Щербицький, член Політбюро, не міг давати ніяких директив командувачу округу, ніяких, це було поза республіканським впливом будь-якого рівня керівництва».

На сторожі імперських інтересів стояли структури політичного розшуку і політичних репресій. В складі Комітету держбезпеки УРСР діяв спеціальний відділ КДБ СРСР, який контролював діяльність Компартії України і всіх посадових осіб. КДБ радянської України був одним із найбільш реакційних підрозділів КДБ СРСР, оскільки постійно знаходився під особливим контролем Москви.

Колоніальний характер носила й економічна експлуатація національних районів СРСР. Про таку політику російського керівництва радянської держави щодо українських земель у складі СРСР вперше в Радянському Союзі заявив у 1928 р. економіст Михайло Волобуєв. У статті «До проблеми української економіки», поміщеній у журналі «Більшовик України» (1928 р.) він стверджував що Україна, як і в минулому, має всі ознаки колонії Росії й економічно експлуатується нею.

З роками колоніальна експлуатація України тільки посилювалася. І економіка, ресурси стали дешевою і основною базою індустріального розвитку СРСР. Висока інтенсивність використання матеріальних, фінансових і людських ресурсів України у межах СРСР привела до їх вичерпання. Відповідно у 1970-80-і роки суттєво уповільнилися темпи розвитку економіки радянської України. Неухильно зменшувалася її частка в загальносоюзних капіталовкладеннях. УРСР продовжувала індустріалізацію, у той час як високорозвинуті країни досягли постіндустріального рівня розвитку суспільства і вступили в технотронну еру.

В Україні відбиралися значні матеріальні і фінансові ресурси. За розрахунками британського вченого Пітера Вайлза, Україна регулярно вносила до радянського бюджету на 10% більше, ніж отримувала з нього. Вилучення поточного доходу України й використання його в інших регіонах СРСР, за твердженням американського економіста Холланда Хантера, було визначальною ознакою економічної історії України.

Так званий «міжреспубліканський розподіл праці», здійснюваний Москвою, зумовлював непропорційність і односторонність української економіки. Продукуючи переважно напівфабрикати, вона функціонувала як придатак до економіки Російської Федерації, де як правило виготовлявся кінцевий продукт. На кінець 1980-х рр. на Росії замикалися 72% господарських зв'язків України. При цьому Росія могла забезпечити виробництво 65% кінцевого продукту, а Україна – лише 15%. Фактично не мала замкненого циклу виробництва з більшості своїх виробів й українська частина союзного військово-промислового комплексу. 70–80% кінцевої продукції випускалося в Російській Федерації. В Україні випуск зброї та військової техніки із закінченим циклом виробництва становив лише 3–4% усієї номенклатури. Крім того, усі військово-промислові виробництва України мали своїх «двійників», інколи декількох, у Росії.

Реальністю радянського життя був культурний колоніалізм. Його нормою була вищість російської мови і культури, культурна і релігійна дискримінація. Випускників вищих навчальних закладів радянської України у великій кількості відправляли в російські регіони, а в Україну масово завозили їх російських колег. І нині в культурній, освітній, науковій сферах Російської Федерації фігурує величезна кількість вихідців з України.

Хоча окремі сучасні історики і політологи (С. Плохій, А. Окара, Г. Касьянов) пишуть про те, що в Радянському Союзі будь-які глобальні проекти здійснювалися на основі альянсу великоруського и українського народів, насправді це було не так. Великоруський і український народ ніколи не виступали в російській історичній традиції і політиці як рівносуб'єктні. Український народ розглядався, як підкреслювалося, переважно як частина великого російського народу, і стосунки

між ними будувалися не в площині спільної рівноправної взаємодії, а в площині підпорядкування, ієрархічної залежності, підпорядкованого й асимільованого використання сил і потенцій українського народу для загальноімперських цілей. Українців використовували, як зазначалося, не стільки як імпероформуєчий етнос, стільки як пасивний імперонаповнюючий та імпероутримуючий. Вони були по суті тією силою, що «збирала» великий євразійський простір, вибудовувала багато російських регіонів. Їх активно розселяли по всій імперії - від російського Нечорнозем'я до Далекого Сходу. Депортації, висилки, рознарядки, переселення, армія, будови п'ятирічок, освоєння цілини, Далекої Півночі, нафтогазових родовищ, будівництво БАМу та ін. стали основними каналами нищення українства і зміцнення російського імперського устрою і порядку.

Пізньорадянський колоніалізм носив «м'який», «ліберальний» характер, але це не змінювало суті. Основоположними рисами його залишалися нерівність, експлуатація, соціально-політичний диктат і послідовне та цілеспрямоване знищення ідентичності неросійських народів. Для України в нинішніх умовах тільки перемога у війні та глибока деколонізація може поставити народ і державу в один ряд з цивілізованими народами і країнами світу.

Для нас, істориків, кілька важливих зауваг до термінології, що «гуляє» в інформаційному просторі України, торкається нашого колоніального минулого і шкодить нашій ідентичності.

Зокрема: «громадянська війна 1917–1921 рр.». Її в Україні не було. Була російська воєнна інтервенція і російська окупація України з 1921 по 1991 р. «Українізація» – термін з арсеналу більшовицької ідеології. Він не відповідав і не відповідає реальним процесам. Йшлося і нині йдеться про дерусифікацію, декомунізацію, а точніше – деколонізацію України.

Висновки. Таким чином, деколонізація України це: 1) військово-політична незалежність (послідовна відсіч різного роду колаборації, недопущення російських партій до політики); 2) економічна незалежність, самостійність і самодостатність (нині 900 українських підприємств ще у російській власності); 3) культурна деколонізація – найважче, найскладніше: а) відмова від мови колонізатора (Білорусь. Трагедія Білорусії як держави: 80 % шкіл – російськомовні. Майже з 200 племен і народів Росії у 18 початкова освіта рідною мовою, і лише у чотирьох республіках: Татарстан, Тува, Якутія і Башкортостан рідною мовою навчаються діти вище початкової освіти); б) деколонізація свідомості і національної пам'яті (Лише у Києві 500 вулиць дерусифіковано); 4) усамостійнення церкви як національного інституту; 5) формування власної національної провідної верстви, державницької еліти.

Процес деколонізації України – складний і довготривалий. Її успіх – у єдності політичної волі «верхів» і широкій демократичній ініціативи «низів».

Список використаних джерел та літератури

1. Авторханов А. Империя Кремля. Советский тип колониализма. Вильнюс, 1990; Москва, 2001.
2. Попович Мирослав. Червоне століття. Київ, 2005.
3. Лосев Ігор. Чи була Україна колонією? Тиждень. 2017. 2 листопада №44(520).

4. Даниленко Віктор. Україна в 1985-1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ. 2018.
5. Плохій Сергій. Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу. Харків 2019.
6. За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі. В 2-х книгах/ Відпов. ред. Валерій Смолій; упоряд. Геннадій Боряк, Олексій Ясь. Київ: «Кліо», 2022. Книга 2.

УДК 327:355.01(470+571:477)

Борис ГУМЕНЮК
(м. Київ)

Особливості повномасштабної війни РФ проти України – як виклик регіональній та глобальній системам безпеки

Військова агресія РФ проти України є не тільки неспровокованою, несправедливою, але і безпрецедентною з точки зору змісту класичних воєн, які велись в минулому. В чому ж полягають особливості цього воєнного конфлікту в Європі, яка сподівалась, що після Першої та Другої світових воєн, які в основному проходили на її території, вона більше не зіштовхнеться із чимось подібним?

Я виділяю три особливості, які є характерними саме для цієї війни. Перша особливість. Це не тільки і не стільки класичний напад агресивної держави на свого сусіда з метою відібрати частину його території, захопити райони із багатими природними ресурсами та розвиненим промисловим потенціалом, або встановити контроль над морським узбережжям тощо.

Метою агресора насамперед є намагання стерти взагалі з лиця землі об'єкт агресії, в даному випадку, якщо згадати початок так званої «спецоперації», з боку офіційного кремля мова йшла про тотальну «деукраїнізацію», тобто абсолютне знищення України [1, с. 5]. Таку політику я називаю політичним канібалізмом ХХІ ст., явище, коли потужна з військової точки зору держава, ядерна держава ставить за мету фізично знищити, «проковтнути», як це було в далекі часи, представників «ворожого племені». Хоча при цьому, росіяни, як завжди лукавлять і крім гасла – «захисту Святої Русі» від колективного Заходу на полі бою, яким виявилась Україна, вони здійснюють класичні варварські грабежі, насильства, вбивства цивільного населення на окупованих територіях. Нагадаю про що іде мова. Відповідно до дослідження канадського аналітичного центру SecDev (серпень 2022 р.), Україна посідає четверте місце у світі по загальній цінній вартості природних ресурсів із щорічним видобутком приблизно у 15 млрд доларів та потенційним запасом вартістю до 7,7 трлн доларів.

Україна – одна із найбагатших країн Європи із запасами рідкісноземельних металів. Серед них – літій – «біле золото» ХХІ ст. А це – ядерна енергетика, атомна техніка, літійові акумулятори [2]. Тільки родовище Шевченкове в Донецькій області

має запас в 5,7 млн тон літію категорії C1, а категорії C2, понад 8 млн тон. А прогнозовані запаси літію в рф – 1 млн тон.

Наприкінці 2021 р., напередодні повномасштабного вторгнення Україна почала виставляти на аукціон дозволи на розробку своїх запасів літія, міді, кобальту. В листопаді Австралійська компанія «Європейський літій» заявила, що знаходиться в процесі отримання прав на два багатообіцяючих родовища в Донецькій області. І відразу ж на російсько-українському кордоні як таргани почали концентруватись російські війська, вторгнення набувало реальних рис.

Також нагадаю, що Україна взагалі є серед світових лідерів за обсягом покладів і видобутку сировинних ресурсів. В той час, коли територія України не більше 0,4 % світової площі і населення менше 0,8 від населення планети, Україна виробляє майже 5% сировини від загальнопланетарного обсягу та продуктів їх обробки. Україна володіє 30% запасів залізної руди, 75% марганцевої руди, 90% кристалічного графіту, значними запасами титану та цирконію, які містяться на території колишнього СРСР, тобто 1,6 частини планети. Ці елементи необхідні для технологічного прориву та стабільного існування в ХХІ ст. – виробництва напівпровідників (чипів), матеріалів із заданими властивостями, а це космічна авіа-автоіндустрії, розвиток військової техніки, тобто прогрес без них неможливий.

Проте, попри всі ці приховані і неприховані абсолютно матеріальні, прагматичні мотиви, не вони є визначальною рисою цієї війни. Ця війна з боку рф – війна філософських, моральних, правових, духовних цінностей. Держава агресор – рф, її внутрішня та зовнішня політика характеризуються цілою низькою властивостей, притаманних виключно антидемократичним, диктаторським режимам.

Україна – зворотній приклад. Наші цінності та орієнтири теж відомі. Їх було проголошено ще в Декларації про державний суверенітет (16.07.1990 р.), в Акті про Незалежність (24.08.1991 р.) та Конституції України (28.06.1996 р.). Наші цінності мають глибоку кореневу систему, вони проросли і переплелись з відомими європейськими стандартами та нормативами і тільки їх неухильне дотримання може зробити життя будь-якого суспільства безпечним, заможним, стабільним. В основі нашої моделі державоустрою лежить ідея суспільного договору між владою і народом, базовим стрижнем цієї конструкції є принцип верховенства права, дотримання фундаментальних прав і свобод кожного громадянина незалежно від його соціального статусу, ефективнодіюча, конкурентна модель економіки, наявність зрілого громадянського суспільства, яке здатне контролювати органи влади.

Саме ці кардинально протилежні погляди на сучасне життя і перспективи майбутнього розвитку були і є головною причиною початку повномасштабної війни рф проти України. Імперія, частиною якої тривалий час була Україна, не може змиритись з її втратою. Тому питання стоїть принципово: «Або імперія продовжує своє існування, або ми остаточно здобудемо незалежність і вона щезне з політичної мапи світу». Звичайно, переможемо ми.

Це – перша особливість цієї війни. Друга полягає в тім, що для нас, для українців, ця війна має два виміри. Зовнішній та внутрішній. Зовнішній це – фактичні бойові дії, які ведуть ЗСУ по звільненню української території від

загарбників. До зовнішнього виміру насамперед слід віднести провал так званого бліцкригу, коли агресор планував здолати наш супротив «за три дні», максимум два тижні, і провести свій парад перемоги на Хрещатику в Києві. Зовнішній вимір – це дві успішні літньо-осінні операції 2022 р. наших Збройних Сил по звільненню Харківщини і південних районів Херсонщини. Зовнішній вимір – це ефективна підтримка з боку країн НАТО по наданню військової допомоги нашим Збройним Силам, це – в тім числі їх навчання, тренування, багатоаспектна співпраця, яка дає всі підстави вірити в нашу Перемогу. Зовнішній вимір – військово-дипломатичний, це формат Рамштайну, в якому беруть участь не тільки країни безпосередні члени Альянсу НАТО, але і більше широкої міжнародної коаліції, умовна назва якої – країни колективного Заходу. Тому в рамках Рамштайна ми бачимо Японію, Австралію, Південну Корею, Ізраїль тощо. Тобто це – не політико-географічне поняття, воно геополітичне, глобальне, побудоване на спільних моральних, правових цінностях [3]. І тут все ясно: «Видно хто ворог, а хто твій друг, твій надійний союзник».

Але існує і внутрішній вимір цієї війни. Він не менш небезпечний, ніж зовнішній, при цьому він більш прихований, більш замаскований, має різноманітні форми прояву і подолати ворога в цьому вимірі, внутрішньому, так само необхідно, як і на полі бою. Що таке внутрішній ворог? Це колабораціоністи, представники п'ятої колони, які після провалу бліцкригу пригальмували свою діяльність, але нікуди не поділись, затаїлись і представляють собою серйозну потенційну загрозу. До цього внутрішнього ворога слід віднести всі вади нашого сьогодення, які заважають стати міцною демократично-соціальною державою. Недоведена до кінця судова реформа, слабкість громадянського суспільства, розбалансованість політичних еліт, елементи корупції в органах державного управління все це необхідно радикально знищити. Поскільки без перемоги над цим ворогом, Перемога на фронті не буде повною, надійною, стабільною. Подолати всі рештки радянської адміністративно-політичної системи, реально перейти на політико-правові європейські цінності в ході цієї війни і робить її унікальною та особливою.

Отже, війна РФ проти України виявила чисельні уразливі місця як в системі європейської безпеки, так і безпеки глобального масштабу. Природа цих прорахунків багатоаспектна. Це і дипломатичні прорахунки, і розвідувально-аналітичні і безпосередньо військові, і концептуально-політичні. Лідери країн євроатлантичного світу протягом останніх двадцяти років по суті не змогли до кінця зрозуміти, які процеси відбуваються в Росії, яку зовнішню політику вона формує і до чого це все веде. Хіба було мало мюнхенської промови керівника Кремля в 2007 р., щоб зрозуміти, що Москва серйозно налаштована на перебудову не тільки пострадянського, але і європейського простору за своїми лекалами? Хіба було не досить трагічних подій в Грузії в серпні 2008 р., коли після прямого втручання збройних сил РФ у внутрішні справи цієї країни, вона втратила значну частину своєї території? Хіба було мало початку війни, фактично розв'язаною РФ ще у 2014 р. проти України із анексією Республіки Крим, щоб зрозуміти, що не на газову російську голку треба було присідати країнам ЄС, беручи участь в проєктах «Північний потік-1», «Північний потік-2», а рішуче ставити агресора на місце? Не

висловлюванням «занепокоєнь» із Парижа та Берліна та рекомендаціями знайти «спільну мову» між агресором та жертвою потрібно було перейматись, а потрібно було б після першого ж порушення норм міжнародного права з боку кремля, запроваджувати найсуворіші економічні та політико-дипломатичні санкції, які тільки сьогодні почали розгортатись. Звичайно, краще пізно, ніж ніколи, але в даному випадку краще було б раніше, вчасно, ніж такою як сьогодні для України ціною.

Російська агресія висвітлила в тім числі неефективність і кволість, притаманну Європейській політиці сусідства, яка виявилась неспроможною попередити та пом'якшити ризики для Європи як на Середземноморському, так і Східноєвропейському напрямках. Події в Україні підтвердили, що замість передбаченого політикою сусідства утворення навколо ЄС «кола друзів» на кордонах Євросоюзу виникло те, що більше складається на «вогняне коло» збройних конфліктів.

Таким чином, російська повномасштабна агресія проти України продемонструвала зневагу з боку офіційної москви до міжнародного права, поставила під загрозу основи безпеки, сформованої у післявоєнний період, породила її глибоку кризу, стала логічним завершенням тривалої «геостратегії реваншизму», розпочала новий виток переділу планети.

Новим доказом небезпечної, безглуздої політики москви, яка руйнує архітектуру контролю над озброєнням і ставить світ на грань планетарної катастрофи, стало рішення путіна 21 лютого 2023 р. про призупинення її участі у Договорі із США про стратегічні наступальні озброєння (СНО). З цього приводу Генсек НАТО Єнс Столтенберг прокоментував: «Я шкодую про сьогоднішнє рішення росії призупинити свою участь у Договорі New Start». Він нагадав, що в останні роки росія неодноразово порушувала ключові угоди щодо контролю за озброєннями [4]. В своєму посланні федеральним зборам путін заявив, що росія призупиняє участь в Договорі СНО. Він також пригрозив: «Якщо США проведуть випробування ядерної зброї, то і ми проведемо». Слід зазначити, що Договір про СНО, який у 2021 р. продовжили на п'ять років, залишався єдиним чинним між рф та США договором у сфері контролю озброєнь. Підписаний у 2010 р. на десять років, СНО-3 обмежує стратегічні носії та ядерні боєголовки рф та США до 700 та 1550 відповідно. Договір міг продовжуватись на термін в п'ять років у разі доброї волі кожного із підписантів. Адміністрація Дональда Трампа не була налаштована на продовження Договору, однак його наступник Джо Байден погодився продовжувати дію New Start [5].

Таким чином, можна зробити загальний висновок, що вся стратегія зовнішньої політики путінської росії, яка опирається на хибні ідеологеми на кшталт «особливої місії рф» в сучасному цивілізаційному просторі, на «окремий шлях розвитку», «винятковість і єдину незаперечну правильність цінностей російського православ'я» привело до покрокових відхилень політичних лідерів цієї держави від загальноприйнятих норм міжнародного права і стандартів поведінки на світовій арені.

Протягом останніх двадцяти років рф невпинно скочувалась у прірву самоізоляції, побудови видимих і невидимих кордонів із світовою спільнотою, що

не могло неминуче не привести до перетину точки неповернення, оскільки ця стратегія, крім іншого, була наповнена войовничим, агресивним запалом щодо силового повернення до себе «істинно російських земель», які їй в сучасних умовах ніяк не належали.

Центром цього протистояння стала Україна, яка однозначно в 1991 р. проголосила курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, курс демократичного, суверенного розвитку. Повномасштабна війна РФ проти України, розпочата 24 лютого 2022 р., поставила під загрозу не тільки європейську, але і глобальну систему безпеки. Але співучасть країн колективного Заходу в протистоянні неоімперській політиці кремля означає лише те, що Україна неодмінно переможе, а країна-агресор, попри її ядерний статус, отримає нищівну поразку, що дасть потужний поштовх до розпаду цієї архаїчної політико-адміністративної системи, що аж ніяк не вписується в реалії XXI ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Заборонити рашизм. Київ, 2023. - С.5
2. Набожняк. О. «А насправді війна іде за літій». Чому не варто втрачати критичний погляд на новини. <https://texty.org.ua/fragments/106073/a-naspravdi-vijna-ide-za-litij-chomu-ne-varto-vtrachaty-krytychnyj-pohlyad-na-novyny/>
3. Антикремлівська коаліція зростає: Резніков почув важливе послання на зустрічі «Рамштайн». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubricato/3670096-antikremlivska-koalicia-zrostaє-reznikov-pocuv-vazlive-poslanna-na-zustrici-ramstajn.html>
4. НАТО про рішення РФ щодо ядерної угоди: Архітектура контролю за озброєннями зруйнована. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/02/21/7390296/>
5. Байден: Путін зробив «велику помилку», оголосивши про призупинення дії договору про СНО. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-biden-putin-sno-pomylka/32283309.html>

УДК 327:341.232(438:477)«2022/2023»

Даріуш РОГУТ
(м. Лодзь, Республіка Польща)

Pomoc humanitarna Polski dla Ukrainy – zarys działań po roku rosyjskiej agresji

Польська гуманітарна допомога Україні – план діяльності після року російської агресії

У перші місяці жорстокої агресії Росії проти України відбулася величезна мобілізація польського громадянського суспільства в рамках широкого спектру заходів допомоги. Особи допомагали індивідуально, створюючи неформальні ініціативи, а також

залучаючись до діяльності вже існуючих громадських організацій та громадських установ. Важко оцінити масштаби цієї допомоги, оскільки вона була значною мірою знизу і базувалася на співпраці багатьох кіл, які організовували фінансові та матеріальні збори, перевезення в Україну, розміщення біженців, медичну та медичну допомогу, надавали допомогу з інших країн. Під час різних видів збору волонтери також допомагали приймати, сортувати та розподіляти подарунки. Ліки, продукти харчування, матеріальна допомога у вигляді одягу чи домашніх меблів, пожертви для біженців і фінансові збори відбувалися практично в кожному польському місті. Біженцям допомагали різні організації, як польські, так і міжнародні, включно з Католицькою Церквою. Орієнтовна вартість допомоги, переданої в Україну через Карітас, становить приблизно 200 мільйонів злотих. У Польщі не було парафії, яка б не допомагала біженцям.

25 лютого 2022 року уряд прем'єр-міністра Матеуша Моравецького запусив механізм координації гуманітарної допомоги у зв'язку з нападом Росії на Україну. Підтримку надали Урядове агентство стратегічних резервів та інші державні установи, а також органи місцевого самоврядування, соціальні та приватні фонди. Це робили гміни, повіти, воєводства, фундації, асоціації, компанії тощо. На першому етапі допомоги – приймаючи десятки тисяч людей, які щодня перетинають українсько-польський кордон – більшу частину допомоги надавали громадяни Польщі ad hoc, соціальні установи, установи місцевого самоврядування та держави.

Відповідно до публікації Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) «Перспективи міжнародної міграції 2022», початковий обсяг польської гуманітарної допомоги для України у 2022 році сягне 8,36 млрд євро (приблизно 1,5% ВВП), тобто Польща в авангарді 27 європейських країн-донорів допомоги Україні. Сума гуманітарної допомоги Україні в розмірі 8,36 млрд євро складається з: 6,2 мільярда євро витратили на проживання та пряму фінансову допомогу, 1,5 мільярда євро – на освіту та 664 мільйони євро – на охорону здоров'я. Середня вартість допомоги на душу населення в Польщі становить 5225 євро.

За обсягом гуманітарної допомоги біженцям з України за Польщею йдуть Німеччина (6,8 млрд євро), Чехія (1,96 млрд євро), Іспанія (1,36 млрд євро) та Румунія (1 млрд євро). Початкова загальна вартість витрат 27 європейських країн на гуманітарну допомогу українським біженцям становить 26,7 млрд євро.

Лише за перші три місяці від початку вторгнення поляки пожертвували на підтримку жінок-біженок близько 10 мільярдів злотих, а державні витрати на ці цілі тоді сягали близько 1% ВВП.

W pierwszych dniach brutalnej i bezwzględnej agresji Rosji wobec Ukrainy doszło do olbrzymiej mobilizacji polskiego społeczeństwa. Wynikało to z bardzo wielu przesłanek, m.in. z faktu, że Polacy doskonale pamiętają traumę sowieckich represji z własnej historii i tragiczne losy ludności cywilnej. Nie zapomnieli o ludobójstwie Polaków w ramach tzw. operacji polskiej z lat 1937-1938, agresji i okupacji sowieckiej z września 1939 roku, kolejnych falach deportacji w 1940 roku jak również o Zbrodni Katyńskiej. Głęboko w polskiej świadomości pozostała druga okupacja sowiecka połączona, od drugiej połowy 1944 r., z procesem masowych wywózek w głąb Związku Sowieckiego około 100 tys. osób do obozów dla jeńców wojennych i internowanych, obozów kontrolno-filtracyjnych (PFL) i koncentracyjnych obozów pracy (ITL) oraz narzucona dyktatura komunistycznych kolaborantów. Była to kolejna fala terroru, mordów, aresztowań i tysięcy skazanych więźniów politycznych.

Doświadczenia historyczne, świadomość skali tragedii cywilnej ludności, głęboka empatia do drugiego człowieka, humanitarna i chrześcijańska potrzeba pomocy drugiemu człowiekowi, brak akceptacji dla rosyjskiej agresji, spowodowała, że Polacy spontanicznie otworzyli swoje serca dla ukraińskich sąsiadów. Polacy powszechnie pomagali indywidualnie, tworząc inicjatywy nieformalne, jak i angażując się w działania już istniejących organizacji społecznych i instytucji publicznych. Skalę tej pomocy niełatwo jest oszacować, gdyż w dużym stopniu miała charakter oddolny i opierała się na współpracy wielu środowisk, które organizowały zbiórki finansowe i rzeczowe, transporty na Ukrainę, zakwaterowanie dla uchodźców, pomoc medyczną i lekarską, przekazywały pomocy płynącą z innych państw. Wolontariusze podczas różnego typu zbiórek pomagali także w przyjmowaniu, segregowaniu i wydawaniu darów. Przekazywanie lekarstw, żywności, pomoc rzeczowa w postaci odzieży czy wyposażenia mieszkania, darowizny na rzecz uchodźców i zbiórki finansowe odbywały się praktycznie w każdej polskiej miejscowości.

25 lutego 2022 r. rząd premiera Mateusza Morawieckiego uruchomił mechanizm koordynacji pomocy humanitarnej w związku z atakiem Rosji na Ukrainę. Podjął działania błyskawicznie, a wsparcie przekazywano przez Rządową Agencję Rezerw Strategicznych i inne instytucje państwa, a także ze środków samorządowych, społecznych i prywatnych. Robiły to gminy, powiaty, województwa, fundacje, stowarzyszenia, firmy itp. W pierwszej fazie działań pomocowych – przyjmowania dziesiątek tysięcy przekraczających granice ukraińsko-polską każdego dnia podejmowano z potrzeby serca przez obywateli polskich. Do tego dołączyły instytucje społeczne, samorządowe oraz państwowe.

Rząd polski podjął szereg działań umożliwiających szybka ścieżkę organizowania i wysyłania konwojów humanitarnych na Ukrainę. Uruchomiona została strona specjalna strona internetowa: <https://www.pomagamukrainie.gov.pl/>, za pośrednictwem której koordynowano pomoc. Na stronie dostępny był formularz zgłoszeniowy dla wszystkich zainteresowanych pomocą Ukrainie. Towary unijne o wartości do 1 000 EUR, będące pomocą humanitarną kierowaną na terytorium Ukrainy były zgłaszane ustnie do procedury wywozu w granicznym oddziale celnym. W przypadku transportów o wyższej wartości objęte były specjalną procedurą wywozu w systemie AES/ECS2. W transporcie drogowym objęcie procedurą wywozu nie odbywało się w oddziale celnym granicznym, tylko realizowane było w wewnętrznych placówkach celnych, w których takie formalności można było podejmować przez stronę internetową, co bardzo przyspieszało i upraszczało odprawę celną. W drogowych przejściach granicznych w Dorohusku i Korczowej obowiązywała uproszczona procedura obsługi samochodów ciężarowych z pomocą humanitarną dla Ukrainy. Z formularzy internetowych mogły korzystać osoby organizujące wysyłkę towarów unijnych, których transport rozpoczyna się nie tylko w Polsce, ale także w innych krajach członkowskich [1].

Pomoc humanitarną koordynowała Kancelaria Prezesa Rady Ministrów wraz z Ministerstwem Spraw Zagranicznych, Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji, Rządową Agencją Rezerw Strategicznych oraz właściwymi wojewodami. Suma kosztów Rządowej Agencji Rezerw Strategicznych wydatkowanych na wszystkie działania pomocy Ukrainie i Ukraińcom w Polsce wynosi już 1 475 mln zł [2]. Działania rządu, reprezentowanego głównie przez wojewodów, koncentrowały się głównie w

dużych miastach (Warszawa, Kraków, Wrocław, Łódź, Poznań, Gdańsk), gdzie odpowiadali za koordynację punktów recepcyjnych i relokacyjnych.

Działania realizowane przez administrację samorządową w dużych miastach w odpowiedzi na przyjazd osób uchodźczych realizowane były w dwóch etapach. W pierwszym, trwającym kilka miesięcy, skoncentrowano się na zapewnieniu niezbędnej pomocy humanitarnej, w tym organizacji tymczasowych miejsc noclegowych, wyżywienia, dalszego transportu i udzielania podstawowych informacji. Działania podejmowane w tym okresie realizowane były głównie ad hoc. Drugi etap obejmował średnio- i długofalową pomoc włączającą osoby uchodźcze w różne obszary życia miast, w tym w rynek pracy, system edukacji, pomocy społecznej i zapewnienie równego dostępu do usług miejskich, także w systemie mieszkaniowym.

Przed wybuchem wojny, w Polsce mieszkało ok. 1,5 mln Ukraińców i Ukrainek. Liczba ta błyskawicznie wzrosła w ciągu kolejnych miesięcy. Skala przyjazdu osób uciekających była bezprecedensowa - zaledwie w ciągu pierwszych dwóch tygodni po 24 lutego 2022 r. granicę przekroczyło milion osób. Polska jest krajem Unii Europejskiej, która przyjęła największą liczbę osób uciekających. W szczytowym okresie było to nawet około 2 mln osób. Część z nich została w Polsce, część skierowała się do innych państw zachodnich. Tylko niewielka część przyjeżdżających zamieszkała w punktach zbiorowego noclegu, a większość znalazła schronienie w prywatnych domach.

Od 24 lutego 2022 r. do początku stycznia 2023 r. odnotowano ponad 8,8 mln przekroczeń granicy z Ukrainy do Polski oraz ponad 7 mln przekroczeń w kierunku przeciwnym. Oznacza to około 2-milionowy pozytywny bilans przekroczeń granicy. Oznacza to, że blisko 1/3 osób uchodźczych przynajmniej czasowo powróciła do kraju pochodzenia (dotyczyło to pewnie większości tej grupy) albo wyjechała. Około 450 tys. podjęło pracę, a liczba dzieci z Ukrainy uczących się w polskich szkołach wynosi niemal 200 tys. [3].

Uchodźcom pomagały różne organizacje, zarówno polskie i międzynarodowe. Z Polskiego Centrum Pomocy Międzynarodowej oraz amerykańskiej organizacji CAREO osoby, które korzystały z pomocy to najczęściej samotne matki z dziećmi lub babcie opiekujące się wnukami. Były również osoby niepełnosprawne lub wychowujące dzieci z niepełnosprawnościami. Fundacja PCPM razem z CARE dostarczyła w sumie pomoc dla 3400 rodzin Łucka i Kijowa. Wcześniej transporty humanitarne organizowano w rejon Drohobycza, Truskawiec czy Stebnyk [4].

Z szeregu instytucji państwowych udzielających pomocy humanitarnej możemy wymienić np. Pomorski Urząd Celno-Skarbowy w Gdyni, który przekazał nieodpłatnie blisko 5 tys. kurtek na rzecz pomocy humanitarnej dla Ukrainy. Przygotowany przez funkcjonariuszy i pracowników towar został przewieziony do Rządowej Agencji Rezerw Strategicznych w Warszawie. Decyzją sądu towar został przekazany na rzecz skarbu państwa a następnie do potrzebujących [5].

Olbrzymią rolę w pomocy odegrał Kościół Katolicki. Jak informował przewodniczący Komisji Episkopatu Polskiego arcybiskup Stanisław Gądecki, Kościół w Polsce za pośrednictwem Caritas Polska i Caritas diecezjalnych udzielił wsparcia w różnej formie ponad 2 mln uchodźców. Wartość pomocy w postaci udzielenia schronienia, posiłków, paczek żywnościowych i darów rzeczowych oraz wsparcia integracyjnego wyniosła ok. 337 mln zł. Od pierwszych dni wojny Caritas udziela

wsparcia rzeczowego w Ukrainie, wysyłając transporty pomocy humanitarnej o wartości ok. 260 mln zł.

Ogółem do końca 2022 r. za pośrednictwem samej tylko Caritas na Ukrainę trafiło ok. 1000 tirów, nie licząc wielu mniejszych transportów pomocowych z wykorzystaniem mniejszych pojazdów typu bus. Szacunkowa wartość pomocy przekazanej na Ukrainę za pośrednictwem Caritas to ok. 200 mln zł. Wsparcie to nie tylko podstawowa pomoc humanitarna w postaci żywności, ale również środki medyczne czy agregaty prądotwórcze

Równoległe do transportów humanitarnych uruchomiona została akcja #PaczkaDlaUkrainy. Dzięki darczyńcom udało się już wysłać na Ukrainę niemal 50 tys. paczek z podstawową pomocą humanitarną zawierających żywność z długim terminem przydatności do spożycia (m.in. makaron, herbata, konserwy) oraz artykuły higieniczno-kosmetyczne (np. mydło, pasta do zębów, plastry opatrunkowe) o wartości ponad 15 mln. zł. Nie było w Polsce parafii, która by nie pomagała uchodźcom. Kościół przyjmował i przyjmuje uchodźców wojennych w domach wypoczynkowych, klasztorach zakonów męskich i żeńskich, ośrodkach Caritas, ośrodkach należących do ruchów i wspólnot, w parafiach a także za pośrednictwem parafii – w domach wiernych.

Dzięki Caritas 8 tys. ukraińskich dzieci uczestniczyło w wyjazdach wakacyjnych oraz otrzymało wyprawki szkolne. Ponad 450 dzieci zostało przyjętych do przedszkoli prowadzonych przez zakonnice, a ponad 300 – do szkół. Udzielana im też była pomoc medyczna, psychologiczna i duchowa, a ok. 350 dzieci korzystało z nauki języka polskiego organizowanej przez siostry [6].

Według publikacji Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) „International Migration Outlook 2022” wstępna wysokość polskiej pomocy humanitarnej dla Ukrainy w 2022 r. osiągnie 8,36 miliarda EUR (ok. 1,5% PKB), co stawia Polskę na czele 27 europejskich państw donorów pomocy Ukrainie. Na sumę 8,36 mld EUR pomocy humanitarnej dla Ukrainy składa się m.in. 6,2 mld EUR wydane na zakwaterowanie i bezpośrednią pomoc finansową, 1,5 mld EUR na edukację oraz 664 mln EUR na opiekę zdrowotną. Średni koszt pomocy per capita w Polsce to 5 225 EUR. Z pomocą humanitarną dla uchodźców z Ukrainy na kolejnych miejscach po Polsce plasują się Niemcy (6,8 mld EUR), Czechy (1,96 mld EUR), Hiszpania (1,36 mld EUR) oraz Rumunia (1 mld EUR). Wstępny, łączny koszt wydatków związanych z pomocą humanitarną dla ukraińskich uchodźców poniesiony przez 27 państw europejskich to 26,7 mld EUR [7]. Polki i Polacy zaledwie w ciągu pierwszych trzech miesięcy od rozpoczęcia inwazji przekazali około 10 miliardów złotych na wsparcie uchodźczyń, a wydatki publiczne w tym czasie na ten cel sięgnęły ok. 1% PKB [8].

Zgodnie z danymi Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców (UNHCR) z końca listopada 2022 r., w Polsce przebywa ponad 1,52 mln uchodźców z Ukrainy. To najwyższa liczba uchodźców ukraińskich wśród państw europejskich. Na kolejnych miejscach plasują się Niemcy z 1,02 mln, Czechy 464 tys. oraz Włochy z 165 tys. uchodźców z Ukrainy [9]. Wg danych polskiej Straży Granicznej liczba osób, które przekroczyły polsko-ukraińską granicę od 24.02.2022 do listopada 2022 r. wynosi ponad 8 mln, z tej sumy ok. 2,5 mln osób zostało ewakuowanych, wśród nich ponad 100 tys. obywateli innych narodowości z ponad 180 państw. Około 97% uchodźców ukraińskich w Polsce stanowią kobiety i dzieci [10].

Według danych na 6 lutego 2023 r. w Polsce przebywało prawie milion obywateli i obywaterek Ukrainy zarejestrowanych jako uprawnione do uzyskania pomocy w związku z ucieczką przed wojną. Ponad 1,4 mln uchodźców z Ukrainy otrzymało numer PESEL potwierdzające objęcie ochroną czasową na Terytorium RP. Stało się tak na mocy ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa zgodnie z decyzją wykonawczą Rady UE [11].

Faktycznie większość polskiego społeczeństwa zaangażowała się w pomoc osobom uciekającym przed agresją rosyjską. Naród ukraiński znalazł bezpieczne miejsce u swojego zachodniego sąsiada. Moi zdaniem Polacy okazali wsparcie i pomoc na odpowiednim, do tej tragicznej sytuacji, poziomie. Nie zawiedliśmy Ukrainy jako państwo i naród.

Spis wykorzystanych źródeł i literatury

1. <https://www.gov.pl/web/finanse/zasady-realizacji-transportow-z-pomoca-humanitarna-na-ukraine> (dostęp 21.02.2023).
2. <https://www.gov.pl/web/polskapomoc/minal-rok-od-pelnoskalowej-militarnej-agresji-rosji-na-ukraine> (dostęp 5.03.2023).
3. Polska szkoła pomagania, Przyjęcie osób uchodźczych z Ukrainy w Polsce w 2022 roku, redakcja Sarian Jarosz, Witold Klaus, Warszawa 2023, s. 15 i następne.
4. <https://pcpm.org.pl/regularne-transporty-pomocy-humanitarnej-do-ukrainy-pcpm-dociera-tam-gdzie-potrzebna-jest-pomoc.html> (dostęp 3.03.2023).
5. <https://www.pomorskie.kas.gov.pl/pomorski-urząd-celno-skarbowy-w-gdyni/wiadomosci/aktualnosci/> (dostęp 27.02.2023).
6. <https://www.radorodzina.kalisz.pl/kosciol-w-polsce-pomaga-ukrainie-bilans-wsparcia> (dostęp 1.03.2023).
7. Responding to the Ukrainian refugee crisis. https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2022_23898d5a-en.
8. Polska szkoła pomagania, Przyjęcie osób uchodźczych z Ukrainy w Polsce w 2022 roku, redakcja Sarian Jarosz, Witold Klaus, Warszawa 2023, s. 10.
9. <https://www.gov.pl/web/polskapomoc/polska-w-scislej-czolowce-panstw-donorow-pomocy-humanitarnej-ukrainie> (dostęp 19.02.2023).
10. Do 26 marca 2023 r. granicę polsko-ukraińską przekroczyło 10,6 mln uchodźców z Ukrainy, głównie kobiet i dzieci. Warto zauważyć, że miesiąc temu, od dnia 26 lutego 2023 r., liczba ta wynosiła 9,797 mln osób. Czyli tylko w ostatnim miesiącu do Polski wjechało ponad 603 tys. Ukraińców. Straż Graniczna szacuje, że łączna liczba obywateli Ukrainy, którzy wrócili z Polski od 24 lutego 2022 r. do 20 marca 2023 r. wynosi 8,8 mln. <https://www.ukrainianinpoland.pl/how-many-ukrainians-have-crossed-the-ukrainian-polish-border-since-the-beginning-of-the-war-current-data-pl> (28.03.2023).
11. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/kraj/artykuly/8572320,obywatele-ukrainy-pesel.html> (1.03.2023)

УДК 323:172.15]:929(477)«19»

Юрій ШАПОВАЛ
(м. Київ)

Соборність України: погляд Івана Лисяка-Рудницького

Стаття містить аналіз поглядів одного з найцікавіших українських істориків ХХ століття Івана Лисяка-Рудницького на проблему соборності українських земель. Він надавав великого значення соборності в першу чергу як інтеграції нової сукупної свідомості українських мас.

Ключові слова: історія України, ідея соборності, конвергенція Західної і Східної України, Крим, Росія.

Найбільш активний дослідник і популяризатор інтелектуальної спадщини Івана Лисяка-Рудницького (1919-1984) професор Ярослав Грицак цілком слушно підкреслював: «...Мабуть, немає іншого історика, який би так радикально переосмислив, що таке українська історія і як про неї писати. Переосмислення історії України було головним проектом життя Рудницького. У нього було дивовижне життя, яке відповідало його видатній інтелектуальній спадщині. Але бути видатним не обов'язково означає бути успішним» [1, р. 302].

Життя Лисяка-Рудницького, яке він завершив на посаді професора Альбертського університету в Канаді, яскраво відбивають його щоденники, видані в Україні у 2019 році [2]. Наукова кар'єра Івана Лисяка-Рудницького після навчання у Колумбійському університеті у Нью-Йорку була зламана 1954 року через донос про нібито «прорадянські симпатії» молодого дослідника (це був час «полювання на відьом» у США¹). Після цього Лисяк-Рудницький був вимушений переїхати до Філадельфії до батьків його дружини, де спочатку працював контролером у громадському транспорті. Зрештою він повернувся до викладацької та дослідницької роботи.

Не дивлячись на те, що у західному академічному дискурсі в ті часи панувала (та й дотепер ніяк не йде) історія Росії, історія України завжди була в полі зору

¹ «Полювання на відьом» - політична кампанія у США, що розпочалася промовою сенатора Джозефа Маккарті 9 лютого 1950 року в місті Вільямс (штат Західна Вірджинія). Сенатор заявив, що довів до відома держсекретаря список з 205 комуністів, які працюють в Держдепі, стала сенсацією і сигналом для активізації антикомуністичних сил. У 1953 році до боротьби із комуністичною загрозою були залучені комітети Палати представників та Сенату, численні антикомуністичні комітети у федеральних, державних і місцевих органах влади, а також приватні розшукові агентства. Чистці було піддано державний апарат, армійське і флотське керівництво, викладацький склад коледжів і університетів, діячів культури, умовою перебування яких на посаді слугувала заява під присягою про непричетність навіть у минулому до діяльності Компартії. У 1954 році за ініціативою маккартистів Конгрес прийняв «Акт про контроль над комуністами», яким оголосили компартію поза законом і визначили 14 ознак приналежності до комунізму. Згодом, під тиском преси і громадськості для вивчення діяльності Маккарті було створено спеціальний комітет, який 2 грудня 1954 року засудив його поведінку як негідну за волюнтаристські дії, «необґрунтовані звинувачення» і порушення етики, які могли призвести до «безчестя Сенату».

Івана Лисяка-Рудницького. Не ігнорував він і проблему соборності України. Це, зокрема, засвідчує двотомне зібрання його творів під назвою «Історичні есе» [3].

Важливим етапом в осмисленні проблеми соборності для Лисяка-Рудницького стало утворення еміграційної Української Національної Ради (УНРада). Нагадаю, що вона являла собою передпарламент (законодавчий орган) Державного Центру Української Народної Республіки². Вона була створена навесні 1947 – влітку 1948 року для координації дій українських партій та організацій, що стояли на самостійницьких позиціях. УНРада припинила свою діяльність у березні 1992 року після складання повноважень Державного Центру Української Народної Республіки і передачі їх законній владі незалежної України.

У 1950 році Лисяк-Рудницький друкує статтю «Українська Національна Рада й ідея соборності». Через два роки після створення УНРади дослідник називає цю подію «найбільшим дотеперішнім досягненням нашої політики на еміграції» [4, с. 300]. Головним імпульсом для такої оцінки є те, що УНРада являє собою національно-державний центр всеукраїнського або соборного значення, в ній вперше поєднані в одній спільній репрезентації всі території України, зокрема Україна наддніпрянська та західна.

Звертаючись до проголошення Директорією УНР 22 січня 1919 року на Софійській площі в Києві злуки (єднання) всіх українських земель (західних і східних) в одну Українську державу, Лисяк-Рудницький зазначає: «Не зважаючи на те, що акт 22 січня 1919 р[оку] не був у свій час практично введений у життя, він залишився вихідною точкою всієї дальшої еволюції. В міжвоєнній добі українські землі знову опинилися розділені чужими державними кордонами. Але постулат соборності став невід'ємною частиною всіх українських «політичних програм цієї доби – від консервативно-гетьманської починаючи й на націонал-комуністичній кінчаючи» [4, с. 301-302].

Розглядаючи колишніх українських націонал-комуністів типу Миколи Хвильового³ чи Миколи Скрипника⁴ як останніх носіїв незалежної політичної думки, Лисяк-Рудницький підкреслює, що ці середовища були налаштовані виразно по-соборницьки: «До проявів активного соборництва націонал-комуністів належало субвенціонування культурного життя серед українських «скупчень у

² Державний Центр УНР в екзилі (ДЦ УНР) – сукупність законодавчих і виконавчих українських органів влади, які у 1921-1992 роках діяли поза межами України.

³ Хвильовий Микола Григорович (справжнє прізвище Фітільов) (1893-1933) – прозаїк, поет, публіцист. Активний адепт політики «українізації», автор низки памфлетів, що мали в середині 1920-х років в ході літературної дискусії великий суспільно-політичний резонанс і привернули увагу Й. Сталіна. Своєрідним продовженням цих памфлетів стала стаття «Україна чи Малоросія?». У цих творах висловив вимогу перед новою українською літературою припинити наслідувати Москву й орієнтуватися на «психологічну Європу». Підтриманий «націонал-комуністами», був підданий демагогічній критиці особисто Сталіним та його прихильниками. Напередодні арешту покінчив життя самогубством. Докладніше про літературну дискусію див.: Luckyj George S. N. *Literary Politics in the Soviet Ukraine, 1917–1934*. Durham and London: Duke University Press, 1990; Shkandrij Myroslav. *Modernists, Marxists and the Nation: The Ukrainian Literary Discussion of the 1920s*. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, University of Alberta, 1992.

⁴ Скрипник Микола Олексійович (1872-1933) - політичний діяч, один із ідеологів політики українізації. У 1927-1933 роках - народний комісар освіти УСРР. Після обвинувачень в «націоналістичному ухилі» 7 липня 1933 року наклав на себе руки.

Советському Союзі поза границями УССР (на Курщині, Вороніжчині, Донщині, в Криму й Кубанщині, в колоніях осередньої Азії та Далекого Сходу). З цих же мотивів випливало старання про контакти з Галичиною та іншими західними землями та підтримка, що її Харків давав тамтешнім національним установам, навіть таким, що зовсім не мали «радянське забарвлення... Але на кінець 20-х і початок 30-х років припадає розгром українських комуністичних формацій, а 1933 рік мало хто з їхніх лідерів перетривав навіть фізично» [4, с. 303].

Для позначення ситуації, що склалася у процесі кристалізації сталінської диктатури у Радянському Союзі, а відтак і в УСРР/УРСР, Лисяк-Рудницький вживає поняття «сьогобічна» (тобто західна, еміграційна) і «потойбічна» (тобто підкомуністична) Україна. Найгострішу критику при цьому він спрямовує проти України «сьогобічної», тобто еміграційної, дорікаючи тим, що тут не було належного інтересу до систематичного вивчення того, що відбувалося в УСРР/УРСР, а також катастрофічним зниженням рівня української політичної думки на західних землях [4, с. 305]. Все це - «один з найбільших «гріхів занедбання» супроти соборницької заповіді, який лежить на проводі «сьогобічної» України міжвоєнної доби» [4, с. 305].

На переконання Івана Лисяка-Рудницького, фундаментальні зміни сталися з початком Другої світової війни. Саме тоді за умов спочатку радянської, потім німецької, а згодом знову радянської окупації, сталася зустріч між «сьогобічним» і «потойбічним», між західними і східними українцями.

Звертає на себе увагу те, що Лисяк-Рудницький якби відсуває на другий план, сказати б, стигматизацію згаданих подій. Така стигматизація була та подекуди залишається головним акцентом в оцінках подій, пов'язаних із входженням західноукраїнських земель до складу СРСР. Тут місце згадати кінорежисера і письменника Олександра Довженка. 23 вересня 1939 року Довженко на чолі фронтової знімальної групи працював в Галичині близько двох місяців (до того ж був політпрацівником), фіксуючи на плівку те, що комуністична пропаганда оголосила «золотим вереснем», братерським «возз'єднанням» в сім'ї радянських народів. Влітку 1940 року Довженко очолює групу працівників Київської кіностудії, яка виїздить до Бессарабії і Буковини на зйомки документальних фільмів про «визволених» трудящих. У промовах на мітингах Довженко говорив одне, а у вузькому колі близьких до нього людей інше. Зовсім інше писав і у своїх щоденниках.

Ось один з його записів, зроблений під час війни: «У тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році возз'єдналася Україна Східна і Західна... Обнялися. Стиснули, притиснулися одна до одної і... не зійшлися. Розімкнулися обійми, радість уступила місце непевності, непевність сумніву, сумнів замінився здивованієм, здивованіє розчаруванням, а потім гнівом і обуренням. Хтось сказав - сказано було, що треба ув'язнювати, гнобити, стріляти у спину, висилати, зневажати, плювати в душу, ганьбити, не прощати, нічого не простити!!! І розійшлися, скривавлені, розмотовані, забуті богом, обдурені богом і людьми, на радість ворогам. Розірвалися знову в ще більшій світовій трагедії, щоб більш уже ніколи не з'єднатись і зникнуть поодиноку в небуття» [5, с. 216].

Ще до нападу Німеччини на Радянський Союз Довженко в приватній розмові жалівся, як важко йому було робити пропагандистські фільми, оскільки треба було представити все інакше, ніж було насправді: «Якби ви бачили, як жили там люди... Вони всі жили у чудових хатах, дуже добре одягалися, були вільними та незалежними. Зараз там стає дедалі гірше, гірше. Багатьох людей хапає НКВД. Загалом, з'являється знайома картина» [6, арк. 99].

Іван Лисяк-Рудницький не гірше за Довженка знав про реалії, що їх створювали червоні «визволителі», оскільки із своєю матір'ю Міленою Рудницькою⁵ у 1939 році перебував, а потім, ризикуючи життям, втікав із «визволеного» Львова. Проте він на перший погляд несподівано робить акцент не на цьому, переконує, що справа цим не вичерпується. Не зважаючи на всю майстерність радянської поліцейсько-терористичної системи, вона не могла перешкодити численним особистим контактам між уродженцями східно-центральної та західної земель. В такий спосіб відбувся процес інтеграції нової сукупної свідомості українських мас [4, с. 306]. Тобто для Лисяка-Рудницького найважливішим результатом є ефект конвергенції, «взаємопроникнення» Західної і Східної України.

«Нелегко, - писав він, - з еміграційної перспективи схарактеризувати нову всеукраїнську духовність, що народжується на батьківщині. Але ризикнемо, з великою дозою правдоподібності, визначити вклади нашого Сходу й Заходу в цю соборницьку синтезу. Найвартісніше, що приносять «східняки», це звичка до «великопростірного» мислення (у противенстві до галицької провінційності) та більший досвід практичного, економічного й культурного будівництва в державних масштабах. З «західницького» ж боку – це загострений національний фанатизм, воля за всяку ціну здобути політичну незалежність та непримиренний «мазепинський дух» (у противенстві до деякої національної аморфності великої частини наддніпрянського українства), що такий страшний Москві» [4, с. 307].

У 1956 році Іван Лисяк-Рудницький друкує у польському еміграційному журналі «Культура», що виходив у Франції за редакцією Єжи Гедройця⁶, статтю «Новий Переяслав». Тут привертає увагу та частина цієї публікації, яка пов'язана з Кримом. Як відомо, цей півострів 19 лютого 1954 року було включено до складу УРСР.

Лисяк-Рудницький не міг знати, що ідея приєднання Криму до України виникла у Микити Хрущова ще у 1944 році. В той час Хрущов, ще вірний сталінець, очолював (з 1938 року) не лише Компартію України, а й уряд УРСР. У травні 1944 року з Криму виселили кримських татар. 2 червня 1944 року було

⁵ Рудницька Мілена Іванівна (1892-1976) - українська громадсько-політична діячка, журналістка, письменниця. Голова центральної управи Союзу українок – найбільшої жіночої організації в Галичині (1917-1938).

⁶ Гедройць Єжи (Jerzy Giedroyc, 1906-2000), польський публіцист, головний редактор часопису «Kultura». У 1946 році заснував Інститут літератури у Римі, який був перенесений до Паризького передмістя Мезон-Ляффіт. Був його директором до смерті. Є. Гедройць був великим прихильником українсько-польського порозуміння, концепції Міжмор'я та вів активну видавничу діяльність. Крім часопису «Kultura» з 1962 року виходив щоквартальник «Zeszyty Historyczne». З Є.Гедройцем співпрацювали Богдан Осадчук, Юрій Лавріненко, Юрій Шевельов, Іван Лисяк-Рудницький, Борис Левицький, Іван Кедрин, Іван Кошелівець.

прийнято постанову Державного комітету оборони (ДКО) СРСР про виселення з Криму болгар, вірмен і греків, а упродовж 27-28 червня їх було депортовано у східні райони СРСР. При цьому у Москві почали компесувати втрачені на півострові людські і матеріальні ресурси. Зокрема, шляхом переселення колгоспників із України. Ось тоді у Хрущова почало формуватись враження, що у черговий раз Україна віддає людські і матеріальні ресурси, нічого не одержуючи натомість. Почала визрівала ідея, що більш справедливо було б просто включити Крим до складу України. До речі, значною мірою такий підхід стимулювало його знайомство з історією Кримського півострова, інформації про його давні зв'язки з Україною [7, с. 273-280].

Зі своєю ідеєю Хрущов поїхав до Сталіна, від якого тоді отримав категоричну відмову і страшну прочуханку. Ось що він розповів про це одному з апаратних працівників: «Я ось був у Москві і заявив: Україна у розрусі, а всі з неї тягнуть. А от якщо їй Крим віддати?.. Так мене після цього як тільки не називали і як тільки душу не трясли. Стерти у порошок були готові! І нічого, як бачиш, живий!» [8, с. 54]. Цитує автор спогадів і такі слова Хрущова: «Людей дам, а Крим заберу. Все одно» [8, с. 54].

Так воно у лютому 1954 року і сталося. До речі, рішення Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР аргументувалось спільністю економіки, територіальною близькістю і тісними господарськими і культурними зв'язками між Кримом і Україною. Довкола цього було влаштовано широкомасштабну галасливу кампанію, «оздоблену» 300-річчям Переяславської Ради.

Не слід відкидати того, що фактом передачі Криму Хрущов до певної міри реалізував свої попередні амбіції. Це був також антисталінський крок. Проте у даному випадку важлива мотивація дій Хрущова, який (при всьому його щирому інтернаціоналізмі) прагнув відстояти інтереси України, яка зазнала великих втрат, але була змушена багато віддавати Молоху "общесоюзной копилки". Відтак можна констатувати, що передача Криму була не ексцентричним, а цілком свідомим і мотивованим кроком Хрущова. При цьому, зрозуміло, він не передбачав, що Україна відокремиться і буде незалежною державною.

Іван Лисяк-Рудницький не знав залаштункових деталей передачі Криму Україні. Та для нього не було сумніву, що цей процес відіграє величезну роль для соборності України. Він підкреслює: «Геополітичні й економічні чинники обумовлюють органічну приналежність Кримського півострова до українського материка. Україна має також історичні й етнічні права до цієї території, що її розвиток від найдавніших часів проходив у тісному зв'язку з життям українських земель та що серед її строкатого населення українці творили, поруч з татарами, автохтонне ядро. Різні українські політичні сили, від консервативного уряду гетьмана Скоропадського в 1918 році до харківських «націонал-комуністів» двадцятих років, робили заходи у справі приєднання Криму до України. Хоч українці були в Криму тільки меншиною, проте його політичне значення для України більше, ніж деяких теренів, що мають, або мали в недавньому минулому, безспірно український етнічний характер. Наприклад, можемо собі без трудно уявити існування самостійної української держави без західніх окраїн, -

Пряшівщини, Лемківщини, Посяння, Холмщини. Зате українська державність немислима без Криму. Якщо прийняти до уваги панівне стратегічне положення Севастополя в північній смузі чорноморського басейну, то ясно, що Крим у чужих руках – це дуло пістоля, приложене до скроні України» [9, с. 319-320].

Ще одна теза Лисяка-Рудницького заслуговує на згадку за умов розв'язаної Росією у 2014 році і посиленою у лютому 2022 року війни проти України. По-перше, він наполягає на тому, що законні українські інтереси в Криму ніяк не стоять у суперечності з життєвими правами кримсько-татарського народу [9, с. 321].

По-друге, Лисяк-Рудницький повертається до думки про позитивний ефект конвергенції Західної і Наддніпрянської України: «Якщо, з одного боку, затираються тепер старі обласні особливості західноукраїнських земель (в першу чергу Галичини, але також західної Волині, Закарпаття, північної Буковини та українських частіш Басарабії), то, з другого боку, теж давня Радянська Україна виглядає сьогодні інакше, ніж перед 1939 роком. Могутній політичний динамізм західних українців, вихованих в європейських громадських і культурних традиціях (згадати б тільки про вплив Католицької Церкви та австрійського конституціоналізму!), знайшов глибокий відгомін серед східноукраїнських мас. Їхня національна свідомість загострилася і психологічні різниці у відношенні до росіян поглибилися. Більше, ніж коли-небудь у минулому, Україна й Росія протистоять одна одній не тільки як два етнічні розгалуження східного слов'янства, але також як дві політично здиференційовані сили» [9, с. 330].

Підсумовуючи, нагадаю: сьогодні увесь світ є свідком протистояння Росії і України як двох антагоністичних політичних, а також мілітарних сил. Російська агресія стала найсуворішою перевіркою недекларативності, а реальної сили українських соборницьких ідей. За цих умов заслуговує на увагу концептуальна точність оцінок Івана Лисяка-Рудницького щодо конвергенційного ефекту об'єднання Західної і Східної України, взаємного позитивного впливу навіть за реалій тодішнього СРСР.

Список використаних джерел та літератури

1. Hrytsak Yaroslav. Ivan Rudnytsky: Historian, Public Figure, and political Thinker. *Ab Imperio*. 2020. № 1. P. 301-322.

2. Лисяк-Рудницький Іван. Щоденники. Гол. ред.: Я. Грицак, Ф. Сисин; Упоряд.: Я. Глистюк (гол. упоряд.), Г. Вітвіцька, Л. Гентош, О. Дмитерко, М. Думич, К. Кебузинська, Т. Романюк. Програма дослідження модерної історії та суспільства України ім. П. Яцика; Інститут історичних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка; Канадський Інститут Українських Студій Університету Альберти. Київ: Дух і Літера, 2019. 696 с.

3. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. Київ: Основи, 1994. У 2019 році було здійснено друге видання «Історичних есе». Див.: Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Видання 2-е. Упорядник Я. Грицак. Київ: Дух і Літера, 2019. Т. 1. 632 с.; Т. 2. 624 с. 4. Лисяк-Рудницький І. Українська Національна Рада й ідея соборності. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Видання 2-е. Упорядник Я. Грицак. Київ: Дух і Літера, 2019. Т. 2. 624 с.

5. Довженко О.П. Щоденникові записи, 1939-1956=Дневниковые записи, 1939-1956. Харків: Фоліо, 2013. 879 с.
6. Галузевий державний архів СБУ, Київ. Спр. С-836. Т. 2. Ч. 2. 206 арк.
7. Шаповал Ю. Микита Хрущов і «кримське питання», Проблеми інтеграції кримських репатріантів в українське суспільство. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 13-14 травня 2004 р. Київ: Світогляд, 2004. 123 с.
8. Кнышевский П. Штрихи к портрету кремлевской галереи. Новое время. 1994. № 9. С. 51-55.
9. Лисяк-Рудницький І. Новий Переяслав. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Видання 2-е. Упорядник Я.Грицак. Київ: Дух і Літера, 2019. Т. 2. 624 с.

УДК 355.01:330(470+571:477)«2014/2022»

Олександр ЛИСЕНКО
(м. Київ)

Деякі економічні аспекти гібридної війни Росії проти України*

*У розгорнутому вигляді ці проблеми викладено у статті: Грицюк В., Лисенко О. Війна Російської Федерації проти України: воєнний, міжнародно-правовий, геополітичний та економічний виміри. Український історичний журнал. 2023. № 2.(569). С. 5-33.

Розвідка присвячена характеристиці економічної складової гібридної війни Російської Федерації проти України. Наводяться статистичні дані, що характеризують сировинний та енергетичний потенціал нашої держави, її можливості для задоволення потреб інших країн у сільськогосподарській продукції та продовольстві. Висвітлюються спроби Кремля розхитувати ситуацію завдяки «газовим війнам» проти України та кон'юктурі на світовому ринку енергоносіїв з метою утримання України в орбіті власного впливу. Проводяться історичні асоціації між економічними тенденціями 70-80-х років ХХ ст. і ситуації з цінами на нафту після початку широкомасштабного вторгнення російських військ на нашу територію. Простежуються окремі наслідки економічних санкцій світової спільноти проти Москви у ближчій та віддаленій перспективі.

Ключові слова: Війна Російської Федерації проти України, економічний потенціал, гібридна війна, «газові війни», ринок енергоносіїв, економічні санкції.

Економічний чинник завжди використовувався російським керівництвом як важіль ефективного політичного впливу. Україна одразу після здобуття незалежності на собі відчула весь тиск такого курсу Кремля. Пояснюється це насамперед тим, що у Москві завжди бажали розпоряджатися сировинними, сільськогосподарськими та людськими ресурсами України, що володіє серйозним економічним потенціалом. На підтвердження цього наведемо окремі дані. Більша частина уранової і залізної руди, вугілля у Європі залягає в Україні. За запасами титану і природного газу наша країна посідає друге місце на континенті. При цьому коефіцієнт річного використання газових родовищ ледь сягає 2%. Атомна енергетика дає 54% електроенергії, виробленої в Україні, але власне виробництво урану покриває лише 30% потреб.

Україна є одним найбільших виробників продукції аграрного сектору. Вона – третій за обсягами експортер пшениці у світі (41 % належить Росії), а також посідає другу позицію за вирощуванням ячменю, третю – рапсу, четверту – кукурудзи. Розпочавши експорт кукурудзи до Китаю у 2012 р., Україна згодом у деякі роки покривала до 90% китайського імпорту у цій культурі. За оцінками спеціалістів, Україна спроможна прогодувати майже 600 млн. людей [1, с. 22-29].

Нині, коли криза на ринку зернових культур загрожує голодом кільком країнам (насамперед у Північній Африці), значення України як надійного експортера аграрної продукції проявилось ще виразніше.

Таким чином наша держава виступає як конкурентоздатний суб'єкт світового ринку та самодостатній агент міжнародних економічних відносин, органічно (хоча й недостатньо) інтегрований світову господарську інфраструктуру. Ще у липні 2021 р. ЄС та Україна започаткували стратегічне партнерство у сировинній сфері, що створює позитивну динаміку руху в напрямі євроінтеграції нашої держави та одночасно зменшує вплив Російської Федерації на країни Європейського Союзу. Саме тому Москва зацікавлена у пролонгації протистояння, аби перешкодити західним партнерам України системно інвестувати в її економіку [2].

Кремль усіма силами намагається залишити Україну в орбіті власного впливу, аби контролювати її природні ресурси та економічні і людські ресурси, а також нівелювати конкурентний тиск з боку нашої держави. Фахівці наголошують на тому, що ядерний сектор слугує для Росії багатограним операційним простором, що демонструє силу й вагу цього ресурсу в руках України. Саме цим пояснюється той факт, що серед основних об'єктів, на захоплення яких спрямовувала свої зусилля російська армія вторгнення, виявилися Чорнобильська і найбільша у Європі Запорізька АЕС. Оминаючи питання про вітчизняну ядерну програму у її мілітарному сегменті, що є державною таємницею, все ж зазначимо, що, використовуючи необізнаність власних громадян, рашистська пропагандистська машина розкручувала напередодні широкомасштабного вторгнення в Україну фейк про загрозу, пов'язану з відновленням української ядерної програми з метою підготовки до нападу на Росію. Ця теза залишається актуальною для Путіна і до тепер. 21 лютого 2023 року він знову використав її у своєму зверненні до росіян [3]. Усе це дає підстави вважати, що визначальною цінністю, довкола якої вибудовуються геополітичні стратегії провідних світових гравців, є територія України. У поєднанні з людським, природним та економічним потенціалом цей чинник постає як головний об'єкт протистояння.

Відстаючи у науково-технологічному змаганні з провідними державами світу, ЄС, а потім Російська Федерація зробили акцент на видобутку й експорті природних енергоносіїв.

Нестримно зростаюча залежність світової економіки від енергозабезпечення, з одного боку, і таке ж неухильне скорочення потенціалу невідновлюваних джерел енергії, – з іншого, вже в останній чверті ХХ ст. перетворили всі енергетичні галузі на своєрідну «передову» науково-технічного прогресу та конкурентоздатності, а в стратегічній перспективі – на засіб виживання. Різке здорожчання енергоносіїв на початку 70-х років (не в останню чергу через нафтове ембарго ОПЕК) оприявило низку глобальних проблем, вирішення яких потребувало нестандартних підходів та

значних капіталовкладень. Саме у той час в економічних аналітичних матеріалах з'явився термін «Peak Oil» («нафтовий пік»), яким позначали найвищий рівень видобутку нафти у світі. Фахівці прогнозували настання світової енергетичної кризи після того, як видобуток сирої нафти помітно скоротиться. Однак освоєнні технологій гідравлічного розриву твердих сланцевих порід і горизонтального буріння спричинили справжній технічний прорив, а за словами керівник товарних досліджень «Сітігруп», – також «революцію в геополітиці» [4].

У 70-ті роки СРСР належав до когорти найбільших видобувачів нафти і газу. Ще у січні 2015 р. експерт Михайло Овчаренко зазначав: «Нинішнє падіння цін на нафту нагадує ситуацію на ринку, яка передувала розпаду СРСР». Вже тоді він пропонував розглядати довгострокові цикли для прогнозування еволюцій на ринку нафти та їхній вплив на ситуацію в РФ. При цьому він наголошував, що «і тут все лякаюче нагадує те, що відбувалося з СРСР. 1970 роки застою – це період довгострокового зростання цін на нафту. ...Тоді ціна бареля зросла з 1,8 долара в 1970 р. до 36,83 долара в 1980 р. У тому десятилітті спокій і відносний достаток, а також винятковий вплив СРСР на світовій арені були куплені за нафтодолари. На них імпортувалося продовольство, споживчі товари, які на відміну від танків і ракет не дуже-то вміла виробляти радянська промисловість». Експерт нагадує, що тоді нафтовий достаток позбавив Москву обачності, і в 1980 році СРСР вторгся до Афганістану. Тоді ж ціна нафти досягла піку і стала знижуватися, але в 1982–1985 рр. вона коливалася близько 30 доларів. «У 1986 році Саудівська Аравія, вирішивши покарати інші країни ОПЕК за перевищення квот, різко наростила видобуток. США перед цим теж його збільшив. І до середини року барель коштував 12 доларів. Економіка СРСР стала розвалюватися, і деяке подорожчання нафти (15–23 доларів в 1987–1991 роках) її не врятувало. ...Стабільність і зростання добробуту в Росії з початку 2000 років теж були куплені за нафтодолари. Ціна нафти зросла з 12,72 долара в кризовому 1998 до 108,66 долара в 2013 році», – констатував він і додав, що в останні роки зовнішня політика Росії була особливо агресивною, а кульмінацією стали приєднання Криму та підтримка сепаратистів на сході України. «Ціна нафти досягла піку в 2008 році, але потім, знизившись, як в 1982–1985 роках, коливалася на високому рівні. А в 2014 році, на шостий рік після піку, як і в 1980 року, звалилася. ...Навіть якщо ціна трохи зросте після закриття низки нерентабельних проєктів, той факт, що через п'ять років після початку зниження ціни нафти СРСР розвалився, повинен служити попередженням», – підсумував М. Овчаренко [5].

Росія скористалася «Peak Oil» і нафтовим важелем для набуття «особливого» статусу у світі. Прийшовши до владних вершин, В. Путін зробив вирішальні ставки на силовиків ФСБ і нафтогазову галузь як фундамент російської економіки. Аби показати, хто в «будинку господар», новий господар Кремля спочатку зібрав найвпливовіших олігархів на сталінській підмосковній дачі і пояснив, за якими «правилами» всі вони мусили діяти. Єдиний, хто вибивався з виструнчених президентом лав, виявився президент компанії ЮКОС М. Ходорковський. Він мав намір та всі підстави перетворити власне дітище на шостого за величиною в світі видобувника нафти і газу. Путін санкціонував кримінальне переслідування нафтогазового магната і його ув'язнення. Натомість очільник компанії «Роснефть»

М. Сечин отримав карт-бланш на поетапне придбання акцій ЮКОСу завдяки підставній компанії з 300-доларовим статутним фондом, що виграла аукціон. Фактична крадіжка приватної компанії державою у кращих традиціях Росії 90-х перетворила Путіна і його найближче оточення на владно-олігархічну верхівку, що поставила під тотальний контроль всю економіку РФ, а згодом і політичний простір та суспільство. Р. Меддоу наводить уривок зі статті «Нью-Йорк таймс» (2006 р.): «Президент Путін підніс енергетику на перше місце в зовнішній політиці Росії, наділяючи Москву у міжнародних справах впливом і повагою, яких вона не бачила з часів розпаду СРСР, оскільки країни-споживачі заграють з Кремлем, щоб отримати доступ до завжди дефіцитної енергії» [4, с. 75-83].

Проігнорувавши принцип верифікації джерел постачання енергоносіїв та підсівши на газово-нафтову «голку» Росії, чимало держав потрапили у певну політичну залежність, а деякі стали заручниками економічної ситуації. Путін завдяки підкупу впливових політиків та громадських і релігійних діячів, шантажу та інших спеціальних операцій фактично отримав карт-бланш на «сферу впливу» у великому регіоні світу, що виник на пострадянському просторі. І газовий диктат став одним з інструментів його політики.

Однак завдяки санкціям, запровадженим проти російської економіки, Путін поступово втрачає головні «козири» та програє енергетичну війну. Після 5 лютого 2023 р. став очевидним один з результатів санкцій: Росія оголосила про скорочення щоденного видобутку нафти на 500 тис. барелів. Оскільки до того видобуток становив 11 млн барелів на добу, скорочення становить близько 5 %. Це одразу спричинило здорожчання нафти марки «Brent» з 84 до 86 доларів за барель. Але у глобальному вимірі таке зростання відчутно не компенсує гігантські втрати Росії від встановлення «стелі» цін на нафту. Доходи РФ від продажу нафти і газу впали на 46 %, а видатки зросли на 60 % [6].

Згідно з прогнозами Київської школи економіки від 2 лютого 2023 р., внаслідок санкцій у поточному році доходи Російської Федерації від продажу нафти і газу скоротилися на 50 % порівняно з попереднім роком і становитимуть близько 40 млрд дол. за квартал. Мінфін РФ прогнозує скорочення доходів нафтогазової промисловості на 55 млрд дол. Якщо видобуток нафти у 2022 р. в Росії зріс на 2 %, то газу – скоротився на 12 %. У 2023 р. ситуація лише погіршуватиметься: офіційні кола РФ передбачають, що видобуток нафти в країні зменшиться на 5–7 % [7].

Несприятливі для Росії тенденції на ринку енергоносіїв програмує серйозні проблеми для виконання бюджету на 2023 р. Він формувався на основі ціни на нафту у 70 дол. за барель у той час, коли нині вона становить 50 дол. Дефіцит бюджету долається завдяки залученню 2 трлн руб. з національного добробуту, а саме: «замороженої» його частини у доларах, євро та інших іноземних валютах. Це означає, що з т.зв. «подушки безпеки», яка амортизувала мілітарні витрати, образно кажучи, залишився один «напірник» [8].

Водночас фахівці енергоринку вказують на те, що Росії вдалося переорієнтувати експортні нафтові потоки з Європейського континенту на інших споживачів. Від початку 2023 р. найбільшими експортерами російської нафти стали Індія та Китай. З 1 до 15 січня експорт російської нафти з портів Балтійського моря до Азії зріс на 27 % порівняно з груднем 2022 р., хоча загальні морські перевезення

нафти зменшилися вдвічі. Експорт нафти до Індії зріс у 8 разів, Туреччину – у 4 рази, Китай – на 10 %. Отже, санкції не «погасили» російську нафтову галузь на відміну від газової. Наприклад, Німеччина до початку 2022 р. споживала майже 90% російського газу, який надходив до Європи. З початку 2023 р. Німеччина відмовилася купувати російський газ і компенсувати такі ринкові прогалини у РФ не можуть [8].

Однак переорієнтація ринків збуту нафти і нафтопродуктів не рівнозначна збереженню попередньої кон'юнктури і доходів. Головним наслідком запровадження ембарго спеціалісти вважають збільшення дисконту на 40 %, що різко скорочує фінансові надходження до скарбниці РФ.

В інтерв'ю журналістам «Financial Times» трейдер П'єр Андюран, компанія якого «Andurand Capital» керує активами на 1,4 млрд дол., висловив припущення, що після завершення війни Європа не повернеться до закупівель газу в Росії. Аби вийти на нові ринки, РФ доведеться прокласти нові газогони, що займе не менше 10 років. Тим часом європейці швидко пристосовуються і вчаться жити без російського газу. У серпні 2021 р. стався стрибок цін на газ до 300 євро за МВтг, однак згодом вартість палива впала до 50 євро за МВтг. П. Андюран дав таку оцінку ситуації: «Я думаю, що Путін програв енергетичну війну. Дуже високі ціни на природний газ і електроенергію в Європі були вкрай поганими для світової економіки, але тепер вони повернулися до розумнішого рівня». На думку трейдера, як тільки Китай стане єдиним покупцем російського газу, Пекін зможе визначати ціну на нього [9].

Санкції проти Росії мають ще один ефект. У 2022 р. РФ мала позитивний баланс зовнішньої торгівлі у 270 млрд дол. У 2023 р. прогнозується скорочення цього показника у 2 рази.

Макроекономічні процеси мають опосередкований і безпосередній стосунок до України, що веде виснажливу боротьбу проти однієї з найбільших економік світу і потужного ВПК. Кілька впливових країн перетворюються на великих економічних партнерів Росії і це не може не турбувати з огляду на перспективи війни і повоєнного світового устрою. Частка експорту Росії до Китаю зросла до 30%, а імпорту з Піднебесної до кінця 2023 р. становитиме 35-45 % [10]. Третім (після Китаю і Білорусі) торговельним партнером РФ стала Туреччина. За даними Інституту статистики цієї країни, її експорт до Росії зріс у півтора рази (за іншими оцінками – утричі). Туреччина перетворюється на потужний хаб, через який здійснюється російський товарообіг. У такий спосіб ця держава підкріплює свої претензії на роль регіонального лідера та одного з основних переговорників у питаннях, що стосуються російсько-української війни [11]. Природно постає питання: чи прораховує Анкара усі можливі наслідки такого балансу пріоритетів і чи врахувала вона гнітючий досвід економічних контактів західноєвропейських країн з Росією, що фактично переконали Путіна у його необмежених можливостях і зробили можливою цю війну?

Підсумовуючи викладене, слід зауважити: по-перше, Україна залишається у фокусі не лише політичних, а й економічних інтересів Росії; по-друге, незважаючи на війну, Україна залишається серйозним гравцем на певних важливих сегментах світового ринку; по-третє, російсько-українська війна переколює усталені

міжнародні зв'язки і товаропотоки та суттєво змінює конфігурацію економічних балансів у світовій економіці; по-четверте, РФ втрачає монопольні позиції постачальника енергоносіїв у Західну Європу та інші економічні позиції внаслідок запроваджених проти неї санкцій.

Список використаних джерел та літератури

1. Зінов'єв І.Ф., Петрова Г.Є. Місце зовнішньої торгівлі у транскордонному співробітництві України. Вісник АМСУ. 2014. № 1(51). С. 22-29.
2. Україна та ЄС започаткували стратегічне партнерство у сировинній сфері. Урядовий кур'єр. 16 березня 2023. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/ukrayina-ta-yes-zapochatkuvali-strategichne-partne/> (дата звернення: 27.02.2023).
3. Робейко О. Путін виступив з посланням до Федеральних зборів. УНІАН. 21.02.2023. URL: <https://www.unian.ua/world/poslannya-putina-do-federalnih-zboriv-divitisiya-online-21-02-2023-12153147.html> (дата звернення: 27.02.2023).
4. Меддоу Рейчел. Прорив. Корумпована демократія, держава-вигнанка Росія і найбагатша, найбільш руйнівна промисловість на земній кулі. / Пер. з англ. А. Акуленко. Київ, 2020. С. 54; 75-83.
5. СРСР розвалився на п'ятий рік падіння цін на нафту – експерт. Економічна правда. 14 січня 2015. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2015/01/14/521358/> (дата звернення: 26.02.2023).
6. РФ скорочує видобуток нафти у відповідь на стелю цін від країн G7, ціни підскочили. Економічна правда. 10 лютого 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/02/10/696917/> (дата звернення: 25.02.2023).
7. Доходи Росії від експорту нафти і газу впадуть на 50 % – дослідження. УНІАН. 02.02.2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/energetics/dohodi-rosiji-vid-eksportu-nafti-i-gazu-vpadut-na-50-doslidzhennya-12130719.html> (дата звернення: 27.02.2023).
8. Нафта є, доходів-немає. LB.ua. 27 січня 2023. URL: https://lb.ua/blog/infosecurity_institute/543925_nafta_ie_dohodiv-nemaie.html (дата звернення: 26.02.2023).
9. "Програє енергетичну війну": Путін назавжди втратив ринок газу в Європі. Фокус. 11 лютого 2023. URL: <https://focus.ua/uk/economics/549463-prograv-energetichnu-viynu-putin-nazavzhdi-vtrativ-rinok-gazu-v-yevropi-financial-times> (дата звернення: 26.02.2023).
10. Рік консенсусу Путіна – Сі. Чому альянс Росії та Китаю провалився. LB.ua. 10 січня 2023. URL: https://lb.ua/world/2023/01/10/541965_rik_konsensusu_putina-si_chomu.html (дата звернення: 26.02.2023).
11. Ердогану вигідно, щоб Росія якнайдовше загрузла в Україні. Радіо Свобода. 08 січня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-erdohan-vybory-rosiya/32213632.html> (дата звернення: 25.02.2023).
12. Кравченко О. Акції виробника танків Leopard злетіли до рекордної позначки. LB.ua. 25 січня 2023. URL: https://lb.ua/economics/2023/01/25/543759_aktsii_virobnika_tanki_v_leopard.html (дата звернення: 26.02.2023).

УДК 355.01:316.658.4(470+571)«2022/2023»

Богдан АНДРУСИШИН
(м. Київ)

Контрпропагандистський супротив рашистській програмі «денацифікації» України: досвід по року активної війни

У доповіді розглядаються загальна мета та конкретні цілі російської інформаційної війни проти України, зокрема після початку повномасштабного вторгнення. З урахуванням досвіду року активної війни пропонуються шляхи контрпропагандистського супротиву рашистській пропаганді.

Ключові слова: гібридна війна, контрпропаганда, пропаганда, рашизм.

Війна ведеться на різних напрямках – збройному, дипломатичному, економічному, інформаційному тощо. Очевидним є те, що більшість воєн починаються саме з інформаційної агресії, пропаганди ворога.

Сучасна російсько-українська війна (2014-2023 рр.) є війною екзистенційною. Вона водночас служить для рашистської рфії методом витіснення українського етносу з території України. Мета росії – створити неможливу і нетерпиму для проживання населення ситуацію, викликати масове незадоволення населення через систематичні обстріли мирних міст і сіл, руйнування інфраструктури, викрадення і вбивства мирних жителів на окупованих та прифронтових територіях.

«Що глибше ми з вами занурюємося в історію, - пише Валерій Король, - то ясніше проступає усвідомлення того факту, що вся історія взаємин московії – росії і України є перманентною війною з метою знищення свободи і незалежності українців та перетворення їх на московитів, тобто на безсловесних і покірних рабів кремля». Агресивність рашистів ґрунтується на споконвічному російському імперіалізмі, а також стані населення, який за визначенням німецького філософа Фрідріха Ніцше (1887 р.) має назву «ресентимент», що означає «обурення», «злопам'ятність», «озлоблення». «Путінізм, - вважає автор, - це чума ХХІ століття, як гітлеризм і сталінізм були чумою ХХ століття» [6, с. 7].

Війну, що розпочалася 20 лютого 2014 року із вторгнення в Крим, почали називати «Великою визвольною війною», справедливо вважають історики Ігор Гирич та Євген Букет. Про безперервні війни з московією пише Світлана Чорна [11, с. 10].

Боець Тарас Григорович Шевченко – студент-історик у 2014 році Черкаського національного університету, а згодом учасник АТО, напередодні святкування 30-річчя Незалежності України на прохання написати своє бачення українського історичного шляху написав фактично пророчі слова: «Я історик і добре знаю, якщо наша держава не буде боротися, нас знищать. Я ненавиджу фразу «такого не може бути» від представників нації, яка за неповних сто років пережила геноцид, етноцид, масові репресії, дві світові війни та екологічну катастрофу. Єдина можлива гарантія, що цього не станеться знову – сильна держава Україна, яка стоятиме на смерть за кожен метр території та кожного громадянина» [7, с. 1, 7].

Коментуючи заяву очільника рф володимира путіна щодо «здобутків» у загарбницькій війні, радник голови Офісу Президента України Михайло Подоляк у Твіттер закликав забути раніше озвучені рф цілі війни, оскільки путін більше не приховує справжню мету – окупацію України. За словам, радника, росія веде загарбницьку війну геноцидного типу задля завоювання нових територій. « Маски скинуто. Забудьте про «провокації НАТО», «денацифікацію» та інші забуті «casus belli». Путін підтвердив те, що було очевидно всьому світу: росія веде війну геноцидного типу для завоювання нових територій, бо так заповів Петро I. Хтось ще хоче «врегулювання»? – написав радник голови Офісу [8].

Прошло трохи більше часу, як рік з початку повномасштабного вторгнення росії на територію України. Все більше і більше українці і світ дізнаються про її справжні цілі і кінцеву мету. Голова Верховної Ради України Руслан Стефанчук під час зустрічі з членами Палати Громад і Палати Лордів Великої Британії (м. Лондон, 27 березня 2023 р.) заявив, що на звільнених першими територіях Київщини й Чернігівщини «ми побачили справжні наслідки російської агресії..., на власні очі побачили, що таке «руській мір» і що він несе Україні. Єдина мета – це знищення всього українського. Вони нищать нас лише тому, що ми українці.»

Водночас він наголосив на тому, що «єдиним винним у цій справі та її наслідках є рф, є путін, є російський народ. І саме вони мають отримати «чек» за цю страшну війну [3].

Багато хто не міг повірити у те, що реально відбувалося на окупованих територіях. А йшла реальна реалізація програми «денацифікації» України, написаної і викладеної у соцмережах у статті «Що росія має зробити з Україною» рашистським політтехнологом Тимофієм Сергєйцевим і експрезидентом рф Дмитром Медведєвим [9]. Це детальний план знищення української нації. Політолог Тарас Березовець справедливо назвав опубліковані матеріали замовленням кремля. Головне у них – демілітаризація, денационалізація, а фактично деукраїнізація і деєвропеїзація України. Стаття послужила доказом того, що скоєні страшні воєнні злочини не є проявом дій окремих конкретних окупантів, а вчинені за прямою вказівкою російської пропагандистської машини.

Т. Сергєйцев закликає до «насильства і безчинств проти людей через їхнє національне походження», що є прямим порушенням Конвенції ООН від 9 грудня 1948 р. «Про попередження геноциду». Під «денацифікацією » сергєйцев розуміє «комплекс заходів стосовно до нацифікованої маси населення, яка технічно не може бути піддана прямому покаранню у якості воєнних злочинців; перевиховання маси населення пропонується способом люстрації» ідеологічними репресіями (придушеннями), цензурою не лише у політичній сфері, але обов'язково у сфері культури і освіти. Саме через культуру і освіту була підготовлена і здійснена глибока масова нацифікація населення», - пише він. У статті визначено термін денацифікації тривалістю у одне покоління, яке має народитися, вирости і досягнути зрілості в умовах денацифікації. «Укронацизм, – вважає автор, – несе в собі не меншу, а більшу загрозу світу і росії, ніж німецький нацизм гітлерівського розливу». Заперечується сама назва Україна. Денацифікація для них дорівнює деукраїнізації. Не обійшли увагою пропагандисти і свою «улюблену» тему про

дебандеризацію, щоб зняти ширму, «маскування для європейського проєкту нацистської України».

Є цілком очевидним, що в основу пропагандистської програми рашистів покладено печерну українофобію (україноненавистництво, антиукраїнізм) – боязнь та агресивне несприйняття існування України, її суверенітету та української нації, форму некультурної зверхності, ірраціональну і злісну ворожість до українців як народу, їхньої культури, мови та історії, традицій та менталітету, або до України як держави, ненависть до всього українського, вороже ставлення до українства та всіх виявів української національно-культурної самобутності.

Однією з форм українофобії є бандерофобія. Це філософський і політологічний термін, який, на думку В.В.Зеленіна, застосовується в українській політологічній школі для позначення ірраціонального сприйняття ознак національної самодостатності українського народу як агресії чи потенційної загрози [5].

Одним з найважливіших кроків денацифікації України на четвертому місці у програмі стоїть: «вилучення навчальних матеріалів і заборона освітніх програм всіх рівнів, які містять нацистські ідеологічні вказівки».

Вчитуючись у рашистську програму нищення України, її державності, економіки, освіти і культури, геноциду українців, можна вгледіти нашу післявоєнну на десятиліття, та й сучасну контрпрограму відбудови та розвитку країни. Необхідно розробити програму розвитку післявоєнної освіти в Україні, яка має ґрунтуватися на вибудованій національній доктрині. Перегляду у першу чергу потребують програми з історії, світової літератури, педагогіки, де ворогом людства №1 вважається гітлерівський нацизм. Сюди слід додати і рашизм, колективного путіна тощо. Треба створити принципово нову гуманітарну політику, економіку, культуру, та освіту на засадах україноцентризму.

Як впливає з рашистської програми, знищення української освіти є пріоритетним завданням на 30 років, отже, розвиток національної освіти виступає стратегічним напрямом гуманітарної політики держави.

Починати треба з ефективної контрпропаганди, яка виступає як складова частина пропагандистської діяльності, протидія ворожій пропаганді на нейтральній і ворожій території та повинна бути удвічі якіснішою за пропаганду ворога.

Найбільш ефективними складовими інформаційної війни є пропаганда, дезінформація і кібератаки. «Контрпропаганда, – за словами Ж. Денисюк, – це інформаційний вплив, спрямований на зниження значення цінностей, пропагованих з позицій ідеологій, далеких від панівних. У кінцевому підсумку і пропаганда і контрпропаганда спрямовані на формування у масовій аудиторії певного стилю мислення і подальшої поведінки» [4].

Дослідник контрпропаганди у ЗМІ А. Михайличенко (КНУ імені Тараса Шевченка) ще у 2017 р. писав, що рівень контрпропагандистської роботи в Україні невисокий, що «наша держава робить тільки перші кроки у відповідь на численні та регулярні пропагандистські заходи російського агресора». Дослідник поділяє контрпропаганду на наступальну і захисну. До наступальної він відносить: трансляцію негативу; проєкцію негативного образу; негативну інтерпритацію; інсинуацію, як один з найефективніших методів психологічного впливу на

суспільство з метою показати дії ворога як загрозу для життя, безпеки, благополуччя людей; розповсюдження чуток; систематичне маніпулювання тощо.

Головним завданням захисної контрпропаганди є протидія підривній пропаганді ворога. Основними рисами захисної контрпропаганди виступають: пряме спростовування; нехтування; відволікання уваги; превентивна пропаганда; використання контрчуток; використання евфемізмів як методу приклеювання штампів і навпаки тощо.

Наведемо окремі приклади пропаганди як системи, які опублікували науковці Т. Андрущенко та В. Зеленін.

«Апеляція до більшості: «Всі сьогодні підтримують спецоперацію «на Україні», «нацистів та бандерівців треба знищити», це загальноприйнята думка всіх росіян, а отже, це, безумовно, правильно, усі ж не можуть помилятися».

«Апеляція до традиції: «Так споконвіку робили наші радянські предки, отже, робити так - правильно», «Повернемо велич СРСР», «Діди воювали! Можемо повторити!!!».

«Апеляція до незнання», коли відсутність доказів чомусь вважається доказом зворотнього: «Доведіть мені, що це стріляють російські війська. Не можете? Значить, це ЗСУ».

«Уявний логічний зв'язок: «Якщо Маша кинула Петю, отже, він їй зраджував. Відтак, він піде до Свети, якій також зраджуватиме. Це ж очевидно!», «Ми напали на Україну, тому що вона хотіла напасти на нас. Якщо б ми не нанесли превентивний удар, НАТО б саме напало. Ми випередили їх всього на кілька годин. Це б точно сталося!».

«Хибне коло, або «те ж саме за допомогою того ж самого» (лат. *idem per idem*): «Бог існує, адже він створив Землю. Ти живеш на Землі, не можеш же заперечувати, що вона існує, а отже, Бог є, адже він її створив», «Українці не спроможні створити нормальну державу, тому що в них ніколи не було державності. Україну вигадав Володимир Ленін» [2, с. 23-24].

Ми навели лише окремі судження-твердження, які застосовуються рашистами як зброя у інформаційно-пропагандистській війні проти України. У зв'язку з цим, представники соціально-гуманітарної сфери, викладачі та студенти університетів повинні вести активну інформаційну боротьбу проти дезінформаторів агресора у соціальних мережах, а також здійснювати психологічну і просвітницьку діяльність, проводити різні заходи в студентському середовищі з правового виховання, поваги до міжнародного та вітчизняного права, прищеплення громадянам України віри у верховенство закону, який є єдиною гарантією свободи [1].

30 червня 2021 року Постановою Кабінету Міністрів України затверджено Державну цільову соціальну програму національно-патріотичного виховання та громадського сприяння безпеці та обороні України на період до 2025 року. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Усвідомлюючи, що війна може бути тривалою, (політику путіна підтримує 80-85 % населення рф, а «спецоперацію» проти України за даними «Радіо свобода» на 11 червня 2022 р. серед тих, кому за 60 років – 68% «за» і лише 17% «проти», 18-29

– річні, відповідно, 42% за війну і 39% проти агресії). а загроза з боку рашистської росії ще довшою, контрпропагандистська робота державних органів і, в першу чергу, освітніх закладів (насамперед університетів) має бути розрахована на перспективу. А це передбачає підготовку патріотично налаштованих високоінтелектуальних творчих фахівців для всіх сфер життєдіяльності країни.

Російська пропаганда спекулює на емоціях. Скажімо, мусуються вигадки про «Хатинь» в Одесі, т.зв. алею ангелів у Донецьку, де поховані діти, поет-пісняр олександр розенбаум написав пісню про загиблих дітей Донбау тощо. Але...

Після Бучі, Ірпеня, Бородянки, Маріуполя, Кременчука, Ізюму та ін. в Україні аргументів набагато більше. «Колоти росіян усілякою мерзотою, - пише викладач одеського університету Анатолій Щербак, - ось основне завдання нашої контрпропаганди» [12]. Він пропонує розвінчувати обстріли «високоточною» зброєю наших міст і сіл, ніби-то нашою ППО; створити проєкт під умовною назвою «Жахиття війни», канали в Telegram та You Tube, розміщувати в них відеоматеріали про найбільш резонансні злочини російських військових (розстріл полоненого солдата снайпера Олександра Мацієвського з Ніжина, якому посмертно присвоєно звання Героя України, та інші факти) російською та англійською мовами.

Корисними будуть і карикатури про «героїв» раші.

Треба вимивати просякнуті шовінізмом мізки росіян і «рашоподібних» колаборантів. Бо добре організована контрпропаганда – велика зброя, яка здатна наблизити нашу перемогу. Цій справі може прислужитися і законотворча робота українського парламенту. Зокрема, народні депутати прийняли зміни до статті 73 Кодексу законів про працю й встановили 28 липня святковий День Української Державності. За словами Голови Верховної Ради України Руслана Стефанчука, це рішення «сприятиме утвердженню спадкоємності понад тисячолітньої історії українського державотворення. Воно стане чинником опору ворожим наративам росії про Україну як «фейкову державу... Ми повинні відвойовувати кожний сантиметр своєї історії, розчищати наше історичне коріння. Адже ми – самодостатня нація», - наголосив він [10].

Отже, правдива історія – це щит та ефективний засіб від ворожої пропаганди, найкраща контрпропаганда.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрущенко В. П. Відповідь на виклик часу. Голос України. 2022. 30 грудня.
2. Андрущенко Т.В., Зеленін В.В. Психологія політичної пропаганди: Методичні рекомендації для практичної роботи студентів - 2-ге видання, виправлене та доповнене. Київ: Видавництво «Гнозис», 2022. 100 с.
3. Голос України. 2023. 29 березня.
4. Денисюк Ж.З. Пропаганда та контрпропаганда в контексті стратегій державної інформаційної політики. Вчені записки ТНУ імені В.В. Вернадського. Серія: Державне управління. С.48. WWW. pubadm. - 02.08.2021.
5. Зеленін В.В. По той бік правди: нейролінгвістичне програмування як зброя інформаційно-пропагандистської війни. Вінниця: ТОВ «Віндрук», 2014. 384 с. С.195-196.
6. Король В. Ресентимент: чому неможливі домовленості з путінцями. Голос України. 2023. 15 березня. С. 7.

7. Лісова Л. Боєць Тарас Шевченко: «Весь наш біль, кров, піт колись стануть сторінками історії...» Голос України. 2023. 9 березня.
8. Путін назвав реальні цілі війни в Україні. Офіс Президента. ASPI news. 2022. 22 листопада.
9. РІА «Новости». 5.04.2022.
10. Сміян Н. Законотворчість в умовах воєнного стану. Голос України. 2023. 23 лютого.
11. Чорна С. 30 війн із залятим сусідом. Голос України. 2023. 15 березня.
12. Щербак А. Концепція контпропаганди. ZNUa: 06.07.2022.

УДК 355.257.7:341.3(477)«2022/2023»

**Олександр ПОТИЛЬЧАК,
Микола ВИГОВСЬКИЙ**
(м. Київ)

Система військового полону в Україні (2022-2023 роки): нормативно-правове забезпечення

На основі ратифікованих Україною документів міжнародного гуманітарного права з питань військовополонених та відповідного національного законодавства проаналізовано процес інституційного становлення та нормативно-правового забезпечення на початку повномасштабного збройного вторгнення РФ створення та діяльності органів та установ системи військового полону.

Наголошується, що створена в Україні у березні-квітні 2022 р. система органів та установ військового полону повністю відповідає «духу та букві» міжнародного гуманітарного права. За чинним українським законодавством сфера військового полону хоча й віднесена до компетенції органів юстиції проте відділена від її пенітенціарної складової. Це кардинально відрізняє сучасну українську систему роботи з військовополоненими від радянського військового полону періоду Другої світової війни та повоєнного часу.

Ключові слова: військовополонені, дільниці утримання, Женевська конвенція 1949 року, Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, табори, Національне інформаційне бюро, нормативно-правове забезпечення.

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року тисячі військовослужбовців обох сторін опинилися в полоні. Відкрита збройна агресія актуалізувала проблему військовополонених, змінивши її акценти з площини формальних міжнародно-правових зобов'язань сторін в область конкретної державної політики.

Держава Україна, як правонаступниця Української РСР, визнала ратифікацію та приєдналася до Женевської конвенції (1949) «Про поводження з військовополоненими» [27, ст. 114] та її Додаткових Протоколів (1977) [14]. Понад це, спеціальним законом від 8 лютого 2006 р. Верховною радою України були зняті

усі застереження до окремих статей конвенції, зроблені УРСР ще під час її ратифікації 8 грудня 1954 р. [11, ст.198].

Від 2002 р. в Україні завдання з організації збору, супроводження та охорони військовополонених у період війни чи дії воєнного стану покладалися на Військову службу правопорядку. Відтак, закон покликаний урегулювати питання «[...] зміцнення законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України, забезпечення конституційних прав військовослужбовців [...]» у певній своїй частині поширювався також і на військовополонених армії ворога [5, ст. 225]. Це відповідало одному з основних принципів міжнародного гуманітарного права в частині військового полону: поведження держави-супротивника з полоненим нею ворогом має відповідати гуманітарним стандартам забезпечення власних військовослужбовців.

Проте жодної конкретної підзаконної нормативної бази для регулювання окремих питань режиму військового полону, навіть після анексії українського Криму та окупації Російською Федерацією окремих районів Донецької та Луганської областей, розроблено не було. Як результат, на початку широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. готового нормативного пакету для регулювання питань охорони, розміщення, утримання та забезпечення військовополонених Україна не мала. Відтак, майбутнє російських військовослужбовців, які опинились в українському полоні в перші дні й тижні від початку широкомасштабного вторгнення, виглядало невизначеним. Дійшло навіть до відверто популістських заяв з боку чільних посадовців. Наприклад, перший заступник міністра внутрішніх справ Євгеній Єнін 8 березня 2022 р. публічно заявив: «[...] Ми будемо використовувати всі ті можливості, які дають нам у цьому плані Женевські конвенції. Тобто використання праці тощо. Всі ці люди згодом будуть працювати на відновлення економіки України [...]» [24].

Терористичний характер війни з боку росіян, вбивства та катування українських бранців і численні жертви серед цивільних сприяли поширенню в публічному просторі України відплатних настроїв і закликів жорсткого ставлення до російських військовополонених. Про серйозність наслідків порушення Україною вимог Женевської конвенції у ставленні до військовополонених армії ворога свідчить, зокрема, й публічне звернення тодішнього радника Офісу Президента України Олексія Арестовича від 6 березня 2022 р. Тоді чиновник прямо вимагав від українців «не бити й не принижувати полонених – з етичних, юридичних і політичних міркувань», мовляв, «негуманне поведження з полоненими обов'язково вплине на готовність Заходу надавати допомогу Україні» [26].

Перші росіяни опинилися в українському полоні вже в день вторгнення. Це були двоє військовослужбовців зі складу ямпільського мотострілецького полку, яких взяли в полон військовослужбовці 93 ОМБр [16]. За офіційними даними в перші дні активного військового протистояння в український полон потрапило близько 200 російських військових [26]. Станом на 19 березня 2022 р. в українському полоні перебувало 562 російських військовослужбовця [19], а на початку квітня – вже 600 осіб [2]. Ще 6 березня 2022 р. О. Арестович заявив, що у зв'язку з тим, що внаслідок бойових дій у полон потрапляють сотні

військовослужбовців російської армії, Україна буде змушена створювати для них повноцінні табори [25].

Створення системи органів та установ військового полону в Україні започаткував спільний наказ міністрів оборони та юстиції Олексія Резнікова і Дениса Малюски від 10 березня 2022 р. № 85/1117/5 «Про тимчасові заходи з розміщення та тримання військовополонених». Згідно цього міжвідомчого нормативного припису в Україні створювались два типи установ для розміщення, утримання й охорони військовополонених – табори та дільниці з тримання. Перші утворили шляхом перепрофілювання окремих закладів Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України. Другі являли собою окремі ізольовані структурні підрозділи тих самих установ ДКВС. Контингент військовополонених до таборів і дільниць передавався Військовою службою правопорядку в Збройних Силах України (ВСП ЗСУ) на підставі письмових рапортів і поіменних списків.

Проведення первинної реєстрації військовополонених та охорона дільниць їх тримання в установах ДКВС цим же наказом покладалася на військовослужбовців ЗСУ. Збір і конвоювання військовополонених до таборів і дільниць з тримання в установах ДКВС України мала забезпечувати ВСП ЗСУ. Всі гуманітарні потреби бранців, зокрема їх медичне обслуговування та харчування, мали здійснюватися за рахунок видатків Державного бюджету України передбачених для Міністерства юстиції України, з подальшим відшкодуванням Міністерством оборони України. Практично в кожному пункті цього наказу йшлося про необхідність дотримання норм міжнародного гуманітарного права та вимог національного законодавства у ставленні до військовополонених [18].

Реалізуючи свої міжнародно-правові зобов'язання за Женевською конвенцією «Про поводження з військовополоненими» (1949) Україна 17 березня 2022 р. оголосила про створення Національного інформаційного бюро, як органу комунікації з питань утримуваних в Україні військовополонених. Функції Бюро було покладено на державне підприємство «Український національний центр розбудови миру», що належить до сфери управління Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій [3].

Ситуація з військовополоненими вимагала термінових дій, передусім нормотворчого характеру. Потрібно було в найкоротші терміни розробити та ввести в дію нормативно-правові акти з питань поводження з військовополоненими, а також внести зміни до низки чинних законів України. Маючи на меті реалізацію цих завдань Кабінет Міністрів України постановою № 257 від 11 березня 2022 р. створив тимчасовий міжвідомчий допоміжний орган – Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. До його складу увійшли 16 посадовців, які представляли профільні урядові відомства та президентську вертикаль влади. Очолила координаційний штаб віце-прем'єр-міністр України – Міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Ірина Верещук. До складу штабу також увійшли: радник Офісу Президента України, два представники Міністерства реінтеграції тимчасово окупованих територій, по одному представнику від міністерств юстиції, економіки, оборони, внутрішніх справ, закордонних справ, охорони здоров'я, а також представники Національної поліції, Державної прикордонної служби, Національної гвардії,

Збройних Сил України, Служби безпеки України та Апарату Ради Національної безпеки та оборони України [21, ст. 1339].

На Координаційний штаб урядом покладалися завдання: «сприяння заходам, спрямованим на забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань України щодо поводження з військовополоненими; сприяння координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, військових формувань, правоохоронних органів та громадських об'єднань з питань поводження з військовополоненими; визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань щодо поводження з військовополоненими» [21, ст. 1339]. Члени Координаційного штабу брали участь у розгляді та розробленні проєктів нормативно-правових актів з питань поводження з військовополоненими, визначали органи, відповідальні за формування зведеної бази військовополонених, організацію їх конвоювання та місць утримання. Важливими функціями Координаційного штабу бачилися сприяння дотриманню норм міжнародного гуманітарного права під час допитів полонених військовослужбовців армії ворога, а також внесення пропозицій щодо обміну військовополоненими [21, ст. 1339].

Результатом роботи Координаційного штабу стала підготовка законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період», який 24 березня 2022 р. був проголосований у Верховній Раді, а 1 квітня 2022 р. набрав чинності [1].

Цим законом положення щодо правового статусу, поводження та утримання військовополонених в особливий період включалися до цілого ряду чинних законів України [9]. Зокрема, статтю 11 Кримінально-виконавчого кодексу України (2004) доповнили положеннями, що дозволяли, за умови забезпечення ізоляції від засуджених, створювати у виправних колоніях сектори для тримання осіб узятих під варту, а під час дії воєнного стану утримувати бранців у дільницях для тримання військовополонених, утворених у виправних колоніях [17]. Стаття 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення» (1993) була доповнена нормою, яка санкціонувала тимчасове перебування військовополонених у дільницях для їх утримання, створених на період воєнного стану в слідчих ізоляторах ДКВС [12]. Статтю 1 Закону України «Про Збройні Сили України» (1992) доповнили положенням, згідно з яким з'єднання, військові частини і підрозділи ЗСУ могли залучатися до здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період [7]. Закон України «Про оборону України» (2000) також було доповнено положеннями, що визначали повноваження Кабінету Міністрів України встановлювати порядок тримання військовополонених в особливий період і визначати державне підприємство, на яке покладаються функції Національного інформаційного бюро для збирання, аналізу та обміну інформацією про військовополонених, ведення їх централізованого обліку [8]. Зміни перетерпів і Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» (2002). Зокрема, його 3-тя стаття була доповнена положенням про покладання на ВСП ЗСУ додаткових повноважень щодо організації збору, супроводження та охорони військовополонених з місць, де вони утримуються після взяття їх в полон,

до таборів для тримання військовополонених або дільниць для тримання військовополонених [6]. Зміни торкнулися й положень Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (2005) в частині суб'єктів охорони та переміщення військовополонених, захоплених внаслідок ведення бойових [10]. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (2015) було доповнено новою статтею 151, що визначила повноваження Кабінету Міністрів України у царині формування та реалізації державної політики з питань утримання військовополонених, зокрема утворення таборів, визначення порядку тримання військовополонених і затвердження відповідного положення [13].

Вирішальним кроком у створенні в Україні нормативно-правової бази тримання військовополонених згідно з нормами міжнародного права стало схвалення урядом відповідного профільного підзаконного акту. 5 квітня 2022 р. Кабінет Міністрів України постановою № 413 затвердив «Порядок тримання військовополонених» [22]. Згідно постанови утримання військовополонених мало фінансуватися коштом резервного фонду державного бюджету. Міністерство юстиції зобов'язувалось визначити та перепрофілювати установи виконання покарань ДКВС під табори для тримання військовополонених, утворити окремі дільниці для тримання військовополонених в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, організувати розміщення, тримання, охорону та медичне забезпечення військовополонених у місцях їх утримання. Дот компетенції Міністерства закордонних справ України належала організація зовнішніх зносин з іноземними державами та міжнародними організаціями стосовно тримання та повернення військовополонених. Координацію заходів з перевезення військовополонених, надання їм послуг поштового зв'язку забезпечувало Міністерство інфраструктури. Це ж міністерство, разом із Міноборони України та за погодженням з Міністерством юстиції організовували супроводження військовополонених до таборів і дільниць для тримання військовополонених. Протягом тижня з дня отримання інформації про прибуття військовополонених до таборів та дільниць їх тримання органи Міністерства внутрішніх справ мали організувати фотографування, дактилоскопічний облік та облік генетичних ознак бранців [22].

Базовим правовим документом України, що встановлює загальні вимоги утримання військовополонених відповідно до норм міжнародного права у період війни та частково у відбудовний період після закінчення воєнних дій, є «Правила тримання військовополонених». Текст цього документу цілком і повністю ґрунтується на положеннях чинної Женевської конвенції та передбачає гуманне ставлення до військовополонених, недопущення стосовно них насильства, репресій, жорстокого поводження і тортур, образливого та принизливого ставлення, залякування та цікавості публіки, засудження без судового рішення, повагу до їх особи та честі. У 14-ти розділах «Правил...» викладено: загальні засади тримання військовополонених, створення та функціонування таборів; порядок приймання контингенту до таборів та дільниць утримання; забезпечення участі військовополонених у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях і судовому розгляді; організація, норми та стандарти харчування, матеріально-побутового та медичного забезпечення бранців; умови залучення

військовополонених до праці; релігійні, інтелектуальні та інші особисті права полонених військовослужбовців ворожої армії; застосування щодо них дисциплінарних стягнень; фінансове забезпечення військовополонених; порядок листування, отримання посилок і надання права на телефонні розмови; організація поховання, репатріації, госпіталізації в нейтральні країни та звільнення військовополонених; особливості функціонування діляниць для тримання військовополонених [20].

У другій половині травня 2022 р. в структурі Координаційного штабу відбулися зміни пов'язані з посиленням неопублічної складової в його діяльності. Йшлося про рішення влади активізувати напрямок обмінів військовополоненими аби прискорити повернення українських бранців з російського полону. У зв'язку з цим, 28 травня 2022 р. Кабінет Міністрів України постановою № 633 змінив порядок формування керівного складу Координаційного штабу, передавши функції керівництва структурою Головному управлінню розвідки Міністерства оборони України [23]. Як наслідок, 31 травня 2022 року керівником штабу КМУ призначив начальника ГУР МО України Кирила Буданова [4].

Прийняття та введення у дію Закону України від 24 березня 2022 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період» та постанови Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 року № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» означало, що трохи більше ніж за місяць від початку повномасштабного збройного вторгнення РФ в Україні було закладено основи національного законодавства з питань військового полону.

Українське законодавство у цій царині є сучасним і повністю відповідає «духу та букві» міжнародного гуманітарного права. За чинним українським законодавством сфера військового полону хоча й віднесена до компетенції органів юстиції проте відділена від її пенітенціарної складової. Це принципове рішення показує, що держава Україна здійснює заходи з концентрації та утримання військовополонених армії ворога не з метою покарання останніх за участь в агресивній війні, а лише з метою недопущення подальшої участі цих комбатантів у бойових діях. І лише в питаннях конвоювання, реєстрації та обліку полоненими опікуються військові та органи внутрішніх справ. Це кардинально відрізняє сучасну українську систему роботи з військовополоненими від радянського військового полону періоду Другої світової війни та повоєнного часу.

Список використаних джерел та літератури

1. В Україні набув чинності Закон щодо правового статусу військовополонених. 4 квітня 2022 р. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3448436-v-ukraini-nabuv-cinnosti-zakon-sodo-pravovogo-statusu-vijskovopoloneni.html> (останнє звернення: 04.05. 2023)

2. В Україні у полоні близько 600 російських військових – Верещук. 4 квітня 2022 р. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3448492-v-ukraini-u-poloni-blizko-600-r-osijskih-vijskovih-veresuk.html> (останнє звернення: 03.05. 2023)

3. В Україні створено Національне інформаційне бюро з питань військовополонених. 17 березня 2022 р. АрміяINFORM. Інформаційне агентство Міністерства оборони України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2022/03/17/v-ukrayini-stvoreno-nacjonalne-informacziijne-byuro-z-putan-vijskovopolonenyh/> (останнє звернення: 03.05. 2023)

4. Головою Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими призначено начальника ГУР МО України. 31 травня 2022 р. Головне управління розвідки Міністерства оборони України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://gur.gov.ua/content/holovoju-koordinatsiinoho-shtabu-z-putan-povodzhennia-z-vijskovopolonenyh-pryznacheno-nachalnyka-hur-mo-ukrainy.html> (останнє звернення: 04.05. 2023)

5. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», 7 березня 2002 року. № 3099-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 32. Ст. 225.

6. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України». № 2158-IX від 24.03.2022. Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> (останнє звернення: 05.05. 2023)

7. Закон України «Про Збройні Сили України». № 2158-IX від 24.03.2022. Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (останнє звернення: 05.05. 2023)

8. Закон України «Про оборону України». № 2158-IX від 24.03.2022. Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (останнє звернення: 05.05. 2023)

9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період». *Голос України*. 2022. 31 березня. № 72.

10. Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». № 2158-IX від 24.03.2022. Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text> (останнє звернення: 05.05. 2023)

11. Закон України «Про зняття застережень України до Женевських конвенцій про захист жертв війни», 12 серпня 1949 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 22. Ст. 198.

12. Закон України «Про попереднє ув'язнення». № 2158-IX від 24.03.2022. Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> (останнє звернення: 05.05. 2023)

13. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». № 2158-IX від 24.03.2022. Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (останнє звернення: 05.05. 2023)

14. Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання. Т. 1: 1990-1991 рр. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 456 с.

15. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. Верховна Рада України. Офіційний сайт: Законодавство України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (останнє звернення: 03.05. 2023)

16. Касіян Віра. Генштаб оприлюднив інформацію про перших російських полонених (оновлено). 24 лютого 2022 р. LB.ua. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lb.ua/society/2022/02/24/506646_genshtab_oprilyudniv_informatsiyu_pro.html (останнє звернення: 03.05. 2023)

17. Кримінально-виконавчий кодекс України. № 2158-IX від 24.03.2022. Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (останнє звернення: 05.05. 2023)

18. Наказ Міністерства оборони України та Міністерства юстиції України від 10.03.2022 р. № 85/1117/5 «Про тимчасові заходи з розміщення та тримання військовополонених». LIGA360 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/RE37659?an=1> (останнє звернення: 03.05. 2023)

19. Обмін полоненими: скільки військових та цивільних вдалося повернути Україні з 24 лютого. 7 лютого 2023 р. Слово і Діло: Аналітичний портал. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/07/infografika/suspilstvo/obmin-polonenymu-skilky-vijskovyuh-ta-cyvilnyh-vdalosya-povernuty-ukrayini-24-lyutoho> (останнє звернення: 04.05. 2023)

20. Порядок тримання військовополонених. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413. Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text> (останнє звернення: 04.05. 2023)

21. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 257. Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими. *Офіційний вісник України*. 2022. № 25, ст. 1339 (останнє звернення: 04.05. 2023)

22. Постанова Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 р. № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених». Урядовий портал. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npras/prozatverdzhennya-poryadku-trimannya-vijskovopoloneni-413>

23. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 травня 2022 р. № 633 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 257». Верховна Рада України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/633-2022-%D0%BF#Text> (останнє звернення: 04.05. 2023)

24. Російські полонені працюватимуть на відновлення економіки України – Єнін. 8 березня 2022 р. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubricato/3424005-rosijski-poloneni-pracuvatimut-na-vidnovlenna-ekonomiki-ukraini-enin.html> (останнє звернення: 04.05. 2023)

25. Смірнов Дмитро. В Україні створено табори для військовополонених. 19 березня 2022 р. Ліга. Новини. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://news.liga.net/ua/politics/news/v-ukraine-sozdany-lagerya-dlya-voennoplennyh> (останнє звернення: 03.05. 2023)

26. Стасюк Ірина. Для полонених росіян в Україні створять табори за нормами міжнародного права. 6 березня 2022 р. Хмарочос. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/03/06/dlya-rosijskyh-polonenyh-v-ukrayini-stvoryat-tabory-za-normamy-mizhnarodnoho-prava/> (останнє звернення: 03.05. 2023)

27. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про ратифікацію Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни». *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1954. № 5. Ст. 114.

28. Україна та росія провели перший повноцінний обмін військовополоненими – деталі. 24 березня 2022 р. Слово і Діло. Аналітичний портал. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/24/novyna/bezpeka/ukrayina-ta-rosiya-provely-pershuj-rovnozinnuj-obmin-vijskovopolonenymu-detali> (останнє звернення: 04.05. 2023)

УДК 94:355.01-042.2(477:480)«1939:2022»

Михайло ЖУРБА
(м. Київ)

Суомі. Рік 1939. – Україна. Рік 2022. Трагічне дежавю

У дослідженні простежуються трагічні аналогії між «зимовою війною» Радянського Союзу проти Фінляндії 1939-1940 рр. та повномасштабною агресією путінської Росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р.

Ключові слова: радянська агресія, радянсько-фінська війна, історичні аналогії, комуністичний експансіонізм.

Постановка проблеми та методи дослідження. В статті методом історичної компаративістики відстежуються військово-політичні події, пов'язані із «зимовою війною» та агресією Російської Федерації проти України у різних темпоральних вимірах.

Метою дослідження є з'ясування закономірностей агресивного зовнішньополітичного курсу Москви на різних історичних відрізках.

Історіографія теми вміщує низку монографій та статей включно з наведеними у тексті публікаціями.

У 70-х рр. минулого століття у Радянському Союзі по радіо і телебаченню транслювався офіційний пісенний хіт під назвою «Хотят ли русские войны?». Якщо у пошуках відповіді на це запитання озирнутися на російську історію, стає зрозумілим, що війна це природний стан Росії, як це не потворно звучить, такий собі «стан душі» більшості росіян. Змінюючи часи і дати, ми постійно стикаємося із жахливими аналогіями.

22 березня 1940 р. СРСР і Фінляндія підписали мирний договір. То був фінал радянсько-фінської війни, яка розпочалася 30 листопада 1939 р. із вторгнення Червоної армії на територію північного сусіда. Вторгнення відбулося без оголошення війни, так само як це вчинили російські загарбники 24 лютого 2022 р. в Україні. З 30-х рр. ХХ ст. радянська Росія розглядала Фінляндію як плацдарм нападу західних держав на СРСР, тотожно тому як з 2014 р. путінський режим вважав Україну базою для військового удару НАТО по Росії. За розрахунками радянських генштабістів бойові дії мали закінчитися за 7 днів повною капітуляцією Фінляндії після захоплення 80% її території. На окупованих територіях мала постати сателітна Фінляндська народна республіка (ФНР), щось на зразок пропутінських ЛНР, ДНР. Радянське керівництво було упевнене, що після перетинання кордону Фінляндії червоноармійцями її «трудящі» підтримають «визвольну місію». У цьому запевняв Сталіна очільник компартії Фінляндії і діяч Комінтерну О. Куусінен. Компартія Фінляндії потужно фінансувалася Радянським Союзом, але витрачені кошти були викинуті на вітер, оскільки комуністи країни Суомі не мали жодного впливу на населення Фінляндії. Сподівання на можливі

виступи робітничого класу і селянства радянської агресії виявилися марними. Проте уже на другий день війни, 1 грудня 1939 р. радянське Інформбюро повідомило, що у прикордонному місті Терійокі сформовано «Народний уряд демократичної республіки Фінляндії» [3, с. 23]. Згадаємо сценарій російського військового параду на Хрещатику на четвертий день російської агресії, виготовлення ювілейних медалей «За визволення Києва». Не залишає відчуття, що свій план завоювання України путінські генерали розробили після спиритичного сеансу, де були викликані духи недолугих сталінських воєначальників – С. Тимошенко, Л. Мехліса, К. Ворошилова. До ідеологічного обслуговування агресії був задіяний «культурний фронт». Метою таких мілітарно-культурних акцій, як і сумнівних патріотичних хітів сучасних «газманових», «циганових», було підняття бойового духу окупантів. На замовлення головного політуправління РСКА композиторами Дмитром і Андрієм Покрассами на слова А. Френкеля була створена пісня про переможний осінній марш червоних танків дорогами Фінляндії. Вона містила такі рядки: «Принимай нас, Суоми – красавица». Але красуня Суомі зустрічала червоноармійців снайперським вогнем, запеклою обороною і потужними контрударами. В оперативних зведеннях повідомлялося: «Фінський солдат холонокровний і стійкий у бою, чудовий стрілок. Фінські частини уперто обороняють мости, населені пункти, висоти. Відведення військ завжди організоване і ніколи не переходить у панічну втечу». Ці слова ніби сказані про наших безстрашних захисників України. Але, якщо до Сталіна доходила інформація про реальний стан справ, то Путіну його генерали повідомляли лише приємні новини. 4 грудня 1939 року фінський уряд через Стокгольм звернувся до СРСР із пропозицією припинити військові дії і сісти за стіл перемовин. Передана через радянського уповноваженого представника у Швеції О. Коллонтай відповідь була ошелешуючою: «СРСР не знаходиться у стані війни з Фінляндією, а лише допомагає фінському народу у його боротьбі за звільнення від зграї хельсінських білобандитів». Після такої відповіді фінські солдати отримали наказ стояти на смерть. Тут варто згадати заяви міністра закордонних справ Російської Федерації С. Лаврова про те, що Росія не веде війну в Україні, а лише «виконує спеціальну операцію, спрямовану на ліквідацію київського фашистського режиму і викорінення нацизму і його ідеології».

Слід зазначити, що фінські збройні сили добре підготувалися до агресії. Особливу роль в обороні відіграла «Лінія Маннергейма» протяжністю 135 км і глибиною 90 км. Перша лінія оборони включала мінні поля, залізобетонні заслони, загорожі із колючого дроту у 30 рядів. За першою лінією знаходилися залізобетонні споруди (від 3-х до 5-ти підземних поверхів), прикриті броньованими плитами. У кожній фортеці були сховища боєприпасів, палива, водогін, електростанція, кімнати відпочинку і госпіталь. За другою лінією йшла третя лінія з новими мінними полями, бетонними укріпленнями [2]. Як би придалася така лінія захисту на кордоні України з Росією та Білорусією! Цікаво, кого зупинила «стіна», якою опікувався А. Яценюк?

Радянські генерали кидали на штурм тисячі червоноармійців, перетворюючи їх на гарматне м'ясо. Учасник фінської оборони згадував: «Російські солдати йшли так густо, що жодна куля не пролітала поза ціллю, але вони продовжували по штабелях трупів повзти вперед. Це було дике божевілья». Були і зовсім анекдотичні випадки, коли за ініціативи С. Будьоного у грудні 1939 р., коли вдарили 40-градусні морози, а сніговий покрив досяг двох метрів, на передову підтягли 4 кавалерійських дивізії. Фінські солдати здивовано спостерігали як грузнули у снігових заметах червоні кавалеристи. Як тут не згадати «день бабака» в українській Чорнобаївці, де ЗСУ знову і знову нищать російські підрозділи.

Одночасно перекидалися резерви із тилових військових округів, не готові до ведення військових дій. Всього за три місяці боїв Червона армія втратила 72408 «двохсотими», 193 тис. «трьохсотими» і 17520 зниклими без вісти. У полоні опинилися 5,6 тис. червоноармійців, з них 5,5 тис. були репатрійовані до СРСР, де їх розстріляли як зрадників. Фінські втрати склали 22810 загиблими і померлими від ран. Внаслідок повітряних бомбардувань загинуло 1029 осіб [1].

Висновки. «Великий військовий стратег» Й. Сталін своєю провальною агресією проти Фінляндії підштовхнув А. Гітлера до нападу на СРСР, вважаючи його нездатним до опору. Нині Фінляндія незалежна, демократична, розвинена, самодостатня країна.

Список використаних джерел та літератури

1. Вехвіляйнен О. Фінляндія в Другій світовій війні: між Німеччиною і Росією. Київ: Темпора, 2010. 247 с.
2. Носков А.М. Радянсько-фінляндська війна, 1939-1940. Київ, 1990.
3. Полягли в снігах Суомі: Книга Пам'яті України про громадян, які загинули у воєнних конфліктах за рубежем. Київ, 2004. Т. 2. 968 с.

Частина II

ПАНЕЛЬНІ ДОПОВІДІ, ПОВІДОМЛЕННЯ ТА ДИСКУСІЇ

Розділ 1

АРХЕОЛОГІЯ, ДАВНЯ ІСТОРІЯ, МЕДІЄВІСТИКА ТА РАННІЙ НОВИЙ ЧАС

УДК 902:008(477.41)«-0200/+0200»

Надія ДОНЕЦЬ
(м. Київ)

Нові знахідки на пам'ятці зарубинецької культури поблизу села Вишеньки: проблема походження

У доповіді розглядаються характерні риси матеріальної культури середньодніпровського варіанту зарубинецької культурно-історичної спільності, а також значення археологічної пам'ятки біля с. Вишеньки.

Ключові слова: археологічна пам'ятка, багатошарова пам'ятка, Вишеньки, зарубинецька культура, поля поховань, кераміка, могильник, фібули.

Науковий керівник: *Мартинюк О. В.*, вчителька історії Київської інженерної гімназії, магістр.

Постановка проблеми. Спираючись на кераміку та фібули, а також інші матеріальні залишки, встановити межі існування зарубинецької культури в районі с. Вишеньки для подальшого дослідження цього археологічного об'єкта на предмет інших культур.

Історіографія проблеми. Зарубинецьку культуру у 1899 р. відкрив В. Хвойка, розкопавши три поховання біля с. Зарубинці і пов'язавши їх із пізнішими подібними знахідками.

Дана культура поділена на п'ять регіонів: три основні – Середнє Подніпров'я, Верхнє Подніпров'я, Прип'ятське Полісся, та два пізньозарубинецькі – Подесення, Південнобужжя [4, с. 10].

Античні амфори з городища на Пилипенковій Горі, а також фібули з інших зарубинецьких пам'яток, дали змогу досить точно встановити початок зарубинецької культури – друга половина III ст. до Р. Х. [6, с. 115]

Широке вивчення зарубинецької культури почалися після Другої світової війни, проводилися дослідження біля поселення в Києві, в околицях Канева, поблизу сіл Пирогів, Великі Дмитровичі, Зарубинці, Сахнівка, Межиріч, Лютіж та

ін., а також могильники неподалік від сіл Суботів, Пирогів, Хотянівка [3, с. 23]. Також важливі результати принесли розкопки городища на Пилипенковій Горі, які здійснювались у 1966-1970 рр., отримані матеріали дозволяють вважати цю пам'ятку еталоном для зарубинецької культури Середнього Подніпров'я [1].

У 1980-х С. Пачкова дослідила зарубинецький могильник біля с. Вишеньки, який був відкритий ще В. Хвойкою [10]. Безперечно цінними є її праці, у яких детально і повно висвітлюється заняття та матеріальна культура зарубинецьких племен [7-8; 10-11]. Проте більшість відомих зарубинецьких пам'яток лишаються недослідженими.

Завданням дослідження є привернення уваги до недослідженої, ймовірно, багатшарової археологічної пам'ятки біля с. Вишеньки, яка потенційно має значну археологічну цінність.

Виклад основного матеріалу. Знахідки авторки, яким частково присвячене дане дослідження, були виявлені на піщаних насипах біля с. Вишеньки (рис. 1)

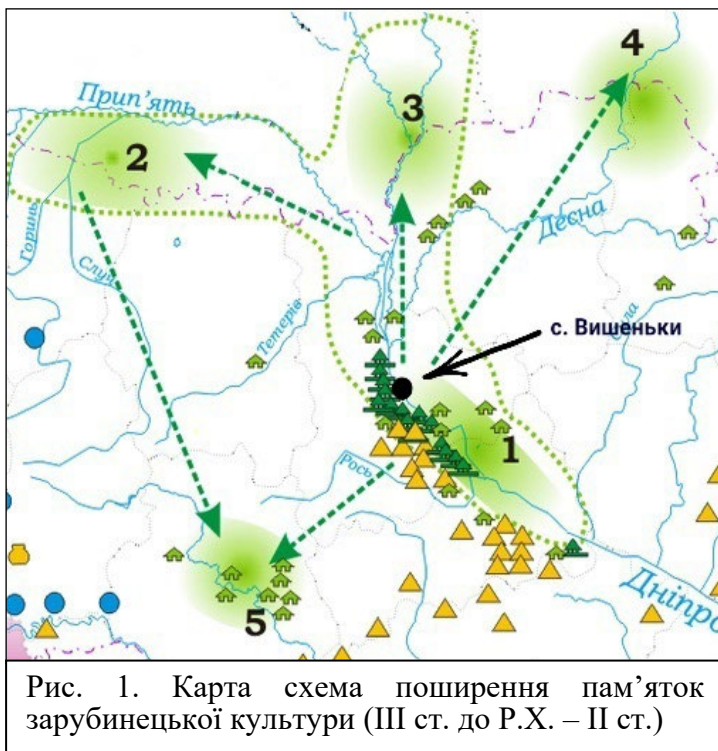

Рис. 1. Карта схема поширення пам'яток зарубинецької культури (III ст. до Р.Х. – II ст.)

Київської області. На тому ж місці ще В. Хвойкою був виявлений могильник зарубинецької культури, а у 1980-х рр. досліджений С. Пачковою. У ході дослідження могильника було відкрито 62 поховання, знайдена кераміка, фібули, деякі прикраси та знаряддя праці [10].

Зарубинецька культура існувала впродовж III ст. до Р.Х. – II ст. у межах територій трьох сучасних держав: України (майже вся територія культури), Білорусі та Росії. Її територія поділена на п'ять регіонів (рис. 1): 1 – Середнє Подніпров'я, 2 – Прип'ятське Полісся, 3 – Верхнє Подніпров'я,

4 – Подесення та 5 – Південнобужжя [5, с. 9-10]. Деякі археологи вважають її культурою, яка започаткувала формування слов'янства, як окремого етносу [9].

У нашому дослідженні ми головним чином вивчали зарубинецьку культуру середньодніпровського регіону, оскільки с. Вишеньки, у якому були виявлені знахідки авторки, розташовується в його межах.

Характерними рисами для зарубинецької культури загалом, є наступне:

1) Могильники, що не мають жодних зовнішніх ознак, за це їх називають «полями поховань», поховання могли бути ямними, урновими та ямно-урновими, у невеликій кількості зустрічаються тілопокладення та кенотафи [8, с. 55-67]. Спільним також є обряд поховання, за якого, як правило, поховальний інвентар оминає ритуальне вогнище і докладається нап'яму в могилу.

2) Житла могли бути представлені зрубамі, каркасно-плетеними або каркасно-стовповими спорудами [9].

3) Численну групу знахідок складає місцева кераміка, фібули та античні амфори. Керамічні вироби, маючи деякі спільні ознаки, різнились від регіону до регіону здебільшого формою, а фібули були подібні, більшість із них представлені зарубинецьким типом (рис. 2), який характеризуються трикутним звуженим донизу плоским корпусом та з'єднанням ніжки зі спинкою за допомогою двох «лапок».

Рис. 2. Фібули. Матеріали з розкопок зарубинецького могильника біля с. Вишеньки.

Характерним для середньодніпровського варіанту є наступне. Більший відсоток поховань в урнах, порівняно з іншими регіонами. Прикладом є могильник Вишеньки, де з 62 поховань урновими були 26 [10]. Також у цьому регіоні частіше зустрічаються тілопокладення, що може бути пов'язане як із скіфським впливом, так і зі степовим розташуванням регіону, а отже, меншою кількістю деревини для кремації. Найпоширенішими житлами є каркасно-плетенні, дещо заглиблені в землю. Що стосується особливостей кераміки, то на Середньому Подніпров'ї частіше зустрічаються уламки античних амфор, а також присутній характерний тільки для цього регіону орнамент – круглі глибокі ямки по краям вінець. Такий орнамент пов'язують із пізньоскіфським впливом, оскільки він притаманний скіфській культурі.

Рис. 3. Фібули з околиць с. Вишеньки.

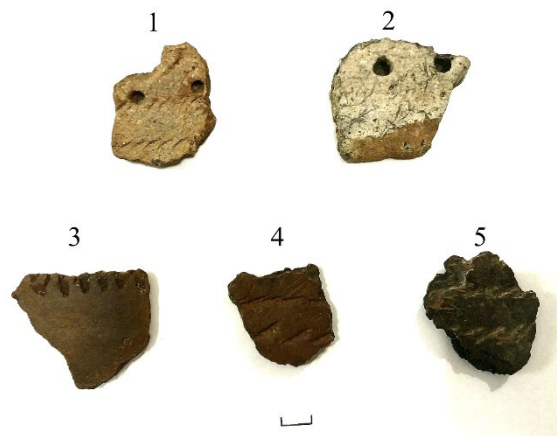

Рис. 4. Кераміка з околиць с. Вишеньки

Знахідки авторки являють собою п'ять фібул (рис. 3) та п'ять уламків кераміки (рис. 4). У нашому, раніше проведеному дослідженні, в якому ми головним чином спирались на праці С. Пачкової [10-11] та А. Амброза [2], ми довели, що знайдені фібули, не належать до зарубинецької культури, оскільки вони мають іншу конструкцію та зовнішній вигляд. Ймовірно, ці фібули відносяться до пізніших культур, наприклад, черняхівської, на що вказує наше датування, здійснене на основі класифікації А. Амброза.

Що стосується уламків кераміки, то, спираючись на орнамент, можна припустити, що уламки 1 і 2 належать або скіфській культурі, або ранній зарубинецькій, оскільки присутній типовий орнамент – круглі глибокі ямки; уламки 3, 4 і 5, вірогідно, відносяться до зарубинецької, черняхівської або інших, відносно споріднених культур того часу.

Висновки. Беручи до уваги вищезазначене, можна припустити, що біля сучасного с. Вишеньки у давній час селились представники різних культур, можливо, утворюючи багатощарове поселення.

Середнє Подніпров'я здавна було торгівельним центром, про що свідчить велика кількість знайдених уламків античних амфор, привезених туди ще за часів зарубинецької культури. Тема його ролі для давніх українських земель лишається нерозкритою, тому такі потенційно археологічно цінні пам'ятки, як біля села Вишеньки, потребують ґрунтовних досліджень, які могли б відтворити повну картину минулого та надати нам більше інформації про власне коріння.

Список використаних джерел та літератури

1. Абашина Н. С. Життєвий шлях і наукова спадщина В. А. Богусевича. Археологія та давня історія України: Зб. наук. пр. Київ: Ін-т археології НАН України, 2022. Вип. 2(43). С. 5-17.
2. Амброз А. К. Фибулы юга европейской части СССР. Москва: Наука, 1966. 111 с.
3. Давні слов'яни. Археологія та історія: навчальний посібник. Київ: «Стародавній Світ», 2012. 366 с.
4. Кухаренко Ю. В. Зарубинецкая культура. Свод археологических источников. Вып. Д1-19. Москва, 1964. 68 с.
5. Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории УССР. Киев, 1982. 185 с.
6. Максимов Е. В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры: монография / АН УССР, Ин-т археологии. Киев: Наук. думка, 1972. 180 с.
7. Пачкова С. П. Господарство східнослов'янських племен на рубежі нашої ери / Інститут археології. Київ: Наукова думка, 1974. 135 с.
8. Пачкова С. П. Зарубинецкая культура и латенизированные культуры Европы. Киев: 2006. 372 с.
9. Пачкова С. П. Зарубинецька культура. Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=15590.
10. Пачкова С. П. Могильник зарубинецької культури Вишеньки біля Києва / НАН України, Інститут археології. Київ: 2008. 166 с.
11. Пачкова С. П. Фібули зарубинецького типу. Київ, 2002. С. 10-23.

УДК 94:233-158

Анастасія СТОЯНОВА
(м. Київ)

Зародження культу богині Шакті

У доповіді розглядається виникнення й формування культу Богині Шакті на території Індії у III тис до Р.Х. Акцентовано увагу на переході від матріархату до патріархату і трансформуванні уявлень індійців щодо місця жінки в суспільстві.

Ключові слова: Богиня-Матір, Богиня Шакті, Індія, культ, шактизм.

Науковий керівник: *Костурка Ю. Ю.*, вчитель історії школи I-III ступенів № 134 імені Юрія Гагаріна м. Києва.

Постановка проблеми. Релігія завжди мала значний вплив на формування культури. Образ жінки в релігії суттєво впливає також і на її положення в суспільстві. Це можна прослідкувати в індуїзмі. Нерідко жінки-богині займали домінуюче положення, проте до жінок у Індії існувало двоєке ставлення.

Історіографія проблеми. Дана тема є мало дослідженою в українській та в зарубіжній історіографії. Але вона не залишилася без уваги. У праці Девадатта Патанаїка «Сім таємниць Богині. Філософія індійського міфу», розповідається про різні іпостасі Богині в індійських міфах і релігії [2]. Стенлі Уолперт у своїй роботі «Історія, культура, філософія» описує геополітичну ситуацію на момент становлення культу [6], що є немало важливим аспектом для дослідження. А. Роцький в праці «Джерела шактизму й тантризму» досліджував теоретичні та практичні проблеми, що стосувалися витоків жіночого культу [3]. С. Гірі розкрив філософію ведичних Божеств та описав їх символи [1].

Мета та завдання дослідження. Описати передумови виникнення культу Богині Шакті, з'ясувати гендерні відносини між чоловіком та жінкою на момент становлення культу.

Виклад основного матеріалу. У всіх народів світу простежувався матріархат, в той період часу коли жінки займали більш важливе положення у племені ніж чоловіки. Матріархат панував тому, що люди розуміли, що для виживання потрібно народжувати більше дітей, і для цього потрібні саме жінки. А от чоловіків для продовження роду потрібно було небагато, вистачало кількох найкращих [2, с. 2].

Факт, що племені були потрібні саме жінки, можна прослідкувати у мистецтві часу кам'яної доби та енеоліту. Археологи знаходять статуетки жінок з дуже пишними формами та оголеними геніталіями, вони нерідко були прикрашені дорогоцінним камінням. В той самий час чоловіків зображували у вигляді фалоса або у вигляді альфа-бика. З тієї причини, що для продовження роду було потрібно багато жінок і кілька чоловіків, тоді також знаходили зображення групи жінок поруч з одним чоловіком [2, с. 2].

В цей період часу дуже складно було отримати собі дружину: чоловікам доводилось битись задля того щоб діти народилися від найсильнішого чоловіка, або ж чоловіки корилися волі жінки. Історики вважають, що саме звідси пішли

церемонія сваямвара. Ця церемонія описана у пуранах, під час неї жінка обирає собі найбільш гідного чоловіка.

Цікаво, що після переходу від матріархального до патріархального ладу в більшості племен культ Богині-Матері втратив свою значущість та згодом зовсім втратив актуальність. Проте саме в індуїзмі культ Богині-Матері залишився та існує до сьогодні. Згодом цей культ перетвориться на культ Богині Шакті-шактизм.

Основи релігійних систем індійців було створено, зокрема, завдяки примітивним поглядам місцевих аборигенів, а також під шумерським впливом. Також вплинула і арійська навала. Велика індоєвропейська міграція відбулась у III-II тисячолітті до Р.Х. Еміграція аріїв та інших індоєвропейських племен не тільки вплинула на індійські релігійні системи, а й прискорили формування індійської цивілізації в цілому. Арії – це відгалуження великої групи індоєвропейського етнічного суспільства [4]. Коли ці племена перекочували на територію Індостану, вони на певний час осіли там. В той момент вони суттєво вплинули на релігійні устрої та культуру індійців. Арії були кочівниками-скотарями, тому у них панував патріархальний лад, адже у груповому скотарстві роль чоловіка є важливішою за роль жінки. Таким чином арії вплинули на пришвидшення переходу від матріархального до патріархального ладу. Важливо зазначити, що у індійців перехід стався пізніше ніж у інших народів. Цим і зумовлена більш жіноча природа самого індуїзму [6, с. 12].

У шактизмі є головна богиня – Шакті, більшість інших Богинь – її іпостасі. Про це є дуже багато згадок у Рігведі – канонічному тексті індуїзму. Датування створення якої відносять до раннього ведичного періоду. Ведичний період (1500-600 рр.) охоплює міграцію аріїв та інших індоєвропейських племен. Веди були написані мудрецами, їх створення відносять до I тис. до Р.Х. Багато гімнів на честь богів і богинь у Рігведі. Рігведа – це веда гімнів, вона є однією з найдавніших вед ведичної літератури. Також шактизм досить тісно пов'язаний з тантризмом. Там описуються традиції та ритуали які пов'язані з Богинею Шакті. Приблизно у 500-му році нашої ери почалось створення тантричної літератури [3].

Висновки. Передумовою виникнення шактизму став первинний культ Богині Матері, який, в свою чергу, з'явився через необхідність людей у продовженні роду. На момент становлення культу роль жінки була важливішою за роль чоловіка: суспільство шанувало жінок. Спочатку у індійців, як і у більшості інших племен, панував матріархат, адже для продовження роду потрібні саме жінки. З приходом аріїв, ця роль зменшується.

Список використаних джерел та літератури

1. Гірі С. В. Ведичні боги та їх символи. 4-те вид. Москва: Амрита-Русь, 2017. 136 с.
2. Девдатт Паттанаїк. Сім таємниць Богині. Філософія індійського міфу. Софія, 2016. 288 с.
3. Роцький А.А. Джерела шактизму й тантризму. URL: <http://surl.li/ffbgm> (дата звернення: 02.03.2023).
4. Міграція індоєвропейських племен в кінці II тис. URL: <https://cutt.ly/K80To6O>
5. Скіфо-арійська цивілізація у стародавній Індії. URL: <https://cutt.ly/c80E5Cu> (дата звернення: 14.10.2022)
6. Стенлі Уолперт. Індія. Історія, культура, філософія. Азбука-Аттикус, 2013. 320 с.

УДК 94:355.01(517:470.314)«1238»

Дмитро ЛАГУТА
(м. Київ)

Завоювання монголами Суздальщини: джерелознавчий аспект та історіографічна традиція

У контексті літописних джерел та російської історіографічної традиції розглядається питання монгольського вторгнення 1237-1238 рр. у Суздальську землю.

Ключові слова: зрада, битва, облога, літопис, монголи, Суздальська земля, штурм.

Науковий керівник: *Журба М. А.*, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук.

Закінчивши захоплення Рязанщини, монгольське військо Бату-хана на межі 1237–1238 рр. вирушило на північ до Суздальщини. На думку Г.В. Вернадського, практичною метою захоплення Володимиро-Суздальського князівства монголами, була передусім нейтралізація загрози їхнім військовим операціям, адже Суздальщина не була землею, багатою на якісь ресурси (окрім лісових) [1].

Першим значним епізодом, пов'язаним з монгольською експансією, історики вважають битву під Коломною, яка відбулась 1 січня 1238 р. В ній монгольське військо Бату-хана билось з об'єднаним військом Володимиро-Суздальського князівства та залишків рязанського війська. За думкою Каргалова, Коломна стала важливим стратегічним об'єктом для монголів через те, що прямого зручного сполучення між Рязанню та Володимиром не було, і важливим було завдання оволодіти цим містом [4, с. 39].

Російські та радянські історики часто описували битву під Коломною як велику битву, де рязанські та суздальські війська нібито учинили шалений опір, хоча і програли монголам. Вони передусім орієнтувались на уривок знайомої їм версії Лаврентіївського літопису, в якому згадувалася битва під Коломною: «... потом поидоша на Коломну I Тоє же зимы. Поиде Всеволодь снѣ Юрьевѣ внукѣ Всеволожь противу Татаромѣ и ступишася оу Коломны Д и бысѣ сѣча велика и оубища у Всеволода воєводу Єремѣѣ Глѣбовича и иныхъ мужии много убиша оу Всеволода и прибѣжа Всеволодь в Володимерь» [6].

Незважаючи на поразку рязансько-суздальського війська, традиційна російська історіографія часто любила згадувати великі втрати об'єднаного монгольського війська та загибель молодшого сина Чингісхана Кулькана (Кюльхана) [4, с. 40].

Через місяць, на початку лютого 1238 року, монгольські війська підійшли до Володимира та почали його облогу [4, с. 42].

У російських та радянських істориків було пояснення, чому монгольські війська затрималися на такий довгий час. Але є певні сумніви щодо достовірності їхньої версії, тому ми до цього сумнівного епізоду ще повернемося. А поки повернемося до захоплення монголами князівської столиці.

Облога Володимира продовжувалася чотири дні – з 4 лютого до 7 лютого 1238 р.. Вже 6 лютого 1238 р. монголи розпочали активні підготовчі дії з метою штурму міста. Монгольські завойовники дотримувалися тієї ж самої тактики, що

і при захопленні Рязані: будівництво фортифікаційних укріплень по всьому периметру з метою повного оточення міста та нещадні обстріли міста [4, с. 44-45].

Враховуючи рішучу перевагу монголів, розв'язка настала дуже швидко. 7 лютого 1238 р. розпочався фінальний штурм Володимира. Монгольські війська атакували місто з західного боку [4, с. 46].

Незважаючи на рішучий опір місцевих мешканців, Володимир з самого початку був приречений на поразку. Монголи спочатку підпалили дерев'яні будинки міста, а потім підпалили собор, де сховались останні захисники міста, і тому вже до середини дня повністю оволоділи містом [4, с. 47].

Слід зауважити, що більшість радянських та російських істориків завжди дуже не любили описувати одну дуже важливу тему, пов'язану з монгольським завоюванням Рязанщини та особливо Суздальщини – зраду та колабораціонізм на користь Монгольської імперії, а також відверте боягузтво та егоїзм суздальських князів. Факти цього явища протирічили їхній концепції «героїчного за запеклого опору великого російського народу монгольським окупантам». Втім, навіть найбільш ортодоксальні російські та радянські історики не могли повністю замовчувати цю важливу тему. Каргалов згадав епізод з оборони Володимира, коли великий князь володимирський Юрій Всеволодович просто втік з міста, ґрунтуючи це нібито для збору військ на Волзі, а фактично в критичний момент кидаючи Володимир напризволяще, хоча дослідник чомусь вважав рішення великого князя «правильним» [4, с. 43].

Втім, не тільки Юрій Всеволодович страждав на віроломство та втечі. Ось так описував втечу ще одного князя та його подальшу долю статс-секретар російської імператриці Катерини II (1729-1796) Олександр Васильович Храповицький (1749-1802): «Показывалъ я рѣку Сить, въ Ярославской губерніи. Она впадаетъ въ Мологу, а Молога въ Волгу. На Сити убитъ Князь Владиміръ Юрьевичъ Рязанскій отъ Татаръ. Думали, что онъ перешель Волгу гораздо ниже, чтобъ атаковать Татаръ; но рѣка Сить показываетъ, что Владиміръ бѣжалъ къ Твери. Симъ открытіемъ не очень довольны для сочиняемой Исторіи» [7, с. 245].

Тобто ми бачимо, що місцеві князі зовсім не прагнули героїчно помирати, а частіше всього просто ганебно рятувалися втечею, вважаючи своє власне життя важливішим ніж за життя власних підданих. До речі, у згаданій О. Храповицьким битві на річці Сить, що відбулася 4 березня 1238 р., як зазвичай вважали і вважають радянські та російські історики, загинув великий князь володимирський Юрій Всеволодович: «Погиб во время битвы и великий князь Юрий Всеволодович. Место и обстоятельства его смерти неизвестны» [4, с. 56].

Якщо зіставити версію загибелі Юрія Всеволодовича на Сіті з думкою Храповицького про те, що Володимир Юрійович Рязанський прагнув до втечі до Твері, то можна дійти висновку, що і великий князь зовсім не планував нанести вирішальний удар монголам, а лише рятував самого себе.

Також треба звернути увагу на слова прибічника Катерини II про те, що вони незадоволені перебігом реальних подій російської історії. Окрім того, він прямо зізнається у своєму щоденнику, що він та імператриця складають якусь Історію. Це змушує замислитися: а наскільки достовірними є реальні факти російської історії?

Втім, на ще один відвертий зрадницький акт з боку місцевих князів та місцевого православного духівництва – синів великого князя Володимирського

Всеволода Юрійовича та Мстислава Юрійовича, а також єпископа володимирського Митрофана – не зміг закрити очі навіть такий переконаний прихильник традиційної версії монгольського походу Бату-хана, як В. Каргалов. Навіть цей вчений не знайшов жодних виправдань від їхньої відверто боягузливої та зрадницької поведінки. Дослідник гнівно звинуватив православну Церкву к зламі волі до спротиву. Але історик куди більше засуджує синів великого князя володимирського Юрія Всеволодовича – Всеволода Юрійовича та Мстислава Юрійовича – за зраду оборонців Володимира [4, с. 45-46].

Навіть якщо опустити сумніви щодо смерті князівських синів, їхні дії можна сміливо вже називати навіть не боягузством, а справжньою зрадою по відношенню до захисників міста. А якщо навіть князівська верхівка зрадила своїй державі, то що можна говорити про місцевих жителів?

Тепер слід повернутися до питання про затримку монгольських військ на початку 1238 р. в період між битвою під Коломною та захопленням Володимира. Зазвичай радянські та російські історики поясняли це довгою облогою Москви монгольськими завойовниками, хоча навіть вони визнавали, що якщо майбутня російська столиця і взагалі існувала, то хіба що в якості у кращому випадку маленького містечка [4, с. 40].

Але існують певні сумніви, чи облога та захоплення Москви взагалі мали місто. Наприклад, Новгородський перший літопис взагалі не згадує ні про облогу Москви, ні про її захоплення: «В НПЛ Москва не упоминается» [5, с. 89]. А раз таке літописне джерело, як НПЛ, не згадує про здавалося б, таку важливу подію, як облога та взяття Москви, виникає таке питання: а чи не здалась насправді Москва (якщо вона взагалі існувала) добровільно монгольському війську?

Більш того, існують сумніви, що більша частина населених пунктів Суздальщини взагалі чинила опір війську Бату-хана. Відомий радянський історик, філософ та етнолог Лев Миколайович Гумільов (1912-1992) дотримувався думки, що більша частина населених пунктів Володимиро-Суздальського князівства не чинила опір монгольському війську. Він вказував на те, що Углич, Ростов, Ярославль, Твер, мирно домовлялися про капітуляцію та здачу міст монголам [2]. Більш того, Лев Гумільов приводив свідчення, які вказували на те, що жителі Суздальщини масово добровільно переходили на бік монголів та самі були більшою для Південної Русі та країн Центральної Європи напастю ніж самі монголи [3].

Таким чином, Гумільов був прихильником думки, що насправді більша частина населених пунктів Суздальської землі не тільки цілком спокійно здалася Бату-хану та Субедею баз бою, а й давали монголам добровольців для майбутніх військових походів спочатку проти Південної Русі, а потім – і проти країн Центральної Європи (таких, як Польща та Угорщина). А вищенаведені факти доводять, що як володимиро-суздальські князі, так і їхні піддані насправді зовсім не горіли бажанням героїчно помирати від рук монголів.

Список використаних джерел та літератури

1. Вернадский Г. В. Монголы и Русь. Пер. с англ. Е. П. Беренштейн, Б. Л. Губман, О. В. Стrogанова. Тверь: ЛЕАН, 1997. 476 с.
2. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая степь. Москва: Мысль, 1989. 764 с.

3. Гумилев Л. Н. От Руси к России. Очерки этнической истории Москва: Экопрос, 1992. 335 с.
4. Каргалов В. В. Монголо-татарское нашествие на Русь. Москва: Просвещение, 1966. 136 с.
5. Комаров К. И. О нашествии Батые на Северо-Восточную Русь в 1237-1238 гг. Вопросы истории. 2012. № 10. С. 87-96.
6. Лаврентьевская летопись. URL: <https://web.archive.org/web/20191013063637/http://yakov.works/acts/12/pvl/lavr27.htm>
7. Храповицкий А. В. Памятные записки А. В. Храповицкого статс-секретаря Императрицы Екатерины Великой [Репринтное воспроизведение издания 1862 года]. Москва: ВО Союзтеатр СТД СССР, 1990.

УДК 94:355.01(44:410)«1346»

Ярослав БЛЕНЬКИЙ
(м. Київ)

Порівняльний аналіз організації війська французького та англійського королівств напередодні битви при Кресі 1346 року

У доповіді розглянуто особливості організації війська французького та англійського королівств напередодні битви при Кресі. Проаналізовано та виявлено подібні і відмінні риси між структурою війська обох королівств та їх вплив на хід битви.

Ключові слова: битва при Кресі, військо, організація війська, королівство Англія, королівство Франція.

Науковий керівник: *Шевченко О. Т.*, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Битва про яку йтиметься, відбулася 26 серпня 1346 р. біля селища Кресі, що в Північній Франції. Вона стала однією з найважливіших битв Столітньої війни (1337-1453 рр.). Поєднання нових видів зброї та тактики, застосованих англійцями в битві проти французів, привело багатьох істориків до висновку про те, що битва при Кресі стала початком кінця лицарства. Вивчення проблематики організації війська французького та англійського королівств є дуже важливим фактором для розуміння того, як відбувалася битва, та чому завершилася перемогою англійського війська.

Виклад основного матеріалу дослідження. До початку Столітньої війни феодална система, на основі якої формувалися армії, переживала серйозну кризу. І в Англії і у Франції швидке збільшення кількості дворянських сімей призвело до того, що сам авторитет благородного стану почав падати, а пов'язані з цим статусом військові обов'язки перестали належним чином виконуватися [1, с. 6].

Зниження статусу феодалних лицарів, що билися заради честі і васальної присяги, компенсувалося за рахунок зростання впливу професійних солдатів, які воювали за гроші [3, с. 13]. До 1340 року і англійський король Едуард III, і французький король Філіп VI мали в своєму розпорядженні необхідні ресурси, які дозволяли їм утримувати свої армії під час кампаній. [1, с. 6] Англійська система була організована краще, ніж французька і охоплювала значну частину сфер життя [2, с. 199].

Найкращі англійські війська склалися з важкоозброєних воїнів, які вміли вести бій як у кінному, так і в пішому строю. Незалежно від того, як вони діяли – як кіннота або піхота – ці війська поділялися на три частини (авангард, центр, ар'єргард), кожен з яких очолював командувач, який був представником вищої аристократії [1, с. 6]. Кожен загін важкоозброєних воїнів підтримувала велика кількість допоміжних піхотинців – лучників та списоносців [2, с. 199]. Під час битви при Кресі англійські лучники накривали французів великою кількістю стріл, які не так шкодили лицарям, як ранили і вбивали коней під ними, що дозволяло загальмувати стрімкий кавалерійський наступ. Крім того, при Кресі цей «дош» стріл доповнив вогонь небагатьох примітивних гармат, що мало великий психологічний ефект [1, с. 8].

Стандартний англійський стрій мало змінився протягом Столітньої війни. Першу лінію становили лучники з довгими луками та списоносці, які займали позиції за лінією протикавалерійських перешкод, таких як рови та вкопані у землю дерев'яні кілки. Позаду них розташовувалися лицарі, які під час оборони зазвичай спішувалися і сідали на коней, яких їм підводили з табору, тільки коли збиралися йти в контрнаступ [1, с. 7].

Тактика, що використовувалася англійцями, не була оригінальною, але при цьому рівень їх командирів виявився набагато вищим ніж у французів. Основна перевага англійців перед французами полягала в тому, що вони могли здійснювати об'єднані операції, під час яких важкоозброєні воїни (піші чи кінні) діяли спільно з допоміжною піхотою та лучниками. Подібна тісна взаємодія між загонами, складеними з людей різних соціальних станів, лише кількома десятиліттями раніше уявлялася зовсім неймовірною для Англії [2, с. 199-200].

Під час своїх кампаній проти англійців французька армія Філіпа VI почав застосовувати нову форму феодалного набору воїнів, яка почала включати елементи професійної армії. Дворяни, як і раніше, скликалися на королівську службу, але тепер вони отримували плату за кожен день перебування в поході. Враховуючи, що французьке дворянство було чисельним, Філіп ніколи не відчував дефіциту у воїнах [2, с. 200].

Хоча новий метод комплектування армії давав хороший ефект, він виявився дуже дорогим. Ця обставина стала великою проблемою для Філіпа VI, оскільки він не мав централізованої і добре розвиненої інфраструктури для збору податків [1, с. 8]. Інша проблема полягала в тому, що існуюча система не передбачала формування добре навченої та дисциплінованої «неблагородної» піхоти, яку можна було б порівняти з англійськими лучниками. Найбільше, на що

могли розраховувати французи, були міські ополчення, які закликали до зброї під час криз [3, с. 77-78].

Ефективність французького лицарства у бойових діях занепала. Ті з представників цього стану, хто опинявся на полі бою, вважали за свою головну мету зміцнення власної лицарської честі та слави шляхом здійснення індивідуальних подвигів. Для цього французькі лицарі багато уваги і часу приділяли підтримці на високому рівні свого бойового мистецтва, фізичного стану і навичок верхової їзди [1, с. 9].

У XIV ст. улюбленою тактикою французьких воєначальників було знищення ворога однією потужною атакою кінних важкоозброєних лицарів. Філіп VI не зробив практично нічого, щоб змінити цю тактику, проте він все ж таки змушував своїх воєначальників створювати резерви кінноти, щоб використовувати прориви в позиціях противника, створені під час першої атаки. Піхотні частини зазвичай не використовувалися активно у французьких наступальних операціях, і французькі воєначальники мали небагато досвіду у застосуванні їх у бою [1, с. 9].

Найважливішим типом французької піхоти були найманці-арбалетники. Генуезькі арбалетники, що билися при Кресі, були добре навчені і чудово озброєні. Зброя, яку використовували ці професіонали, була набагато складнішою і технологічнішою ніж англійські довгі луки і мала набагато більшу пробивну здатність [3, с. 10]. Основним недоліком арбалета було те, що для його перезаряджання було потрібно багато часу. Навіть найкращий арбалетник міг зробити не більше 3-4 пострілів за хвилину [1, с. 9]. Тим не менш, вже на першому етапі битви при Кресі трагічно виявилася нездатність французьких лицарів взаємодіяти з піхотою. Арбалетники, що почали відступати, були затоптані французькою кіннотою. Таким чином, генуезькі найманці не змогли в повній мірі реалізувати свій потенціал [2, с. 202].

Французька армія при Кресі проявила усі слабкості властиві її організації. Лицарі не дочекалися перебудови всієї армії і почали хаотичні атаки на англійський правий фланг. Французький хроніст Фруассар зазначив про разючу відсутність дисципліни та організації у лавах французького війська, яке атакувало англійців без жодного порядку [2, с. 201-202].

Висновки. Отже, з усього зазначеного ми можемо побачити основну відмінність між англійським та французьким військом, а саме – взаємодію об'єднаних сил спішеної англійської знаті та піхоти, які діяли як одне ціле під єдиним командуванням, на відмінну від французького війська, де не було такої чіткої структури управління військом. Вирішальну роль у битві при Кресі зіграла якість англійської піхоти, а саме лучників, що діяли в тісному контакті з важкоозброєнними воїнами, та могли бути певними, що їх не покинуть у вирішальний момент. Бачимо, що у французькій армії навичок спільних дій різних родів військ майже не було. Така ситуація, зокрема, була пов'язана з організаційними проблемами, але також і з тим, що французькі лицарі з презирством ставилися до «неблагородної» піхоти. Додатковим фактором поразки також можна вважати те, що французькі лицарі, не дочекавшись підходу всього війська, недисципліновано кинулися в атаку на англійські укріплені позиції,

внаслідок чого були неодноразово відкинуті назад, а в кінцеву результаті були розгромлені супротивником.

Список використаних джерел та літератури

1. 100 битв, которые изменили мир. Креси – 1346. Де Агостинт Паблшинг. 2012. № 83. С. 29.
2. Басовская Н. И. Столетняя война: леопард проти лилии. Москва: Астрель: АСТ, 2010. 446 с.
3. Берн А. Битва при Креси. История Столетней войны с 1337 по 1360 год. Москва: Центрполиграф, 2004. 336 с

УДК 94:327(438)«966/1138»

*Олена ОСМОЛОВСЬКА,
Владислав ГРИЩЕНКО*
(м. Київ)

Династична політика П'ястів (966-1138): шлюбні зв'язки та вплив родинної традиції

У доповіді розглядається династична політика укладання шлюбних зв'язків польською династією П'ястів у роки їх правління від Мешко I до Болеслава III Кривоустого. На базі огляду династичних союзів, робиться спроба проаналізувати контекст і тенденції, від яких відштовхувалася династія, а також вплив династичної політики на родинні традиції і ситуацію в регіоні.

Ключові слова: династична політика, Польща, П'ясти, традиції.

Постановка проблеми. Однією з рушійних сил для розвитку будь-якої середньовічної династії, ставала продумана стратегія клану щодо шлюбної політики. Розглядаючи династію П'ястів, потрібно визначити, чим керувалася польська династія, коли планувала укладати династичні шлюби своїх дітей чи родичів. Чи був вибір союзників-партнерів пов'язаний виключно з мінливою політичною обстановкою того часу? Хоча треба запевнити, що політична картина того часу, частіше за все, і ставала тим вирішальним фактором, який визначав матримоніальну стратегію династії. Це приводило до того, що наслідування поведінки родичів і предків при виборі партнерів, також могло позначатися на політиці П'ястів. Таким чином, можна висловити припущення, що сімейна династична традиція виникла на основі політичної ситуації, але також була фактором, який власне і створив цю ситуацію.

Прогалини знань, щодо генеалогічних деталей династії П'ястів в період X-XII ст. настільки значні в медієвістичній науці, що перешкоджають об'єктивному проведенню досліджень статистичного характеру. Таким чином, результати дослідження служать, переважно, для орієнтації та вказують на тогочасні тенденції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження династичних зв'язків П'ястів XI ст., демонструють перевагу німецької та руської аристократії. Така картина вказує на певну традицію в династії. Цікавою тенденцією процесів формування династичної політики цього часу є виключення чеського правлячого роду Пржемисловичів, незважаючи на те, що між окремими членами обох династій існували союзи різних типів починаючи з X ст. Це дає змогу зрозуміти, що при уважному вивченні хронологічних та генеалогічних тенденцій династичних шлюбів П'ястів, ми можемо виявити зміни династичної політики польської династії.

Таблиця 1. Динаміка шлюбів польської династії (960-1138 рр.)

Король	Імператорська родина	Німецькі династії	Рюриковичі	Арпади	Пржемисловичі	Династії Скандинавії	Інші
Мешко I		3		1	1		1
Болеслав I Хоробрий		3	1	1(?)		1	
Мешко II В'ялий		1					
Казимир I Відновитель			2	1			
Болеслав II					1		2
Владислав Герман	1		1		1		
Болеслав III Кривоустий		3	5	1		1	1

Під час правління Мешка I, Болеслава I Хороброго та Мешка II велике значення мали союзи з династіями східних німецьких марок, що межували з Польщею. Достовірно ми можемо говорити, що всього П'ясти уклали шість династичних шлюбів (враховуючи один, який не відбувся) з німецькою аристократією. Саме з династій східних німецьких марок походили дружини польських правителів. Наприклад, друга дружина Мешка I – Ода, дружини Болеслава I Хороброго, а також Рікса Лотаринзька, дружина Мешка II [2, с. 376]. Всі ці союзи наближували польську династію до політичного кола Священної Римської Імперії.

У цей період можна відзначити лише поодинокі випадки династичних союзів з провідними династіями регіону: Пржемисловичами, Арпадами [1, с. 32; 66;], правителями Скандинавії, Рюриковичами [2, с. 375-377].

Слід зазначити, що половина союзів між П'ястами та династіями, які правили регіонами за межами Священної Римської Імперії, включала представників династій жіночої статі, тоді як у союзах, що стосувалися Імперії, більша частка (5 із 7) включала представників династії чоловічої статі. Ситуація діаметрально змінилася після повернення до Польщі Казимира Реставратора. З того часу і до 1138 року відомо про 20 шлюбних союзів представників династії П'ястів. З них вісім були з династією Рюриковичів, два- з німецькою аристократією (плюс один запланований), і один з імператорською сім'єю, два з угорськими Арпадами та чеськими Пржемисловичами, а також з правителями Скандинавії. Крім того, одна

представниця династії П'ястів була видана заміж за невідомого представника польської аристократії. Походження дружин двох польських князів невідоме [2, с. 375-377]. Спробуємо упорядкувати ці дані у хронологічних рамках, заснованих на періодах правління наступних правителів Польщі.

Складена нами таблиця демонструє, наскільки динамічною була шлюбна політика П'ястів. Це також показує деякі відхилення від загальних зауважень, зроблених вище. У випадку Мешка I та Болеслава I Хороброго можна говорити про підтвердження тенденції контактування шлюбних союзів з елітою Священної Римської Імперії. Можливо, у цьому випадку, як і у випадку з Мешком II, слід говорити про певну форму родинної традиції. Однак це було дуже чітко припинено за правління Казимира Реставратора, який започаткував процес створення міцніших зв'язків із Рюриковичами. Ця тенденція трохи послабилася в період правління його синів, але відродилася в правлінні Болеслава III Кривоустого [2, с. 377].

Таким чином, чи можливо говорити про вплив династичної традиції на шлюбну політику П'ястів? Існує чітка ознака формування матримоніальних стратегій династії перших трьох історичних правителів П'ястів. Зміцнення зв'язків із німецькою аристократією було тісно пов'язане з їхніми політичними та культурними прагненнями. Шлюб ставав політичним елементом стримування німецької експансії, а також кроком для збільшення авторитету династії в регіоні.

Однак ця традиція в династії П'ястів зникла з розпадом першої держави. Схоже, що Казимир Реставратор, відбудовуючи могутність і авторитет роду, намагався створити династично-шлюбну стратегію в більш прагматичній формі. Таким чином, виникло ширше коло політичних зв'язків, з якими П'ясти були пов'язані шлюбом. Казимир Реставратор також намагався віддати перевагу одній групі союзників - руським князям. Однак це не призвело до створення фіксованої стратегії династичних шлюбів, якої слідували б його сини. Лише Болеслав III призвів до зміни цієї ситуації. Він виявився правителем, який мав найбільше значення для розвитку династичної традиції. Він майже рівноправно пов'язав свою родину шлюбом і з німцями, і з русинами. Інші напрямки династичної політики розглядалися ним лише як допоміжні заходи. Таким чином він досяг не лише синтезу попередніх сімейних традицій щодо шлюбів П'ястів, а також визначив чітке бачення рівноправного зв'язку родини польських правителів із двома найпотужнішими політичними силами в регіоні.

Список використаних джерел та літератури

1. Галл Аноним. Хроника и деяния князей или правителей польских / Пред., пер. и прим. Л. М. Поповой. Москва: Изд-во АН СССР, 1961. 172 с
2. Wiszewski, P., *Domus Boleslai: values and social identity in dynastic traditions of medieval Poland (966-1138)*, Leiden: Brill, 2010. 637.

УДК 930:271.2-472(477.411)«1632»

Олена БАСЕНКО
(м. Київ)

Створення та науково-освітні напрями діяльності Києво-Могилянської академії: особливості вітчизняної та польської історіографії

У статті розкриваються основні періоди вивчення проблеми створення та науково-освітньої діяльності Києво-Могилянської академії в вітчизняній та польській історіографії. Заявлені неоднозначні наукові підходи у вивченні цієї проблеми польськими та українськими істориками, окреслені перспективні напрями подальшого вивчення теми.

Ключові слова: бароко, історіографія, наука, Києво-Могилянська академія, культура, релігія, мова, Петро Могила, філософія.

Науковий керівник: *Двірна К. П.*, доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Починаючи з ХІХ ст. і до нині питання створення Києво-Могилянської академії, вплив на її витоки потужних держав-сусідів та особистий внесок Петра Могили у розвиток цього освітнього закладу стали предметом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Важливим чинником формування академії є система та зміст навчання, питання мови, книгодрукування та культури в цілому. Пропольські впливи відігравали важливу роль у створенні та розвитку Києво-Могилянської академії. Саме цим і обумовлений особливий інтерес з боку польських дослідників – науковців щодо вивчення різнопланових складових нашої теми дослідження. Звісно наукові видання українських авторів та польських дослідників є вагомим внеском в науку, однак аналіз цих видань містить також спірні трактування та наукові висновки. Актуальність даної проблеми перекликається з сьогоденням, адже Києво-Могилянська наукова спільнота і нині співпрацює з польськими університетами, а допомога та співпраця Польщі з Україною в сучасних умовах набувають особливого історичного значення.

Мета роботи. Розкрити питання створення та науково – освітні напрями діяльності Києво-Могилянської академії протягом ХVІІ-ХVІІІ ст. Виявити історіографічні особливості вивчення цієї наукової проблеми вітчизняними та польськими науковцями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Накопичення знань з історії Києво-Могилянської академії (далі – КМА) відбувається поетапно та має певні особливості. Ранні роботи з історії КМА представлені відомими церковними діячами істориками церкви першої пол. ХІХ ст. такими як київський митрополит Євгеній Болховітін [8] та вихованець КДА М. Булгаков [9]. Ці ранні дослідження розкривали навчальний процес та функціонування цього

навчального закладу. Досить ґрунтовно в кінці XIX ст. досліджує історію КМА С. Голубєв [11] – викладач, а потім професор Київської духовної академії. Він вивчає окремі періоди діяльності академії та один із перших аналізує діяльність фундатора академії Петра Могили. У цей же час з'явилися публікації дослідників М. Сумцова, П. Пекарського, М. Оглобліна [22; 19; 18], де розкривалися зв'язки КМА з Московією, а пізніше з Росією, а також її вплив на розвиток російської науки, освіти, літератури. До 60-х років XX ст. існувала заборона на дослідження проблеми історії та діяльності Києво-Могилянської академії, а якщо якась освітянська тематика і була заявлена, то частіше за все була спотворена. Основні напрями дослідження історії та діяльності Києво-Могилянської академії були представлені в контексті вивчення історії української культури, міжслов'янських культурних зв'язків та її впливу на освітньо-культурний розвиток інших країн та народів. Особливої значимості в 60-70-і роки XX ст. набирає мовне питання та розвиток мовних концепцій у Києво-Могилянській академії, а також висвітлюються питання розвитку східнослов'янських мов [7].

У період радянської доби як ніколи проявилися політичні впливи та «свідоме регулювання» вивчення культурного – освітнього напрямку, а також діяльності окремих інституцій. Наприкінці 60-х років XIX ст. в Інституті філософії АН УРСР було започатковано систематичний переклад рукописних філософських трактатів Києво-Могилянської академії. Були підготовлені «Філософські твори» Теофана Прокоповича у трьох томах, «Філософські твори» Георгія Кониського у двох томах, «Філософські твори» Стефана Яворського та ін. [24]. Але все це було подавлено хвилею репресій під назвою «маланчукізм» (період перебування В. Маланчука на посаді головного ідеолога ЦК КПУ), яка прокотилася по Україні в 1970-х роках та нищила національно-патріотичні сили і все, що пов'язане з українською культурою. В цих умовах звісно праця над Києво-Могилянською спадщиною стала неперспективною, не актуальною, а видання творів філософів КМА побачить світ лише через десятки років [23].

Першим українським узагальнюючим ґрунтовним дослідженням з історії Києво-Могилянської академії радянської доби була монографія З. Хижняк [25], що тричі перевидавалась (1970, 1981, 1988 рр.). Дослідниця на основі залучених архівних матеріалів розкриває важливі питання історичних витоків та організаційного становлення КМА, взаємовпливи з іншими слов'янськими країнами. Слід відзначити, що з часу відновлення діяльності КМА інтерес до вивчення створення, функціонування, змісту освіти, біографії окремих персоналій та контактів цього навчального закладу зростає.

Так, у 1994 р. вийшла книга В. Микитася «Давньоукраїнські студенти і професори» [17], у якій досліджується життя та навчання у братських школах та в КМА відомих українських учених, а також їх навчання в західноєвропейських університетах. Нові підходи у вивченні питань ролі та значимості КМА як інституції та її роль в суспільно-політичному житті України XVII-XVIII ст. демонструє Л. Алексієвець. Дослідниця доводить важливу роль цього навчального закладу у відродженні та розвитку української держави, формуванні нової тогочасної політичної, військової та культурної еліти, становленні й

розвитку передових європейських тенденцій в освіті та науці. Цілісне бачення цих загальних процесів авторка демонструє у своїй кандидатській дисертації «Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних слов'янських країн (XVII-XVIII ст.)» [6]. Окремим науковим напрямом у вивченні заявленої проблеми є вивчення історії, діяльності та зв'язків Києво-Могилянської академії з іншими країнами на основі архівних матеріалів, документів та епістолярної спадщини в 90-ті роки ХХ ст. Одним з таких напрямів є польський та російський впливи на витоки цього навчального закладу, його освітянсько-наукові традиції в контексті тогочасних суспільно-політичних процесів, які суттєво впливали на піднесення, занепад чи просто тимчасове «зникнення» Київських Атен.

Аналіз літератури з даної теми доводить, що українські та польські історики розглядали питання освітньої та наукової співпраці між державами, але їх погляди були неоднозначними. Зауважимо, що у польській науковій думці в ХІХ ст. сформувалися три наукові школи – Краківська, Варшавська та Львівська, де глибоко вивчалися окремі віхи української історії, що пов'язані з польськими впливами. Цікавість польських істориків до вивчення Києво-Могилянської академії завжди існувала. Однією з ґрунтовних праць польських істориків можна вважати «Akademia Kijowsko-Mohylańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej» Олександра Валер'яна Яблоновського (1829-1913) – видатного науковця з історії України та східних слов'ян у польській історичній науці того часу [4]. Він досліджував ХVІІ ст., яке було часом формування національної самобутності для росіян, поляків та українців [16]. Ряд праць О. Яблоновського присвячені проблемам історії, етнографії та географії України. Він також видав історичний атлас земель Речі Посполитої ХVІ-ХVІІ ст. та досліджував історію Києво-Могилянської академії. Робота А. Яблоновського про роль Києво-Могилянської академії в історії українського народу є досить цінним джерелом. Однак, якщо російські автори приписували виникнення цього навчального закладу виключно царській владі, то автор розглядав її зародження з точки зору польської освітньої практики та польського освітнього впливу. Також до його здобутків можна віднести велику кількість монографій та статей, присвячених історії України-Руси [14]. Вивченню його творчості присвячені напрацювання сучасної української дослідниці Н. Весельської [10].

Заслуговують особливої уваги роботи польського ученого Ритчарда Лужного, який у 60-х роках ХХ ст. належну увагу приділив вивченню польсько – українських зв'язків, творчості викладачів та учнів Києво-Могилянської академії. Він дослідив діяльність видатних особистостей цього навчального закладу - Петра Могила, Симеона Полоцького, Дмитра Туптало, Стефана Яворського, Лазаря Барановича, Теофана Прокоповича та ін. [2].

Особливу увагу польські науковці приділяли теології, філософії, літературі. Інформацію про Києво-Могилянську академію було представлено в «Historii Kościoła w Polsce», багатотомному виданні 1974 р., де автор Тадеуш Слива (Tadeusz Śliwa) [5] акцентував увагу на значенні шкільництва в історії православної Церкви, особисту роль приділяючи Петру Могилі та видатним теологам у розвитку наукових знань, їх впливу на західну культуру. Польський

дослідник Марек Мельник окреме видання, яке вийшло друком у 2005 році, присвятив творам Петра Могили, зосередивши увагу на визначальних релігійних мотивах [3].

Важливим питанням аналізу творчості випускників «Могилянки» присвятила книгу професор Варшавського університету Валентина Соболев, яка надрукована українською мовою. У ній аналізується українська барокова література в контексті європейського розвитку та стану української еліти [21].

Польська історикиня Тереза Хинчевська-Геннель також досліджувала історію Києво-Могилянської академії та вплив польської наукової думки на руську [1]. Заслуговує особливої уваги дослідників її стаття «Києво-Могилянська академія в польській історичній науці», де авторка розглядає роботи польських істориків, які вивчали різновекторну діяльність Києво-Могилянської академії та постать Петра Могили [26].

В останні роки появилася ціла низка наукових публікацій українських авторів, які вивчають досить глибокі теми нашої проблеми. Так, монографія дослідника М. Симчича розкриває філософський напрям діяльності академії кінця XVII – першої половини XVIII ст. [20]. Дослідник Н. Ковальчук вивчає роль політичного польського впливу на наукову спільноту Києво-Могилянської академії [15].

Світлана Кагамлик досліджує польські впливи на формування та діяльність української православної церковної еліти ранньомодерного часу, виявляє особливості Києво-Могилянської академії в європейському контексті. Авторка також розкриває зміст навчання у Києво-Могилянській академії та освітніх закладах Речі Посполитої, формування приватних книжкових колекцій із польськомовних та латиномовних творів, західні впливи на літургії, проповіді тощо [13].

Окремий напрям здобутку КМА в розвитку юридичної науки представлений дослідженням К. Губар «Внесок Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії у вітчизняну юридичну освіту, науку і практику (1615-1920 рр.)» [12]. У цій монографії комплексно вивчаються проблеми зародження, становлення та розвитку юридичної науки й освіти в Києво-Могилянській академії та її фактичній наступниці – Київській духовній академії. Розкрито також здобутки вихованців Академії та їх практичну діяльність.

Висновки. Особливим періодом у вивченні теми як вітчизняними, так і польськими істориками є друга половина XIX – початок XX ст., коли вперше досліджуються витoki КМА, персоналії, зміст освіти та польські впливи на діяльність цього освітнього осередку.

У роботах польських та українських дослідників має місце неоднозначне трактування витоків та окремих періодів діяльності КМА. Так, польський дослідник А. Яблоновський розглядав її зародження з точки зору польської освітньої практики та польського освітнього впливу, вказуючи при цьому, що в академії було збережено «руський і польський характер». У роботах науковців знаходимо також твердження, що історична обумовленість створення та

діяльності Києво-Могилянської академії об'єднала в собі об'єктивні чинники впливів Речі Посполитої, Московії та особисте бажання Петра Могили.

Суспільно-політичні процеси, міжнародні відносини, прояви політичного тиску з боку держави суттєво впливали на стан наукових досліджень, в тому числі заявленої проблеми. Для прикладу – заборона діяльності академії з боку царського уряду (1817р.), наступ на українську інтелігенцію та свідоме нищення української науки та культури в добу пізнього сталінізму (друга половина 40-х років), прояви «маланчукізму» 70-х рр. ХХ ст. в Україні. Це були часи, коли проявились утиски в науковій царині, а також були репресовані дослідники - філософи та науковці.

Новим етапом активізації вивчення проблеми історії та діяльності КМА як для вітчизняних, так і польських дослідників стали 90-ті роки ХХ ст., що розкрили нові можливості, нові підходи, підняли із забуття заборонені наукові теми вивчення проблеми. Серед них – українські вчені-новатори вивчення проблеми: Л. Алексієвець, М. Самчич, С. Кагамлик, К. Губар, а серед польських дослідників – М. Мельник, Т. Хинчевська-Геннель, В. Соболю та ін.

Перспективними напрямками подальшого вивчення проблеми створення та діяльності Києво-Могилянської академії є дослідження європейського напрямку співпраці та взаємовпливів у розвитку академії, збереження наукових та освітянських національних традицій в діяльності «Могилянки», подальше вивчення персоналій та здобутків випускників академії, культурна орієнтація української шляхти на Польщу, проросійські впливи на зміст та систему освіти в академії. Глибоке вивчення історичних джерел, опрацювання творчого надбання «могилянців» в різні часи – невід'ємна складова творчих успіхів сучасних дослідників.

Список використаних джерел та літератури

1. Chynczewska-Hennel T. Akademia Kijowsko-Mohylanska: Historia i wspolczesnosc. *Przegląd Humanistyczny*. 2006. № 1. S. 59-68.
2. Łużny R. Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. *Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich w XVII–XVIII w.* Krakow, 1966. S. 16-19.
3. Melnyk M. Problematyka antropologiczna w pismach Piotra Mohyły. Olsztyn: UW-M, 2005. 391 s
4. Pisma Aleksandra Jablonowskiego. Warszawa, 1911. T. 3. S. 126.
5. Śliwa T. Życie religijne i działalność kulturalna Cerkwi prawosławnej. Akademia Mohylańska. *Historia Kościoła w Polsce, t. I do roku 1764, cz. 2 od roku 1506* / red. B. Kumor, Z. Obertyński. Poznań-Warszawa, 1974. S. 320-323.
6. Алексієвець Л. М. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних слов'янських країн (XVII-XVIII ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01; Чернів. держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2000. 20 с.
7. Білодід І. К. Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літературних мов. Київ, 1979. 200 с.
8. Болховитинов Е. Описание Киево-Софийского собора. Киев, 1825. 111с

9. Булгаков М. История Киевской Академии. Санкт-Петербург, 1843. 226 с.
10. Весельська Н. Історія Києво-Могилянської академії у дослідженнях польського історика Олександра Яблоновського (1829-1913 рр.). Славістична збірка. 2017. № 3. С. 168-174.
11. Голубев С. Древние и новые сказания о начале Киевской Академии. Киев, 1885. 35 с.; Голубев С. Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII ст. Киев, 1901. 101 с.
12. Губар К. А. Внесок Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії у вітчизняну юридичну освіту, науку і практику (1615–1920 рр.): монографія/ за заг. ред. І. Б. Усенка. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 240 с.
13. Кагамлик С. Польські впливи на становлення та діяльність української православної церковної еліти ранньомодерного часу. Київські полоністичні студії. Т. XXVI. 2016. С. 212-220.
14. Києво-Могилянській академія в документах і рідкісних виданнях з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Інститут рукопису / Ред. колегія Л. А. Дубровіна (відповід. ред.), О. С. Боляк (відповід. секр.), В. С. Брюховецький, Н. М. Зубкова, В. Ю. Омельчук, О. С. Онищенко, П. Т. Тронько, З. І. Хижняк. Рецензенти Г. В. Боряк, В. С. Шандра Київ, 2003. Частина II (Документи з історії Києво-Могилянської академії за матеріалами фондів Інституту рукопису (1615-1917)). 480 с.
15. Ковальчук Н. Києво-Могилянська академія як фортеця духовності та європейської освіти в контексті метаісторії / Н. Ковальчук // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2013. Вип. 3-4. С. 7-12.
16. Корнієнко М. Значення Києво-Могилянської академії в історії – полеміка трьох історіографій (польський історик Яблоновський та його опоненти) [Електронний ресурс] / М. Корнієнко // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Історичні науки. 2010. Вип. 13. С. 261-270.
17. Микитась В. Л. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ, 1994. 288с.
18. Оглоблин Н. Н. Посилка в Киев за книгами, учителями, “студентами”, “спеваками” и проч. 1702г. Чтения в Императ. общ-ве истории и древностей российских. 1904. № 1. С. 15-16.
19. Пекарский П. Представители киевской учености в половине XVII столетия: Ист.-лит. очерк // Отечественные записки. 1862. Т. 140. № 2. С. 552-594; Т. 141, № 3. С. 196-228; № 4. С. 367-391.
20. Симчич М., *Philosophia rationalis* у Києво-Могилянській академії компаративний аналіз могилянських курсів логіки кінця XVII – першої половини XVIII ст.: монографія; Національний університет «Києво-Могилянська академія». Вінниця: О. Власюк, 2009. 238 с.
21. Соболев В. Українське бароко. Тексти і контексти. Warszawa: Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2015. 382 с.
22. Сумцов Н.Ф. Характеристика южно-русской литературы XVII в. Киев, 1885. 18 с.
23. Теофан Прокопович. Філософські праці. Вибране. (упорядк. передмова, вступ та перекл. з латини Володимира Литвинова). Київ: Дніпро, 2012. 615 с.
24. Теофан Прокопович. Філософські твори у 3-х томах. (упоряд., перекл. з латини, коментарі та спец. редакція В. Д. Литвинов та ін.). Київ: Наукова думка, 1979-1981. Т. 1, 511 с.; Т. 2, 550 с.; Т.3, 523 с.

25. Хижняк, З. І. Києво-Могилянська академія : суспільно-політичні й ідеологічні передумови виникнення вищої освіти на Україні. Київ: Знання, 1991. 80 с.

26. Хинчевська-Геннель Т. Києво-Могилянська академія в польській історичній науці. Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. 2015. Т. 176. С. 25-31.

УДК 37:2-12](477:4)(091)

Юрій ТАРАБАН
(м. Суми)

Європейські традиції унормування теологічної освіти: до 425-ліття «Ratio Studiorum»

Розглядаються окремі історичні аспекти досвіду європейських країн у галузі вивчення релігії, визначення місця і ролі віри, теологічної освіти, морально-етичних принципів, що створюють умови для переосмислення існуючих наукових концепцій, формулюванню нових концептуальних основ діяльності закладів освіти в гуманітарній сфері. Зазначений напрям є складовою процесу європейської інтеграції, пріоритетним вектором розвитку української освіти та є комплексом взаємодії різних факторів, кожен з яких впливає на формування нової реальності: політичної, соціально-економічної, культурно-історичної, релігійно-світоглядної тощо.

На особливу увагу сучасних дослідників заслуговує документ, який регламентує основи католицької освіти – «Уклад студій товариства Ісуса» (Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu, 1599). В ньому розглядається широке коло питань організації теологічної освіти у католицьких закладах освіти у країнах Європи. Завдяки розгалуженій системі єзуїтських навчальних закладів у Європі цей документ став загальноєвропейським стандартом освіти до 1832 року. Його зміст поєднував продуману теорію із визначенням практичних методів навчання та виховання, завдяки якій діяльність була максимально ефективною. 425-ліття створення «Ratio Studiorum», на нашу думку, є вагомим приводом для його характеристики та дослідження.

Європейська інтеграція як стратегічна мета України створює актуальність дослідження та запозичення та втілення унікального досвіду європейської освіти у галузі релігії та віри в українській освітній простір.

Ключові слова: європейська інтеграція, релігійна освіта, теологічна освіта, нормативні документи, «Ratio Studiorum», українська школа, історія освіти.

Постановка проблеми. Включення до процесів глобалізації, прагнення до євроінтеграції, формування національної і політичної самоідентичності – це частковий перелік питань, від вирішення яких залежить майбутнє України. Історичний досвід європейських країн у галузі вивчення релігії, визначення місця і ролі віри, релігійної освіти, морально-етичних принципів дали поштовх переосмисленню існуючих наукових концепцій, формулюванню нових концептуальних основ викладання релігійних дисциплін у закладах освіти.

На особливу увагу сучасних дослідників заслуговує документ, який регламентує основи католицької освіти – «Уклад студій товариства Ісуса» (Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu, 1599). В ньому розглядається широке коло

питань організації теологічної освіти у католицьких закладах освіти у країнах Європи. Завдяки розгалуженій системі єзуїтських навчальних закладів у Європі цей документ став загальноєвропейським стандартом освіти до 1832 року. Його зміст поєднував продуману теорію із визначенням практичних методів навчання та виховання, завдяки якій методи були максимально ефективними. 425-ліття створення «Ratio Studiorum», на нашу думку, є вагомим приводом для його характеристики та дослідження.

Європейська інтеграція як стратегічна мета України створює актуальність дослідження та запозичення унікального досвіду європейської освіти у галузі релігії та віри, використання в українському освітньому просторі.

Дослідження та публікації. Товариство Ісуса є об'єктом досліджень зарубіжних та українських фахівців у галузі освіти, зважаючи на вагому системоутворюючу роль та суттєві практичні результати діяльності. Зокрема, освітню діяльність ордену відображено у працях М. Барни, О. Велемця, Д. Герцюка, Т. Джаман, Т. Завгородньої, Т. Кочубей, І. Курляк, Б. Мітюрова, Л. Соколовської, В. Стинської, Б. Ступарика, М. Чепіль. Окремі аспекти єзуїтського виховання висвітлювали Б. Год, Є. Жарський, В. Кравець, М. Левківський, О. Любар, П. Мазур, Е. Мединський, Б. Сірополко, М. Стельмахович, Н. Стороженко, Д. Федоренко.

Окремі аспекти педагогічної спадщини єзуїтів відображено у наукових розвідках таких дослідників, як О. Андреев, Т. Блінова, Л. Брагіна, Г. Бьомер, Ж. Гібер, Б. Год, І. Григор'єва, Т. Гризінгер, Ж. Губер, Р. Данилюк, О. Дух, М. Інґлот, Я. Ісаєвич, В. Кіку, В. Кметь, А. Коваль, М. Коялович, П. Кралюк, О. Лавріненко, Ж. Лакутюр, М. Любович, Лявшук, Г. Навольська, Д. Наливайко, А. Папазова, Л. Посохова, Л. Ранке, Н. Рев'якіна, П. Ричков, Серяков, В. Стародуб, О. Сушко, В. Ульяновський, М. Філіппсон, Н. Швець, Т. Шевченко, Д. Шмонін, Н. Яковенко та інших.

Спеціальні дослідження історико-педагогічного напрямку проводили самі єзуїти, зокрема Дж. Донох'ю, В. Думінуко, Г. Кодіна, Дж. Маллей, Дж. Падберг, А. Фаррелл та інші.

Слід зазначити наукові розвідки, що стосуються нормативного документу єзуїтської освіти «Ratio Studiorum». Зокрема, німецькі дослідники кінця ХІХ ст. Г. Пахтлер і Б. Дур аналізують обставини створення документу, роль причетних осіб та подають його загальну характеристику. У монографії генерала Товариства Ісуса П.-Х. Ковенбаха сформульовано значення документу для розвитку єзуїтської освіти. Становлення єзуїтської освіти, створення та роль «Ratio Studiorum» висвітлювали науковці Ж. Губер, Т. Хьюз, Дж. Гансс, К. Касаліні, С. Кот та інші. Вплив «Ratio Studiorum» на європейську й українську освіту досліджено в роботах сучасних українських науковців О. Духа, В. Кметь, Т. Шевченко та інших. Сучасні розвідки українських науковців також зосереджені в дослідженні історичних аспектів зазначеної проблематики (Н. Яковенко, Т. Шевченко, С. Серяков).

Зважаючи на різнобічну дослідженість документу, зауважимо, що нормативний та регламентуючий аспект його змісту потребує додаткового висвітлення. Адже унормовуючі акценти «Ratio Studiorum» дозволяють краще зрозуміти теологічну освіту та її традиції в сучасній системі європейської освіти, долучитись до якої прагне Україна.

Метою нашої розвідки є акцентуація нормативного та системоутворюючого потенціалу «Ratio Studiorum», що є основним документом, який регулював освітній процес в єзуїтських навчальних закладах XVI - VIII ст. в країнах Європи.

Для досягнення поставленої мети використаний комплекс загальнонаукових методів: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, нарративний метод та історичні методи (історико-структурний та хронологічний).

Виклад основного матеріалу дослідження. 1) Товариство Ісуса (Societas Jesu) як чернечий орден Римо-Католицької Церкви від часів свого заснування (1534) основною метою своєї суспільної місії визначив організацію наукової, освітньої та місіонерської діяльності: у 30-х роках XVII ст. єзуїти керували 444 школами, а у 1739 році – 669 школами [15, р. 118]. Зазначені дані дозволяють дійти висновку, що європейські масштаби, а також значний досвід практичної освітньої діяльності, дозволив членам ордена виробити узагальнюючі документи, що визначали нормативні параметри освіти. Зокрема, ми вважаємо доцільним звернути особливу увагу на документ, який регламентує основи католицької освіти – «Уклад студій товаристві Ісуса» (Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu, 1599). Завдяки розгалуженій системі єзуїтських навчальних закладів у Європі цей документ фактично отримав статус загальноєвропейського стандарту освіти до 1832 року. Його зміст поєднував продуману теорію із визначенням практичних методів навчання та виховання, завдяки якій діяльність була максимально ефективною.

2. Робота над «Ratio Studiorum» тривала близько 15 років і супроводжувалась його неодноразовим виданням та обговоренням. Остаточний варіант був виданий та затверджений генералом ордену К. Аквавівіою у 1599 р. У документі «Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu» (1599) [17] визначалися основні засади «Товариства Ісуса», роль генерала та інших членів ордену, обов'язки викладачів та учнів; формулювалися методики викладання, розпорядок занять і порядок присвоєння ступенів. Документ також містив рекомендації щодо навчально-методичного забезпечення. Таким чином, він не лише регулював діяльність ордену як релігійної організації, а й був основним освітнім документом, що визначав норми та параметри навчальної діяльності.

3. В документі, що став результатом багаторічної ретельної аналітичної роботи кращих фахівців-педагогів ордену єзуїтів, було визначено перелік вимог, компетентностей, умінь та навичок, духовно-педагогічних і моральних якостей, якими повинні були володіти особи, які здійснювали адміністрування навчального процесу в ордені єзуїтів: провінціал, ректор, префект і професор вищих (філософії і теології) та нижчих (граматики, поетики, риторики) студій. Крім того, було створено модель проведення занять, визначено методику викладання дисциплін, надано опис методів і форм проведення лекцій, диспутів, бесід, театральних дійств, розроблено механізм функціонування т. зв. «академії», методику організації вакацій (відпочинку) та запропоновано унормування багатьох інших складових освітнього процесу.

4. «Ratio Studiorum» пропонує концептуальні основи методичного забезпечення навчальної діяльності у галузі теології. У документі розглядається широке коло питань: філософія теологічної освіти, а також перелік фахових критеріїв, педагогічних та духовно-моральних якостей учителів та учнів, детальний регламент проведення навчальних занять, методичні та організаційні

підходи до проведення лекцій, бесід, диспутів та інших форм навчальної роботи, механізми регулювання навчального процесу та діяльності закладів освіти.

5. Документ чітко визначається предметне поле теології, виокремлюючи її від вивчення Святого Письма, філософії та інших навчальних дисциплін. Неодноразово вказується, що концептуальною основою вивчення теології є томізм. При цьому формулюється низка зауважень щодо неоднозначних та антицерковних точок зору на ті чи інші питання теологічної концепції. Визначається особливе значення вивчення філософії, яку слід інтенсивно вивчати у підготовчий період. Серед філософських дисциплін особлива увага приділяється логіці, моральній філософії (етиці), фізиці та метафізиці на основі вчення Арістотеля.

6. «Ratio Studiorum» регламентував та нормативно визначав параметри навчального процесу. Про це свідчить розділ, у якому викладено вимоги до викладання академічної дисципліни, академічної доброчесності та пунктуальності. Зазначено, що для досягнення навчальних цілей професор має використовувати конкретні методи навчання (пояснення, повторювання пройденого матеріалу, диспути тощо), водночас він повинен подавати особистий приклад студентам у молитві, участі у богослужіннях, таїнствах церкви, у особистому благочесті. Така цілісність навчання та виховання, розподілена та унормована у практичній навчальній діяльності, стала запорукою ефективності та результативності навчальної роботи.

7. Документ регламентував особливі вимоги до особистості та фахової підготовки педагогів. Як підкреслено в документі, викладачі Святого Письма повинні ретельно готуватися до занять, володіти стародавніми біблійськими мовами, у питаннях пояснення Святого Письма керуватися вченням Церкви та Святих Отців. У правилах для професорів теології йдеться не лише про ґрунтовну теоретичну підготовку, але й про вміння організувати і вести диспут. Також визначено етичні межі та правила обговорення різних теологічних та релігійних концепцій.

8. Автори документу регламентували робочий час педагога, прагнучи до забезпечення максимальної якості навчання. Так, навчальний курс теології, розрахований на чотири роки, відповідно до рекомендацій «Ratio Studiorum» повинен бути включеним у навчальне навантаження двох або трьох професорів.

Висновки. Поліаспектний аналіз змісту «Ratio Studiorum» дозволяє дійти таких висновків:

1. Єзуїтська система навчання була спрямована на досягнення високих навчальних результатів та визначила такі цілі: практичну, соціальну, гуманістичну і релігійну. Шкільний стандарт єзуїтів мав універсальний зміст, який завдяки широкому впровадженню єзуїтських шкіл у країнах Європи другої половини XVI ст. здобув статус загальноєвропейського освітнього стандарту.

2. «Ratio Studiorum» унормовував організаційно-педагогічні та методичні основи досягнення головної ідеї єзуїтської освіти – послідовного інтелектуального та духовно-морального вдосконалення особистості. Способом досягнення проголошеної місії освітній регламент називав два взаємопов'язані принципи – формування християнських чеснот і дисциплінарний розподіл наук, за якої теологія, філософія та «вільні мистецтва» хоч були відокремлені одне від одного, однак взаємопов'язувалися духовними завданнями.

3. Підготовка вчителів з погляду дидактичних та організаційних навичок була новим елементом європейського шкільництва. За задумом авторів, практичні норми і правила у поєднанні із ретельним контролем повинні були створити умови для ефективної фахової діяльності педагогів навіть із середніми здібностями. Також значна увага приділялася особистісно-орієнтованому навчанню, поєднанню розвитку інтелектуальних здібностей із релігійним духовним формуванням особистості.

4. «Ratio Studiorum» – це не лише педагогічний регламент, але й нова ідея освіти, її філософія, що поєднала практичні здобутки із вивіреними педагогічними методиками. Сучасна дослідниця католицької теологічної освіти з Італії Сімона Негруццо (Simona Negruzzo) вважає даний документ вершиною та джерелом католицької педагогіки [11, р. 21-40]. Вона звертає увагу на те, що універсалізм, цілісність і ціннісно-сміслова визначеність єзуїтської освітньої програми, її концептуальна та організаційно-педагогічна обґрунтованість свідчать про універсальність і системність шкільного статуту Товариства Ісуса [12, р. 249-262]. Отже, «Ratio Studiorum» заклав основи сучасної європейської курикулярної теорії, став взірцем нормативно-регламентаційного упорядкування навчальних планів та академічних програм. Зазначений факт аргументує об'єктивну потребу подальшого системного дослідження «Ratio Studiorum».

Список використаних джерел та літератури

1. Bangert W. A History of Society of Jesus. 2-nd ed. St. Louis, 1986.
2. Casalini C. (2019). Rise, Character, and Development of Jesuit Education: Teaching the World. In Ines G. Zupanov (Ed.), The Oxford Handbook of the Jesuits. New York: Oxford University Press. P. 153-176.
3. Donohue, John W. Jesuit Education: An Essay on the Foundations of its Idea. New York: Fordham University Press, 1963. *Einstweilige Verordnung des P. Cl. Aquaviva V. 1586*. In G. M. Pachtler, B. Duhr (Eds.), *Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu, per Germaniam olim vigentes*. Berlin: A. Hofmann, 1887-1894. P. 12-14.
4. Ely, Peter B. The Memory of Justice. Privately published lecture given at Gonzaga University, Spokane, Washington, 1980.
5. Farrell, Allan B., trans. The Jesuit Ratio Studiorum of 1599. Washington, D.C.: Conference of Major Superiors of Jesuits, 1970.
6. Ganss G.E. Saint Ignatius' idea of a Jesuit university; a study in the history of Catholic education, including part four of the Constitutions of the Society of Jesus. Milwaukee-Wisconsin: The Marquette University Press, 1954. 368 p.
7. Hughes T. Loyola and the Educational System of the Jesuits. New York: Charles Scribner's sons, 1892. 302 p.
8. Kolvenbach P.-H. Go Forth and Teach: The Characteristics of Jesuit Education (By the International Commission on the Apostolate of Jesuit Education). Jesuit secondary education association foundations, 1987 P. 1-32. URL: https://www.fairfieldprep.org/uploaded/Documents/15-16_School_Year/GoForthAndTeach.pdf
9. Kot S. Historia wychowania Od starozytnej Grecji do polowy w. XVIII. Lwow: Panstwowe wydawnictwo ksiazek szkolnych, 1934. Tom 1. 407 s.
10. Pachtler G.M. *Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes collectae concinnatae*. Berlin, A. Hofmann & Co., 1887. Tomus 2. *Ratio studiorum ann 1586, 1584, 1832*. 524 p.

11. Negruzzo S. *La Ratio studiorum tra soppressioni e rinascite*. In *L'educazione religiosa in Russia e Europa alla fine del XVIII – inizio del XIX secolo.*, San Pietroburgo, Accademia Russa Cristiana Umanistica, 2009. P. 21-40.
12. Negruzzo S. *L'insegnamento dopo i Gesuiti*, in *L'educazione religiosa in Russia e Europa. XVIII secolo*, a cura di Evgenia Tokareva – Marek Inglot, San Pietroburgo, Accademia Russa Cristiana Umanistica, 2013. PP. 249-262.
13. Nell P. *Jesuit Letters*. In Ines G. Zupanov (Ed.), *The Oxford Handbook of the Jesuits*. New York: Oxford University Press, 2019. P. 44-72.
14. Nicolau M. (Ed.) *Platicas espirituales del P. Jeronimo Nadal, S. I., en Coimbra (1561)*. Granada : Facultad Teologica de la Compan[^]a de Jesus, 1945. 222 p.
15. Moss, Jean Dietz; Wallace, William A. *Rhetoric & Dialectic in the Time of Galileo*. Washington, D.C.: Catholic UP. 2003. P. 118.
16. *Ratio atque institutio studiorum per sex patres ad id iussu r[everendi] p[atris] [Claudii Acquavivae] praepositi generalis deputatos conscripta. Romae [Roma]: in Collegio Societatis Iesu, excOdebat Franciscus Zanettus, 1586. [2] ff., 66 p.*
17. *Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти (2008) / пер. з лат. Р. Паранько ; пер. з англ. А. Маслюх. Львів: Свічадо, 252 с.*
18. Schwickerath R. *Jesuit education its history and principles viewed in the light of modern educational problems*. St. Louis: B. Herder, 1903. 687 p.
19. *The Jesuit Ratio studiorum: 400th anniversary perspectives / [edited by Vincent J. Duminuco]*. New York : Fordham university press, 2000. 307 p.
20. *The Ratio Studiorum. The Official Plan for Jesuit Education / transl. and comment. by Claude Pavur*. St. Louis, 2005
21. Villoslada R.G. *Storia del Collegio Romano dal suo inizio (1551), alla soppressione della Compagnia di Gesu (1773)*. Roma : Pontificia Univ. Gregoriana, 1954. 356 p
22. Гафаров И. Х. *Вторая схоластика Виленской иезуитской Академии как философия раннего Нового времени*. Verbum. Альманах Центра изучения средневековой культуры. СПб, 2008. Вып. 10. Религиозно-нравственные трансформации европейской культуры: от Средних веков к Новому времени. С. 129-136.
23. Год Б. В. *Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV - поч. XVII століття)*. Полтава, 2004. 464 с.
24. Год Б. В. *Виховання у братських школах України і європейська педагогіка XVI-XVII століть. Рідна школа. 2005. № 1. С. 52-55.*
25. Кіку В. *Єзуїтські школи*. Енциклопедія історії України : в 5 т. / голов. редкол. : В. А. Смолій (голова) [та ін.]. Київ, 2005. Т. 3. С. 114-115.
26. Кметь В., Дух О. *«Ratio Studiorum» в історії європейської та української освіти*. *Ratio studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти* : [пер. з лат. Р. Паранько, пер. з англ. А. Маслюх]. Львів, 2008. С. 7-31.
27. Малик В. *Педагогічні особливості шкільної системи освіти та особистісно зорієнтоване навчання ордену єзуїтів*. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2012. Випуск 24. С.204-208
28. Навольська Г. *Освітня система ордену єзуїтів*. Науковий вісник Чернівецького університету. Чернівці, 2006. Вип. 308 : Серія: Педагогіка та психологія. С. 197-202.
29. Навольська Г. *Система освіти ордену єзуїтів у контексті традицій епохи Просвітництва*. Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія педагогічна. Львів, 2008. Вип. 23. С. 278-284.

УДК 94:271.2(477.411:470.411)«1660/1665»

Данило АНДРЕЄВ
(м. Київ)

Перші спроби перепідпорядкування Київської митрополії Московським патріархатом (перша половина 60-х рр. XVII ст.)

У дослідженні аналізується зв'язок між змінами в державному статусі Гетьманщини (1659 р.) та намаганнями зміни церковної юрисдикції Київської митрополії на початку 1660-х рр. Акцентовано увагу на головних церковних та державних діячах цього періоду, проаналізовано їхнє відношення до спроб змінити підпорядкування Київської церкви.

Ключові слова: Мефодій Філімонович, Діонісій Балабан, Київська митрополія, Московський патріархат, Константинопольський патріарх, єпископ, митрополит, перепідпорядкування.

Науковий керівник: Візер С. О., завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. 1686 рік – це офіційна дата анексії Київської митрополії. Проте намагання Московської патріархії захопити владу над Київською митрополією стали можливими тільки після приєднання Гетьманщини до Московії. Так як українські землі у духовному плані були в підпорядкуванні Константинопольського патріархату, Московія змушена була шукати шляхи вирішення цього питання. Головна дійова особа у першій спробі анексії Київської Церкви – це єпископ Мефодій Філімонович, діяльність якого змістовно проаналізована у монографії О. Морозова [9; 10].

Історіографія проблеми. Серед дослідників, які вивчали питання перших намагань анексії Київської церкви варто зазначити митр. Іларіона (Огієнка), Д. Гордієнка, В. Бурегу, О. Морозова. У їхніх працях проблема анексії звучить по різному, наприклад, Огієнко дивиться на цей процес дещо поверхнево, а О. Морозов детально акцентує увагу саме на особистості Філімоновича. Досить активно питання перепідпорядкування Київської митрополії почало розглядатися в науковій площині з 2018 р., коли Константинопольський патріарх Варфоломій відновив історичну справедливість скасувавши акт 1686 року. До цього періоду варто віднести дослідження Д. Гордієнка.

Основні завдання дослідження: показати зв'язок між зміною державних кордонів та зміною церковної юрисдикції, та роль у цих процесах ніжинського протопопа М. Філімоновича.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання взаємовідносин між Київською митрополією та Московським патріархатом стало актуальним вже з часу укладення «Березневих статей» 1654 р., де окремим шостим пунктом гарантувалися права київського митрополита та усього духовенства на маєтності, якими вони володіли. Проте питання про зміну підлеглих митрополії не піднімалось [7, с. 35].

У 1658 р. гетьман Іван Виговський змінив вектор союзницьких відносин підписавши Гадяцький договір з Речі Посполитою. Ці рішення підтримав і Митрополит Київський, Галицький та всієї Руси Діонісій Балабан, через що був змушений виїхати на Правобережжя і фактично став митрополитом Правобережної України, хоча канонічно продовжував очолювати всю Київську митрополію [2, с. 28].

У жовтні 1659 р. були підписані Переяславські статті гетьманом Ю. Хмельницьким з однієї сторони та представниками московського уряду на чолі з князем Олексієм Трубецьким з іншої. В цих статтях було прописано, що відтепер Київська митрополія мала підпорядковуватися Московському патріархату та заборонялося приймати посвяту від константинопольського патріарха [14, с. 176]. З точки зору канонічних правил це рішення абсолютно неканонічне, тому що рішення щодо зміни підлеглості може приймати тільки Церква, якій належить дана територія. Московська патріархія на початку ці рішення держави ігнорувала, що пояснюється вакантністю патріаршої кафедри.

Одразу ж у жовтні 1659 р. місцеблюстителем Київського митрополичого престолу при живому митрополиті князь О. Трубецький призначив чернігівського єпископа Лазаря Барановича, який прийняв це призначення, хоча й не був прихильником перепідпорядкування Київської митрополії. «Але Баранович поступав обережно та хитро, на початку не виявляв особливих симпатій до Москви, а тому уряд московський вирішив підшукати нову особу, яка стала б місцеблюстителем Київської митрополії та ретельно виконувала накази й бажання Москви» - пише митрополит Іларіон Огієнко [6, с. 30].

У 1658-1664 рр. московський патріарший престол по факту був вакантним, бо патріарх Московський Никон через протиріччя з царем Олексієм Михайловичем виїхав до Новоєрусалимського монастиря, хоча від московської кафедри не відмовився. Традиційно, помічником патріарха був митрополит Саркський, яким на той час був митрополит Питирим, який і став фактично управляти Московською патріархією. На весні 1661 р. Питирим знайшов лояльного до Московії священника Київської митрополії – ніжинського протопопа Максима Філімоновича, «який був більше політиком, ніж священником» [10, с. 109]. Він фактично на початку 1660-х років був «очами й вухами» московського царя в Україні [5, с. 144]. Він також мав прямі контакти з московським царем, у 1654 р. виступав з промовою перед ним і наголошував на необхідності єднання «руського народу» [1, с. 175-176]. За розпорядженням митрополита Питирима він прийняв чернецтво, отримавши ім'я Мефодія. 4 травня 1661 р. сам митрополит очолив у Москві його єпископську хіротонію з дозволу царя та Собору єпископів Московської патріархії [9, с. 63]. Філімонович був призначений на Мстиславську кафедру Київської митрополії, яка була вакантною з 1653 року, і одночасно місцеблюстителем Київської митрополії [4, с. 71]. Це дійство було незаконне, неканонічне, бо митрополит Питирим не мав права втручатися у справи іншої Церкви, а також не міг без дозволу патріарха Никона звершувати архієрейську хіротонію.

На утримання єпископа Мефодія московський цар надав 6100 рублів та соболів на 410 рублів. Вже 16 липня 1661 р. єпископ Лазар Баранович передав майно Митрополичого будинку у Києві новопризначеному «місцеблюстителю» [13, с. 128].

Законний митрополит Київський Діонісій Балабан вкрай негативно відреагував на дії представника Московської патріархії. Разом з гетьманом Ю. Хмельницьким він відразу повідомив про ситуацію константинопольського патріарха Парфенія IV, направивши йому скаргу про те, що Мефодій за допомогою світської влади захопив Київську митрополічну кафедру. За дорученням митрополита Діонісія до Вселенського патріарха їздив ігумен Трахтемирівського монастиря Креховецький, який і передав патріарху скаргу та багаті подарунки від гетьмана. У відповідь константинопольський патріарх видав грамоту 1661 р., в якій проголошувалася анафема єпископу Мефодію. Копію патріаршого рішення привіз до Києва ігумен київського Видубицького в ім'я архангела Михаїла монастиря Климент (Старушич) [9, с. 71]. У серпні 1661 р. київський митрополит Діонісій Балабан висвятив на Мстиславську єпархію віленського архімандрита Йосипа Тукальського-Нелюбовича [8, с. 68; 3, с.126].

Варто зазначити, що московський патріарх Никон, коли довідався про антиканонічні дії митрополита Питирима, то засудив його та 16 лютого 1662 р. в неділю Торжества Православ'я під час літургії у Новоєрусалимському монастирі урочисто виголосив йому анафему та офіційно повідомив про це константинопольського патріарха, надіславши йому листа [9, с. 70]. Так завершилась перша спроба московської церкви заволодіти Київською митрополією.

Ще одним цікавим моментом з авантюризм поставленням Мефодія на Київську митрополію є ставлення до нього духовенства та мирян цієї митрополії. Якщо до анафемі Вселенського патріарха Парфенія IV більшість духовенства Мефодія просто не слухали і не поминали за богослужінням, то після анафемі єпископ був змушений втікати з Києва до Ніжина, де він мав захист від полковника Василя Золотаренка [9, с. 71]. Очевидно, була частина духовенства, яка підтримувала дії єпископа Мефодія, проте вона складалася з нижчого малоосвіченого духовенства [3, с. 299]. Вища ієрархія на чолі з київським митрополитом Діонісієм відстоювала автономні права митрополії у складі Константинопольського патріархату [11, с. 61].

Висновки. Таким чином, перші спроби Московського патріархату анексувати Київську митрополію не увінчалися успіхом. І хоч московський патріарх Никон особисто у цій авантурі участі не брав, проте місцеблюститель московського патріархату Питирим узгоджував свої дії з Собором єпископів московської церкви. Більше того, він не міг самостійно здійснити єпископську хіротонію Мефодія на Київську митрополію, оскільки за канонічними правилами її мають здійснювати мінімум два чи три єпископи, але, традиційно, на архієрейських хіротоніях присутня велика кількість єпископату. Отже, спроба анексії Київської митрополії здійснювалася не одноосібно митрополитом Питиримом, а в цілому Московським патріархатом.

Список використаних джерел та літератури

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. XIV: Дополнение к III тому. Санкт-Петербург, 1889. 528 с.

2. Бурега В. В. Присоединение Киевской митрополии к Московскому патриархату в 1686 г. Печерський благовісник. Журнал Свято-Успенської Києво-Печерської лаври. 2007. № 1/7. С. 26-34.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Репринтне видання. Київ, 1998. Т. 2. 398 с.
4. Гордієнко Д., Клос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Київ, 2019. 244 с.
5. Гордієнко Д. Місцєблюстител ь Методій і питання анексії української церкви московією Православ'я в Україні. Збірник за матеріалами ІХ Міжнародної наукової конференції. До 1050-річчя упокоєння святої рівноапостольної Ольги, великої княгині Руси-України та 30-річчя з часу відродження Київської православної богословської академії. Київ: КПБА, 2019. 700 с.
6. Ларіон (Огієнко), митрополит. Приєднання церкви української до московської в 1686 році. Вінніпег. 1948. 70 с.
7. Ларіон (Огієнко), митрополит. Українська Церква: нариси з історії Української Православної Церкви. Т. 2. Прага. 1942. 222 с.
8. Лисенко І. Митрополит Йосип Нелюбович-Тукальський. Київська старовина. 1994. № 6. С. 67-71.
9. Морозов О. С. Ніжинський протопоп Максим Филімонович. Ніжин, 2000. 148 с.
10. Морозов О. Політична діяльність української православної ієрархії в добу «Руїни»: єпископ Мефодій (Максим Филімонович). Нариси історії Ніжина козацької доби. Збірник публікацій та матеріалів / відп. ред. та упор. О. С. Морозов. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2019. С. 109-118.
11. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ. Вид. 2-е. Рим, 1964. 126 с.
12. Русіна О. Ходіння київських ченців до Москви: традиція та її історичне підґрунтя // Православ'я в Україні: Збірник за матеріалами VII Міжнародної наукової конференції, присвяченої 25-літтю відновлення Київської православної богословської академії (1992-2017) (м. Київ, 23 листопада 2017 р.). Київ, 2017. Ч. 1. С. 362-370.
13. Флоря Б. Н. Мефодій Филімонович. Православная энциклопедия. Том XLV. Москва: 2017. 752 с.
14. Харлампович К. В. Малоросійське впливання на великорусську церковну жизнь. Том І. Казань: Издание Книжного магазина М.А. Голубева. 1914. 878 с.

УДК 94:323]:271.4(477)«1657/1659»

Надія МИШКЕВИЧ
(м. Київ)

Місце уніатської церкви в політичному курсі Івана Виговського

У науковій розвідці аналізується ставлення українського гетьмана Івана Виговського до уніатської церкви в контексті політичної та міжнародної ситуацій. Виокремлено вплив іноземних держав на розвиток греко-католицької церкви та політичний курс Речі Посполитої до з'єднаної церкви.

Ключові слова: уніатська церква, Яків Суша, Гавриїл Коленда, Іван Виговський, Річ Посполита, Московська держава, міжнародна ситуація, Гетьманщина.

Науковий керівник: *Візер С. О.*, завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Зростання міжнародного авторитету Української козацької держави за часів Богдана Хмельницького обумовлювало ряд проблем для функціонування уніатської церкви. Для політичної стабілізації в державі гетьман всіяко підтримував і захищав православну віру по обидва береги Дніпра. Високе міжнародне становище, в якому опинилась Гетьманщина, зокрема підтримка держав грецької віри, дала змогу Б. Хмельницькому вимагати від Речі Посполитої ліквідації унії та передання всіх привілеїв і маєтностей православним. З'єднана церква хоч і не була ліквідована, проте зазнала значних обмежень. Таку конфесійну політику, як спосіб тиску на Річ Посполиту, продовжив і наступник Б. Хмельницького – гетьман Іван Виговський.

Джерельною базою нашої наукової розвідки слугували «Універсали гетьманів України від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687)», де зібрано універсали, накази та угоди українських гетьманів, зокрема Івана Виговського, за допомогою яких можна простежити релігійну політику у відповідності з внутрішньополітичною ситуацією та міжнародним становищем Гетьманщини.

Історіографія проблеми. Питанням конфесійних відносин, зокрема розвитком уніатської церкви другої половини XVIIст. займалися ряд вітчизняних та сучасних дослідників. Інтерес для нас становили праці І. Сkochиляса [8], в яких простежується розвиток та правовий статус Галицько-Львівської єпархії, дослідження С. Мудрого [7], де автор намагався охопити весь спектр розвитку уніатської церкви від її заснування, але для нас важливим був період другої половини XVIIст. Четвертий том «Історія релігії в Україні» [4] дозволив отримати загальну картину розвитку уніатської церкви обраного нами періоду. Важливою працею саме для аналізу міжнародної ситуації, яка склалась довкола українських земель, стала книга Т. Чухліба [10]. Проаналізувати конфесійну ситуацію, яка склалась в часи І. Виговського допомогла стаття С. Візер [1]. Простежити діяльність греко-католицьких митрополитів та їх вплив на розвиток уніатської церкви в охопленій нами період дали змогу статті С. Іваненко-Коленди [3] та С. Плохія [6].

Мета статті полягає в дослідженні та аналізі політики гетьмана щодо уніатської церкви в контексті політичної та міжнародної ситуації, яка склалась на території українських земель в часи гетьманування Івана Виговського.

Виклад основного матеріалу дослідження. З другої половини XVII ст. авторитет Гетьманщини на міжнародній арені стрімко зростає, особливо після початку Національно-визвольної війни та перемог 1648-1649 рр. Дана війна була обумовлена цілим комплексом причин, але однією з них залишалось релігійне питання. Нерівність прав і привілеїв між православними і католиками тягнула за собою хвилю невдоволення серед вірян грецької віри. Для політичної стабілізації в державі Богдан Хмельницький вів курс на підтримку національної –

православної віри та ідею ліквідації греко-католицького віросповідання. «Вже на першому етапі війни Б. Хмельницький поряд із козацькими вимогами постійно піднімав питання про ліквідацію унії та передачу всіх прав і привілеїв уніатів, а також храмів та маєтностей православної церкви» [1, с. 58].

Гетьман утворив кілька коаліцій у боротьбі проти Речі Посполитої, зокрема було заключено договори з кримським ханом Іслам-Гіреєм III (1648 р.), Московською державною (1654 р.), а також з Швецією (1656-1657 рр.), внаслідок чого пізніше було підписано Раднотський договір. З іншого боку Річ Посполиту підтримували католицькі держави: Іспанія, Австрія, Південна Німеччина та Римська Курія.

Внаслідок політичної ситуації, яка склалася на українських землях, з'єднана церква зазнавала значних обмежень, проте і самі уніати ніякої активності не проявляли. Ліквідація уніатської віри стала основним важелем тиску на уряд Речі Посполитої. В цих умовах Корона Польська обрала курс на задоволення деяких вимог козаків, проте остаточно уніатська церква не була ліквідована. В свою чергу Рим вимагав від Речі Посполитої активної боротьби проти Гетьманщини, адже припинення існування з'єднаної церкви на цих територіях означало поширення православ'я, що суперечило інтересам Римської курії.

Внутрішньополітична ситуація в Гетьманщині почала загострюватись після смерті Б. Хмельницького. Гетьманом було обрано Івана Виговського. В цей час проти нього утворилася сильна опозиція, зокрема із запорозьких козаків Якова Барабаша та полтавського полку Мартина Пушкаря. В цій ситуації московський уряд вів подвійну гру, висуваючи на перший план задоволення власних інтересів [7, с. 24-25]. Це стосувалось і релігійного питання, оскільки Москва вимагала, щоб новообраний православний митрополит Д. Балабан присягнув Московському патріархату, що означало повне підпорядкування Київської митрополії Москві. Православні ієрархи досить негативно сприйняли таку політику московського уряду.

Діонісій Балабан все частіше почав замислюватись про зміну орієнтації на користь співпраці саме з Річчю Посполитою. Митрополит вбачав в цьому союзі захист від посягань Московського патріархату підпорядкувати Київську митрополію.

Міжнародна ситуація, яка склалась безпосередньо довкола Корони Польської, також грала на руку Івану Виговському. Швеція не мала на меті продовжувати війну проти Корони Польської та вела з нею переговори про укладання миру. Річ Посполита в свою чергу була достатньо послаблена внаслідок тривалих воєн. Зовнішньополітичне становище Польщі можна було використати в інтересах Гетьманщини, що безпосередньо усвідомлювала як українська, так і польська еліти. Цим скористався Д. Балабан, який мав значний вплив на гетьмана. Митрополит активно підтримував Івана Виговського у справі підписання Гадяцького трактату з Річчю Посполитою, де важливе місце займало релігійне питання, а основним важелем тиску на польський уряд залишилось питання ліквідації унії.

Гадяцька угода була підписана 6 вересня 1658 р. і включала в себе ряд вимог на користь релігійних інтересів Гетьманщини. В пункті першому зазначалось: «Унії в Малороссії не бывать; поляки при своїй вірь, малороссіяне при своїй останутся» [9, с. 46]. Окрім цього, в наступних пунктах зазначалось, що православні отримують рівні права з католиками, а також в грецькій вірі залишається Київ, а на Чернігівщині та Брацлавщині православна і католицька віри будуть перемінними.

Річ Посполита розуміла, що повинна піти на значні поступки, насамперед для утримання Гетьманщини, задоволення власних державних інтересів та складне зовнішньополітичне становище. Зокрема чітко можна простежити готовність польського уряду робити поступки козакам в питанні уніатської церкви.

Внаслідок підписання Гадяцького трактату у володіння гетьмана перейшло Любомельське староство, де знаходилась значна частина унійних парафій. Іван Виговський розпочав навернення цих земель в православ'я. Тринадцять парафій було вилучено з-під контролю Холмського унійного владики Якова Суші та оголошено їх перехід на грецьку віру. Релігійна політика гетьмана на цих території була настільки потужна, що навіть після гетьманування І. Виговського Я. Суша ще довго не міг повернути під власний контроль Любомельські парафії. До цього безпосередньо причетна і Річ Посполита, яка керуючись державним інтересами, робила акцент на те, що самі парафії повинні добровільно прийняти уніатство [6, с. 249].

Православні владики займались досить активною діяльністю та мали неабиякий вплив на гетьманів. В деякій мірі вони виступали як радники у важливих політичних питаннях. Проте, в середовищі православних утворилися внутрішні розбіжності, що сформували два табори поглядів. Такі владики, як Д. Балабан, Й. Тукальський та С. Косів мали на меті реорганізувати православну церкву в таку, яка б ішла в ногу з часом, їхні погляди схилялись до Заходу. В той же час інші, зокрема Л. Баранович, підтримували консервативний погляд розвитку православної церкви, орієнтацію на Московський патріархат.

За таких обставин самі уніати були досить пасивними в захисті власної віри. Серед діячів цього періоду можна виділити тільки Якова Сушу та Гавриїла Коленду. Перший з них обіймав посаду Холмсько-Белзького єпископа з 1652 р. Суша проводив деяку реформаторську діяльність в середині уніатської церкви, зокрема дбав про належне виховання кліру, налагодив справу мішаних шлюбів. Відомим також є той факт, що єпископ у листах до І. Виговського намагався змінити, дещо пом'якшити ставлення гетьмана до греко-католицької церкви.

Митрополитом Київським, Галицьким та всієї Русі до 1655 р. був Антоній Селява, предстоятель унійної церкви. Своім наступником він обрав Гавриїла Коленду, оскільки «із усього греко-католицького єпископату, окрім бувшого з ним Коленди, живими у 1655 року залишилися тільки Яків Суша - єпископ Холмський і Белзький, Андрій Кваснинський-Злотий – номінальний єпископ втраченої Смоленської єпархії та Ян Потій – єпископ Володимир-Волинський та Берестейський, але й з ними по причині війни не було ніякого зв'язку» [2, с. 91]. Річ Посполита в свою чергу, після смерті Селяви, не визнавала Коленду новим

митрополитом аж до 1665 р. Знову ж таки, така релігійна політика польського уряду проводилась через небажання загострення стосунків з Гетьманщиною, оскільки протягом 1655-1660 рр. Корона Польська була втягнута в Північну війну.

Ян II Казимир залишав вакантним митрополичий престол на Правобережжі десять років. В свою чергу Гавриїл отримав визнання унійних владик незважаючи на політичні обставини. «До Коленди, як до митрополита, зверталися в різних справах папський нунцій П. Відоні і Конгрегація Поширення Віри, хоч титулували його тільки «адміністратором митрополії Київської і всієї Русі» [3, с. 91].

В той же час, після підписання гетьманом Гадяцького трактату, що фактично означало вихід з-під протекторату Москви, Гетьманщина виступала як третій рівноправний член в Речі Посполитій. І. Виговський придушив повстання М. Пушкаря та Я. Барабаша, яке тривало протягом 1657-1658 рр. і було підтримано московським урядом, а в серпні 1658 р. Ромадановський проголошує новим гетьманом Івана Безпалого.

Фактично Москва втручалась у внутрішні справи Козацької держави, що призвело до початку українсько-московської війни 1658-1659 рр. Гетьманщина з допомогою Кримського ханства на чолі з Мехмедом IV здобула перемогу, розгромивши московське військо під Конотопом. Та від гетьмана відвернулася значна частина лівобережних козацьких полків та запорозьких козаків, а значна частина козацької старшини була невдоволена положеннями Гадяцької угоди. Внаслідок цього, відбулась переорієнтація старшини на Москву. І. Виговський зрікся булави на користь вже повнолітнього Юрія Хмельницького, а Гадяцький трактат залишався дійсним тільки на папері.

Висновки. Уніатська церква в період гетьманування Івана Виговського на українських землях перебувала в досить складній ситуації. Український гетьман тримав чіткий курс на ліквідацію греко-католицької церкви. Така політика обумовлена рядом причин, зокрема орієнтиром Б. Хмельницького на православну церкву як національну. В цих умовах Річ Посполита, зважаючи на складу міжнародну ситуацію, в якій вона опинилась, йшла на значні поступки козакам стосовно релігійного питання. Унія не була остаточно ліквідована, проте Корона Польська до 1667 р. ніякої підтримки греко-католицькій вірі не надавала, а уніати не брали активну участь у захисті власної віри. Серед відомих унійних владик цього періоду можна виділи тільки Якова Сушу та Гавриїла Коленду, але щоб протистояти впливу православним цього було вкрай мало. Враховуючи складну внутрішньополітичну ситуацію в самій Гетьманщині, гетьман Іван Виговський вправно тиснув на польський уряд релігійним питанням.

Список використаних джерел та літератури

1. Візер С. Конфесійна ситуація в Україні в часи гетьманування Івана Виговського. Гадяцька угода в контексті польсько-українських відносин: збірник наукових праць. Житомир, 2013. С. 56–67.

2. Іваненко-Коленда С. Гавриїл Коленда – греко-католицький митрополит часів Хмельниччини і Руїни. Козацька спадщина. 2005. Вип. 2. С. 89-93.
3. Історія релігії в Україні: у 10 т. / ред. А. Колодний та ін. Т. 4: Католицизм / ред. П. Яроцький. Київ, 2001. С. 91-93.
4. Плохій С. Від Якова Суші до Атанасія Великого (огляд видань римських джерел з історії української церкви). Український археографічний щорічник. Вип. II. Київ: Наукова думка, 1993. С. 6-14.
5. Софрон Мудрий Нарис історії Церкви в Україні. Рим; Львів: Вид-во ОО. Василіан, 1995. С. 208-223.
6. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII-XVIII ст. Львів, 2010. 832 с.
7. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / Упоряд.: І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко; Ред. кол.: П. Сохань (голова), Г. Боряк, В. Брехуненко, І. Бутич (заст. голови), Я. Дашкевич, О. Купчинський, О. Маврін, Ю. Мицик, О. Музичук, О. Романів, В. Смолій, Ю. Шемшученко. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Наукове товариство ім. Шевченка; Центральний державний історичний архів України. Київ; Львів, 2004. С. 21-109.
8. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. *Hetmans and Monarchs. The Ukrainian State in international relations 1648-1714*: монографія. Наук. т-во ім. Шевченка в США, Ін-т історії України НАН України, НДІ козацтва. Київ; Нью-Йорк, 2003. С. 94-98.

Розділ 2

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

УДК 94:911.37(430:477)«17/19»

Алла ТАРАНЕНКО
(м. Київ)

Німецькі поселення України (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.)

Досліджено причини, процес та напрямки міграції німців до України. Названо території, які обирали переселенці для створення колоній. Визначено особливості адаптації німців до життя в створених ними поселеннях та охарактеризовано їх виробничу діяльність.

Ключові слова: Причорномор'я, німці, міграція, селянство, колонії, Україна.

Науковий керівник: *Журба М. А.*, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Україна є багатоетнічною та полікультурною країною, яка на законодавчому рівні підтримує національні меншини, що її населяють. Проте так було не завжди. Українське населення з напругою сприймало політику царату щодо заохочення переселятися на колишні землі Війська Запорозького Низового вихідців з інших країн. Не випадково Т. Шевченко нарікав на те, що «степи [...] запродані [...] німоті [тобто німцям]». Натякаючи на німців-менонітів, які оселилися поблизу Хортиці – в колишньому осерді козацької вольниці, Кобзар писав: «І на Січі мудрий німець картопельку садить». Дещо упереджене ставлення українського населення до німецьких колоністів все ж не заважало останнім сприяти економічному розвитку регіонів, мешканцями яких їм випало стати.

Метою доповіді є характеристика становлення мережі німецьких аграрних поселень в Україні та їх становища в кінці ХVІІІ – на початку ХХ ст.

Історіографія. Для досягнення поставленої мети нами були використані праці істориків О. Аркуші, К. Кондратюка, М. Мудрого, О. Сухого [1], О. Тітова [2] та Л. Хрящевської [4].

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші німецькі переселенці прибули в Україну наприкінці 60-х рр. ХVІІІ ст. Цьому сприяв маніфест Катерини ІІ від 22 липня 1763 р., який у підсумку заохотив перших німецьких колоністів, передусім ремісників та селян-хліборобів, переселитися на цілинні землі Причорномор'я й Приазов'я [3]. В 1788 р. на півдні України, поблизу Хортиці, вже з'явилося 288 менонітських сімей, що приїхали з Данцигу. До кінця століття сюди прибуло ще менонітських 118 родин [2, с. 85]. У 1789 р. була заснована лютеранська колонія Йозефсталь в Новомосковському повіті Катеринославської

губернії, а також колонії Рибальськ і Ямбург [4, с. 13]. З 1803 р. в Україну розпочали прибувати вихідці з Пруссії і Баварії [2, с. 85]. Протягом 1803-1805 рр. поряд з Одесою було засновано 10 німецьких поселень, незабаром в Херсонському повіті з'явилося ще 11 німецьких колоній. Упродовж 1804-1831 рр. в Бердянському повіті постала 31 колонія, більшість із них були менонітськими. Станом на 1917 р. уздовж річки Молочна та її приток існувало 60 менонітських поселень. Протягом першої половини ХІХ ст. в Мелітопольському повіті виникло 33 євангельсько-лютеранські та католицькі німецькі колонії, а в Маріупольському – 32, з населенням різного конфесійного складу [4, с. 13].

Іншим регіоном німецької колонізації в Україні – вже у другій половині ХІХ ст. стала Волинь. Туди німців запрошували місцеві польські землевласники, які після скасування панщини потребували робочих рук або шукали вигідних покупців для своїх маєтків [1, с. 178].

Німецькі колоністи у порівнянні з іншими іноземними переселенцями користувалися значно більшими привілеями. Вони отримували земельні ділянки, які перевищували середні по Україні, – 65 десятин на господарство, забезпечувалися пільговими державними кредитами, на кілька років звільнялися від сплати податків та не залучалися до служби в армії. Використання у веденні сільського господарства сучасних агротехнік, сільськогосподарських машин, а також залучення найманих робітників – все це тривалий час забезпечувало німцям сталий рівень добробуту.

З початком Першої світової війни самодержавний уряд позбавив німецьких колоністів звичних уже податкових і кредитних пільг, вилучив земельні ділянки, та розпочав переселяти углиб Російської імперії, головним чином до Сибіру. Депортовані німці-колоністи почали повертатися в Україну лише після підписання в 1918 р. Брестського мирного договору [2, с. 85].

Висновки. Шукаючи кращої долі, приваблені пільговими обіцянками самодержавного російського уряду, німці протягом кінця ХVІІІ-ХІХ ст. створили в Україні низку аграрних колоній. Регіонами в яких виникла найбільша кількість німецьких громад стали Волинь та Південна Україна. На новій для себе землі німці, вдаючись до технічних нововведень, активно розвивали сільськогосподарське виробництво. Події Першої світової війни негативно вплинули на німецьке населення України – частина колоністів за наказом влади змушена була залишити власні домівки.

Список використаних джерел та літератури

1. Аркуша О. Г., Кондратюк К. К., Мудрий М. М., Сухий О. М. Час народів. Історія України ХІХ століття: Навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 408 с.
2. Тітов О.І. Німецькі сільськогосподарські колонії України в 20 – 30 рр. ХХ ст. (соціально-політичний нарис). Український селянин. 2003. Вип. 6. С. 84-88.
3. Трагічна історія німців Поволжя на прикладі долі родини Ретлінгів. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29019316.html>
4. Хрящевська Л. М. Процес заснування німецьких колоній та їх господарська діяльність на Півдні України (60-ті роки ХVІІІ – 1917 р.). Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Історичні науки. 2006. Том. 62. Випуск 49. С. 13-17.

УДК 94:355.48(44:620)«1798/1801»

Владислав ОЛЕКСАНДРУК
(м. Київ)

Військові та невійськові наслідки Єгипетської кампанії Наполеона

Досліджуються військові та невійськові наслідки єгипетської кампанії Наполеона I Бонапарта.

Ключові слова: військо, відозви, Єгипет, Наполеон Бонапарт, похід.

Науковий керівник: *Ищенко Ж. М.*, доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. У політичному житті Наполеона похід в Єгипет був другою великою битвою, яка мала величезне значення не лише у політичній історії французьких колоній, але й у зміні європейських реалій. Хоча ця операція не була стовідсотково успішною у воєнному сенсі вона сприяла зародженню нової науки – єгиптології й смулювала дослідження в різних галузях науки.

Наполеон Бонапарт став одним із найвідоміших політичних діячів кінця XVII-початку XIX с. Народжений в бідній багатодітній корсиканській родині хлопчик зробив надзвичайну кар'єру і перекроїв політичну мапу Європи. Крім того, він був популярним публіцистом, його «Діалог кохання» (1791 р.), «Вечеря Бокера» (1793) здобули визнання французького суспільства. Військова кар'єра Наполеона почалася в Тулоні. Майстер артилерії призначив Наполеона, який тоді був у званні лейтенанта артилерії, до війська, що облягало Тулон, який на той час був «домом» англійців. За результатами переможної для французів битви Наполеон отримав звання бригадного генерала в 24 роки. Французька революція стала підґрунтям, на якому проявився військово-політичний геній імператора всіх французів.

Предметом дослідження є єгипетська експедиція Наполеона та її військові та невійськові наслідки. **Метою цієї статті** є аналіз та узагальнення наслідків єгипетської експедиції Наполеона Бонапарта.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Є. В. Ромат здебільшого звертає увагу на історичний розвиток італійського походу Наполеона Бонапарта 1796-1797 [3]. Л. А. Микитенко переважно зупиняється на дослідженні відозв Наполеона [5]. Єгипетській експедиції Наполеона присвячені праці А. Іванова «Таємниці єгипетської подорожі Наполеона» [2], І. Олтецяна «Єгипетська пропаганда Наполеона» [3].

Виклад основного матеріалу. Ця наукова розвідка є складовою магістерського дослідження на тему «Використання інновацій в Наполеонівській армії та їх вплив на армії Європи». Кінець XVIII – початок XIX ст. для Франції був часом великих політичних, соціальних і суспільних змін.

Після повалення термідоріанського режиму до влади прийшла нова буржуазія. Кардинально змінилась внутрішня й зовнішня політика. Франція, яка у XVIII ст. втратила свої колонії в Індії та на заході світу, пішла до Англії і

намагалася компенсувати ці втрати практичною політикою у Східному Середземномор'ї.

Уряд Індії намагався організувати військову кампанію щоб заволодіти багатством англійців в Індії. Оскільки шлях до Індії проходив через арабські країни, Єгипет став ключовою країною для контролю Сходу. І Наполеон Бонапарт, який віддавав належне військовому генію Олександра Македонського й зважаючи на тогочасні історичні реалії спланував і здійснив похід на Схід. Оволодіння Єгиптом з його унікальним стратегічним положенням та ресурсами могло стабілізувати економічну ситуацію у Франції [2]. 5 березня 1798 р. Талейран і Бонапарт отримали від Директорії згоду про завоювання Єгипту, яке мало проводитись за планом 1776-1779 рр.

Наполеон планував експедицію зважаючи на кліматичні умови Єгипту [3]. 19 травня 1798 р. флот Бонапарта із 350 великих кораблів і малих кораблів, що вміщували близько 30 тис. осіб з гарматами відплив з Тулона. А 30 червня французька армія досягла місті Александрії на узбережжя Єгипту [2]. У той час Єгипет був маловідомою бідною мусульманською країною, її писемність і культура лишалась terra incognita для європейців. В Єгипті влада фактично належала тоді не туркам, а мамлюцьким беям.

Під час битви біля пірамід 28 липня 1798 р. французи перемогли мамлюків і увійшли в Каїр, зайнявши значну частину країни. Наполеон зі своєю армією осів у Каїрі, сподіваючись отримати від єгиптян капітуляцію. Бонапарт зацікавився місцевою релігією. [4]. Єгипетська експедиція, яка спочатку мала винятково політичний та військовий характер, згодом частково трансформувалася в наукову. Цікаво, що від самого початку в ній, крім військових, брали участь вчені. Зокрема, письменник Вольней, який опублікував в 1787 р. книгу «Мандрівка по Єгипту та Сирії», де описав флору та фауну в дельті Нілу, звичаї аборигенів. Взагалі планувалось, що вивчення і використання ресурсів Єгипту сприятиме розвитку Франції. Наполеон заснував в Єгипті Комісію наук та мистецтв, до якої входили відомі на той час вчені: Бертолле, Кафареллі, Фурье та інші [1]. 16 березня 1798 р. Директорія розпорядилася передати в розпорядження генерала Бонапарта інженерів, художників, а також ресурси для наукових пошуків. До складу експедиції увійшло 167 осіб вчених та митців [3].

Після битви під пірамідами Наполеон заснував науковий інститут, який складався з чотирьох відділів, у кожному з яких було 12 членів, великий зал гарему, серед інших кімнат є топографія, французький та арабський шифр, хімічна лабораторія, кабінет фізики, бібліотека та обсерваторія. 23 серпня 1798 р. за дорученням Наполеона було ретельно обміряно піраміди і все навколо них, створено проект пірамід [2]. 19 липня 1799 року на 20-му засіданні Комісії було повідомлено про Розеттський камінь із написами давньоєгипетською мовою, яку через 20 років розшифрував Шампольйон [5].

Висновки. Таким чином, французька експедиція Наполеона до Єгипту хоча і була невдалою у військово-політичному сенсі, мала важливе значення для становлення не лише єгиптології, а й науки в цілому.

Список використаних джерел та літератури

1. Знамениті, великі, геніальні люди. Наполеон Бонапарт [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://100v.com.ua/uk/Napoleon-Bonapart-person>.

2. Иванов А. Таємниці єгипетської експедиції Наполеона. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ereading.club/bookreader.php/23847/Ivanov_Taiiny_egipetskoii_ekspedicii_Napoleona.html.

3. Ольтеціан І. Єгипетський похід Наполеона [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://his.1september.ru/2003/17/1.htm>.

4. Релігія давнього Єгипту. Вступ [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://waking-up.org/religii-svitu/religiya-davnogo-yegiptuvstup/?lang=uk>.

5. Тарле Л. Є. Наполеон / Л. Є. Тарле. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.museum.ru/museum/1812/Library/tarle/>.

УДК 94:687.5.01(44)«18»

Аліна КОСЯН
(м. Київ)

Історія французької моди XIX ст.: історичний, культурний та соціальний аспекти

Зроблено історичний екскурс в минуле французької моди XIX ст. Акцентується увага на культурній та соціальній функціях тогочасної французької моди. Наголошено на тому, що французька мода XIX ст. репрезентувала зміну історичних реалій і соціальних трендів і віддзеркалювала культурні, національні та етнічні особливості суспільства.

Ключові слова: культура, мода, суспільство, Франція.

Науковий керівник: *Ищенко Ж. М.*, доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Від барокової величі «Короля-Сонця» Луї XIV до «володаря моди» ХХ ст. Пола Пойрета, який вірив епоху фантастичної високої моди, французький стиль завжди репрезентував зміну історичних реалій в суспільстві і всі, пов'язані з цим тренди. Вплив французької історії моди розпочався під час правління Луї XIV – «Короля-Сонце». Мода тоді перетворилась на галузь і зробила країну центром текстильної торгівлі в кінці XVII ст. [3, с. 10].

Останні дослідження та публікації. Еволюція французької моди стала предметом різноманітних наукових розвідок [1, 2, 3, 4, 5]. Особливо місце в історіографії займає «French Culture and Society» [2], яка містить близько 350 пояснень ключових питань, подій і модних концепцій у Франції з 1918 р., а також близько 450 коротких записів про ключових діячів французької індустрії моди.

Мета дослідження полягає в аналізі феномену французької моди XIX ст., його еволюції в історичному, культурному й соціальному контексті та впливу тодішніх модних тенденцій на формування сьогочасного світу моди та краси.

Виклад основного матеріалу дослідження. До правління Луї XIV з 1643-1715 рр. естетичні смаки європейців формувала Іспанія. Хоча іспанське

домінування у Європі в торгівлі, війні та колонізації було абсолютно очевидним, Луї XIV намагався досягти виходу Франції на позиції країни-лідера. У той час іспанська мода була репрезентована переважно чорним кольором та коштовним шовком та оксамитом, що були доступні насамперед дворянам.

Здобуття Францією чільного місця у сфері моди спричинило справжню революцію кольорів та матеріалів, які прийшли на зміну монохромній рівномірності іспанської моди. Зважаючи на захоплення Луї XIV індустрією моди спочатку французькій королівській двір, а згодом і більшість монархічних домів Європи стала сприймати комплексний модний образ, до якого, окрім одягу, входило дорогоцінне каміння (переважно діаманти), косметика та парфуми. Вперше мода стала не просто способом прикрасити тіло, а вираженням особистого стилю та індивідуальності. Цей акцент швидко поширювався від знаті до робітничих класів, і усіх заохочували в межах своїх засобів, а іноді й поза ними, слідувати тодішнім модним тенденціям.

Мода – (від фр. – режим; від лат. *modus* - вимірювання, зображення, метод, правило, порядок) – швидке широке та коротке домінування певних смаків стосовно одягу, предметів домашнього вжитку або в будь-якій іншій сфері життя чи культури [1, с. 27]. На відміну від стилю, мода характеризує поверхневі та короткі зміни у зовнішніх формах домашніх предметів та творів мистецтва. Важливою особливістю моди є її часта зміна. Постійне прагнення людини до зміни всього, що її оточує, включаючи одяг, виявляється в моді. Концепція моди стосується головним чином явищ культури, що охоплює широкий спектр життя людей, включаючи матеріальні та духовні цінності, розроблені людством у процесі його розвитку [2, с. 58]. У більш вузькому сенсі мода називається зміною форм, пропорцій та стилів одягу, капелюхів та аксесуарів, які виникають у відносно коротких проміжках часу.

Використання словосполучення «слідувати за модою» (*a la mode*) датується XVII ст., коли французька придворна мода стала моделлю для всіх європейських країн. Сама мода, на думку істориків культури, зародилася в XII-XIII ст., коли в костюмі почали з'являтися елементи, використання яких неможливо пояснити необхідністю або розвитком естетичного смаку: наприклад, капелюхи з метр висотою [5, с. 48], або чоловічих паналонів, в яких неможливо сісти, чи наприклад загнуті кінці взуття, які доводилося прив'язувати до литок шнурами.

Популярний стиль бароко та рококо у моді занепав під впливом Французької революції. Мода виявилась надзвичайно чутливою до політичних і соціальних змін французького суспільства. Актуальним став неокласичний стиль, з притаманним йому поверненням до більш стійких, ренесансних ідей естетики та краси. Сукні були вузькими і вільними від корсетів, що дозволяло набути більшої гнучкості в русі. У формі одягу для жінок було дозволено декольте, окрім цього виділялось чітке підкреслення талії та довгих гнучких силуетів ближче до тіла, та використання меншої кількості матеріалу. Розкішні матеріали, такі як мереживо та вишивка, все ще були популярними серед заможних верств населення. Зародження капіталістичних відносин, зростання середнього класу та покращення якості життя населення в цілому спряли зацікавленості всіх верств населення модними тенденціями. Починаючи з 70-х рр. XIX ст. у Парижі з'явилися «будинки моди» (Acques Doucet, Paul Poiret, Madeline Vionnet) для заможних людей. Але поряд з ними існували майстерні для людей будь-якого достатку. Мода

перестала бути привілеєм лише аристократії. Демократизація суспільства насамперед відображалась у зміні модних концептів та тенденцій. Одяг перестає бути ексклюзивним витвором мистецтва. Кутюр'є створювали моделі одягу, які потім активно та масово тиражувалися. Матеріал і моделі одягу різнилися в залежності від фінансової спроможності, соціального стану тощо. На міжнародній виставці 1900 року вже з'явилися павільйони моди, де моделі одягу демонстрували манекенниці.

Висновки. Французька мода XIX ст. репрезентувала зміну історичних реалій і соціальних трендів, вона віддзеркалювала культурні, національні та етнічні особливості суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. DeJean, Joan, *the Essence of Style: How the French Invented High Fashion, Fine Food, Chic Cafes, Style, Sophistication, and Glamour*, New York: Free Press, 2005
2. Kelly, Michael, *French Culture and Society: The Essentials*, New York: Oxford University Press (Arnold Publishers), 2001, (a reference guide)
3. Зиммель Г. Психология моды. Научное рассмотрение. 2011.
4. Dauncey, Hugh, ed., *French Popular Culture: An Introduction*, New York: Oxford University Press (Arnold Publishers), 2003.
5. Гутиря Л. Г. Сучасна перукарська справа. Харків: Фоліо, 1997.

УДК 94:341.43-054.74(477)

Михайло ЖОЛОБ
(м. Київ)

Депортації: світові прецеденти та українські контексти

В історичній перспективі охарактеризовано приклади примусового виселення представниками державної влади окремих груп населення з місць постійного проживання. Звернено увагу на депортації німецького населення російським самодержавством під час Першої світової війни.

Ключові слова: депортація, Україна, світ, Перша світова війна, німці.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна супроводжується злочинами рашистського режиму проти цивільного населення України, серед яких на особливу увагу заслуговує примусове переселення українців, зокрема дітей, на територію Росії. Тож, сучасні події знову актуалізують потребу звернення до проблеми депортацій.

Метою доповіді є огляд світових та українських прикладів примусового виселення представниками державної влади окремих груп населення з місць постійного проживання.

Історіографія. Для досягнення поставленої мети нами були використані праці істориків В. Адамовського [1; 2], М. Бугая [4], О. Розовик [10] та ін.

Виклад основного матеріалу. Протягом кількох тисячоліть масове примусове переселення людей за межі рідної землі було ознакою не одного тиранічного режиму. Ассирійський правитель Сінаххеріб у кінці VIII ст. до н. е. депортував частину населення Юдейського царства. У Британському музеї зберігається звіт про цю історичну подію, що був написаний від імені Сінаххеріба: «Єзекія, цар юдейський, не підкорився під мою руку, тож я пішов на нього і силами свого війська та могутністю своєї влади захопив 46 його укріплених міст; а менших містечок, розсіяних поблизу, я взяв і знищив незліченну кількість. Звідти я вивів 200156 осіб, старих і молодих, чоловічого і жіночого роду» [9, с. 138]. З «Історії» Геродота довідуємося, що цар Персії Дарій I, захопивши у 494 р. до н. е. Мілет, спалив місто, а всіх його жителів виселив. В іншому випадку, римський імператор Троян, після війни з даками, на початку II ст. масово переселяв на завойовану територію населення Малої Азії, а його наступник Адріан наказав жителів Палестини розселити в інших провінціях Римської імперії [2, с. 588].

Витоки сталінських депортацій криються в історичному минулому Росії (Московії), країни, життя якої характеризує багатовікове самодержавне насильство щодо підконтрольного населення: це не лише депортації московським князем Іваном III жителів підкореного Новгороду, але й насильницьке переселення мешканців Правобережної України на Лівобережжя, яке було проведено московською владою за наказом Петра I упродовж 1711 – 1712 рр. [8]. До цього переліку варто зарахувати також виселення німецьких колоністів з України під час Першої світової війни.

Російські військові географи, спираючись на досвід різних країн, розпочинаючи з XX ст., розвивали теорії про «підозріле населення» [5, с. 197]. «Благонадійними» вважалися лише ті райони, де росіяни складали не менше 50%. Причому градієнт «благонадійності» скорочувався в міру просування від центру до периферії [7, с. 510]. Існувало припущення, що у разі виникнення міжнародного військового конфлікту деякі «неблагонадійні народності» серед яких фігурувало єврейське та німецьке населення України, мали не лише потрапити під жорсткий контроль держави, але й мусили бути переселені углиб імперії [5, с. 197].

На початку Першої світової війни у середовищі російського військового командування зростає ворожість до німецького населення імперії, яка не в останню чергу була викликана його відособленим способом життя. Вважалося, що у разі німецького вторгнення воно могло влаштувати нападникам доброзичливий прийом, створивши сприятливі умови для вирішення їх нагальних потреб, зокрема у сфері забезпечення продовольством [1, с. 23]. На цьому ґрунті військова влада вдалася до репресивних заходів проти німців, яких звинувачувала в шпигунстві та пособництві ворогові. У більшості випадків подібні звинувачення базувалися на анонімних виказуваннях, використанні неперевірених даних, рідше на відомостях військової та жандармської контррозвідки. Існували випадки, коли німцям інкримінували «таємну злочинну змову» з метою вчинення диверсій для підриву господарства країни [3, с. 24].

Дванадцятого липня 1915 р. з метою ліквідації «готової бази для німецького нашестя» керівники Київського та Одеського військових округів отримали наказ про якнайшвидше виселення німецьких колоністів, які мешкали у прикордонних

губерніях [1, с. 25]. Так, влітку 1915 р., за розпорядженням київського губернатора за межі ввіреної йому адміністративно-територіальної одиниці було виселено 10 тис. німецьких поселенців [1, с. 27]. За півтора роки (літо 1915 р. – початок 1917 р.) було вислано близько 400 тис. німецьких колоністів із Волинської, Подільської та Київської губерній [5, с. 199]. Загалом під час війни російське військове керівництво депортувало близько мільйона осіб, зважаючи лише на їх етнічну приналежність [5, с. 196]. Виселення здійснювалося поспіхом, з порушенням усіх можливих норм. У деяких колоніях виселяли лише ті родини німців, члени яких не перебували на військовій службі в армії Російської імперії, тоді як в інших поселеннях виселяли всіх німців. Різними були і терміни полишення колоністами своїх домівок. В одних місцях німці мушили це зробити протягом 24 години, а в інших їм надавалося 3-4 дні [3, с. 23].

Будучи обізнаними з розглянутими акціями царського уряду, більшовики з метою усунення небезпеки з боку терецького козацтва у 1918 р. показово депортували дві станиці. Набутий досвід став у нагоді більшовикам під час виселення жителів 16 кубанських станиць у другій половині 1920 р. [4, с. 50].

Започаткована подіями Першої світової війни практика депортації «неблагонадійного» населення продовжилася і після її припинення. Після завершення світового конфлікту уряди деяких країн з метою зміцнення національної природи своїх держав здійснювали заходи щодо виселення з прикордонних смуг іноетнічного населення, що загалом схвалювалося міжнародними оглядачами. До прикладу, після приєднання згідно Сен-Жерменського мирного договору 1919 р. Буковини до Румунії та входження за умовами Ризького мирного договору 1921 р. Галичини і Волині до складу Польщі до таких кроків вдалося керівництво названих держав [10, с. 319]. Греко-турецький обмін населенням 1923 р. після етнічних депортацій періоду Першої світової війни став першим недобровільним масштабним переміщенням людей певної національної приналежності, в результаті якого близько 2 млн. осіб силоміць зробили біженцями та змусили залишити землі, що були їхньою батьківщиною протягом століть [6].

Висновки. На різних етапах світової історії влада вдавалася до депортацій населення, життя якого на батьківській землі не узгоджувалося з державною стратегією того чи іншого політичного режиму. Це стосується не лише укорінених народів, а й національних меншин, виявом чого стало примусове виселення частини німецького населення України під час Першої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Адамовський В. І. Ешелони у вічність. Депортації населення в першій половині ХХ ст. Кам'янець-Подільський, 2007. 184 с.
2. Адамовський В. І. Масові депортації українського населення в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст. (за матеріалами вищого політичного керівництва України). Історія України. Маловідомі імена, події, факти. 2003. Випуск 20-21. С. 588-611.
3. Бобылева С. И., Кадол А. Н. Антинемецкие кампании в России и судьбы немецкого населения в начальный период Первой мировой войны. Вопросы германской истории. 2005. С. 14-30.
4. Бугай Н. Ф. Народы Украины в «Особой папке Сталина». Москва: Наука, 2006. 266 с.

5. Верт Н. Террор и беспорядок. Сталинизм как система. Москва: РОССПЭН, 2010. 447 с.
6. Греко-турецкий обмін населенням 1923 р. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D1%96%D0%BD_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BC_1923
7. Деннингхаус В. В тени Большого брата. Западные национальные меньшинства в СССР. (1917-1938 гг.). Москва: РОССПЭН, 2011. 727 с.
8. Згін населення з Правобережної України в Лівобережну (1711 – 1712). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B3%D1%96%D0%BD_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B7_%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%B2_%D0%9B%D1%96%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D1%83_\(1711%E2%80%941712\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B3%D1%96%D0%BD_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B7_%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%B2_%D0%9B%D1%96%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D1%83_(1711%E2%80%941712))
9. Макгрегор Н. Історія світу в 100 предметах. К.: Наш формат, 2021. 616 с.
10. Розовик О. Виселення жителів прикордонної зони УСРР у східні райони республіки (1934-1935 рр.). *Facta Simonidis*. 2019. № 1. С. 313-325.

УДК 94(477-25)"18":316.343.652]:82-94

Тетяна ТЕРЕЩЕНКО
(м. Київ)

Комунікація імперського посадовця та української громади Києва у щоденнику Олександра Половцова (осінь 1880 – весна 1881 рр.)

На основі аналізу фрагментів зі «Щоденника» Олександра Половцова (1832-1909), очільника сенаторської комісії з ревізії Київської та Чернігівської губерній, присвячених його перебуванню в Києві восени 1880 – на початку 1881 рр., реконструйовано обставини спілкування імперського високопосадовця з українською громадою Києва – інтелігентами-українофілами – для розуміння того, у який спосіб ця комунікація засвідчила стурбованість імперської влади збільшенням активності національно-орієнтованої частини київської інтелігенції в умовах політичної кризи кінця 1870-х – початку 1880-х рр.

Ключові слова: комунікація, українська громада, Київ, Олександр Половцов, сенаторська ревізія, щоденник.

Науковий керівник: *Будзар М. М.*, доцентка кафедри історії України факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Друга половина XIX ст. – час модернізації, активізації соціально-політичного, культурного життя – це та доба в історії Києва, що викликає сталу зацікавленість дослідників, тому актуальною залишається проблема залучення нових джерел. Особистісний сенс щоденників, те, що вони

фіксують і процеси самосвідомості, і прояви колективного існування, обумовлює доречність використання їх [8, р. 66]. Серед таких джерел – записи зі щоденника сенатора Олександра Половцова, зроблені ним під час перебування у Києві з осені 1880 до весни 1881 років на чолі сенаторської ревізії. У цих нотатках відтворено реалії міського життя в умовах гострої суспільно-політичної кризи, що охопила Російську імперію, з позиції людини, котра репрезентувала владу цієї імперії.

Історіографія та джерельна база. Частину щоденника О. Половцова, присвячену ревізії українських губерній, було опубліковано 2019 року [7], цей текст поки що привернув увагу українських науковців лише як інформативне джерело [2, с. 22], його змістовний потенціал перебуває на стадії осмислення [1]. Для розгляду питання комунікації сенатора-ревізора з представниками української громади Києва, окрім самого тексту джерела, було використано публікацію на тему зображення міських спільнот у щоденнику [2], а також тексти еґо-документів, де події у Києві початку 1880-х рр. постають з позиції інших осіб, передусім з кола національно-орієнтованої інтелігенції [3-6].

Метою повідомлення є аналіз обставин спілкування імперського високопосадовця, сенатора-ревізора Олександра Половцова з українською громадою Києва для висвітлення результатів цієї комунікації у життєдіяльності міста та поглиблення уявлень про суспільні настрої містян.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема поширення національно-орієнтованої ідеології – «українофільства» – безумовно цікавила О. Половцова, тому що одним із завдань ревізійної роботи стало «дослідити суспільні настрої на місцях...» [1, с. 12]. Зауважимо, що його дії залишилися в пам'яті української спільноти Києва як «широкі зносини з представниками різних груп і напрямків...» [5, с. XLVI.]. Безумовно, О. Половцов вже мав певні уявлення про те, з ким і про що він має говорити. Приміром, історика Володимира Антоновича чиновник розпитував про «українофільство, очільником якого його тепер тут вважають...» [7, с. 99].

З описів зустрічей сенатора і представників української громади Києва постають усі нагальні проблеми національно-культурного руху України останньої чверті XIX ст.

Перш за все, невдовзі після приїзду О. Половцова київські українофіли вирішили подати йому доповідну записку із проханнями влаштувати концерти з малоросійськими піснями. Такі концерти були важливими, позаяк там лунала українська мова, заборонена для суспільного використання Емським указом. Професор О. Кістяківський описав у щоденнику кропітку підготовку цього документу, адже всі сподівалися, що у такий спосіб поважний сановник дізнається про потреби і бажання інтелігенції, але водночас зазначив, що сенатор прийняв прохачів більш ніж сухо [4, с. 317]. Це підтверджується і щоденником: О. Половцов лише коротко занотував, що приходили жінки за дозволом співати малоросійські пісні [7, с. 39].

Не менший резонанс у колах київської громадськості викликало те, що О. Половцов сприяв проведенню щорічного студентського балу в стінах Університету св. Володимира. Цей дозвіл, згадувала К. Антонович, «викликав надзвичайну сенсацію не тільки тут на місці, а й поза Києвом; з ближчої й дальшої провінції прибуло чимало видатних громадських діячів, колишніх студентів київського університету, що бажали взяти участь в тій урочистості» [5,

с. XLVII]. І студенти, і викладачі надавали великого значення цьому балу, тому що він згуртував людей, надаючи можливість продемонструвати єдність ліберально-демократичних кіл. «Молодь університетська жадібно хапала кожну звістку про те, – згадував В. Ляскоронський, – і перебувала в підвищеному настрою духовному...» [6, с. 74]. Сам О. Половцов сповістив про подію дуже стисло – лише про концерт в університеті, після якого він поїхав, не чекаючи балу [7, с. 127].

Ще одним важливим для української спільноти міста публічним заходом стало проведення панахиди на відзнаку 20 х роковин з дня смерті Тараса Шевченка. Але опір церемонії чинили поліцмейстер Б. Гюббенет і київський губернатор М. Гессе. Губернатор сповістив О. Половцова, що до протоієрея Софійського собору П. Лебединцева приходили просити, щоб той відслужив панахиду. Водночас до сенатора-ревізора завітав О. Кістяківський, який повідомив, що за дорученням В. Антоновича, Ф. Міщенка, М. Старицького, М. Лисенка був у поліцмейстера з проханням про друк оголошення в газетах щодо панахиди і отримав відмову [7, с. 130]. О. Половцов волів не втручатися у цю справу, але розумів, що має поступитися, тому що заборона лише посилить спротив. Й він дав дозвіл на панахиду, про що схвально згадував О. Кістяківський: «У 1881 р. нам великими зусиллями вдалося схилити владу київську до дозволу панахиди за Шевченком. Цьому дозволу багато сприяв Половцов, який жив тоді в Києві як ревізуючий сенатор» [4, с. 395]. Але панахида, призначена на 2 березня 1881 р. в Софійському соборі, не відбулася через вбивство імператора Олександра II.

Помірковано вчинив О. Половцов, доклавши зусиль для отримання дозволу на постановку другого акт п'єси І. Котляревського «Наталка-Полтавка» у виставі, яку готували викладачі та учні Колегії Павла Галагана. В умовах, коли внаслідок Емського указу діяла заборона на використання української мови у всіх сферах суспільного життя, навіть невинна «Наталка-Полтавка» перетворилася на майже революційний твір. Засновник Колегії Григорій Галаган звернувся до О. Половцова з проханням допомогти в реалізації вистави [7, с. 100]. Врешті-решт О. Половцов отримав з Петербургу дозвіл на інсценізацію. Короткі записи в його щоденнику доповнюються більш розлогим описом всіх подій 6 – 20 лютого 1881 р. з щоденникових нотаток самого Г. Галагана, звідки ми дізнаємося, що вистава готувалася під керівництвом М. Старицького та М. Лисенка і була вельми успішною (в першому відділенні ставили фрагмент «Весілля Кречинського» О. Сухово-Кобиліна). «2 акт «Наталки-Полтавки» йшов чудово, після стількох чуток і навіть полеміки у газетах, – писав Г. Галаган 20 лютого 1881 р. – Вистава малоросійською мовою не викликала нічого особливого і неприємного...» [3, арк. 31].

Усі ці та інші епізоди засвідчують, що у ставленні до української громади, Олександр Половцов під час ревізії прагнув дотримуватися політики поміркованого нейтралітету, але безумовно, переконання цієї спільноти залишалися для сенатора щонайменше чужими, а врешті-решт – ворожими, доказом чого є його лист до товариша міністра внутрішніх справ імперії М. Каханова, написаний на початку лютого 1881 р., у момент активних перемовин щодо «українського питання», де він розділив усіх людей, котрі «йменуються “українофілами”» на кілька груп. З цієї класифікації стає зрозумілим, що мірилом

лояльності/нелояльності українофілів для О. Половцова слугувало саме співвідношення безпечного для влади етнографізму й локального патріотизму з політично ненадійною громадянською позицією та національно-державними сподіваннями [2, с. 26].

Висновки. Таким чином, опис взаємин сенатора-ревізора Олександра Половцова з українською громадськістю Києва засвідчує, передусім, активну позицію цієї спільноти, яка навіть в умовах збільшення колоніального тиску імперії на національно-культурний рух прагне захищати його основи – використання української мови в культурно-освітній сфері, розвиток засад самоорганізації громадян, згуртування суспільства навколо образу національного поета – Тараса Шевченка. Водночас констатуємо, що О. Половцов, імперський високопосадовець, усвідомлював потребу поміркованого ставлення до національного питання, ймовірно переконаний, що така позиція є найефективнішою для вирішення контроверсійних проблем в умовах політичного протистояння. Але в цілому він лишався на позиціях імперського шовінізму, будучи послідовним реалізатором колонізаторської політики царського уряду в Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Будзар М., Ковальов Є. Олександр Олександрович Половцов: сенатор-ревізор та його щоденник. Сенаторська ревізія Київської та Чернігівської губерній: зі щоденника О. О. Половцова (жовтень 1880 – травень 1881) / упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов, Д. Терещенко. Київ, 2019. С. 7-27.
2. Будзар М., Терещенко Т. Міські спільноти Києва початку 1880-х рр. у «Щоденнику» Олександра Половцова. Київські історичні студії. 2021. Вип. 2 (13). С. 21–29. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2021.23>
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Ф. І. Оп. 1. Спр. 76. Г. П. Галаган. Щоденна записна книжка на 1881 р. 197 арк.
4. Кістяківський О. Ф. Щоденник. Т. 2 (1880–1885) / Упоряд. В. С. Шандра (ст. упоряд.), М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. Київ: Наукова думка, 1995. 584 с.
5. Мельник-Антонович К. М. До видання I тому творів В. Антоновича. В. Антонович. Твори. Т. I. Київ, 1932. С. VI–LVI.
6. Невидані спогади В. Г. Ляскоронського за Володимира Боніфатієвича Антоновича як професора. Україна. 1928. № 6. С. 70–81.
7. Половцов О. О. Щоденник: жовтень 1880 – травень 1881. Сенаторська ревізія Київської та Чернігівської губерній: зі щоденника О. О. Половцова (жовтень 1880 – травень 1881) / упоряд.: М. Будзар, Є. Ковальов, Д. Терещенко. Київ, 2019. С. 27–171.
8. Rak Ju. The Diary among Other Forms of Life Writing. The Diary: The Epic of Evereday Life; Eds. V. Ben-Amos & D. Ben-Amos. Bloomington : Indiana University Press, 2020. P. 58–74.

УДК 929:316.7:061.2«1849/1917»

Анастасія ШЕРЕМЕТА
(м. Київ)

Культурологічна та громадська діяльність Богдана Ханенка (остання чверть XIX – початок XX ст.)

Розглядається Культурологічна й громадська діяльність Богдана Ханенка, що припала на останню чверть XIX – початок XX ст. і була безпосереднім чином пов'язана з його діяльністю як мецената.

Ключові слова: Богдан Ханенко, громадська діяльність, культурологічна діяльність, Київський музей старожитностей та мистецтва.

Науковий керівник: *Подобед О. А.*, доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Український колекціонер і меценат Богдан Ханенко (1849-1917) – діяч культури європейського масштабу. Світ мистецтва, який замолоду для себе відкрив Ханенко, на довгі десятиліття увійшов у його життя. Він ґрунтовно вивчав пам'ятки археології та твори українського, західноєвропейського та східного мистецтва, кращі зразки яких хотів бачити у своїй колекції. Ставши власником чималої колекції, Богдан Ханенко доклав зусиль, щоб з нею могла ознайомитися широка громадськість. Наприкінці XIX ст. він став одним із ініціаторів створення першого в Києві загальнодоступного музею. Згодом його колекція збагатила фонди не одного київського «будинку Муз». Багатовекторна культурологічна й громадська діяльність Богдана Ханенка потребує окремого дослідження.

Джерельну основу розвідки склали спогади Б. Ханенка, світлини кінця XIX – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Богдан Іванович Ханенко народився 4 лютого 1849 р. в родинному маєтку в селі Лотоки Чернігівської губернії (нині с. Латаки Брянської області, РФ) [1, с. 344]. Він походив з давнього українського козацько-старшинського роду, був нащадком гетьмана України Михайла Ханенка. Вищу освіту здобув на юридичному факультеті Московського університету (1873 р.). Працював за фахом. Після виходу у відставку з державної служби став помітною фігурою в діловому і громадському житті Києва.

У 1874 р. Б. Ханенко одружився з представницею родини підприємців і меценатів Терещенків – Варварою. Наступні майже півстоліття подружжя Богдана та Варвари Ханенків спільно працювали над створенням власної колекції творів мистецтва та пам'яток археології, брали активну участь у громадському житті України, займалися меценатською діяльністю.

Богдан Ханенко проводив активну культурологічну діяльність. Цікаве джерело становить візитка діяча, в якій перераховано 18 організацій, членом яких він був, – промислових, громадських і культурологічних. Однак список наукових і громадських організацій, до яких входив Ханенко цим не вичерпується.

У XIX – на початку XX ст. в Україні розвивається історична наука. Вчені-історики проводять дослідження, публікують джерела, оприлюднюють результати своїх наукових пошуків; археологи здійснюють розкопки. Проведення археологічних експедицій, здійснення публікаторської діяльності потребувало коштів. Джерела фінансування були різними, не останню роль відігравали кошти меценатів. У розглядуваний період маркером діяльності українських підприємців стала благодійництво. Меценатство було важливим складником престижної соціальної поведінки. Підприємці не шкодували власних коштів на покращення благоустрою міст, будівництво закладів освіти, медичних установ, проведення наукових досліджень.

Богдан Ханенко щедро фінансував проведення археологічних експедицій в Україні, здійснення реставраційних робіт. Наприклад, археологічні розкопки, які проводив першовідкривач трипільської культури В. Хвойка, значною мірою здійснювалися за кошти Ханенка. Тому й не дивно, що Богдана Івановича було обрано членом низки наукових товариств, які постали у XIX ст. в Наддніпрянській Україні. Йдеться про Одеське товариство історії та старожитностей, Історичне товариство Нестора Літописця при Київському університеті Святого Володимира. Окрім того, Богдана Ханенка було обрано почесним членом Петербурзької академії мистецтв та членом Імператорської археологічної комісії у Санкт-Петербурзі [2, с. 33; 4].

Культурологічній й меценатській діяльності Богдана Ханенка віддали належне й у Європі. Так, Ханенка було обрано член-кореспондентом Антропологічного товариства у Парижі (фр. La Societe d'Anthropologie de Paris), яке діє і нині. Члени товариства – історики, етнографи, медики, демографи, соціологи – займалися усебічним дослідженням людини.

Важливу частину громадської активності Богдана Ханенка становила діяльність зі створення першого публічного музею у Києві. Загальновідомо, що XIX ст. поруч із телефоном, кінематографом, залізницею і автомобілем винайшло публічний музей. Перший на території України музей постав на початку XIX ст. у Миколаєві. Відтоді було засновано музеї старожитностей у Феодосії (1811 р.), Одесі (1825 р.), Керчі (1826 р.), Катеринославі (нині – Дніпро; 1849 р.) та ін. У другій половині XIX ст. музеї діяли в багатьох містах України, зокрема у Чернівцях, Львові, Полтаві, Чернігові.

Ідея заснування музею у Києві виникла у середовищі української інтелігенції у другій половині XIX ст. Однак царська влада, побоюючись поширення українофільських настроїв, не поспішала з позитивним вирішенням цього питання. Лише у 1899 р. на кошти київської громадськості та за безпосередньої участі Київського товариства старожитностей і мистецтв було засновано Київський музей старожитностей і мистецтва. У серпні 1899 р. у новозбудованому приміщенні музею відкрилась археологічна виставка, присвячена XI Археологічному з'їзду в Києві.

Протягом 1901-1917 рр. Богдан Ханенко був головою правління Київського товариства старожитностей і мистецтв. Від дня заснування Музею протягом наступних п'яти років здійснювалися підготовчі роботи до відкриття цього науково-освітнього закладу. Тож Б. Ханенку довелося вирішувати багато питань, пов'язаних із фінансуванням і формуванням фондів Музею, залученням до роботи у закладі науковців.

30 грудня 1904 р. відбулося офіційне відкриття музею, який отримав назву Київський художньо-промисловий і науковий музей. Від самого початку Музей розбудовувався як національний. Напередодні Першої світової війни він мав сім відділів: художньо-промисловий, художній, археологічний, історичний, нумізматичний, етнографічний, «Старий Київ», а також бібліотеку і фотоархів [3, с. 273-274].

Як засвідчує інвентарна книга, фонди Музею формувалися на основі колекцій, подарованих меценатами. Так, до музейного зібрання увійшла частина колекцій, які належали Ніколі Терещенку, Богдану та Варварі Ханенко, Олексію Бобринському, Семену Могилевцеву та ін.

У 1909 р. в Київському художньо-промисловому і науковому музеї відбулися суттєві зміни. Заклад перебував у скрутному матеріальному становищі. Тому загальне зібрання Київського товариства старожитностей і мистецтв уповноважило голову правління Богдана Ханенка клопотатися про його підпорядкування Міністерству торгівлі та промисловості, що опікувалося всіма інституціями Російської імперії, пов'язаними з проблематикою художньої промисловості. Імператор Микола II вирішив питання позитивно. Відтоді питання функціонування Музею розглядав спеціальний комітет, який очолив Богдан Ханенко [5, с. 105-106].

У 1930-х рр. Музей було реорганізовано й на його основі створили два музеї – Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка (нині Національний музей історії України) та Український музей народного мистецтва (нині Національний художній музей України).

До громадської активності Богдана Ханенка слід зарахувати і його діяльність, пов'язану з подіями російсько-японської війни 1904-1905 рр. Ханенка було призначено на посаду помічника Головного уповноваженого Червоного Хреста в китайському Харбіні. Богдан Іванович протягом 1905 – 1906 рр. відповідав за евакуацію поранених. У 1906 р. він опублікував свій звіт, сповнений глибокого співчуття постраждалим бійцям. До слова, у цей період Ханенко захопився мистецтвом країн Сходу – Японії, Китаю, Монголії, Тибету. Його колекція збагатилася творами східного мистецтва [6, с. 56].

Висновки. Таким чином, культурологічна й громадська діяльність Богдана Ханенка припала на останню чверть XIX – початок XX ст. і була безпосереднім чином пов'язана з його благодійницькою активністю. Він проводив активну культурологічну діяльність як член Одеського товариства історії та старожитностей, Історичного товариства Нестора Літописця при Київському університеті Святого Володимира, член-кореспондент Антропологічного товариства у Парижі. Основні напрями громадської діяльності Ханенка становила діяльність, пов'язана із відкриттям першого у Києві публічного музею, а також із евакуацією поранених вояків, які брали участь у російсько-японській війні 1904-1905 рр.

Список використаних джерел та літератури

1. Донік О. М. Ханенки Богдан і Варвара. Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 10: Т-Ям. Київ: Наукова думка, 2013. 784 с. С. 344-345.

2. Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Путівник. Західноєвропейське мистецтво. Київ: Huss, 2017. 258 с.

3. Федорова Л. Д. Київський художньо-промисловий і науковий музей. Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 4: Ка-Ком. Київ: Наукова думка, 2007. 528 с. С. 273-274.

4. Ханенко Б. І. Спогади колекціонера / заг. ред. В. І. Виноградова та ін.; Музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків. Київ: Дзеркало світу, 2008. 160 с.

5. Ходак І. Людський заробіток. Данило Щербаківський: силуета українського мистецтвознавця. Харків; Київ: Видавець Олександр Савчук, 2020. 546 с.

6. Чернега П., Козак О. Колекційна діяльність та заснування родиною Богдана і Варвари Ханенків Музею зарубіжного мистецтва. Етнічна історія народів Європи. Київ. 2021. Вип. 65. С. 49-64.

УДК 94:342.7-055.2(410)«1903/1920»

Анастасія СЕМЕНЕНКО

(м. Київ)

Боротьба за права жінок в період правління Едуарда VII (1903-1910 рр.)

Розглядається питання боротьби британських жінок за свої громадянські права у період правління Едуарда VII. Активні страйки жінок та боротьба за виборче право поступово набувала такого масштабу, що влада вже не могла на це не звернути уваги.

Ключові слова: Велика Британія, виборче право Едуард VII, права жінок, суфражизм.

Науковий керівник: *Осмоловська О. Ю.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. У сучасному світі гендерні проблеми є одним із значущих питань в розвитку світової спільноти. Для того, щоб досягти визнання своїх прав жінки пройшли важкий шлях. Це було безпосередньо пов'язано з виникненням руху суфражисток у Великій Британії та подальшому розповсюдженню жіночих рухів в усьому світі.

Боротьба за права жінок у Великій Британії розпочалась ще до того, як Едуард VII вступив на престол – у XIX столітті, але розмаху цей рух набув на початку XX ст. Однією із нагальних проблем, яка не була вирішеною до XX ст. – це надання виборчого права жінкам, щодо цього питання велися численні дискусії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1903 році було створено Жіночий соціально-політичний союз (The Women's Social and Political Union). До складу цього союзу входили жінки із середнього прошарку населення, а також ті, хто мали зв'язки з Лейбористською партією. Вони виступали за те, що жінка працює тяжче і більше, але не заробляє стільки грошей ніж чоловік [1, с.372]. Союз із 1903 по 1906 рік проводив пропагандистську роботу в Північних містах

де було зосереджено текстильну промисловість. Заробітна платня була приближеною до чоловічої на підприємстві, але жінки мали вносити кошти до різних політичних фондів, які розглядали питання про виборче право жінок. Але, нажаль, не сталося як гадалося і жінки підтримали суфражистський рух.

Поштовхом до боротьби стала ситуація, коли 13 жовтня 1905 р., під час передвиборчої зустрічі представників Ліберальної партії Уїнстона Черчілля та Едварда Грея у Фрі-трейд-холлі (Манчестер), члени ЖСПС – Крістабель Панкхерст та Енні Кенні – декілька разів задавали доповідачам запитання про те, чи збирається майбутній Ліберальний уряд надати жінкам виборче право. Відповіді вони тоді не отримали, але в результаті їх було виведено із зали та виписано штраф.

Як відомо, партія консерваторів та лібералів в минулому столітті дотримувалась позиції не надання виборчого права жінкам, але в період правління Едуарда VII з'являється нова сильна партія – Лейбористська, що підтримувала можливість надання виборчого права жінкам. Більшість членів партії вважали, що жінка не повинна відставати у своєму соціальному розвитку. Але і в цієї партії були неоднозначні думки, щодо надання прав жінкам. Справа була в тому, що до складу лейбористів входили Соціал-демократичні сили, які ставали на заваді такого рішення.

Згодом лейбористи все одно давали можливість жінкам брати участь у діяльності партії, в результаті була утворена – Жіноча лейбористська ліга (у 1906 р.), її було створено для того, щоб в подальшому в парламенті з'явилися жінки і їхня кількість збільшувалась. Також не менш важливим завданням ліги стало підвищення і політичної свідомості жінок. Але після таких змін, жінкам поки не надали виборчого права. Тоді суфражистський рух поділився на два так звані табори – помірні (які йшли конституційним шляхом) та мілітанські (що були «бунтарками»).

Як не дивно, на підтримку жінок виходили чоловіки, хоча до цього періоду, чоловіки-робітники виступали проти надання виборчого права жінкам. Так, 2 березня 1907 р., була створена Чоловіча Ліга за виборчі права жінок (The Men's League for Women's Suffrage), вони співпрацювали з помірним табором жіночого суфражистського руху, тобто прагнули законно працювати в напрямку боротьби задля надання виборчого права жінкам [1, с.104]. Але і чоловіча ліга була розколена на два табори, як і в жіночому русі це були помірковані та мілітанські (теж «бунтівники»). Другий табір переймав тактику боротьби у жінок, також ставив питання на передвиборчих зустрічах з кандидатами, інколи це переходило в більш радикальні дії – побиття вікон, підпал будівель та інше.

У той час як деякі більш консервативні люди та групи вели боротьбу проти жіночих прав, багато людей підтримували рух за права жінок. Так, наприклад, у 1907 р. лейтенант Хоратіо Боттомлей заявив, що підтримує «жіночий вибір» у питанні голосування, оскільки це є найбільш демократичним варіантом [4, с.112].

У 1906 році був представлений проект закону про виборче право для жінок, але він не пройшов через парламент. Проте, боротьба продовжувалася, і в 1910 р. був представлений ще один проект закону, який забезпечував виборче право для жінок. Цей закон був прийнятий в 1918 р., але не всі жінки отримали право голосу в той же час.

Важливим досягненням стало відкриття в 1907 р. спеціальної школи для жінок – Лондонського коледжу жіночої медицини. Це був перший навчальний заклад у Великій Британії, який надавав жінкам можливість стати лікарями та медсестрами. До цього часу жінки мали доступ лише до обмеженого набору професій, таких як вчителі та помічники в домашніх справах.

Вже в 1908 р. жінки отримали змогу освоїти професію фармацевта, але до цього моменту вже були медсестри у військових частинах. Серед кандидатів на отримання сертифікатів аптекарів більшу половину складали жінки. Після отримання сертифікату вони мали можливість працювати в медичних організаціях, в які без проблем брали на роботу, навіть не дивлячись, що кандидат - це жінка [3, с. 226].

Значною мірою боротьба за права жінок відбувалася в рамках жіночих організацій, таких як Британська асоціація жінок-лікарів та Жіноче суспільство трудової допомоги. Ці організації допомагали жінкам здобувати нові професії та впроваджувати реформи, що поліпшували життя жінок.

Висновки. Отже, боротьба жінок за свої права, яка бере свій початок ще до правління Едуарда VII та активізується в період його перебування при владі, активні страйки жінок та боротьба за виборче право поступово набувала такого масштабу, що влада не могла на це не звернути уваги. Підтримують жінок нові політичні сили, і навіть король, у суспільстві з'являється думка, що жінка має бути соціалізованою та не відставати від чоловіка ні в культурному, ні в освітньому житті, а також мати виборче право. Ця позиція викликала незадоволення у чоловіків, які вважали, що жінки є для них не рівними. На нашу думку, в такий спосіб чоловіки, можливо, прагнули прибрати конкуренцію, яку могли скласти їм жінки. Також чоловіки, можливо, прагнули зберегти жінок як берегинь домашнього затишку. Після правління Едуарда VII боротьба за права жінок продовжувалась і набувала все більшого розголосу, створювались союзи, спілки та товариства, які захищали права жінок.

Список використаних джерел та літератури

1. Crawford E. The Women's Suffrage Movement: A Reference Guide 1866–1928 / E. Crawford. London and New York: Routledge, 2003. 800 p.
2. Roberts E. Women's Work, 1840–1940. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. 79 p.
3. Klein V. The Emancipation of Women : Its Motives and Achievements. Ideas and Beliefs of the Victorians :An Historic Revaluation of the Victorian Age. London:Sylvan Press, 1949. P. 261-267
4. Barbara Harrison Not Only The Dangerous Trades: Women's Work And Health In Britain 1880-1914 (Historical Studies in the Life and Earth Sciences), 1996

УДК 94:655.4/.5]:008(73:477)«18»

Каріна ПРИСЯЖНЕНКО

(м. Київ)

Культурна та видавнича діяльність українців у США наприкінці ХІХ століття

У дослідженні розглядається культурне життя українців в Америці першої хвилі еміграції. Простежується еволюція створення культурних організацій та їхній розвиток. Висвітлюється історія створення першої видавничої справи за океаном, її метаморфоза.

Ключові слова: еміграція, видавнича справа, оркестр, хор, газета, читальня, культурна ідентичність, «Америка», «Свобода».

Науковий керівник: *Телегуз І. О.*, доцент кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Еміграція населення є невід’ємною частиною історії України модерної доби. Одним з напрямків першої хвилі виїзду за океан наприкінці ХІХ ст. стали Сполучені Штати Америки. Налагоджуючи економічне життя на новому місці українці дбали про збереження власної культурної ідентичності. Незважаючи на труднощі, з якими стикалися перші заробітчани, вони зуміли зберігати культуру і традиції свого народу на чужині. Саме завдяки їхнім зусиллям, сьогодні, ми можемо спостерігати збережену культурну спадщину поколінь.

Історіографія проблеми. Фундаментальний наратив даної проблематики був висвітлений у праці Ю. Бачинського «Українська імміграція в З’єднаних державах Америки» [2]. Саме він заклав основу для подальшого дослідження даного питання. Важливою джерельною базою є матеріали часопису «Alaska Herald» [1], яка видавалася у 80-х роках ХІХ ст. у Сан-Франциско. Дослідник М. Куропась [5] упорядкував ґрунтовну працю присвячену аналізу культурній спадщині емігрантів. А. Животко [4] охоплює дослідження видавничої справи, робивши акцент на періодичних виданнях. Серед сучасних науковців, які безпосередньо підіймають дану тему на порядок денний, можемо назвати В. Євтуха [3], який аналізує еволюцію явища еміграції. Важливу інформацію можна почерпнути із досліджень О. Хімяка [6] та Г. Савчука [7].

Мета дослідження полягає у висвітленні життя українських емігрантів через призму діяльності культурних організацій та аналізу видавничої справи у США наприкінці ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Основною метою першої хвилі українських емігрантів за океан була необхідність працевлаштування. Проте поряд з пошуком та освоєнням нових місць роботи, заробітчани прагнули й до задоволення власних культурних потреб.

Одним із проявів культурного життя українців за кордоном було створення хорів. Цей вид діяльності був поширений завдяки релігійним осередкам. Так як для служіння в церквах був необхідний музичний супровід, попит на такі

організації існував. «Перший український хор в Америці організував Володимир Сіменович 1887 року в Шенандоа. Згодом було створено хори в Шамокіні, Оліфанті й Мейфілді» [2, с. 51]. Українські хори XIX ст. в Америці не відрізнялися своєю майстерністю та професійністю, проте несли в собі силу культурної ідентичності. Склад емігрантів був строкатим, заробітчани приїздили з різних куточків українських земель, відповідно і манера співу відрізнялася. Це ускладнювало процес хорового виконання, проте об'єднувало людей навколо спільної справи.

З 1890 року хори ставали більш організованими, оскільки збільшувалася чисельність емігрантів. Так, в цей час прибув до США композитор Теофан Обушкевич. «Він занявся організованим хорів в поодиноких громадах, що було йому тим легше, що шукаючи більш дохідні парафії, дуже часто зміняв місця свого осідку, і де лише було можливе, закладав хори» [2, с. 376]. Хори були не лише релігійного спрямування, співалися також і світські пісні. Переважно виконувалися на зборах читалень, виставках тощо.

Поряд з хорами, задля задоволення своїх культурних потреб, українські емігранти організовували оркестри. Першим організатором виступив все той же Теофан Обушкевич у 1891 році в Шамокіні. До учасників було вимогливіше ставлення, вони мали володіти музичними інструментами, особливо духовими, систематично відвідувати музичні заняття. Виступали вони на весіллях, вечірках, урочистих заходах. Грали не лише українські пісні, а й чеські, словацькі, угорські та англійські. Оркестри на кінець XIX ст. були поодинокі, проте лише розпочинала набувати своєї популярності.

Однією з віх культурного життя українців за океаном стала видавнича справа. Це парадоксальний та самобутній феномен, оскільки основний відтік людей до Америки – це малоземельні та безземельні селяни й робітники, які нерідко не знали чужої для них мови та писемності. Вони потребували власного культурного фактору, який зміг би об'єднати та збагатити україномовне населення.

Склад української інтелігенції в часи першої хвилі еміграції був незначним. У цьому і полягала найбільша проблема адже переважна більшість робітників не мали часу та сили на організацію культурного простору після важкого робочого дня. Тому перші спроби об'єднання емігрантів були навколо читальних гуртків, де письменні люди декламували твори вітчизняних і закордонних авторів, навчали писемності та засновували перші інституції з видавання популярних книг. Найперша україномовна читальня була заснована в 1887 році в Шенандоа Володимиром Сіменовичем. Там провадили свою діяльність невелике коло інтелігентів.

Найчастіше читальні гуртки збиралися у одного з членів або організаторів. Місцем для проведення таких заходів могли виступати і церковні приміщення. Як правило обирався один день на тиждень, коли збиралися люди для читання та обговорення популярних книг. Зазвичай це була неділя, вільний від роботи час. На таких заходах панувала неформальна атмосфера, яка могла перерости в дискусію на той чи інший прочитаний твір. «На сходинах читають часописи, або яку книжку і, звичайно, зі згляду на те, що часто членами читальнії суть анальфабети, читає один з членів на голос, а решта слухає» [2, с. 361]. В обігу була як і українська, так і англійська література.

При таких читальнях існували свої бібліотеки, де збиралися та зберігалися всі матеріали. Такого роду заходи набували популярності, тому при них активістами відкривалися різні курси української та англійської мов. Основними відвідувачами були чоловіки, проте жінкам також був вільний вхід. Спершу усі охочі могли приходити за символічний внесок на розвиток та функціонування читалень. Згодом створювалася фіксована плата – членський внесок, який відрізнявся в залежності від розміру читалень та місця розташування. «Декуди крім місячної вкладки 5 – 25 цнт., платиться ще вступне 25 і 50 цнт. або 1 – 2 дол. Декуди знова не платиться ні вступної ні місячної вкладки, а лише річну вкладку 25 – 50 цнт.» [2, с. 362]. Усі отриманні кошти йшли на розвиток та підтримку видавничої справи, а також на організацію таких заходів. Орендувалося приміщення, купувалися нові книги, здійснювалися замовлення часописів тощо.

Проте такі читальні не набували широкого успіху та популярності. Основною причиною закриття такого роду закладів була постійна міграція українських робітників. Так як вони часто змінювали місце роботи, то вимушено переїздили. Відповідно відвідувачів у читальнях ставало менше. Окрім того впливав брак фінансування, членських внесків не вистачало на забезпечення базових потреб. «Упали й ті читальні – провідники читалень порозходилися, кожний в свою сторону, а з тим і сей гарно заповідаючийся рух перепинився» [2, с. 360].

Поряд із спробами відкриття читалень розвивалася видавнича діяльність. Її початок поклав один із перших фіксованих українських емігрантів – Агапій Гончаренко. У США він займався релігійною діяльністю, був священником православної церкви. У 1886 р. він почав друкувати у Сан-Франциско часопис «Alaska Herald», де спершу були вміщені статті англійською мовою. Це був невеликий тираж, який виходив один раз на два тижні. У газеті був вміщений додаток «Свобода» російською мовою. Перший же випуск містив статтю англійською «Curious ideas of the Poet Taras Shevchenko». Це довільний переказ твору «Кавказ» українського письменника Тараса Григоровича Шевченка [1]. Інші примірники цієї газети також містили різні твори українських культурних діячів. Окрім того російською мовою перекладалася американська література, так був надрукований переклад Конституції Америки. Проте через брак фінансування та будь-якої сторонньої підтримки ця газета припинила друк, проте тиражі «Свободи» продовжували видаватися. З 1873 р. у ній були вміщені статті українською мовою. Це вважається початком української видавничої справи в Америці. Саме завдяки їй відбувалося етнічне єднання емігрантів, збереження культурного спадку за океаном та знайомство з історією та культурою нової держави.

У 80-х роках XIX ст. поселення емігрантів в США ставали організованими. Відповідно потреба у періодичних працях зросла. Так, у 1886 р. з'являється перший україномовний часопис «Америка». Його засновником був Іван Волянський у місті Шенандоа штату Пенсільванії, де зосередилася одна з найбільших конгломерацій українців. Він провадив активну культурну діяльність серед емігрантів. Будучи греко-католицьким священником, став ініціатором створення українського хору та оркестру. Та щоб згортувати приїжджих за океан, підтримати в них національну єдність він вирішив розпочати повноцінне україномовне видання.

Сам Іван Волянський згадував про початок видавничої діяльності за океаном так: «В короткім часі по моїм приїзді, почало зголошуватися до мене багато людей з інших місць для заспокоєння своїх духовних потреб, так що незабаром в мене гадка, щоб для вдержання єдності нашого народу видавати газету рідною мовою. Але як до того взятися, коли не було ні редактора, ані якого письменника, ані друкарні з нашим письмом у всій Америці. Зачав я проте сам учитися друкарства, спровадивши собі спершу малу ручну пресу з англійським письмом; опісля спровадив я українські черенки кирилицею» [5, с. 184].

«Америка» видавалася на кошти Івана Волянського, який виступав і головним редактором. Йому допомагали найближчі друзі, а також його дружина.

З початку заснування, газета виходила один раз на два тижні, а вже через рік успішної діяльності часопис став щотижневим. Її наповнення було примітивним та містило релігійні проповіді священників й інформацію з повсякденного життя емігрантів в Америці. За обсягом один випуск був не більше як чотири сторінки.

З часом, коли Володимир Сіменович (емігрант-медик) очолив редакторство газети, наповнення змісту урізноманітнілося, поширювалися місцеві новини та оголошення. Газета проіснувала три роки, до 1890 р. Після від'їзду І. Волянського часопис припинив своє існування.

У 1891 р. вийшла україномовна газета «Руське слово», головним редактором якої був Кость Андрухович. За рік своєї видавничої діяльності вона була закрита. Поряд з цим виходила газета двічі на місяць «Новий світ» під редакторством Григорій Грушка до 1893 р. [6, с. 314]. Проте вже цього ж року він переїздить до Джерсі-Сіті та 15 вересня видає перший тираж преси «Свобода». Це одне з найвідоміших україномовних видань емігрантів, яке публікується й сьогодні. Спершу газета була двотижневою, та наступного року (1894) стає тижневою. «Свобода» стала апогеєм видавничої справи українських емігрантів в США наприкінці ХІХ ст.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що культурне життя українців в Америці є важливою складовою частиною загальної історії першої хвилі еміграції за океан наприкінці ХІХ ст. Незважаючи на економічний характер даного руху, етнічна спадщина та самобутність народу була збережена та постала на новий етап розвитку. По приїзду заробітчани до США, спершу поодинокими інтелігентами, пізніше активістами організовувалися різні культурні гуртки та збори, на кшталт оркестрів, хорів та читалень. Особливо вагомою була роль видавничої діяльності. Незважаючи на мовні бар'єри, зовсім чужий світ, преса видавалася для українців як рідною, так і зарубіжною мовами. Це колосальна робота емігрантів, які поза робочими буднями дбали про свій духовний розвиток, збереження власної культурної ідентичності.

Список використаних джерел та літератури

1. Alaska Herald and Free Pres. San Francisco: R & E Research Ass'n, 1967. 213 p.
2. Бачинський Ю. Українська імміграція в З'єднаних державах Америки. Львів : Накладом Ю.Балицького і О. Гарасевича, 1914. 494 с.
3. Євтух В. Зібрання творів / упор. Л. Савенкова, О. Коротич; ред. Г. Голіцина. Київ: Фенікс, 2014. Т. 4. 1991-1992. 423 с.
4. Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.

5. Куропась М. Історія української еміграції в Америці: збереження культурної спадщини. Нью-Йорк: Український Музей, 1984. 99 с.

6. Савчук Г. М. Видавнича діяльність української діаспори у США та Канаді до Першої світової війни. Наукові записки Української академії друкарства. Серія «Соціальні комунікації». 2015. № 2. С. 100-107.

7. Хімяк О. Українська преса на американському континенті (кінець XIX – початок XX ст.). Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: збірник наукових праць. Львів, 2012. Вип. 24. С. 27-31.

УДК 929:001«1867/1934»

Яна МОГИЛЬНИК
(м. Київ)

Марія Склодовська-Кюрі, перша жінка вчена-експериментаторка

Досліджуються головні аспекти життєвого шляху, досягнення всесвітньовідомої науковиці з фізики та хімії Марії Склодовської-Кюрі.

Ключові слова: Марія Склодовська-Кюрі, Варшава, Париж, Сорбонна, П'єр Кюрі, рентген, полоній, радій, Нобелівська премія.

Науковий керівник: *Шевченко О. Т.*, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. У 1867 р (рік народження Марії Соломеї Складовської, після шлюбу Марія Склодовська-Кюрі) Польща не існувала, як самостійна держава. Після трьох поділів, Польща була частиною Російської імперії під владою царської династії Романових, яка володіла політичною та економічною владою в країні.

Економічна ситуація в той період характеризувалася бідністю та відсутністю розвинутої промисловості. Політична ситуація в країні була теж складною. Згодом, відбулися спроби відродження Польщі як самостійної держави, що призвело до численних повстань та революцій. У такій складній економічній та політичній ситуації Марія Склодовська-Кюрі зробила свій шлях до науки. Вона показала, що талант і праця можуть принести успіх навіть у важких умовах.

Історіографія проблеми. Історіографія праць про Марію Склодовську-Кюрі є досить багатогою. Величезний внесок у дослідженні Марії Склодовської-Кюрі зробила її донька Єва Кюрі [1]. Іншими видатними джерелами, що містять інформацію про неї є наукові праці, які вона сама написала [4]. Про цю видатну жінку ще писали Сьюзен Квін [5], Деніз Хам [2], Кірет Джоші [3] та інші. У загальному, історіографія праць про Марію Склодовську-Кюрі відображає значимість її внеску в науку та суспільство в цілому, а також надає увагу на роль, яку вона відіграла як жінка-вчена та символ для жінок у науці.

Метою доповіді є висвітлення дитячих, юнацьких років, переїзд до Парижу, знайомство з П'єром Кюрі, наукову діяльність Марії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Марія Склодовська народилася 7 листопада 1867 року в Варшаві, Польща. Вона була наймолодшою з п'яти дітей у сім'ї вчителів. Її батько Владислав Склодовський був вчителем фізики, а мати Броніслава Богуська – вчителька музики. Батьки Марії теж були революціонерами. Вони вважали, що Польща може стати вільною лише через розвиток розуму, науки і через велику інтелектуальну працю.

В сім'ї Склодовських велику увагу звернули навчанню дітей. Владислав Склодовський використовував ігрову форму для педагогічної діяльності, виховуючи своїх нащадків у науці, математиці, літературі та поезії. Марія як найменша дитина в сім'ї навчилася швидко читати (у чотирирічному віці), і пішла до школи на два роки молодшою за однолітків. В 16 років Марія закінчує школу з золотою медаллю і хоче далі продовжувати навчання, але на той час в Польщі жінці було складно отримати вищу освіту. Тому Марія зі своєю сестрою Бронею домовилися допомагати одна одній, працюючи гувернантками, щоб отримати освіту. [2, с. 32]. Марія влаштувалася на роботу на великій відстані від своєї оселі в село Щуки до сім'ї Зоравських, гувернанткою (там вона пропрацювала 3 роки). Крім своїх прямих обов'язків (опіки над доньками пана Зоравського) вона запропонувала своїм роботодавцям давати приватні уроки польською мовою місцевим селянським дітям, які не ходили до школи. Не забувала Марія за свою мрію вчитися в університеті, тому у вільний від роботи час дівчина продовжує поглиблювати знання з фізики та математики [1, с. 71].

Одного дня в 1891 р. Марія виконала своє заповітне бажання. До неї подзвонила сестра Броня і запросила її до Парижу. У жовтні того ж року дівчина приїжджає до міста і вступає до Сорбонни (Паризького університету) на факультет природничих наук, де вивчає математику, хімію та фізику. У 1893 р. вона закінчує університет з відзнакою. Студентські роки Марії були нелегкими, але дівчина не здавалася і показала свої здібності, завзятість та любов до науки за що й отримує два дипломи з фізики та математики.

У 1894 році Марія зустрічає П'єра Кюрі. Він народився 15 травня 1859 року, був сином лікаря Ежена Кюрі. Батько вирішив навчати сина дома, адже вважав, що П'єр має незвичайні таланти, які могли не розкритися під час шкільного навчання. Він розпочав навчання в університеті у віці 16 років, а у 18 років отримав ступінь магістра.

Коли Марія та П'єр зустрілись йому було 35 років. «П'єр присвятив життя своїй науковій мрії: йому потрібна була подруга, яка могла б жити цією мрією разом із ним. Залицання тривало понад рік, тому що Марії довелося вибирати між П'єром і поверненням до Польщі. Все таки Марія зробила свій вибір й вийшла заміж за П'єра 26 липня 1895 року.

1895-1898 роки були знаменними для науки. Спочатку Вільгельм Рентген вразив науковий світ своїм відкриттям рентгенівського випромінювання, і так 8 листопада 1895 року народилася «атомна ера». Наступного місяця він прочитав лекцію про своє відкриття. Вільгельм сфотографував руку відомого анатома Альберта фон Келікера, і коли він проявив пластину, усі побачили чітку структуру кістки. Увесь науковий світ був у захопленні. У США його експеримент відтворили, і вперше в історії лікарям вдалося виявити кулю в нозі людини. За рік було випущено близько 50 книг і більше 1000 статей про «рентгенівські промені». Усі в науковому світі поспішали з ідеями до більш

глибокого розуміння і застосування рентгенівських променів. Одним із таких учених був француз Анрі Беккерель. Його ідея стосувалася солей урану. Беккерель вважав, що під впливом сонячного світла кристали солі урану можуть створювати експозицію на фотопластинці та випромінювати рентгенівські промені. У свою чергу, Марія Кюрі хотіла пояснити світу це явище, і відкрити нові радіоактивні елементи [4, с. 16].

Значення відкриття Беккереля не відразу було визнано багатьма вченими. Це здалося цікавим, але не викликало особливого ентузіазму, тому що його не зрозуміли. Марі та П'єр прочитали статтю Беккереля, і Марі вирішила прийняти цю ідею як основу для своєї докторської дисертації. Тим часом у Марі та П'єра у вересні 1897 року народжується перша донька Ірен, яка в майбутньому піде кроками своїх батьків і стане вченою.

У 1898 р. Марія Кюрі припускає, що мінерали, що містять уран та торій, також містять нові радіоактивні елементи. Напружена спільна робота подружжя Кюрі призводить до блискучих результатів: у липні було відкрито новий елемент – полоній, а в грудні ще один – радій.

Наступні два роки П'єр та Марія Кюрі продовжують досліджувати явище радіоактивності. Вони встановили, що радій випускає три види променів: альфа-, бета- та гамма-промені. Подружжю надходить пропозиція Женевського університету працювати там, але вони відмовляються від неї.

У 1900-1906 рр. Марія та П'єр зуміли виділити чисті солі радію та відкрити фізіологічний вплив радію на організм. Почалося промислове виробництво радію. Марія Кюрі пише низку праць з радіоактивності та в 1903 р. захищає докторську дисертацію. Радій стає предметом дослідження вчених у всьому світі. Того ж року в листопаді британське Королівське наукове товариство нагороджує подружжя Кюрі медаллю Хемфрі Деві, що високо цінується в ученому світі.

10 грудня 1903 року. Шведська Академія наук публікує повідомлення про присудження Нобелівської премії з фізики Анрі Беккерелю та подружжю Кюрі – за відкриття радіоактивності [5, с. 188].

6 грудня 1904 року в мадам Кюрі народжується друга донька Єва, яка в майбутньому стане журналісткою та почне писати книги про свою відому матір.

19 квітня 1906 року загинув П'єр Кюрі. Марію Кюрі запрошують на посаду професора факультету природничих наук Сорбонни (замість її чоловіка, який там викладав). Вперше в історії французької вищої школи жінка отримала професорську кафедру. Марія була також завідувачкою лабораторії та науковим співробітником: вона взяла на себе керівництво лабораторією П'єра. Проект Інституту радію народився в результаті об'єднання керівників університетів, який передбачав, що радіоактивність знайде застосування у біології та медицині. У 1911 р. Марії Кюрі присуджується Нобелівська премія в галузі хімії та починається будівництво - Інституту радію [3, с. 59].

За роки війни 1914-1918 рр. Марія Кюрі створює 220 стаціонарних та пересувних рентгенівських установок. Разом із старшою донькою Ірен вирушає на поля битв. Це стало початком застосування радону (еманації радію) у медичних цілях. У 1919-1934 рр. продовжуються дослідження в Інституті радію. Поїздки на конгреси та особисті прийоми. Громадська діяльність. Створення Інституту радію у Варшаві. 4 липня 1934 року. Марія Склодовська-Кюрі вмирає.

Висновки. Отже, Марія Склодовська-Кюрі була видатною вченою-експериментаторкою, фізиком та хіміком. Вона стала першою жінкою яка отримала дві Нобелівські премії, а також першою жінкою-професором Сорбонни. Стала символом для багатьох жінок у науці, боротьбі за рівні права жінок і чоловіків.

Список використаних джерел та літератури

1. Eve Curie, 1937. Madame Curie: A Biography by Eve Curie (Garden City, N.Y.: Garden City Publishing Co., Inc.)
2. Ham D. Marie Sklodowska Curie: The Woman Who Opened The Nuclear Age. Chemical Heritage Magazine. 1997. P. 30–68.
3. Joshi K. Marie Sklodowska Curie. New Delhi : Auroville Press, 2010. 110 p.
4. Marie Curie, 1961 [1903]. Marie Curie, Radioactive Substances (New York, N.Y.: Philosophical Library, Inc.). Marie Curie's thesis, originally published in the Chemical News, London, 1903
5. Quinn S. Marie Curie: A Life. New York : Simon & Schuster, 1995. 509 p.

УДК 94(477.411)"18":614.25]:050

Марк МІЛЮТІН
(м. Київ)

Лікарі Києва кінця ХІХ ст. на сторінках міської періодики: соціальний вимір

Ґрунтуючись на матеріалах київської періодики кінця ХІХ сторіччя, зроблено спробу реконструкції міського повсякдення Києва кінця ХІХ сторіччя. Висвітлено основні напрямки суспільної діяльності лікарів, їх участь у професійних науково-практичних об'єднаннях. Проаналізовано феномен – смерть лікаря у контексті міської буденності.

Ключові слова: Київ, періодика, лікарі, медичне товариство, товариство охорони здоров'я, Пироговські з'їзди.

Науковий керівник: *Гедьо А. В.*, завідувачка кафедри історії України факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Сьогодні в історичній науці простежується зростання уваги до медичних студій, зумовлене пандемією Covid-19 і як наслідок кризою світової системи охорони здоров'я. Роль лікаря як рушійної сили системи охорони здоров'я на будь якому рівні потребує глибшого вивчення. Проте діяльність медика не обмежувалася лікарняним кабінетом. Лікар наприкінці ХІХ ст. це і член професійних товариств і можновладець, і педагог, але передусім смертний. Запропоноване дослідження актуальне в контексті києвознавчих студій, мікроісторії та біографістики, що дає змогу повніше й глибше розкрити стан медичної науки Києві в наприкінці ХІХ ст.

Історіографія. В сучасній українській науці останніх років з'явилася ґрунтовні дослідження І. Демуз [13] і Н. Самойленко [16] присвячені історії і розвитку медичних наукових товариств в загальноукраїнському масштабі. В. Садівничий у своїй роботі вивчав вплив медичних товариств на формування вітчизняної спеціалізованої медичної преси [15]. У контексті дослідження особистостей київської медичної спільноти, значущою є серія біобібліографічних словників «Медицина в Україні», започаткована Національною науковою медичною бібліотекою України [12, 14].

Мета розвідки: спираючись на інформаційний потенціал київських газет кінця ХІХ ст. висвітлити суспільну діяльність представників медичної галузі в межах професійних науково-практичних товариств. Проаналізувати факт смерті лікаря, як вияв соціальної активності у контексті міської буденності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність київських лікарів не обмежувалася лише клінічною справою лікування пацієнтів. Вони були активними учасниками суспільного життя міста, залучалися до професійних об'єднань для академічної взаємодії і вирішення нагальних питань медичного повсякдення міста.

У місті наприкінці ХІХ ст. діяла низка товариств медичного спрямування. Передусім варто відзначити Товариство київських лікарів, Київське фізико-медичне товариство, Акушерсько-гінекологічну спілку, Товариство для боротьби з заразними захворюваннями.

Діяльність Товариства київських лікарів, заснованого у 1840 році була покликана вирішувати практичні питання у міській медичній системі. Наприклад, під час одного з засідань у 1897 р. київські лікарі заслухали звіт приват-доцента Воскресенського про результати діяльності заснованої ним наприкінці 1895 року лічниці жіночих хвороб. Крім того, на тому ж таки засіданні було заслухано доповідь про можливість застосування в медицині «японської грілки» [5, с. 3].

На противагу Товариству київських лікарів, Київське фізико-медичне товариство при Університеті Святого Володимира ставило на меті науковий розвиток лікарської справи. Ініціаторами його заснування у 1896 році була професорсько-викладацька корпорація медичного факультету Київського Університету, його членами могли бути «лише професори і приватні лікарі, які відзначилися науковими працями» [5, с. 4]. Стосовно того, чому медичне товариство мало природничий напрям, перший його голова – професор Михайло Струковенков зазначав: «для правильного розвитку медицини необхідний паралельний розвиток природознавства, яке є справжнім і надійним фундаментом медицини» [5, с. 4].

Як бачимо зі «Звіту про стан і діяльність Імператорського університету святого Володимира за 1896 рік» [3, с. 2] медичний факультет університету провадив активну дослідницьку діяльність. Впродовж 1896 року студентам була запропонована низка тем для написання розвідок. Трьох студентів було відзначено медалями, на 1897 рік студентам медичного факультету були запропоновано 9 тем з різних галузей медицини для наукової розробки.

Організацією вузького спрямування яке вирішувало питання епідемічної безпеки міста було Товариство боротьби з заразними захворюваннями. Виникнення цієї спілки було пов'язане з активізацією у Європі в 1890-х роках такої хвороби, як дифтеріт. Товариство головним чином займалося

виготовленням вакцин. Саме йому належить ініціатива спорудження Бактеріологічного інституту [8, с. 4].

Непересічною подією для академічної і лікарської спільноти Києва кінця XIX ст. було проведення у квітні 1896 р. VI з'їзду товариства російських лікарів імені Миколи Івановича Пирогова. Зареєстрованими учасниками було 1010 медиків [2, с.5], передусім з Києва, Харкова та інших міст російської імперії. До прикладу, лише з Одеси для участі прибуло біля 100 лікарів, серед яких делегати від Товариства одеських лікарів, Товариства російських лікарів, Бальнеологічного товариства, земські та приватні лікарі [1, с. 3].

Захід тривав з 21 по 28 квітня, робота делегатів з'їзду проходила у дев'яти секціях, котрі засідали в аудиторіях Університету щоденно, з 9:00 до 19:00. На полях з'їзду у різних секціях, київськими медиками представлено понад 20 доповідей.

Практичними результатами з'їзду було заснування «Пироговського фонду» з нагоди п'ятдесятирічної наукової діяльності професора Пирогова з капіталом 12 тисяч рублів. Умови його функціонування були окреслені у газетній замітці, де повідомлялося: «Відсотками цього капіталу мають право користуватися медичні факультети всіх російських університетів та Імператорська військово-медична академія для надання кожні два роки допомоги лікарям, яких відправляють закордон з метою наукового вдосконалення в анатомії та хірургії» [2, с. 5].

Не тільки за життя лікарі і професори медицини були активно залучені до суспільних процесів міста. Смерть лікаря була хоч і сумною, але помітною і не позбавленою скорботної урочистості подією міської буденності, яка знайшла своє відображення на сторінках газет. Пласт газетної інформації, що стосується теми смерті лікаря можна умовно поділити на: повідомлення про смерть, розклад скорботних заходів; замітки про їх перебіг; некрологи і статті вшанування.

У 1897 р. кияни втратили трьох представників медичної галузі: Михайла Струковенкова – дерматовенеролога, професора Київського університету; Євгена Афанасьєва – доктора медицини, дійсного статського радника, професора Київського університету; Ізмаїла Чешихіна – першого у Києві гімназичного лікаря, керівника медичної частини амбулаторії Товариства надання допомоги хворим дітям.

Важливим у контексті розуміння ким був померлий лікар для спільноти міста Києва, є некролог, який розміщувався у тому ж випуску де повідомлялося про його смерть. Тут знаходимо розлогі відомості про місце народження, навчання і професійні здобутки померлого.

Медик у тогочасному суспільному житті - це не тільки лікар і педагог, але і громадський діяч, представник влади. Євген Афанасьєв і Михайло Струковенков були гласними міської думи і зробили чимало добрих справ для міста.

Серед заслуг першого клопотання про міське господарства і побудову лікарні для чорноробів, про це дізнаємося у некролозі Афанасьєва. «Необхідність каналізації Є.І. Афанасьєв обґрунтовував, як єдиний раціональний засіб для оздоровлення міста і поліпшення гігієнічно-санітарного становища мешканців. У цьому відношенні кияни особливо зобов'язані покійному» [4, с. 2].

М. Струковенков в свою чергу в пам'яті Києва залишився як активний організатор медичних товариств. «В останні два роки він посилено працював в товаристві боротьби з заразними хворобами, в якості члена ради і товариша

голови і організував фізико-медичне товариство» [5, с. 2] – йшлося у некролозі про професора Струковенкова

Повертаючись до розкладу траурних заходів, можемо констатувати, що їх перебіг можна укласти в наступну схему: панахиди за місцем проживання, винос небіжчика до місця прощання і власне похорон на кладовищі. Усі заходи з дня смерті до поховання, могли тривати від 3 днів і більше від в залежності від особистих обставин родини померлого. Детальний опис похоронних заходів можемо прочитати у замітках з типовим заголовками «Виніс тіла...», «Погребіння...».

Варто зупинитися на особливостях прощальних промов, адже саме їх докладно подають кореспонденти у статті про поховання. Для прощальних промов характерний розлогий вступ, насичений наступними словесними фігурами: «неочікувана і передчасна смерть мого друга і товариша, нашого спільного улюбленця», «дійсно трагічна подія», «ми плачемо перед твоєю труною».

Промовцям була властива образність мовлення, такими рядками описували смерть Струковенкова під час промови на урочистому відкритті Фізико-медичного товариства: «[...]він пав як жрець під час жертвоприношення[...]» [7, с. 3].

Професор Сікорський у прощальній промові, торкнувся дуже делікатного і у той же час важливого питання: розтину покійного, проведеного ним «[...]підкорюючись скорбному і священному боргу і звичаю лікарів[...]» [7, с. 3]. Цей факт є дуже промовистим для розуміння парадигми лікар – пацієнт. «Вже не як муж науки, я як звичайна людина, представ ти на нашому професійному судилищі на анатомічному столі» [7, с. 3].

Свою промову мовець завершував клішованими фразами на кшталт: «мир праху твоєму», «нехай буде тобі, дорогий товаришу, вічна пам'ять, і вічний спокій душі твоїй», «Доземне тобі спасибі за все і за всіх. Мир праху твоєму і вічна пам'ять».

У найближчому випуску газет після похорон від імені родини померлого розміщували повідомлення подяки: «Доньки покійного Ізмаїла Васильовича Чешихіна приносять душевну подяку усім товаришам-лікарям які виявили сердечне відношення до покійного їх батька, друзям і знайомим, які вшанували його пам'ять» [10, с. 1].

Іншим аспектом суспільної пам'яті є вшанування пам'яті померлого у професійному колі під час зібрань товариств. 24 квітня з доповіддю «Огляд наукової діяльності проф. М. І. Струковенкова і його клініки» [9, с. 2-3] до учасників засідання Фізико-медичного товариства звернувся приват-доцент доктор Нікольський.

Як ми вже пересвідчилися, лікар впродовж свого життя не обмежувався суто клінічною діяльністю, він міг займати посади у навчальних закладах, міському врядуванні і професійних організаціях. Логічним був той факт, що у зв'язку з його смертю, на вакантну посаду обирали інших. Сергій Томашевський за рішенням ради Київського університету обраний кандидатом на катедру сифілідології та дерматології замість по спочилого професора Струковенкова [11, с. 4]. Місце гласного міської думи замість Струковенкова посів керуючий Товариством взаємного кредиту М. Л. Сегет [6, с. 4].

Висновки. Підсумовуючи, можемо констатувати репрезентативність київських періодичних видань у дослідженні публічної діяльності медиків. Лікарі-практики рівно як і представники академічної спільноти були учасниками медичних товариств: практичного, наукового, санітарного характеру. Займаючи посади у міському врядуванні медики вирішували актуальні питання благоустрою.

Смерть лікаря на сторінках періодичних видань постає, хоч і сумною, але помітною і не позбавленою скорботної урочистості подією міської буденності. Аналіз газетних повідомлень, а саме повідомлення про смерть, та розклад скорботних заходів; замітки про їх перебіг; некрологи і статті вшанування дозволяє детальніше розкрити особистість померлого і відтворити перебіг траурних церемоній. Умовно можна виокремити наступні етапи: панахиди за місцем проживання, винос небіжчика до місця прощання і власне похорон на кладовищі – усі заходи могли тривати від 3 днів і більше від дня смерті до поховання, в залежності від особистих обставин родини померлого.

Список використаних джерел та літератури

1. Києвлянин. 1896. № 111. 22 квітня
2. Києвлянин. 1896. № 117. 28 квітня
3. Києвлянин. 1897. № 19. 19 січня
4. Києвлянин, 1897. № 53. 22 лютого
5. Києвлянин, 1897. № 62. 3 березня
6. Києвлянин, 1897. № 64. 5 березня
7. Києвлянин, 1897. № 68. 9 березня
8. Києвлянин, 1897. № 105. 16 квітня
9. Києвлянин, 1897. № 121. 3 травня
10. Києвлянин, 1897. № 188. 10 липня
11. Києвлянин, 1897. № 309. 8 листопада
12. Ганіткевич Я. Медицина в Україні. Біобібліографічний словник. вип.2. друга половина XIX - початок XX століття. літери Л-С. Київ, 2012. 520 с. Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2013. № 4. С. 95-97. URL: <https://doi.org/10.11603/1681-2786.2013.4.3407> (дата звернення: 10.03.2023)
13. Демуз І. Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох: монографія. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2014. 681 с.
14. Медицина в Україні. Медична біографістика. Випуск 2. Друга половина XIX – початок XX століття. Літери Т–Я. Біобібліографічний словник. уклад.: С. М. Булах, В. В. Харченко. Київ: Нац. наук. мед. б-ка України, 2021. 896 с.
15. Садівничий В. Становлення вітчизняного інформаційного простору в сегменті медичної преси Наддніпрянської України XIX – початку XX століть: типологія, функціонально-змістові особливості, комунікативно-прагматичні складники : дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій : 27.00.04. Київ, 2015. 480 с.
16. Самойленко Н. Наукові товариства лікарів на терені України (друга половина XIX – поч. XX ст.): автореф. дис. ... канд.: 07.00.07. Київ, 2012. 23 с.

УДК: 378-055.2(477-25)"18/19":82-94

Каріна КІЛІНА
(м. Київ)

Київський Інститут шляхетних дівчат у другій половині XIX – на початку XX ст. очима вихованок

У публікації розглянуто життєдіяльність Київського інституту шляхетних дівчат у другій половині XIX – на початку XX ст. через призму сприйняття цих реалій вихованками закритого навчального закладу. Встановлено, що попри удавану престижність такого типу імперських навчальних закладів, попри навіть те, що у Київському інституті працювали талановиті педагоги, загальна консервативна система організації навчально-виховного процесу врешті-решт сприяли зменшенню конкурентоздатності навчального закладу в освітньому просторі Києва на початку XX ст.

Ключові слова: Київський інститут шляхетних дівчат, спогади, М. Воропанова, Н. Королева, М. Лучицька.

Науковий керівник: *Будзар М. М.*, доцентка кафедри історії України факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Інститути шляхетних дівчат (панянок) – закриті елітарні навчальні заклади в системі інститутів Відомства закладів імператриці Марії, постання яких в українських губерніях з початку XIX ст., з одного боку, засвідчило прагнення імперії унормувати освітній процес Наддніпрянської України, з іншого боку, маніфестувало появу у суспільстві потягу до, хоча б початкової, емансипації жінок [6], не є предметом першочергового зацікавлення в українській історичній науці. Водночас вивчення їх мало б розширити уявлення як про колонізаційно-асимілятивні практики царського уряду, так і про адаптацію досвіду цих закритих інституцій до модернізаційних потреб суспільства. Розгляд досвід існування такого закладу в Києві «зсередини» – за спогадами й автобіографічною прозою вихованок – актуалізує особистісно-антропологічний аспект проблеми, що обумовлює його актуальність.

Історіографія проблеми. Враховуючи результати нечисленних досліджень з історії діяльності Київського інституту шляхетних дівчат за архівними матеріалами [2] і за спогадами вихованок [1], для дослідження питання, якими постали навчальний процес та інститутське повсякдення в індивідуальному сприйнятті випускниць, ми обрали его-документи. Джерелознавчою базою розвідки є автобіографічна повість «Без коріння» [4] Наталени Королевої (Дунін-Борковської, 1888–1966), спогади Марії Лучицької (Требінської 1852-1924) [5] і Марії Воропанової [3].

Мета дослідження полягає у висвітленні життєдіяльності Київського інституту шляхетних дівчат у другій половині XIX – на початку XX ст. крізь призму спогадів вихованок.

Виклад основного матеріалу. Відкриття 1833 р. завдяки підтримці царського уряду Київського інституту шляхетних дівчат унаочнило не так

усвідомлення імперськими високопосадовцями важливості жіночої освіти, як прагнення влади використати її як інструмент русифікацію краю [6, с. 81]. Складники навчально-виховного процесу цієї інституції – практики дисциплінування, консерватизм, «казарменій» спосіб організації повсякдення – постають у спогадах вихованок через їхній суб'єктивний досвід.

У мемуарах передусім відзначалося те, що дівчат було відірвано від рідної домівки, відвідати яку можна було лише на канікулах [3, с. 119]. Зв'язок з зовнішнім світом був через листування, але «година роздачі листів» «...у дійсності тривала менш-більш десять – п'ятнадцять хвилин, їх уривали з часу, призначеного на прогулянки [4, с. 61], а класна дама перевіряла – від кого лист і якого він змісту.

В інституті суворо дотримувалися статуту, дисципліни й непорушного порядку, що був схожий, за висловом Н. Королеви, на військовий: «сказано, щоб було так, а не інакше, то й даремно було над цим морочити голову, бо ж на всі «чому» була завжди та сама втерта відповідь: «Так полагаетса»» [4, с. 71].

Втіленням інститутського устрою у спогадах є класні дами, котрі перебували біля вихованок «невідлучною тінню впродовж цілого дня, від пробудження до сну» [4, с. 49] й «із усього інститутського персоналу були найтерпкішими», бо «вони немов підкреслювали, що ненавидять своїх вихованок...» [Там само, с. 101].

Але ставлення до класних дам у спогадах суто індивідуальне, воно залежало від особистих рис як авторки спогадів, так і тієї особи, котру вона споминала. Зокрема, М. Воропанова згадувала, що холодно-офіційна атмосфера в її класі створювалася класною дамою, богомольною «старою дівцею»: «Вона не лише нас переслідувала за те, що ми робили, але й за те, що ми думали...» [3, с. 127]. На відміну від інших інституток, М. Лучицька швидко звиклася зі шкільним життям і полюбила Інститут саме завдяки «милому та симпатичному ставленню» класної дами В. Мельницької [5, с. 262] (у шлюбі – Віра Ващенко-Захарченко, у майбутньому – директорка першої в Російській імперії Київської приватної жіночої гімназії).

У спогадах всіх трьох авторок розпорядок дня в Інституті зображено дуже нормованим, повним заборон і приписів. Ранок починався з вранішньої молитви у великій залі [4, с. 139], після чого дівчата мусили «щодня просидіти по 10 годин на одному місці ... Замість руханки й вільних танців ... – балетні вправи...» [Там само, с. 96]. Панував чіткий розпорядок дня, коли від дев'ятої ранку до четвертої пополудні тривали заняття, після чого: «...обід, з відпочинком до шести годин, з шести годин до восьми приготування уроків до наступного дня, о восьмій годині чай, а потім ми вирушали в дортуар спати» [3, с. 123].

Процес навчання та вчителі теж описані у спогадах досить індивідуально. Ось як М. Воропанова згадувала урок чистописання: «З купи зошитів нервово висмикуються кілька зошитів, які летять догори, підхоплюються рукою вчителя, потім він мене їх, люто кидає на підлогу, плює, топче. Весь клас тремтить не знаючи, чиї зошити зазнають такої долі» [3, с. 122]. Але М. Лучицька з пошаною згадувала Віталія Шульгіна, котрий викладав «загальну історію і водночас обіймав місце інспектора класів» [5, с. 263], стверджуючи, що через роки пам'ятала його лекції.

Побутове дисциплінування мало доповнюватися ідеологічним, коли завданням було нищення не лише вільнодумства, а й національної ідентичності та регіональної свідомості в цілому. Так, учитель історії В. Завітневич, професор Київської духовної академії, після одного з уроків застеріг Н. Королеву від сміливих висловлювань: «Ніколи й нікому не говорять [...] Ніколи нічого подібного про російських царів, ані про «мотиви національні» [...] не забувайте ж, що тут – не Франція...» [4, с. 114-115].

За спогадами простежується міра зацікавленості учениць у навчальному процесі. Невдоволення життям в закритому пансіоні пронизує прозу М. Воропанової й Н. Королевої. Остання порівнює жіночий навчальний заклад з «нудною в'язницею» [4, с. 70], згадуючи про свої мрії поміняти «остогидлу зелену камлотову сукню, тверду, як бляха» на домашню «білу чи ніжно-рожеву, м'яку, ароматичну...» [4, с. 70]. М. Воропанова з болем згадувала шкільні дні: «я перш за все відчувала якусь безпорадність, занедбаність, загнаність, і джерелом цього був весь устрій нашого інститутського життя...» [3, с. 127].

Щодо міжособистісних відносин у середовищі вихованок, то іноді вони були напруженими. Як-от, М. Воропанова писала про «відсутність солідарності, міцного морального зв'язку між ученицями...» [3, с. 128]. Але випадки зрадництва траплялися дуже рідко, бо інститутки «зрадницю» чи «донощицю» карали вельми суворо: «били її часом дуже сильно мокрими рушниками» [4, с. 129].

За спостереженнями Н. Королевої, «більшість дівчат йшла за провідницею, верховодою, не для товариськості, а з отарного почування: що зробила одна, здебільш робили й усі інші» [4, с. 129]. Окрім того, інститутки не відрізнялися релігійною толерантністю, що засвідчує хоча б епізод з чотками з повісті Н. Королевої, коли одна з дівчат поглумилася над нею, вихопивши чотки з її рук: «Чи твій Бог мене покарає? Твій католицький Бог мені не страшний і нічого не зможе зробити. Дивись, де Він?» [4, с. 122]. Коли Н. Королева дала кривдниці ляпаса, інші у класі звинуватили її в скоєному, демонструючи ненависну ворожість до «чужинки» і солідаризуючись зі «своєю» [4, с. 123].

Навіть вільний прогулянковий час затьмарювався приписами: «Ми не грали в саду, не бігали, здебільшого чинно гуляли, вічно побоюючись провинитися в чомусь перед нашою класною дамою» [3, с. 119]. Найтяжчою провинною вважалося заговорити «з кимось зі знайомих при зустрічі, навіть хоч би то були батьки», бо це каралося затримкою на кілька днів в інституті під час канікул [4, с. 65].

Випускні іспити були урочистою подією інститутського буття, проте, як пише М. Воропанова, «перед тим ми відчували стільки болісних тривог з приводу іспитів, стільки ночей недосипали, таку фізичну втому відчували, що [...] не могли, мені здається, навіть зрозуміти всієї важливості та надзвичайності цих днів» [3, с. 131].

Випускні іспити перетворювалися на нове випробування. Приміром, архієрей не сприйняв відповідь М. Лучицької на питання про найвищу чесноту жінки: виявилось, що це не «доброта, лагідність, поблажливість, терпіння, працьовитість, самовідданість», а – «мовчання» [5, с. 268]. На іспиті з російської літератури Н. Королева пережила «неприємні хвилини», бо, не володіючи досконало російською мовою, не змогла написати твір на тему «Негативні й позитивні

постаті в російському письменстві» [4, с. 196]. Дівчата з полегшенням зустрічали канікули, «ніби покидали не *alma mater*, а в'язницю для малолітніх» [4, с. 212].

Але мемуаристки не були схильні огульно засуджувати інститутське життя. «Багато хто з нас, опановуючи більш-менш хаотичну програму знань, – пише М.Воропанова. – зрештою надихався незвичайною любов'ю [...] до серйозного читання, і це кохання спонукало далі йти до самовдосконалення...» [3, с. 129].

На відміну від інших мемуаристок, М. Лучицька згадувала Інститут добром: «Жахливе почуття відчувала я, розлучаючись з Інститутом: надто добре мені там жилося...» [5, с. 268]. Проте її враження не є надто об'єктивними, тому що вона не жила в Інституті, їй дозволили відвідувати лекції раз на тиждень [3, с. 261], цього були позбавлені інші. Тому її випадок становив радше виняток, ніж правило.

Висновки. Таким чином, Київський інститут шляхетних дівчат сприяв пануванню пріоритету виховання над навчанням. Хоча заклад вважався престижним, його становий характер, консервативний устрій виховання, обмежена навчальна програма і відмова від деяких освітніх стандартів чоловічої освіти, – усе це призвело до того, що Київський інститут до початку ХХ ст. поступився престижем загальнодоступним гімназіям, залишивши майбутнім поколінням на згадку лише величну будівлю у центрі Києва, пожовклі архівні папери та досвід вихованок, презентований у мемуарах.

Список використаних джерел та літератури

1. Антоненко Н. Б. З історії діяльності інститутів шляхетних дівчат: Київський інститут шляхетних дівчат у спогадах його вихованок. Педагогіка та психологія. 2011. Вип. 39. С. 112–119.
2. Булгакова Т. О. До 180-річчя відкриття Інституту шляхетних дівчат у Києві (за документами Державного архіву м. Києва). Архіви України. 2018. № 5–6. С. 41–45.
3. Воропанова М. Институтские воспоминания. Киевский институт благородных девиц. URL: https://royallib.com/read/sostavlenie_podgotovka_teksta_i_primechaniya_g_g_martinova/instituti_blagorodnih_devits_v_memuarah_vospitannits.html#0 (Дата звернення: 10.03.2022)
4. Королева Н. Твори. Т. 2: Без коріння: життєпис сучасниці. Клівленд, Огайо. 1968. 292 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=11679> (Дата звернення: 10.03.2022)
5. Лучицька М. Спогади. Українознавчі студії та мемуари Івана і Марії Лучицьких (кінець ХІХ - початок ХХ ст.); ред.: П. С. Сохань. К., 2007. С. 261-68.
6. Сухенко Т. Інститути шляхетних дівчат в Україні в ХІХ столітті. Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 7. С. 80-84.

УДК 94:061-055.2(73)«1914/1918»

Катерина ДОВГА
(м. Київ)

Роль жінок та жіночих організацій США в Першій світовій війні

У статті розглядається проблема розвитку жіночого руху, зокрема жіночих організацій США під час Першої світової війни. Характеризуються засади діяльності найбільших жіночих спілок, визначається їхня роль у війні.

Ключові слова: Перша світова війна, «культура миру», «примусове волонтерство», Національна американська жіноча суфражистська асоціація, Корпус армійських медсестер, жіноча сухопутна армія Америки.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Перша світова війна стала переломним моментом в історію усього людства, яка ознаменувала кінець старого світового порядку. Її результатами стали не тільки масштабні трансформації на міжнародній арені, але й переосмислення ролі жінок в суспільно-політичному житті країн. Зокрема, американські жінки та організований жіночий рух переживали в період воєнного часу потужні еволюційні процеси.

Джерельна база проблеми. Джерельну базу проблеми складають роботи відомих американських суфражисток, зокрема Елізабет Кеді Стентон [3], а також текст 19 поправки до Конституції США [6].

Історіографія проблеми. Роль жінок США в Першій світовій війні досліджують зарубіжні та українські історики. Американська історикня К. Дженсен у своїх роботах ґрунтовно висвітлює діяльність окремих суфражисток [5], роль американок в Першій світовій війні [4]. Б. Стеінсон [2] характеризує американський жіночий «активізм» в часи Першої світової. Окремі аспекти жіночого руху в США в часи Першої світової досліджують українські історики як Г. Коваль [1], О. Бабак [7] та Н. Ніколаєва [8].

Мета статті полягає в аналізі основних засад діяльності американських активісток та жіночих організацій, їхньої ролі в суспільно-політичному житті країни в роки Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Один із наймасштабніших міжнародних конфліктів за весь період історії людства – Перша світова війна, кардинально вплинула на історію суфражизму. Чи не вперше жінки США та інших провідних держав світу отримали реальні можливості брати участь у суспільно-політичному житті своїх держав. Спектр діяльності американських жіночих спілок був досить широким: лідерки суфражистського руху організовували виступи проти військових дій, на противагу цьому інші жіночі організації об'єднувалися в медичні спілки та безпосередньо несли військову службу. Доки чоловіки перебували на фронті, жінки забезпечували надійний тил, підтримуючи промислову та сільськогосподарські галузі країни.

Під час Першої світової війни в США відбувалися кардинальні трансформації у внутрішній політиці, зокрема в жіночому питанні, яке особливо загострилося на тлі глобальної війни. Ще донедавна жінки боролися за можливість бути незалежними від чоловіків – мати право власності та отримати рівні права в політичному житті країни, тепер же, в воєнний час, роль жінок у суспільному житті зростає на щабель вище[1, с. 7]. Зокрема, завдяки отриманню виборчого права в деяких штатах, жінки використовували свої голоси задля запобіганню участі США у війні. Важливо зазначити про зміну стереотипного бачення чоловіків як захисників, а жінок – об'єкту захисту [6, с. 2].

США вступили у Велику війну у квітні 1917 рр. Тим не менш, це не означало, що війна не впливала на внутрішнє життя держави, навпаки характерною рисою того періоду був так званий «рух готовності», який мав на меті підготувати громадян до можливого вступу у неї. Виникає так звана концепція «патріотичного материнства», яка пропагувала ідею про те, що жінки мали виховувати своїх дітей як майбутніх захисників нації [4, с. 4]. Очевидно, що така ідея багатьма жінками була сприйнята негативно, оскільки в американському суспільстві переважало розуміння жахливих наслідків війни. На цьому етапі розпочалася активізація антивоєнного руху, а представниці соціалістичної партії розповсюджували ідею про те, що війна спонукала до розширення географії капіталізму та імперіалізму. Як тільки Перша світова війна розпочалася на теренах Європи, американки одразу ж на знак протесту провели «тихий марш» у Нью-Йорку. Великим розчаруванням для жінок стало те, що більшість чоловіків не підтримали їхні антивоєнні гасла.

Американськими активістками була створена організація, відома під назвою «Жіноча партія миру», яка всіляко підтримувала чоловіків, які відмовлялися йти воювати, та поширювала в американському суспільстві «культуру миру» [6, с. 2]. Для США в період війни було характерним введення різноманітних заборон громадянських свобод, зокрема «Закон про шпигунство» 1917 р. та «Закон про бунт», а громадян з антивоєнними настроями піддавали репресіям. Особливо це стосувалося жінок, які замість того щоб відповідати вимогам патріотичного материнства, брали активну участь в антивоєнних рухах. Однією з таких активісток була Емма Голдман, яка стала засновницею та лідеркою «Ліги без призову». Голдман апелювала до того, що обов'язковий призов на військову службу дискредитує демократичні засади, які закладені в конституції США. Очевидно, що американська влада швидко зреагувала на активну діяльність Голдман, та прийняла рішення про її ув'язнення, а в подальшому і депортацію. Навіть після закінчення війни американки не припиняли рух за мир, створюючи групи з медичною та гуманітарною допомогою для постраждалих від військових дій. У 1919 р. «Жіноча партія миру» трансформувалася та доєдналася до «Міжнародної жіночої ліги за мир та свободу» [6, с. 3].

Не зважаючи на активний антивоєнний рух, багато жінок все частіше мілітаризувалися та були ініціаторками створення воєнних організацій. Зазначимо, що і в цьому питанні вони розділилися на два табори. Жінки, які були прихильницями «патріотичного материнства» заснували «Жіночу секцію Військово-морської ліги» та «Національну лігу жіночої служби», де в більшості приділяли увагу патріотичному вихованню. Решта жінок створювала окремі

військові підрозділи, де готувалися нести військову службу на рівні з чоловіками [3, с. 4].

Війна негативно впливала на найбільш незахищені верстви населення, до яких на той час належали й жінки, тому постала нагальна потреба у створенні організацій з самооборони. Однією з таких організацій стала «Американська жіноча ліга самооборони» в Нью-Йорку, створена у 1916 р., у складі якої перебували 39 жіночих організацій. У тренувальних таборах жінок готували до піхотної служби. Відомий американський журнал «Delineator» який орієнтувався переважно на кулінарні рецепти та світ моди, присвятив цілу колонку «Готовність жінок», де окреслював діяльність цих таборів [6, с. 4].

Волонтерський рух, як і у наш час, відіграв надважливу роль в успішному веденні війни, це був надійний тил, який забезпечувався переважно американськими жінками. Збір коштів, пошиття одягу, виробництво продуктів харчування та багато іншого стало для багатьох американок чи не найважливішою справою. Поки сотні тисяч американок займалися волонтерством в межах США, більше 6 тис. активно допомагали за кордоном, зокрема в таких медичних організаціях як Червоний Хрест. Не зважаючи на саме поняття слова «волонтерство», що передбачає добровільну допомогу, в США сформувалося таке неоднозначне явище як «примусове волонтерство». Жінок використовували як безкоштовну робочу силу, яка забезпечувала американську армію різноманітним продовольством. Дійшло до того, що американок називали «кухонними солдатами», адже основною масою продуктів харчування фронт забезпечували саме вони. Тим не менш, звернемо увагу і на іншу сторону медалі – залучення жінок в «примусове волонтерство» надало можливість американкам брати активну участь в громадському житті держави [4, с. 83].

Принагідно варто звернутися і до проблеми участі афро-американок у Першій світовій війні, адже їхня роль була не менш потужною. Отримавши право на вибір професії, вони створювали організації, які в подальшому допомагали темношкірим солдатам та займалися збором коштів на потреби армії. Багато представниць кольорового населення брали активну участь в роботі Червоного Хреста. Адді Вейтс Хантон і Кетрін Джонсон – відомі учасниці жіночого руху афро-американок, мали нагоду нести службу в спеціальних підрозділах у Франції і, скориставшись цією нагодою, розповіли про важливий внесок афро-американських жінок та темношкірих солдат в боротьбі з расовою дискримінацією.

1915 р. в історії жіночого руху став роком заснування «Національної асоціації жінок медиків», яка провадила свою діяльність протягом всієї війни. Окрім надання медичної допомоги, жінки намагалися здобути офіцерське звання в армійському медичному корпусі, хоча їм це зробити не вдалося. Жіночі медичні частини створювалися у Франції, а «Національна американська жіноча суфражистська асоціація» (НАЖСА) відправляла своїх учасниць до лікарень за межами США. Деякі медичні відділення у Франції були повністю профінансовані НАЖСА. Відома американсько-британська письменниця Мері Борден, яка теж була членкинею суфражистського руху, самостійно фінансувала госпіталь на території Франції, де лікувалося до 25 тис. солдат, постраждалих в результаті битви на Соммі. Безпосередньо на фронті та у волонтерських організаціях за кордоном в ролі медиків працювало щонайменше 76 жінок.

Відома суфражистка та лікарка Естер Пол Лавджой вперше в історії США стала учасницею комісії Червоного Хреста у Франції. Окрім безпосередньої медичної діяльності Лавджой займалася дослідженням умов життя біженок, в результаті чого викрила особливо жорстоке ставлення до жінок в часи війни. За ініціативи Лавджой у 1919 р. була утворена «Міжнародна асоціація жінок – медиків» [7, с. 122]. Американські медичні сестри були потужною силою у волонтерському русі під час війни, тим не менш кваліфікованих лікарок було небагато. Ще в 1901 р. американки створили корпус армійських медсестер, де під час Першої світової війни працювали більше 22 тис. жінок. Афро-американки протягом війни також стали потужною силою в медичній сфері та намагалися отримати право на вступ до Червоного Хреста і Корпусу медсестер армії. Зазначимо, що право вступу до Корпусу афро-американки отримали лише у 1918 р. у зв'язку з пандемією іспанського грипу.

Окремо зазначимо, що жінки брали безпосередню участь у військових організаціях, зокрема 12 тис. американок служили в корпусі піхоти США та у підрозділах військово-морських сил. Окрім служби в канцеляріях, жінки навіть служили в розвідці. Вражаючою є статистика збільшення кількості жінок, залучених у залізничних роботах: якщо станом на 1917 р. число робітниць залізниці становило 31 тис., то до закінчення воєнних дій ця цифра збільшилася до 101 тис. До так званої Жіночої сухопутної армії вступило 20 тис. жінок. Не зважаючи на назву, нічого спільного з воєнними підрозділами ця організація не мала, адже основна її мета була забезпечити армію продуктами харчування. Американки, які вступали до цієї організації, ставали фермерками, тим самим замінюючи чоловіків, які перебували на фронті [2, с. 93].

Висновки. Проаналізувавши значення жіночого руху США в Першій світовій війні, можемо зробити висновок про те, що протягом війни американки стали потужним та надійним тилом для американського війська. Створені активістками організації, забезпечували армію продовольством та якісною медичною допомогою. Тисячі американок виїжджали закордон у волонтерських місіях, а значна кількість жінок мілітаризувалися та готувалися нести військову службу на рівні з чоловіками. Загалом роль американок в Першій світовій важко переоцінити, адже завдяки активній медичній, волонтерській, суспільно-політичній діяльності вони стали «невидимими солдатами у видимій війні». 19-та поправка до Конституції США [8, с. 1], прийнята в 1920 р., багато в чому стала безпосереднім наслідком зростання ролі американського жіноцтва та організованого жіночого руху в суспільно-політичному житті США під час Першої світової війни.

Список використаних джерел та літератури

1. Ніколаєва Н. Правовий статус жінки в США у першій половині XIX століття. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2007. Вип. 89-90. С. 30-33.
2. Коваль О. Г., Коваль Г. П. Становлення та розвиток руху суфражисток. Миколаїв, 2020. 132 с.
3. Бабак О. Еволюція розвитку жіночого руху за політичні права в США (кінець XVIII ст. – 1920 р.). Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Історичні науки. Випуск 17. С. 125–129.

4. Steinson, Barbara J.: American Women's Activism in World War I, New York 1982; Kennedy, Kathleen: Disloyal Mothers and Scurrilous Citizens. Women and Subversion During World War I, Bloomington 1999.

5. Stanton, Elizabeth Cady, 1815-1902; Anthony, Susan B. (Susan Brownell), 1820-1906; Gage, Matilda Joslyn, 1826-1898; Harper, Ida Husted, 1851-1931; Harper, Ida Husted, 1851-1931-History of woman suffrage;

6. Jensen, Kimberly: Women's Mobilization for War (USA) , in: 1914-1918-o International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2014-10-08.

7. Jensen, Kimberly: Oregon's Doctor to the World. Esther Pohl Lovejoy and a Life in Activism, Seattle 2012, pp. 122-44.

8. 9th Amendment to the U.S. Constitution: Women's Right to Vote (1920) <https://archive.org/details/historyofwomansu01stanuoft>.

УДК 94(4)"18":316.334.55/.56

Євгенія БІЛОДІД
(м. Київ)

Образ європейських міст другої половини XIX ст. у подорожніх записках Миколи Рігельмана

Метою дослідження є реконструкція образу європейських міст на основі комплексного аналізу подорожніх записок Миколи Рігельмана. У процесі наукової розвідки встановлено, що особливу увагу, мандрівник, приділив соціальному й культурному аспектам життя міст як складових загального образу європейської цивілізації. Окреме місце у тревелогах М. Рігельмана посідають описи планування міського простору й архітектурних пам'яток. Поряд з тим, подано соціальну характеристику населення різних європейських країн, зокрема Німеччини, Італії, Австрії. Також окреслено ментальні моделі поведінки для зазначених національних спільнот. З'ясовано що три подорожі за кордон стали катализатором для трансформації світоглядних позицій громадського діяча.

Ключові слова: Микола Рігельман, Європа, урбаністика, архітектура, слов'яни, подорож.

Науковий керівник: *Іванюк О. Л.* доцент кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Історія України XIX ст. багата на видатних історичних особистостей. Серед них, Тарас Шевченко, Платон Симиренко, Михайло Драгоманов та інші. Ці талановиті люди залишили помітний слід в українській минувшині, а зараз їх біографія та діяльність є об'єктами численних наукових розвідок. Однак значна кількість діячів цієї доби залишається поза межами досліджень. Серед них і Микола Рігельман, який за життя здійснив три подорожі до Європи. Потреба комплексного дослідження подорожніх записок Миколи Рігельмана обумовлює актуальність дослідження. Аналізуючи збережені

нотатки, можна простежити як відбувалося зіткнення усталеного світосприйняття із кардинально новим виміром, і як відкриття Західного світу стало каталізатором формування нових позицій у житті кореспондента.

Історіографія проблеми. Початок формування теоретичної основи з теми дослідження закладено ще у ХІХ ст. автором Миколою Колмаковим [3, 56–60]. Однак в історіографії відсутні наукові праці із комплексним вивченням проблеми, лише фрагментарні висвітлення питання. Така ж ситуація стосується й дослідження історичної постаті Миколи Рігельмана. Інформація здебільшого представлена залученням коротких відомостей або поданням стислої біографії. Серед дослідників, що торкалися тих, чи інших аспектів життя громадянського діяча були В. Міяковський [4, с. 312–324], В. Шандра [8, с. 344], Є. Бевзюк [1], В. Мороз [5, с. 31–37], Н. Требіна [7, с. 14]. Важливою працею, що стала частиною історіографічної бази, і яка повідомляє причини другої поїздки, є книга «Кирило-Мефодіївське товариство» [2, с. 151–162].

Метою дослідження є реконструкція образу європейських міст на основі комплексного аналізу подорожніх записок Миколи Рігельмана. Відповідно до мети було сформульовано такі **дослідницькі задачі**: з'ясувати як змінювалося міське планування протягом другої половини ХІХ ст.; вивчити соціальний, архітектурний та культурний елементи європейських міст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Микола Аркадійович Рігельман – український громадський діяч, публіцист, представник слов'янофільського напрямку. Особливе місце в його житті посідали подорожі.

Уперше, М. Рігельман поїхав за кордон у липні 1843 року. Варто відразу зауважити, що подорож 1843–1845 рр., проходила у період розквіту юності М. Рігельмана. Певна незрілість у поглядах, й критичне сприйняття деяких речей та світу, простежувалася у записах упродовж усієї мандрівки.

У записах М. Рігельман часто залишав описи, що формували образ міст, які він відвідав. Міста зберегли власну історію, значну кількість споруд та принципів містобудування, як змістом, формою, ідеологією, часом народження сягаючи середньовіччя. Автор порівнював проживання в німецьких містах із життям бджіл у вуликах. Більш розлогі коментарі стосувалися описів головних адміністративних центрів, насамперед столиць держав Німецького союзу, зокрема Берліну та Мюнхена. Упродовж усієї подорожі по землях Німецького союзу, в автора склалося неоднозначне враження від міського простору. Зазначалося, що давні міста погрузли в похмуру, важку шкарлупу минулого, в той час, як умови життя кардинально змінилися.

Ментальні моделі поведінки населення, також стали провідними темами записів. Перебуваючи у Берліні, М. Рігельман зазначив, що аристократії в місті немає. За зовнішніми рисами складно було відрізнити представника вищої знаті або середнього класу.

З початком жовтня 1843 року, він покинув Мюнхен та зібрався у подорож до Італії. Уже в першому італійському місті Кіавенна, автор відмітив особливості європейського південного простору: «Вузькі вулиці, але якась легкість, простота в будівлях; у них панують прямі лінії, немає ніяких додаткових прикрас. Внутрішність будинків має скрізь грандіозні розміри» [6, с. 61], однак все це втратило свою привабливість як тільки він опинився в центрі міста: «Ви вступаєте в лабіринт тісних, темних, смердючих коридорів, що негідно носять назву

вулиць» [6, с. 71] Висота будинків могла досягати восьми чи, навіть, дев'яти поверхів.

В архітектурі домінував романський стиль, що яскраво був представлений в церковних ансамблях міста Пізи, хоча іноді в зовнішньому оздобленні часто спостерігалися риси античного впливу. Центральні італійські міста вирізнялися великою кількістю архітектурних пам'яток, побудованих та залишених попередниками, хоча, на думку Миколи Рігельмана, це й було основною проблемою, яка стримувала у своєму розвитку молодих майстрів.

Ментальна поведінка жителів італійських міст кардинально відрізнявся від німецького. Обличчя віддзеркалювали свіжість, життєрадісність та енергію. Вулиці переважно багатолюдні, поглинуті у галас. В основному, мешканці привітні та приємні під час розмови, навіть якщо малоосвічені.

У записах про подорож по Італії, залишено кілька цікавих диковинок. Наприклад, дізнаємося, що прогулянка по культурним спорудам проходила разом зі спеціально підготовленою людиною, «чичероне», яка давала пояснення або історичні відомості для кожної пам'ятки. Ще один інтерес становлять дані про відвідування кратеру вулкана. Бувши у Неаполі, М. Рігельману вдалося спуститися у середину Везувія, що на той момент, випускав маленький стрижень сірого диму.

Цікавою є інформація про місто Відень. Перше, що висвітлив М. Рігельман це окремішність австрійського життя від усієї німецької держави. Австрія не намагалася наслідувати німецьку науку, хоча й не могла похвалитися своїми провідними професорами чи випускниками. Особливістю ментальної поведінки австрійців була неймовірна любов до гулянь. У Відні можна зустріти багато безтурботних людей, що живуть насолоджуючись навколишнім світом.

У листопаді 1857 році, М. Рігельман розпочав свою другу подорож за кордон. Повернувшись через 12 років до Відня, він відзначив кардинальні зміни у міському просторі, економічній та культурній сфері. Курс уряду на самозабезпечення, по-перше, збільшив кількість власних заводів, а по-друге, сприяв активному збагаченню народу, як матеріальними, так і духовними цінностями. У країні стрімко розвивалося прокладання залізних доріг із залученням місцевої сировини. Архітектура набула витонченого характеру. У стилістиці приватних будинків, міських установ починають вирізнятися впливи візантійського мистецтва. Для споруд також характерні вироби із паленої глини. Активно відбувалося насадження німецьких цінностей у різні сфери життя слов'янського населення. Це стосувалося політичного та адміністративного представництва, освіти, мистецтва тощо.

Третя, та остання, масштабна поїздка по Європі фіксується 1867 роком. Особливістю міста Кенігсберг була картинна галерея, що складалася із дублетів полотен берлінського музею, творів старих та нових художників. Відвідування безкоштовне та доступне кожному. На думку мандрівника, Ермітаж мав перейняти подібну організацію. Це дозволило б звільнити місце для нових шедеврів культури, а також сприяло б духовному збагаченню та освітньому просвітництву населення в провінційних містинах.

З часу останнього перебування у Берліні, він помітно збільшився за рахунок нових вулиць та будинків. Процвітання міста було помітне й у збільшенні кількості населення. За даними, що залишив автор, на 1867 рік у столиці

проживало приблизно 630 000 жителів. Це була на 74 000 більше, ніж у головному центрі Російської імперії

Кельн залишив двозначні враження. Головна особливість сіл – роздрібненість, що й впливала на успішне процвітання промислів. Друга сторона Рейнської провінції показала усі реалії фабричного життя – забруднений вид містечок та простору, різнорідне сміття тощо. Уся краса промислових здобутків цивілізації втрачала цінність як тільки людина опинялася поблизу самого процесу виробництва.

Записам з Франції, що датуються 1867 роком, притаманна акцентованість на Всесвітній виставці у Парижі. Після загального ознайомлення з експонатами рідного краю, М. Рігельман констатував, що це була найбільш бідна частина виставки поміж інших. Варто зауважити, що термін «бідний» слід інтерпретувати у даному вислові як «недостатня кількість». Стосовно зовнішнього вигляду, то предмети, а саме меблі, мали переважно розкішне оздоблення із використанням дорогоцінних каменів. Однак, у відділі живопису, за записами подорожнього, картини Російської імперії були серед найкращих. Вони краще репрезентували свої сюжети, та не мали такої рутинності в образах. Стосовно картин інших держав, то звичайно Франція стала першою у кількості представлених. Італійська школа, що раніше була родоначальником більшості культурних процесів, тепер проявила слабкість сюжетів. Сучасне мистецтво, за словами автора, було позбавлене ідеї. Все набуло загальноприйнятих мотивів, без почуття прекрасного та інтимного.

Висновки. На основі аналізу трьох подорожей був реконструйований образ європейських міст другої половини XIX ст. У міському просторі, це все ще панування середньовічних традицій. Лише з 50-тих років XIX ст. відчутний вплив науково-технічного прогресу, що позначився у зовнішніх змінах. Ментальні моделі поведінки європейців відзначаються різноманітними формами прояву. Становище слов'ян у Західному світі піддавалося впливу германізації. У живописі не спостерігається помітного розвитку. Популярність галерей залежить від шедеврів минулих епох. Сучасна культура демонструє відсутність ідейних мотивів. Аналіз історіографії демонструє недостатню вивченість теми дослідження. Ситуація, що склалася, надає майбутнім науковцям можливість активно розвивати дану проблематику та розширювати інформаційний корпус з вивчення історичної персоналії.

Список використаних джерел та літератури

1. Бевзюк Є.В. Діяльність Л. Штура в словацькому національному відродженні. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного Університету. 2011. Вип. 31. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/24176> (Дата звернення: 03.03.2022).
2. Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. / за ред. П.С. Сохань (голов.) та ін. Київ: Наук думка, 1990. Т. 3. С. 151–162.
3. Колмаков Н.М. «Очерк деятельности Киевского славянского благотворительного общества за 25 лет его существования». К., 1894. С. 56–60.
4. Міяковський В. «Кирило-методіївці в археографічній комісії». Ювелійний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського / за ред.: П.А Тутківський

(голов.), О.Ю. Гермайзе, М.О. Макаренко та ін. Київ: Трест «Київ-Друк», 1929. Т 1. С. 312–324.

5. Мороз В.В. Дворянство Лівобережної України і літератури другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Гуманітарний журнал. 2011. С. 31–37.

6. Ригельман Н.А. Три поїздки за границю. Москва: тип. А.И. Мамонтова и Ко, 1871. 353 с

7. Требіна Н. Німецьке коріння, українська душа. Слово Просвіти. Київ, 2017. Вип. 39. С. 14

8. Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ – початок ХХ століття. К.: НАН України. Ін-т історії України, 2005. С. 344.

УДК 94:070]:323.13(477.411)«1882/1906»

Олексій КАГАРЛИЦЬКИЙ
(м. Київ)

Часопис «Киевская старина» та українське національне відродження

Досліджено вплив часопису «Киевская старина» на українське національне відродження та його внесок у розвиток української культури, проаналізовано публікації українознавчого спрямування, показано, що часопис став осередком українського просвітницького руху.

Ключові слова: «Киевская старина», культура, національне відродження, часопис.

Науковий керівник: *Жиленкова І. М.*, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Журнал «Киевская старина» став помітним явищем в історії культурного і духовного відродження України та відіграв важливу роль у становленні української культури. Часопис згуртував навколо себе українську інтелігенцію і перетворився на один з потужних консолідуючих чинників у житті української нації останньої чверті ХІХ ст.. Саме «Киевская старина» заклала основу наукового опрацювання багатьох проблем українознавства, сприяв формуванню національної самосвідомості цілого покоління українських діячів, які згодом брали активну участь у розгортанні національного відродження в Україні, були учасниками та організаторами національного руху і Української революції 1917-1921 рр.

Історіографія питання. Історія заснування, функціонування часопису «Киевская старина» та особливо роль його в становленні українського відродження привертала увагу дослідників ще з кінця ХІХ – початку ХХ ст.[1-3] і збереглася до сьогодні. Вивченням цього питання в період незалежності займалися М. Кучинський, М. Палієнко, О. Негодченко та інші. Найбільш ґрунтовні наукові дослідження з історії діяльності часопису належить відомій

українській дослідниці Марині Палієнко, яка зробила аналіз його загального змісту й спрямованості в своїй монографії та статтях [8-10]. Загальний огляд напрямків діяльності часопису є у статті В. Матях в «Енциклопедії історії України» [6]. У праці О. Негодченко «Журнал «Киевская старина» (1882-1906) як оригінальне та унікальне явище української культури» звернено увагу на становлення та розвиток часопису, його роль у розвитку культури, вказано основні напрямки діяльності, зазначено, хто був читачами. «Цікавим видається і соціальний статус, становище та посади, які займали передплатники журналу. Серед них дворяни, духовенство, поміщики, службовці, вихідці із селянського стану, за посадою - професура, вчителі, лікарі, нотаріуси, священники, військові, моряки, діячі земств, студенти тощо. Вони, за всієї різниці своїх поглядів, були однаково зацікавлені у розвідках з історії та культури українського народу» [7]. Журнал мав і широку географію передплатників як в українських містах (Києві, Харкові, Одесі, Чернігові, Полтаві, Катеринославі, Львові, Чернівцях), так і російських (Москва, Петербург, Тула, Симбірськ), а також у Відні, Парижі, Цюріху, Празі [11].

Проте унікальність «Київської старовини» розкрита лише частково, і це пояснюється наданням переваги висвітленню «зовнішньої» історії часопису, концентрації інтересу дослідників на окремих сюжетах та тематичних блоках. Тому й сьогодні залишається актуальним відтворення «образу» «Київської старовини» та тієї атмосфери, що панувала у редакції, серед читачів, населення України. **Завдання нашого дослідження** полягає у висвітленні основних етапів розвитку часопису, визначення його ролі у розвитку української культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Новітня історіографія розглядає заснування «Киевской старины» як важливий здобуток провідників київської Старої громади і особисто В. Антоновича і першого редактора Ф. Лебединцева, а також професорів Київського університету і Київської духовної академії, оцінює як перший науковий українознавчий щомісячник. Завданням часопису було, незважаючи на заборони національних товариств і преси згуртувати навколо себе дослідників української історії, фольклору, літератури з метою вивчення та видання пам'яток історико-культурної спадщини. Саме цей журнал зробив значний внесок у розвиток української культури, сприяв розширенню джерельної бази історичних досліджень та становленню української історичної науки, а також відобразив основні моменти культурно-просвітницького руху української інтелігенції, її бажання національного відродження.

Завдання, яке ставила перед собою редакція журналу, було достатньо масштабним: «исследование минувшей жизни южной половины России и ознакомление с нею не только местной, но и вообще отечественной публики в разнообразной, живой и доступной каждому читающему форме» [7, с. 354].

Така спрямованість діяльності журналу зберігалася протягом усього періоду існування часопису. Вона мала велике значення для розповсюдження історичних знань про Україну, висвітлення подій літературного процесу, а також подій із суспільно-політичного життя України.

Тематика журналу була різноманітною. У журналі також активно поширювалась тема козацтва, гайдамацький рух, протести селян та інші. Історіограф Д. Дорошенко зауважував, що саме «Київська старовина»

надрукувала «по історії козацького періоду нашої історії» найбільшу кількість матеріалів [12, с. 140-141].

Автори статей журналу намагалися висвітлювати важливі теми, зокрема й козацтво, його походження, роль та значення його в історії. Так, наприклад, М. Костомаров наполягав на тому, що козацтво варто розуміти як прогресивне явище, яке мало значний вплив на становлення держави, її розвитку та розбудови.

Також на сторінках часопису висвітлювалась і тема церкви. Це зумовлювалося як програмовими засадами («церковно-религиозному быту южнорусского народа, в частности, быту и положению духовенства, взаимных отношений его и паствы, по важности сего предмета, мы готовы отвести одно из видных мест в нашем издании») [10].

Варто звернути увагу й на те, що на сторінках видання друкувалися й українознавчі матеріали, серед них народна творчість, яка відтворювала світогляд народу, українську культуру, виражаючи її оригінальність та неповторність. Матеріали, які були розміщені у часописі «Київська старина» сприяли розвитку, популяризації української культури, знайомили читачів із українською культурою, звичаями та віруваннями, обрядами, традиціями.

Значення фольклористичної спадщини часопису полягає насамперед у виключно науково-історичній, історико-пізнавальній і естетично-виховній цінності опублікованих матеріалів. Це та культурна спадщина, яка і на сьогодні живить вітчизняну фольклористику. З етнографічними та фольклористичними публікаціями в «Київській старовині» було надруковано матеріали понад 150 авторів, як авторитетних науковців, так і провінційних аматорів. Це такі вчені як М. Драгоманов, А. Малинка, І. Манжура, В. Милорадович, Ф. Рильський, М. Сумцов, І. Франко та ін. [4].

Необхідно зазначити, що часопис «Київська старовина» відіграв значну роль у національному відродженні. Журнал був унікальним виданням і з точки зору внеску у розвиток української мови, у ствердження її як самодостатньої та самобутньої [4]. Крім того, часопис доклав багато зусиль для утвердження можливостей української мови як наукової з притаманною їй технічною та гуманітарною термінологією. Журнал був фактично вогнищем української науки у Східній Україні, оскільки всі наукові установи, що існували в Наддніпрянській Україні були філіалами російської академії. [10]

Події революції 1905-1907 рр. неоднозначно вплинули на долю «Київської старовини». Піднесення суспільно-політичного і національного руху в цей час призвело до скасування указу 1876 р. і український народ офіційно отримав право на національну пресу. Це, здавалося, створювало б умови для розвитку діяльності журналу. Але «Київська старовина» позбулася цієї ролі внаслідок появи численних україномовних журнально-газетних видань. Редакція часопису стала на позиції перетворення журналу з наукового історичного на громадсько-політичний орган. Але це не могло задовільнити те широке коло людей, що були раніше і дописувачами і читачами журналу. Це призвело фактично до припинення видання (хоча редакція спробувала через реорганізацію «Киевской старины» в літературно-публіцистичний журнал «Україна» зберегти його) [5].

Висновки. Часопис «Киевская старина» протягом понад 25 років був фактично єдиним друкованим органом української гуманітаристики на Наддніпрянській Україні. Усі публікації доволі рельєфно представляли рівень

розвитку української культури на той час. На сторінках журналу публікувалися матеріали, які знайомили із українською мовою, культурою, звичаями та традиціями. Відображаючи історію і традиції України, «Киевская старина» наполегливо втілювала думку про право нації на розвиток своєї культури. Характерна особливість публікацій часопису – їхня національна спрямованість: це стосувалося документів, історичних розвідок про видатних осіб давніх часів, про розвиток освіти та ін. Ще один співробітник журналу Володимир Данилов наголошував у далекому 1907 р.: «Киевская старина» – це багатюща скарбниця, яка довго ще не буде вичерпана, це широка програма, що накреслює для майбутніх дослідників України шляхи і цілі», підкреслюючи, що у галузі історіографії обійти мовчанкою «Киевскую старину» неможливо, оскільки упродовж чверті століття вона була органом історичної думки для всіх учених, що розробляли українську тематику [5].

Список використаних джерел та літератури

1. Данилов В. «Киевская старина» по цензурним документам. Бібліографічні вісті. 1925. №1/2. С.59-71.
2. Житецький І. «Киевская старина» сорок років тому. За сто літ. 1928. №3. С.125-146.
3. Савченко Ф. В. Б. Антонович і перша редакція «Киевской старины». Україна. 1928. № 6. С.83-96.
4. Кучинский Н. В. Журнал «Киевская старина» и украинский литературный процесс конца XIX – начала XX ст.: Автореф. дис ... канд. филол. наук / Н. В. Кучинский. Киев, 1990.
5. Ластовський В. Відображення соціально-економічного розвитку православної церкви в Україні наприкінці XVII – протягом XVIII століть на сторінках «Киевской старины» (1882-1906). Вісник Київського національного університету. Історія. Київ, 2006. Вип. 87-88.
6. Матях В. М. «Киевская старина». Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України; Ін-т іст.України. Київ: Вид-во «Наук.думка», 2007. Т. 4: Ка-Кон.
7. Негодченко О. Журнал «Киевская старина» (1882-1906) як оригінальне та унікальне явище української культури. Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2007. Вип. 21. С. 352-358.
8. Палієнко М. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: Темпора, 2005. 384 с.
9. Палієнко М. «Киевская старина» (1882-1906): Хронологічний показчик змісту журналу. Київ: Темпора, 2006. 480 с.
10. Палієнко М. «Киевская старина» (1882-1906): Системний показчик змісту журналу. Київ: Темпора, 2006. 608 с.
11. Архів ІР НБ України ім. В. І. Вернадського. Ф. 112. Спр.115. Арк. 1-13; Спр. 116. Арк. 1-12.
12. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Київ: Вид-во «Українознавство», 1996. С. 140-141.

УДК 94:75]:929(477)«1875/1919»

Валерія ПАВЛЕНКО
(м. Київ)

Олександр Мурашко та реорганізація художньої освіти в Україні

Розглядається проблема недостатнього висвітлення та популяризації біографічних відомостей про видатного українського митця. Автор стверджує, що постать Олександра Мурашка стала провідним громадським діячем того часу, позиціонуючи нову якісну освіту у сфері мистецтва, якої тодішній талановитій молоді бракувало.

Ключові слова: Олександр Мурашко, творчість, педагогічна діяльність, Українська Академія Мистецтва.

Науковий керівник: *Істоміна А. О.*, доцентка кафедри історії та культури України та соціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Дивлячись крізь призму терористичного нападу Росії на суверенну територію нашої країни, яка десятиліттями привласнювала собі наших діячів культури, актуалізувалося питання поширення біографічних відомостей про видатних українських діячів. Одним з таких є Олександр Олександрович Мурашко – першовідкривач українського імпресіонізму, визначний політично-культурний діяч та патріот України. Саме тому, у період російсько-української війни, настав час гідно довести його національну ідентичність та популяризувати дійсні відомості про його політичні погляди та етапи реорганізації освітнього процесу на теренах України.

Історіографія питання. Олександр Мурашко – один з провідних художників та культурно-політичних діячів України. Але попри це, дана тема має досить малу кількість цілеспрямованих праць по її дослідженню. Протягом написання статті автор спиралася на деякі з них. Так Д. Добріян у своїх роботах висвітлює повну палітру біографічних відомостей стосовних життя діяча. А ось Кашуба-Вольвач у власній книзі «Українська академія мистецтва. Кн. 1. Історія заснування (березень-грудень 1917). Хронологія подій» викладає обширний спектр документації та етапів реорганізації художньої освіти на теренах країни, в якій Мурашко приймав безпосередню участь.

Мета і завдання дослідження. Висвітлити біографічні відомості про видатного українського митця, акцентуючи увагу на його діяльності київського періоду та реорганізації освіти в Україні початку ХХ ст. На початковому етапі дослідження були окреслені такі завдання: вивчити архівні джерела, наукові фонди музеїв і бібліотек та історіографію з даної теми; дослідити процес становлення постаті Олександра Мурашка, як художника; проаналізувати педагогічну діяльність О. Мурашка у контексті реорганізації освітнього процесу в Україні; з'ясувати актуальність питання щодо популяризації біографічних відомостей і культурно-історичної спадщини українського митця.

Виклад основного матеріалу дослідження. 26 серпня 1875 р. народився посправжньому дивовижний український митець-імпресіоніст, постать, яка започаткувала цей жанр в Україні та, взагалі, збагатила малярство ХХ ст. своїми новими поглядами та шедеврами мистецтва – Олександр Олександрович Крачковський (з 18 років Мурашко), видатний уродженець Києва.

У 1909 р. Олександр Мурашко почав свою роботу у Київському художньому училищі. Цього року він вперше спробував себе у ролі педагога, був дуже молодий, сповнений сил та жаги до відтворення нового покоління геніальних митців, хотів передавати свої власні навички, погляди, але імперіалістичний дух, який панував в училищі, не залишив вибору ентузіасту Мурашко. Так пропрацювавши всього 3 роки (до 1912 року), він звільняється, але в жодному разі не полишає свої плани щодо Академії. І вже восени 1913 р. Мурашко відкриває власну майстерню. У майстерні панувала затишна та професійна атмосфера, все було спрямовано на розвиток юних митців, як ментально (приємний колектив, де навіть вчителі – друзі, свобода поглядів та ідей), так і художньо. Олександр Олександрович розробив унікальну програму, де рисувальні класи давали всі можливі знання пов'язані з мистецтвом. Після такого навчання, художник отримував ґрунтовну практичну й теоретичну підготовку. Мурашко був незвичайним вчителем, в нього були власні принципи та ідеї, саме він почав доносити до учнів колористику, якої навчився у природи. Також цікавою частиною навчання були постановки (власний наробіток О. Мурашка, як педагога). Мурашко приділяв увагу усім компонентам, уміло комбінував одяг, тим самим акцентуючи увагу на головних колірних моментах. Також художник любив ставити портретні постановки, метою яких було навчити студентів відчувати емоції та вміло переносити їх на полотно. Справи студії різко пішли у гору, роботи учнів цих років активно представлялися на виставках та отримували найвищі нагороди. Почалась Перша Світова війна, роки скрути, але навіть тоді, деякі учні все ще продовжували своє навчання у майстерні...

Плинув час, і ось 1917 рік – Лютнева революція, наслідком якої стала і Українська Національна революція. Тоді гостро постало питання культурного характеру. Питання про організацію художньої освіти в Україні виникло ще задовго до 1917 року, але саме в той час була збудована чітка політична позиція. Було відкрито питання щодо Української Академії Мистецтва, бо українська молодь, яка мала чіткі політичні погляди, але марила мистецтвом, повинна була мати шанс на високоякісну художню освіту на Батьківщині. «Ми всі тоді вірили, що буде незалежна Україна, з усіх кінців бувшої Росії, в якій ішла революція, почали на Україну з'їздитися ті, що почували себе українцями і хотіли працювати для України. І ось у Києві зібралось між іншим багато митців», – писала активна учасниця тих подій Катерина Антонович [2, с. 8]. 10 червня було представлено проєкт Київської академії живопису, скульптури і архітектури до Ради училища, в якому до цього було піднято студентський бунт.

22 листопада 1917 р. відбулося відкриття Української академії мистецтв урочистою експозицією професорів та балом. У шостому залі була експозиція творів Олександра Мурашка. Він дійсно марив цією подією, в його мріях був план

виховання справжньої української художньої інтелігенції. «Нічого кращого більш не хочу, як дочекатися одного-двох випусків по моїй майстерні, тоді я міг би сказати, що я зробив велику справу», – казав Мурашко, дивлячись на кількість зацікавленої молоді, яка прийшла прослухати настанову діячів Академії. На жаль, ті дні були останніми у мирній Українській Народній Республіці. Свої перші починання Українська Академія Мистецтва здійснювала вже під канонаду більшовицьких гармат. Ті події точно відображає афоризм: «Коли гримить зброя, музи мовчать» [2, с. 84, 90]. Мурашко з неймовірною захопленістю вів портретну майстерність. Згодом, до нього перейшли учні з його колишньої майстерні, які прагнули продовжувати навчання з образотворчого мистецтва. Мурашко, як викладач, був завжди серйозним, прискіпливо ставився до робіт учнів, але поза класами широко любив їх і підтримував [3]. «Бувало таке время, що учень сидить сумний і не робе. Приходе О. О.: «Чому Ви нічого не робите?». – «Не можу». – «Може немає фарби, то Ви так би і сказали». Зразу з'являються і фарби, і полотно, і дуже-дуже обережно питає: «А де Ви обідаєте?» [1, с. 9]. На думку автора, ця цитата підтверджує його важливе ставлення до навчання та підкреслює людяність та піклування про учнів. Гарний тому приклад – Тіна Омельченко, яка жила в його домі та стала по-справжньому близькою для його родини. «Для мене О. О. був і батько, і вчитель. В кругу нас, т.б. учнів, О. О. був не як учитель, а як старший товариш – давав поради і ніколи не змушував учня, щоб робив так, а не є так», – з найприємнішими почуттями писала вона [1, с. 8]. Згодом, саме ці записи дадуть історикам розуміння характеру постаті Мурашка, розкриють його як людину, чоловіка, вчителя та батька. Увесь той час заняття були нерегулярні, але самі стійкі вчителя, все-таки продовжували доносити важливість культури і мистецтва, навіть у часи війни. Звісно, одним з таких відданих своїй справі вчителів був О. Мурашко [3, с. 215].

Висновки. Своєю дослідницькою роботою автор хоче звернути увагу громадян своєї країни до постаті видатного українського митця – Олександра Мурашка. Популяризувати якісний український художній контент. Акцентувати увагу на українізації історично-культурної спадщини діяча. Щоб через декілька десятиліть наші нащадки могли з гордістю та розумінням казати: «Це НАШ українській майстер імпресіонізму, приборкувач світлових схем та борець за незалежну Україну – Олександр Олександрович Мурашко».

Список використаних джерел та літератури

1. Добріян Д. «Спогади про Олександра Мурашка. Текст Тіни очима Аліни». Київ: ArtHuss, 2017. 64 с.
2. Кашуба-Вольвач О. Українська академія мистецтва. Кн. 1. Історія заснування (березень-грудень 1917). Хронологія подій. Документи. Київ, 2014. 223 с.
3. Членова Л. Олександр Мурашко. Сторінки життя і творчості. Хмельницький: Галерея Артанія Нова, 2005. 256 с.

УДК 94:332.2]:929(430:477)«1792/1866»

Дар'я РОМАНЕНКО
(м. Київ)

Українські землі у тревелогах німецького барона Августа фон Гакстгаузена

У статті висвітлюється коло питань, пов'язаних з подорожжю 1843-1844 рр. німецького барона А. фон Гакстгаузена українськими землями, які знаходилися у складі Російської імперії. У процесі наукової розвідки визначено, що метою його мандрівки було дослідження аграрного устрою імперії, а також ознайомлення з культурою, звичаями та побутом місцевого населення. Основна увага приділяється аналізу вражень мандрівника від спілкування з місцевим населенням і наданим ним етнічним характеристикам тих народів, які проживали на теренах Наддніпрянської України і Кримського півострова. Досліджуються описи міського середовища й архітектурних пам'яток Харкова, Катеринослава, міст Кримського півострова, Одеси, Києва. Встановлено, що конфлікт власних спостережень і вражень А. фон Гакстгаузена з ідеологічними моделями, які нав'язувалися представниками державного апарату, а також часткове цензурування тексту подорожніх записів призвело до хаотичності викладу, часом хибної характеристики окремих ментальних рис народів, які проживали на теренах Наддніпрянської України і Кримського півострову. Однак, попри ці відчутні недоліки, праця А. фон Гакстгаузена має велике значення для розуміння тогочасних імперських реалій і особливостей суспільного життя на українських етнічних територіях.

Ключові слова: подорож, А. Гакстгаузен, Наддніпрянська Україна, міський простір, етнічний склад, подорожні записи.

Науковий керівник: *Іванюк О. Л.* доцент кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., внаслідок розпочатої Російською імперією іноземної колонізації новоприєднаних південних земель, українські території перетворились на об'єкт досліджень багатьох європейських мандрівників. Метою їхніх подорожей було загальне пізнання нових країв, проведення наукових досліджень або дипломатичні місії.

Одним з таких європейців був німецький барон Август фон Гакстгаузен, який відвідав Наддніпрянщину і Кримський півострів у 40-х рр. XIX ст. По завершенні подорожі ним була опублікована праця «Дослідження внутрішніх відносин народного життя й особливо сільських установ Росії», яка стала важливим джерелом як для аналізу стану імперської економіки, так і для реконструкції повсякденного життя та з'ясування етнографічних особливостей народів, які проживали на відвіданих бароном територіях.

Історіографія питання. Питання мандрівки барона А. Гакстгаузена цими регіонами знайшло побіжне відображення в історіографії, хоча його науковий доробок привертав увагу дослідників ще за імперської доби, у другій половині XIX ст. Тогочасні розвідки головним чином стосувалися аналізу економічних та соціальних даних, що знаходилися у працях німецького мандрівника. Так, подорож А. Гакстгаузена теренами Російської імперії була згадана у науковому

дослідженні В. Семевського, у якому він розглядав селянське питання [Семевский В.И., 1888]. Кілька наукових розвідок присвятили А. Гакстгаузену також іноземні дослідники. У 1954 р. німецький історик В. Бобке захистив дисертацію «А. Гакстгаузен. Дослідження з історії політичного романтизму» [Bobke W., 1954]. У 1968 р. було опубліковано статтю англійського історика С. Старра [Starr S. 1968]. Водночас, попри ґрунтовне вивчення проблеми, увага науковців оминула цілісний аналіз візій українських територій у подорожніх записах А. Гакстгаузена.

Метою дослідження є аналіз тревелогів барона А. фон Гакстгаузена та реконструкція його поглядів на українські землі у першій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Візит А. Гакстгаузена до Російської імперії розпочався у 1843 р. Він покинув Берлін і спрямував до Санкт-Петербургу. Прибувши до міста, А. Гакстгаузен швидко увійшов до наближеного до імператорської родини оточення. Виняткову зацікавленість у мандрівника викликав імператор Микола I. Пізніше він згадував: «Микола був ще людиною, на яку можна дивитись, наче на бронзову статую! Я знав його дуже добре, не думаю, що десять людей могли знати його краще й цінувати більше, ніж я. Це була шляхетна й могутня натура, не схожа ні на яку іншу в сучасності, при цьому такої відкритості, чесності, м'якості та релігійності, як не багато хто» [4, с. 44].

Знайомство з імператором та комунікація з високопосадовцями, показові масові заходи - усе це мало вплив на сприйняття дійсності бароном, сформувало деякі стереотипи і спричинило певні ілюзії в оцінюванні життя у Російській імперії. Надзвичайно яскраво він описав свої враження від так званого «Великого параду», влаштованого з приводу Великодня: «...Через деякий час Імператор вийшов з палацу й наблизився до війська: пролунав надзвичайний крик радості. Він став у центрі перед військами, і потім певна кількість рядових солдатів з усіх полків виступили вперед й оточили імператора. Він підійшов до кожного по черзі, віддав великодній салют, обійняв і поцілував його. Це було видовище вражаючої величі! ... Почуття власної рівності перед Ним охоплює людей; всі, вищих і нижчих класів, обіймають один одного, як брати, і навіть правитель чверті земної кулі, тимчасовий захисник і голова церкви, вітає найнижчого зі своїх підданих і таким чином визнає релігійні зв'язки, які пов'язують його з народом» [5, с. 7]. Пізніше, під час мандрівки губерніями, внаслідок спостереження за буденним життям і спілкування з місцевими жителями погляди барона на Російську імперію та її уряд зазнали вагомих змін.

Одним із важливих питань, які досліджував А. Гакстгаузен, був етнічний склад населення територій, якими він проїжджав. Першим, що привернуло увагу А. Гакстгаузена були відмінності між українцями й росіянами. Хоча під впливом ретельно відібраної інформації, яка повідомлялася йому супроводом, і у зв'язку з особливостями пізнішого редагування власних подорожніх записів, барон характеризував їх як дві складові одного народу.

Насамперед мандрівника зацікавив полінаціональний склад населення півдня Наддніпрянської України й Кримського півострова. Август фон Гакстгаузен нотував: «Що стосується різноманіття національностей людей, то колонії, створені у Бессарабії, були заселені болгарами (60701), в уряді Херсона також знаходимо 7832 болгарина. У цей час загалом є від 70000 до 80000 болгар, близько 6000 молдаван і валахів, 6000 сервійців, майже всі у Бессарабії й Херсоні. Також 1400 болгар і кілька тисяч греків в уряді Тавриди. Кількість вірмен

невідома, але вона, ймовірно, не перевищує й тисячі. В уряді Херсона є 9 колоній євреїв, близько 7500 осіб, чотирьох шведських колоній, а усі інші 230000 осіб – це німці з найрізноманітніших районів Швейцарії, Бадена, Вюртемберга, Нассау, Рейну та Західної Пруссії» [6, с. 40-41].

Чимала частина тревелогів барона була відведена на етнографічні описи народів цих регіонів і характеристику їхніх ментальних риси та світогляду. Побіжно мандрівник зобразив також колонізаційні процеси, які відбувались й у першій половині XIX ст.

Окрім питань, пов'язаних з етнічним складом українських територій, привабило А. Гакстгаузена й міське середовище Наддніпрянщини і Кримського півострова.

Першим українським містом, яке відвідав А. Гакстгаузен, став Харків. Його зовнішній вигляд викликав у барона надзвичайно позитивні емоції. Мандрівник зазначив, що це «одне з найгарніших і найбільш перспективних міст Південної Росії» [5, с. 397], обіцяючи йому майбутнє потужного політичного, адміністративного та культурного центру.

Більш негативне враження справив на мандрівника Катеринослав. Він назвав його містом «чудового, проте незавершеного плану, яке втратило свою колишню велич» [5, с. 416]. Загальний образ міста та його архітектура не викликали інтересу у подорожуючого, тому він вирішив не вдаватись до розлого опису.

Поміж усіх побачених міст Кримського півострову барона найбільше вразила колишня ханська столиця – Бахчисарай. Він привабив А. Гакстгаузена унікальністю кримськотатарської культури й особливостями архітектури. Мандрівник зазначав: «Це було перше справжнє татарське місто, яке я побачив; орієнтальний дух пронизував все його внутрішнє життя» [6, с. 112].

Покинувши Крим, А. Гакстгаузен спрямував до Одеси. Там він оглянув гавань, великі карантинні заклади, музей та ін. Однак місто, яке було архітектурною окрасою півдня Наддніпрянщини і було об'єктом захоплення багатьох іноземців, німецький економіст описав доволі стисло, як таке, що є розвинутим і впорядкованим. Водночас особливу увагу у тревелогах барон приділив старому ринку Одеси.

Ще одним українським містом, яке було обов'язковим для відвідування А. Гакстгаузенем, був Київ. Мандрівник був надзвичайно захоплений побаченим. Свої враження він сформулював так: «Вид на місто з висоти протилежного берега широкого Дніпра є воістину величним, і небагато російських поселень можуть зрівнятися з ним ...» [6, с. 172]. Для огляду Києва А. Гакстгаузену був наданий генерал-губернатором Д.Г. Бібіковим супровід гіда і перекладача.

Місто зацікавило мандрівника кількістю і величиною православних святинь. Спочатку він відвідав Свято-Успенську Києво-Печерську лавру. У супроводі архієрея він спустився до підземних печер монастиря. Там барон мав можливість побачити нетлінні мощі ченців, і з подивом нотував: «Тіла не розкладаються, а зморщуються; всі вони лежать, доступні для огляду, у кам'яних трунах, одягнуті у свої чернечі шати. На кожному є шовкове покривало, чудово вишите золотом» [6, с. 159].

Окрім міст і релігійних пам'яток мандрівник у захваті описував палацову архітектуру Наддніпрянщини і Кримського півострова. Одним з перших об'єктів такого роду А. Гакстгаузен оглянув резиденцію імператора в Чугуєві. Барон

згадував: «Це був чудовий невеличкий заміський будинок, мальовниче розташований на височині над Донцем, в оточенні квітучого саду, що простягається вниз до річки... Житло було облаштоване добре й зі смаком, і у ньому панувала атмосфера ідеального комфорту» [5, с. 405-406].

Найбільше зацікавлення серед пам'яток палацової архітектури у А. Гакстгаузена викликав Воронцовський палац в Алупці. У захваті він писав: «Замок величезної площі, зведений у готико-мавританському стилі, і, кажуть, на нього вже витрачено сім мільйонів рублів, хоча його інтер'єр аж ніяк не завершений. Зеленуватий камінь, з якого він побудований, надає всьому за сприятливого вечірнього освітлення своєрідний чарівний колір та ефект; ... Цей замок, на мою думку, є найкращою спорудою такого роду в Російській імперії» [6, с. 136-137]. Однак палацова архітектура цікавила мандрівника у суто туристичному плані. Огляд таких об'єктів був виключно нагодою відпочити від дороги і не становив для нього дослідницького інтересу.

Висновки. Таким чином, упродовж 1843 р. німецький барон А. фон Гакстгаузен здійснив мандрівку Наддніпрянською Україною та Кримським півостровом з метою дослідження аграрного устрою Російської імперії. Основними аспектами, які були висвітлені у подорожніх записах, окрім професійних економічних питань, були поліетнічність Наддніпрянської України й Криму та міський простір зазначених регіонів. Візії України, насамперед у контексті історичного розвитку, іноді мали суперечливий характер, оскільки сам барон знаходився під ідеологічним впливом, а також не завжди мав необхідні фахові знання. Водночас упродовж подорожі погляди мандрівника зазнали змін, що сприяло наближенню до об'єктивної оцінки життя народів Російської імперії й системи державного управління.

Список використаних джерел та літератури

1. Семевский В.И. Крестьянский вопрос в России в XVIII и первой половине XIX века. Санкт-Петербург: Типография Товарищества «Общественная польза», 1888. Т.2. 625 с.
2. Bobke W. August von Haxthausen. Eine Studie zur Ideengeschichte der politischen Romantik: PhD Dissertation. Universität München, Munich, 1954. 237 p.
3. Haxthausen A. The Russian Empire, its People, Institutions, and Resources. / translated by R. Farie; London: Chapman and Hall, 193, Piccadilly, 1856 a. Vol. I. 462 p.
4. Haxthausen A. The Russian Empire, its People, Institutions, and Resources. / translated by R. Farie; London: Chapman and Hall, 193, Piccadilly, 1856 b. Vol. II. 463 p.
5. Starr Frederick S. August von Haxthausen and Russia. The Slavonic and East European Review. 1968. Vol. 46. No. 107. P. 462-478.
6. Stoyanoff-Odoy M. Die Großfürstin Helene von Russland und August Freiherr von Haxthausen: zwei konservative Reformer im Zeitalter der russischen Bauernbefreiung Wiesbaden: Verlag Otto Harrassowitz, 1991. 173 p.

Розділ 3

УКРАЇНА І СВІТ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ (1920-ТІ – 1940-ВІ РОКИ)

УДК 929:271.2

Сергій БОНДАР
(м. Київ)

Релігійна концепція Василя Зеньківського на тлі історичної доби

Розкрито особливості непослідовної та часом суперечливої політики міністра ісповідань Василя Зеньківського на шляху українізації православної церкви в Українській Державі. Звертається увага на концептуальну суперечність намірів і наслідків, поступально-еволюційного шляху українізації церкви.

Ключові слова: Василь Зеньківський, православна церква, Українська Держава, Собор, Найвища Церковна Рада.

Науковий керівник: *Журба М. А.*, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Першим міністром ісповідань Української Держави став Василь Зеньківський. Розглядаючи постать Зеньківського, варто зауважити, що ще задовго до революції він був яскравим церковним діячем, зокрема в сфері релігійної філософії. Будучи ментально росіянином, він був змушений обставинами працювати в українському уряді [2, с. 11]. До української церковної справи Василь Зеньківський ставився з розумінням та визнанням необхідності церковного самоуправління. [5, с. 19; 4, с. 373] Роблячи необхідні кроки на зустріч українському церковному руху, Василь Зеньківський, будучи людиною російською, перш за все служив Росії та в її інтересах [5, с.21; 2, с. 101-102].

В той час Українську Державу Павла Скоропадського російські консервативні кола і головним чином духовенство сприймали, як етап до відродження «єдиної та неділимої Росії» на якому відбувається часткове повернення до старих порядків. Власне цим і пояснюється позиція єпископа Нікодима та митрополита Антонія у відношенні до Гетьмана, як втілення консервативної поміркованої політичної лінії, що у поєднанні з його російською ментальністю давала надію на реставрацію старих порядків. Зовсім іншою була позиція російських шовіністів, що становили ядро єпископату українських епархій, до міністрів та інших чиновників міністерства ісповідань Української Держави незалежно від їх позицій, дій чи життєвого шляху. Власне будь-яка тенденція в українізації церковного життя сприймалася російським духовенством як щось вороже та таке, що несе в собі загрозу відродженню єдиної та неділимої Росії. Попри своє російське відчуття світу, Василь Зеньківський щиро дивувався «канонічному» лукавству ієрархів православної церкви в їхньому намаганні

релігійно обґрунтовувати своє небажання українізації церковного життя. Власне життя та практика православної церкви загалом і російської зокрема давала багато прикладів адаптації церковного життя до тих чи інших культурних потреб народу, в середовищі якого вона має проповідь та богослужіння, тож «особливість» українського випадку зумовлена не церковними канонами чи правилами, а дрібними політичними вигодами, що нібито з'являлися з ігноруванням українського питання. Сама генерація такого підходу церковними ієрархами та ігнорування історично обумовлених особливостей української церкви, які сформувалися об'єктивно дивувала Зеньківського і, на його погляд, робила «ведмежу послугу» й самій російській справі, якій, прагнучи служити, пішов на посаду міністра ісповідань Василь Зеньківський [2, с. 157-168].

В роботі міністерства ісповідань та у виробленні і впровадженні державної політики щодо церкви відігравали не лише міністри ісповідань, а й фахівці, які опікувалися окремими аспектами діяльності міністерства ісповідань. До підбору фахівців, що працюватимуть в міністерстві ісповідань Василь Зеньківський підійшов відповідально. Головним критерієм підбору кадрів був професіоналізм. Керуючись цим принципом, Зеньківський обрав товаришем міністра ісповідань - Константина Константиновича Миронича. Особистим секретарем Василя Зеньківського став Жекулін Гліб Сергійович. Не нехтував Зеньківський й своїми попередниками як з часів Української Центральної Ради, так і дореволюційних часів. Серед них був і колишній директор департаменту ісповідань в уряді Української Народної Республіки – Володимир Мусійович Чехівський. В міністерстві ісповідань Чехівський очолив Департамент загальних справ [2, с. 52-53] Василем Зеньківським широко долучалися до роботи в міністерстві ісповідань Української Держави російські чиновники дореволюційних часів. Департамент інослав'я очолив Тарновський Григорій Миколайович. Юрисконсультом міністерства ісповідань Української держави став Радзімовський Валерій Васильович – людина зі значним досвідом роботи при Священному Синоді. Статистичний відділ очолив Птуха Михайло Васильович [5, с. 39-42] Тож персональний склад міністерства ісповідань був дуже строкатим, як і сама церковна політика Української Держави.

До щоденних клопотів, якими займалося міністерство Василя Зеньківського, насамперед належали: оперативний обмін інформацією між духовними консисторіями щодо адміністративних та управлінських рішень та постанов місцевих соборів.

З перших днів перебування на посаді міністра ісповідань перед ним постало питання необхідності реформування церкви в напрямку інтересів Української Держави, тобто церкви, що є національною як за духом, так і за щоденною практикою церковного життя. Реформування церкви в цьому напрямку наштотувалися на опір церковних ієрархів та світських церковних діячів з проросійською позицією.

Будучи прихильником самоуправління української церкви, Зеньківський бачив за необхідне вибудовувати збалансовані відносини між церквою та державою. На шляху до цього насамперед слід було досягти широкої автономії в церковному управлінні та формалізувати діалог між церквою і державою. Майданчиком такого діалогу мало стати Міністерство ісповідань. З цією метою спершу слід було скликати літню сесію Всеукраїнського Церковного Собору [5,

с. 27; 3, с. 324]. Активними супротивниками собору виступали насамперед єпископи, як найбільш проросійська шовіністична частина церкви. Перше зіткнення міністра ісповідань та єпископів з питання собору відбулося після спроби скликати єпископів на нараду, що мала відбутися 27 травня 1918 р. Цю нараду демонстративно проігнорували обидва митрополити та більшість єпископів. Наступна спроба зібрати єпископат була здійснена за сприяння Гетьмана. Скоропадський запросив єпископат до себе на прийом. На прийомі Павло Скоропадський оголосив єпископату про своє бажання скликати літню сесію Всеукраїнського Церковного Собору. Корячись волі Гетьмана, єпископи підкреслили, що роблять це тільки з лояльності до П. Скоропадського, а не йдучи на зустріч міністру ісповідань [3, с. 324].

Готуючись до собору, В. Зеньківський 1 липня 1918 р. скликав на нараду в міністерство ісповідань членів Української Церковної Ради та делегатів Всеукраїнського Церковного Собору, які знаходилися в той час у Києві. По завершенню наради, коли Зеньківський пішов, її учасники прийняли постанову про підтримку міністра та наміри сприяти йому в його починаннях [1, с. 5-6].

3 червня 1918 р. на нараді в міністерстві ісповідань було прийнято рішення про негайне скликання чергової сесії Всеукраїнського Церковного Собору. На це було виділено державні кошти в сумі 1,117,600 карбованців. Всеукраїнський Церковний Собор відкрив свою роботу 20 червня 1918 р. з урочистого богослужіння.

На другий день по відкриттю Собору з декларацією від уряду перед його учасниками виступив і сам В. Зеньківський. У декларації йшлося про наступне: уряд Української Держави вважає, що його бачення становища церкви в Україні не є таким, що прагне відокремлення церкви від держави. При цьому уряд не прагне втручатись в питання релігійної віри, обрядів чи церковного управління, а лише сприятиме церкві та задовольнятиме її потреби. В свою чергу Уряд прагне знайти в церкві опору в найрізноманітніших державотворчих починаннях. Окреме місце в цій промові належало питанню автокефалії української церкви. Його мали вирішити клір та паства самостійно, проте з врахуванням того, що в непростий час церква в Україні має бути самоврядною.

Отже, вустами міністра ісповідань Українська Держава, не маючи чіткого бачення церковного питання, віддала його вирішення делегатам чергової сесії Всеукраїнського Церковного Собору. Також В. Зеньківський наголосив, що Українська Держава не визнає легітимність «обраного» Київським митрополитом Антонія (Храповецького), оскільки воно було передчасним і суперечило вимогам до процесу обрання, а також просить собор визначитися з повноваженнями митрополита Київського і Галицького, і з тим чи визнає Всеукраїнський Церковний Собор Київським та Галицьким митрополитом – митрополита Антонія (Храповецького). На тому ж таки засіданні Собор зажадав від Скоропадського визнання Київським митрополитом Антонія (Храповецького). З цим рішенням Собору Скоропадський вже мусів погодитись та визнати Антонія Київським митрополитом. Після цього уряд Української Держави визнав легітимність Антонія (Храповецького) як митрополита Київського та Галицького [4, с. 374].

1 липня 1918 р. Собор висловив вдячність Українській Державі за позитивне сприйняття та прихильність до православної церкви. Разом з цим було висловлено

й незгоду з позицією міністра ісповідань та недовіру до його дій, що загрожували незалежності церкви в майбутньому.

6 липня Всеукраїнський Церковний Собор відвідав П. Скоропадський. Виступаючи перед собором українською мовою гетьман висловив бажання, щоб церковні справи вирішувалися безпосередньо в Україні. Виконуючи волю Гетьмана, Собор утворив Найвищу Церковну Раду та склав їй статут [3, с. 325-330]. Проте до складу Ради Собор обрав російських шовіністів, що суперечило курсу Гетьмана на українізацію церковного життя в усіх його сферах [4, с. 374]. 11 липня Собор завершив літню сесію. Наступна сесія мала відбутися в кінці жовтня 1918 року [3, с. 326-330].

Отже, церковна політика міністра ісповідань В. Зеньківського уособлювала собою непослідовність та нерішучість на шляху розбудови Української Православної Церкви. Нечіткість контурів цієї політики дозволяло всім бажаючим наповнювати її своїми уявленнями та векторами розвитку подій. Така політика допомагала уникати протистояння в межах церкви, проте в підсумку давала ледь не діаметрально протилежний заявленим цілям результат.

Список використаних джерел та літератури

1. Відродження: щоденна безпартійна демократична газета. Київ. 1918. № 53. С. 5-6.
2. Зеньковский В. В. Пять месяцев у власти: Воспоминания / Под редакцией М. А. Колерова. Москва: Издательский дом REGNUM, 2011. 648 с.
3. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр.: в 2 т. Ужгород: Свобода, 1930-1932. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. 1930. 423, LXXXVI с.
4. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. Київ: Український письменник, 1993. 412 с.
5. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). Київ: Либідь, 1997. 320 с.

УДК 94:631.1]:929(477)«1920»

Владислав БУШУРА
(м. Київ)

Аграрна політика Петра Врангеля в Україні

У статті висвітлюється проведення земельної реформи В. Врангелем на території, підконтрольній білій армії, значну частину якої складала територія сучасної України. Основними завданнями дослідження є аналіз законотворчої діяльності представників його уряду, розуміння необхідності, суті та змісту аграрної реформи, появу різних альтернативних проектів земельної реформи та складність їх впровадження. Актуальність цього наукового дослідження обумовлена необхідністю глибокого вивчення розробки земельного законодавства та виявленням особливостей аграрної реформи уряду Врангеля як необхідної складової для подальшої підтримки білого руху різними верствами населення регіону, а особливо селянства.

Ключові слова: білий рух, земельна реформа, білі формування, Добровольча армія, Збройні сили Півдня Росії, Врангель, аграрна реформа.

Науковий керівник: *Двірна К. П.*, доцентка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Аграрне питання стало об'єктом уваги всіх новостворених урядів періоду Національної революції 1917-1921 рр., а також тих політичних сил, що прагнули реанімувати Російську імперію, стару суспільно-політичну модель суспільства, в тому числі й систему влади, власності та землекористування. Прикладом цього є діяльність представників білого руху в південних районах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. З часу відходу А. Денікіна з поста головнокомандувача білої армії на півдні Росії земельні питання залишалися невирішеними та ще більше загострили зростаючу напругу серед сільського населення. Стало зрозумілим, що вирішення аграрних проблем мало важливе значення для розвитку білого руху в цілому. Саме тому його новий очільник, Петро Миколайович Врангель, першочергово приступив до розробки земельного законодавства, а в подальшому саме вирішенню аграрного питання влада надавала виняткове значення [8, с. 101]. Звісно, більшість територій, підпорядкованих Врангелю, були сільськогосподарськими, тобто житницею колишньої Російської імперії. Окрім того, лишались внутрішні протиріччя між різними верствами населення того часу. Слід погодитися з українським істориком А. Лисенком, що «проблема П. Врангеля та його попередника А. Денікіна полягала в нездатності протягом усієї громадянської війни примирити позиції представників колишніх поміщиків і виробити хоч якісь компромісні позиції» [6, с. 44-49]. Крім того, яскравим прикладом нестабільності у південних областях України, як і в попередні роки, стали сильні прояви селянського руху та народної непокори, що показало наскільки цей аспект був важливим як для селян, так і для білих, щоб укріпити свої позиції [9, с. 52-53].

Вже у лютому 1920 р. уряд Врангеля розробив проект земельного закону, згідно з яким планувалося ліквідувати великі господарства і створити на їх основі дрібні та середні. Передача землі мала бути добровільною, але розглядалась і можливість примусової передачі. Планувалося, що право власності на землю буде збережено. У кожному регіоні необхідно було визначити кількість землі, що залишилася від попереднього власника, та встановити вартість переданої ділянки [6, с. 1].

На практиці реалізувати заявлений проект було неможливо. Саме тому 21 квітня 1920 р. начальник штабу Збройних Сил Півдня Росії Махров представив своє бачення вирішення земельної проблеми. На його думку, щоб отримати підтримку простих землевласників і дрібних селян потрібно затвердити граничний розмір землі для кожного землевласника, а інші ділянки передати до державного земельного фонду. Начальник підкреслював, що зараз у багатьох немає грошей, щоб заплатити за землю, та і оцінити землю неможливо. Як перший крок земельної реформи він запропонував спростити операції із землею,

виділити всю наявну землю, поділити її серед селян і змусити їх займатися землеробством [7, с. 198].

Планування й розробку земельного законодавства очолив міністр землеволодіння і землеробства Г. Глінка, який на прохання П. Врангеля доручив голові Таврійської губернської влади Криму В. Оболенському створити Сімферопольський міський комітет з розробки земельної реформи. Для створення комітету Оболенському не вистачало фахівців професіоналів з земельних питань [10, с. 36].

Крім того, як пізніше зазначав П. Врангель, питання введення в дію земельних законів викликало дискусію серед представників демократичних і консервативних сил. Демократичні сили вимагали визнання самовільно зайнятої землі селянами їх власністю. В свою чергу, консерватори, більшість з яких були великими землевласниками, намагалися захистити свої земельні наділи від відчуження та передачі селянам [3, с. 441].

Травень 1920 року став початком роботи земельного комітету в Ялті. До його складу увійшли: голова «Союзу південноросійських землевласників» генерал Левашов, колишній службовець Міністерства землеробства і державного майна Російської імперії П. Зубовський, колишній землевпорядний комісар Таврійської губернії Шлейфер, економіст К. Зайцев, граф П. Апраксін, колишній міністр Кримського обласного уряду М. Сулькевич та В. Налбалданов. Проти земельної реформи відкрито виступили поміщики Левашов і П. Апраксін. Члени земельної ради не досягли консенсусу щодо ключових умов проведення реформи. Більшість учасників комітету не хотіли примусової передачі землі з великих господарств, були готові лише частково допомогти при її купівлі населенню [10, с. 2; 11, с. 368].

Слід зауважити, що П. Врангель не був задоволений роботою Ялтинського комітету. У зв'язку з цим була скликана Сімферопольська комісія, яка активізувала роботу під контролем самого Врангеля. Обговорювалися також плани примусової експропріації землі, якщо великі землевласники не продадуть більшу її частину протягом двох-трьох років. До реалізації проекту великих землевласників не допускали... [5, с. 368].

Побачивши серйозну протидію реформі з боку великих землевласників, П. Врангель створив Севастопольську раду на чолі з П. Шатіловим, а через деякий час її роботу продовжив О. Кривошеїн. У роботі комісії брали участь і представники від селянства. П. Врангель сам готував документацію й досконально над нею працював. Під час роботи цього комітету була створена нова структура – «Селянський союз», але досягнути бажаних результатів так і не вдалося. Після чергової поразки П. Врангель виключив із комітету представників поміщиків, які активно зривали реформи [5, с. 368].

Слід сказати, що в цілому земельне законодавство П. Врангеля містить низку документів, які визначали правову систему використання земельних ресурсів, основні права та обов'язки всіх суб'єктів земельних відносин, а також порядок передачі земель. Земельне законодавство включало наступні законодавчі акти: «Урядове повідомлення із земельного питання», «Наказ про землю» від 7 червня

1920 р.», «Правила про передачу розпоряджень Уряду казенних позик, Державного Земельного банку та приватновласницьких земель сільськогосподарського користування у власність обробляючих землю господарів», «Тимчасове положення про земельні установи», «Указ Урядового Сенату» від 10 липня 1920 р., «Наказ про скопщину» №3367 від 09 липня 1920 р., телеграфне розпорядження «Про збір і зберігання однієї п'ятої частини врожаю, що вноситься скопниками в казну», «Наказ про Тимчасове положення про волосні земства» № 94, «Тимчасове положення про волосні земства» тощо [3, с. 672].

Основне, що було закріплено в законі, це те, що земля належить «власнику, який на ній працює». Цей документ покликаний також захистити землевласників від посягань з боку інших осіб. Частина їхньої землі зберігається за попереднім власником, але розмір цієї частини визначається в кожному конкретному випадку місцевими земельними органами [3, с. 672; 4, с. 75-76].

Згідно з документом, передачі також не підлягають: усі надільні землі, викуплені за допомогою Селянського банку до встановленого розміру, ділянки, відведені під відруб, парафіяльні дотації, присадибні та сильно окультурені ділянки (городини, виноградники та інше), землі сільськогосподарських і навчальних закладів, ділянки під заводи та майстерні [3, с. 673].

Контроль за землекористуванням делеговано земельним органам, який полягає у нагляді за системами обробітки землі. Усі державні господарства, що залишилися після відступу більшовиків, перебувають під державним чи муніципальним контролем. Відповідно до наказу № 2899 управління землеробства і землеустрою від 6 липня 1920 р. була розпочата конфіскація радгоспної землі та передача її земельним комітетам, господарська діяльність в яких контролювалась Таврійським управлінням землеробства та землеустрою [6, с. 15].

При виділенні земельних паїв земельні органи зобов'язані були наділяти землю переважно першим у списку – фронтовикам. Так, кавалери ордену Святого Миколи Чудотворця були нагороджені землею на пільгових умовах [3, с. 675].

Введення в дію нормативних актів щодо автономних областей та виконання закону про землю покладалося на обрані земельні ради автономних областей. Врангель запевняє, що «Волосне земське положення» вже готове, але перед його введенням необхідно узгодити положення для повітових і губернських земств [3, с. 676].

Інший акт «Принципи передачі за розпорядженням Уряду Державного земельного банку приватних земель сільськогосподарського призначення власникам, які обробляють землю» від 7 червня 1920 р. був спрямований насамперед на захист приватної власності. Ця законодавча ініціатива уряду обіцяла захищати селянські паї незалежно від статусу особи таким чином: «Уся власність сільськогосподарської землі, незалежно від того, на яких правах вона заснована і в чийх руках вона знаходиться, підлягає охороні державної влади від усіх форм захоплення та насильств» [3, с. 678].

Закон також захищав право фронтовиків і офіцерів на пай і встановлював першочергове виділення землі для їхніх сімей.

Представники уряду Врангеля намагалися зробити систему вирішення земельних конфліктів досить гнучкою. Особі, яка уклала з власником письмовий або усний договір оренди земельної частки, виплачується плата в натуральній або валютній формі згідно з умовами договору, а спори, що виникають, необхідно було вирішувати в судовому порядку. В усіх інших випадках поміщик мав право на безперешкодний збір урожаю і був зобов'язаний здавати до державної скарбниці п'яту частину врожаю хліба і трав натурою чи грошима, відповідно до ринкової вартості хліба. Подібні збори стягувалися і з землевласників-орендарів [6, с. 10].

Уряд зобов'язав місцеву владу контролювати господарську діяльність на землі, а волосне земельне правління навіть має повноваження відбирати земельні ділянки та здавати їх в оренду іншим власникам у разі невиконання власниками своїх обов'язків [3, с. 683].

Закон про тимчасове положення про земельні установи встановлює порядок створення земельних рад і єпархіальних земських органів. Закон, що складається з 18 статей, регулює механізм виборів до земельної ради, визначає категорії осіб, які можуть балотуватися, структуру земельної ради та її повноваження. Вибори мають бути проведені на рівні волості під керівництвом старшини. До складу ради можуть входити сільські голови, представники сільських товариств та інших організацій парафії, релігійних груп, навчальних закладів тощо [3, с. 684]. Однак, до участі у виборах не допускаються дезертири, особи, які перебувають під слідством, а також особи, позбавлені службових посад через крадіжки, шахрайство тощо. Уряд активно сприяє органам місцевого самоврядування у проведенні земельної реформи та виділяє спеціальні кадри для проведення поділу на паї [3, с. 685].

Розпорядження правлячого уряду від 20 червня 1920 р. мало на меті навести порядок у земельній сфері та припинити свавільний розподіл землі між селянами та великими землевласниками [3, с. 688].

Згідно з наказом від 23 червня 1920 р. головам цивільної адміністрації, завідуючим сільськогосподарським і землевпорядним відділом, губернатору Таврійського і губернським земельним посередникам телеграмою було надіслано розпорядження щодо правил здачі хліба. Зберігання хліба було вирішено покласти на волосний комітет, відповідальність волосного старшини і сільського посередника. [3, с. 691]

«Тимчасове положення про волосні земські установи» встановлює порядок функціонування земських органів на підконтрольній білогвардійським військам українській території. Цим документом констатовано, що до повноважень земської управи входить вирішення місцевих господарських справ і справ, що належать до відання старост самоврядування. Волосне земство складається з волосних земських зборів і волосної земської управи. До функцій і повноважень земської управи належало наступне: ведення фінансових і внутрішніх справ земських органів, виконання обов'язків забезпечення продовольством та фуражем

війська і народу на вимогу військової та цивільної влади, розподіл натуральних зобов'язань між громадами та виконання зобов'язань здійснення заходів, розподіл між платниками збору та заходи щодо його стягнення згідно з «Законом про землю від 7 червня 1920 р.» [7, с. 465].

Вирішення питань землекористування згідно з правилами, встановленими урядом, передбачало: забезпечувати потреби народної освіти, вдосконалювати школи, дбати про економічний добробут населення та харчування; вирішувати питання створення та забезпечення медичних закладів, дотримуватись загально-парафіяльних санітарних норм, вживати заходи щодо профілактики захворювань і лікування тварин, забезпечувати функціонування транспорту, організовувати заходи пожежної безпеки та ліквідації пожеж, запобігання надзвичайним ситуаціям, фінансування внутрішніх військ, проведення виборів до органів державної влади та фінансування посадових осіб, ведення державних справ від імені уряду тощо [3, с. 693].

Також волосному земельному комітету надавалося право стягувати у волості податок або натуральний податок. Уряд надав земельним зборам право укладати договори, брати участь у судочинстві, купувати нерухомість тощо [10, с. 694].

Зауважимо, що були й інші погляди на перспективу вирішення аграрного питання. Досить цікаві думки з цього питання висловлював єпископ Веніамін (І. Федченков). Він пропонував альтернативний варіант Закону про землю, згідно з яким передбачалася безоплатна передача землі у користування. В свою чергу, Глінка та деякі інші урядовці виступили проти такої пропозиції. Єпископ Веніамін так згадує про ці події: «Почалися довгі й нудні дискусії з цього приводу. Генерали Врангель і Марков наполягали на радикальному вирішенні питання, і до них приєднався адвокат, але добрий і благочестивий старець Глінка невпинно виступав проти цього пункту. Спонукуваннями були: по-перше, «власність – це святе», а добровольча армія, відстоюючи моральні позиції, не може стати на шлях насильницького завоювання та «чорної дивізії»; по-друге, насильницьке розкуркулення – більшовицький метод, а білі – їхні противники, по-третє, начебто самі люди вважали такий спосіб гріховним, державу безправною і просто слабкою [2, с. 694]. Інша справа – отримання цих земель у власність за фіксованою ціною та зручними умовами оплати. Говорили навіть, що чоловікові потрібен документ на право власності з печаткою.

Водночас сам головнокомандувач П. Врангель дещо переоцінив позитивне сприйняття селянами нового земельного законодавства. Водночас, він посилався на спроби саботажу та розкуте його трактування чиновниками: «Земельний закон був зустрінутий з великою симпатією, розпорядження щодо землі зачитувалися на сходах сільських нарад, і в селян викликало бурхливе схвалення. Разом з тим відбувалися й деякі неприємні явища: окремі представники місцевої влади, іноді навіть найповажніші особи, не симпатизували новому закону, намагалися всіляко його обійти та трактували доволіно» [8, с. 504].

На думку виконувача обов'язків голови уряду Півдня Росії та керівника аграрної реформи Кривошеїна, в 1920 році закон не зміг повністю вирішити земельну проблему. В урядовому посланні від 7 червня 1920 р. Кривошеїн

зазначав: «Цей наказ був складений у бідній казармі, виданий у безпрецедентних економічних умовах і, звичайно, не привів до загального задоволення. Земельне питання давно мучило всіх селян й інших людей, так що будь-яке рішення, яке буде прийняте, може принципово примирити часто суперечливі інтереси та повністю вгамувати палкі емоції» [6, с. 320].

Генерал П. Врангель вказував на швидкість, з якою уряд проводив реформи. Для прикладу наводив такий факт: Закон про землю виконується в 90 із 107 комун, контрольованих російськими військовими. Особливу увагу уряд приділяв прифронтовим районам: Мелітопольському, Дніпровському та частині Перекопського, а згодом провів реформи у південних районах. У Ялтинському повіті земельні установи взагалі не створювалися через відсутність значних державних і приватних сільськогосподарських наділів [3, с. 464, 465].

Як тільки російська біла армія окупувала Бердянщину, там було введено посаду повітового посередника. До кінця липня 1920 р. незважаючи на військові дії відбулися вибори до земельних рад. Крім селян, до них входила інтелігенція та представники великих землевласників. Одразу після виборів Земельна комісія почала облік земель у селищах, встановлення максимально дозваної земельної частки для селян, передачу решти землі колишнім власникам та збір інформації про виробництво продуктів харчування за останні десять років [3, с. 465]. Земельна управа в оперативному порядку створила пункти прийому зерна від селян в рахунок плати за землю. З середини липня 1920 року ці об'єкти перейшли під юрисдикцію білих урядів з питань торгівлі та промисловості [3, с. 466].

Якщо звернутися до цифр, то слід сказати, що 75% коштів на додаткову продовольчу роздачу в цей час виплачується валютою, тобто паперовими грошима, а 25% є товарами в крамницях «Торгу і Промислу». Кожне підприємство, яке відправляло до одного з портів не менше 20 тис. пудів зерна, одержувало від уряду 80-відсоткову передоплату. Контрагент зобов'язаний на 100% поставити все зерно, яке експортується за кордон і продається там. 80 % отриманих коштів повертатиметься до казначейства, а 20 % у валюті – контрагенту [4, с. 467].

Як **висновок**, слід сказати, що нестабільність уряду під час війни значно послабила довіру селян – хліборобів до білої армії і стала однією з перешкод для широкого впровадження нового земельного закону на підконтрольній білим території, однак вирішення саме земельних питань було важливою частиною політики уряду П. Врангеля. Запровадження земельного закону вважалося необхідним для розширення соціальної бази білої армії за рахунок селян, а також спокою в регіоні. Законотворча робота у цьому напрямку була досить активною, до якої долучався сам П. Врангель. Основна суть реформи полягала в тому, що селяни, які працюють на землі, мають можливість викупити землю у первісного власника. Закон викликав суперечки в таборі білогвардійців через те, що багато з них самі були великими землевласниками. У новостворених комісіях на місцях переважали також поміщики. Були випадки саботажу законів. Імплементация земельних законів була повільною та «на свій розсуд», хоча в деяких місцях уряд досяг успіхів. Значна кількість людей зайняла позицію очікування та приймала

нейтральні рішення щодо вирішення питань аграрної політики. Закон також не міг повністю ліквідувати протиріччя, які виникали на селі. Важливою причиною несприйняття законодавчих документів про землю була постійна зміна влади в Криму, яка значно послабила авторитет уряду Врангеля. Саме тому земельний закон так і не був успішно реалізований.

Список використаних джерел та літератури

1. Бикова Т. Б. Білогвардійський уряд в Криму. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2006. №15. С. 3-18.
2. Вениамин (Федченков), митр. На рубеже двух эпох. URL: <https://lib.pravmir.ru/library/readbook/2427> (дата обращения: 03.02.2020).
3. Врангель П. Н. Воспоминания. Москва: Центрполиграф, 2006. 782 с.
4. Денікінська окупація України. Корновенко С. В., Морозов А. Г., Реєнт О. І. Українська революція. Навчальний посібник. Вінниця: Вид-во «Фоліант», 2004. С. 280-290.
5. Козерод О. Білий рух в Україні (червень 1919 – листопад 1920 рр.): (Історіографія проблеми): Автореф. дис. канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 1996. 23 с.
6. Корновенко С. В. Білий рух Півдня Росії: аграрна політика урядів Денікіна та Врангеля (1919-1920 рр.). Черкаси: Видавець Чебаненко Ю.А., 2009. 440 с.
7. Лисенко А. А. Окремі аспекти аграрної політики П. Врангеля. Переяславський літопис. 2014. Вип. 6. С. 44-49.
8. Турченко Г. Ф. Національна політика генерала Врангеля південноукраїнському регіоні. Культурологічний вісник. 2005. Вип. 14. С. 49-64.
9. Цветков В. Белое дело в России. 1919-1922 гг. (формирование и эволюция политических структур Белого движения в России). Ч. 1. Москва, 2013. С. 448-450.
10. Рябуха Ю. В. Збройні Сили Півдня Росії на території України у 1919 році: Автореф. дис. канд. іст. наук. Харків, 2008. 20 с.

УДК 94:271.222]:929(477)

Ольга БАРАБАШ
(м. Київ)

Іван Огієнко та відновлення Української автокефальної православної церкви

Висвітлюється внесок Івана Огієнка у процес відновлення Української автокефальної православної церкви під час національно-демократичної революції 1917-1921 рр. та після неї. Під час дослідження було проаналізовано праці таких авторів: О. Дудко, В. Ляхоцького, М. Тимошика, В. Лозового та ін.

Ключові слова: Іван Огієнко, Українська автокефальна православна церква, початок ХХ ст.

Науковий керівник: *Перепелюк О. М.*, старший викладач кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософії (у галузі історії).

Постановка проблеми. На початку ХХ століття Українська православна церква знаходилась у важкому становищі. Як суспільно-організаційна структура вона перебувала у стані глибокої кризи. У ці складні для Української церкви часи Іван Огієнко проявив себе як непересічний діяч на державотворчому полі не тільки в галузі просвітницької, а й релігійної діяльності. Він був одним із перших, хто порушив питання автокефалії Української православної церкви.

Історіографія питання. Роль Івана Огієнка у здобутті Українською церквою автокефалії була значною. І саме тому багато науковців присвятили свої праці дослідженню його релігійної діяльності. На цю тему писали дослідники О. Дудко [3] та В. Ляхоцький [5]. Найбільш повно постать І. Огієнка висвітлена у роботах М. Тимошика «Голгофа Івана Огієнка» – перше в Україні монографічне дослідження про життя і творчість цього видатного, реабілітованого історією українського вченого-державотворця і церковно-релігійного діяча [8].

У цьому дослідженні я беру за мету проаналізувати внесок Івана Огієнка у процеси відновлення Української автокефальної православної церкви та дати оцінку його релігійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. У період національно-демократичної революції 1917-1921 рр. Українська православна церква була у складному становищі. На Центральну Раду покладалася відповідальна місія з регулювання питань політичного, соціально-економічного життя республіки, а також вирішення статусу православної церкви. Центральна Рада у свою чергу не втручалася у церковно-релігійні справи громадськості.

Церковні служителі православного духовенства ставились до національно-визвольного руху позитивно і підтримували ідею відродження національних звичаїв та церкви. Вони відстоювали думку про необхідність створення Всеукраїнського Собору. Центральна Рада негативно ставилась до таких ідей [1, с. 20].

Борці за відродження Української автокефальної православної церкви навіть у цих складних умовах не припиняли боротися. 29 листопада 1917 р. від імені уряду на засіданні Малої Ради прозвучала доповідь про доцільність створення державного органу, який займався би питанням взаємовідносин церкви і держави. На початку грудня 1917 р. Організаційний Комітет по скликанню Всеросійського Церковного Собору перейменував себе на Тимчасову Всеукраїнську православну Церковну Раду, яка стала своєрідним «тимчасовим урядом Української православної церкви» [2, с. 140].

Серед борців за відновлення Української автокефальної православної церкви був Іван Огієнко. На одному з засідань Тимчасової Всеукраїнської православної Ради у грудні 1917 р. він очолив новостворений державний орган, щось на зразок Генерального Секретаріату церковних справ.

13 січня 1918 р. у Києві відбувся Собор, на якому Іван Огієнко виступив з доповіддю «Відродження Української церкви». У своєму викладі доповідач свідомо наголошував на відродженні, а не на створенні Української церкви [3, с. 241].

Після приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського було створено Міністерство ісповідань, яке очолив Іван Огієнко та продовжив свою роботу на цій посаді й після приходу Директорії до 1922 року. За цей час було створено колегіальний дорадчий орган – спеціальну Раду міністерства, яке опікувалося справами в галузі церковно-релігійної діяльності [4, с. 88].

17 вересня 1919 року І. Огієнко виступив із програмним листом-зверненням «До українського народу від міністра ісповідань» у якому закликав до повного братства, до щирого єднання і до одностайної допомоги в збудуванні нашої Народної Української Республіки і її автокефальної церкви [6, с. 76].

7 жовтня 1919 року за ініціативи і поданням Івана Огієнка Директорія своїм декретом сповістила про заснування Українського Священного Синоду як найвищого органу управління Українською православною церквою [4, с. 110].

Необхідно зазначити, що, зважаючи на неоднорідність вірувань громадян, І. Огієнко постійно тримав у полі зору питання особистих контактів між різними конфесіями, особливого значення надавав налагодженню поміж віруючими толерантних стосунків. Враховуючи специфіку західних регіонів, певні непорозуміння в ставленні різних гілок християнства до ідеї національної церкви, зумовлені історичним розвитком соціальних та духовних відносин в Україні, прагнучи досягти їх єдності, Іван Огієнко ще 20 вересня 1919 року запровадив нову структуру – відділ у справах уніатської церкви [5, с. 27].

І. Огієнко розробляв акти у справі визнання автокефалії Української церкви, зовнішніх зносин міністерства, зокрема з Вселенським патріархом у Константинополі, з польською владою в справі призначення нею вікарного єпископа Володимира головою православної церкви в Польщі.

Також важливим внеском Івана Огієнка у боротьбі за відновлення Української православної автокефальної церкви була його видавнича діяльність. Він робив доповіді про благословення українського Молитовника, про молитву за Отчизну, яка відображала патріотизм українського народу. Він організував видавництво «Українська автокефальна церква», що згуртовувало навколо себе прихильників автокефалії. Його заходами при Міністерстві ісповідань було утворено Комісію з перекладу Святого Письма українською мовою. Очоливши її, він сам переклав священні книги православ'я, віддавши цьому 21 рік життя, зокрема Новий Заповіт, богослужбові тексти, написав поетичні твори на релігійні сюжети [7, с. 7].

Таким чином, українська революція в особі Івана Огієнка знайшла послідовного борця за відродження Української автокефальної православної церкви. Але, на жаль, на той момент, ідею автокефалії Української православної церкви втілити в життя не вдалося, оскільки українська революція потерпіла поразку внаслідок чого до влади прийшли більшовики, які не визнавали церкви.

Переїхавши до Тарнова Іван Огієнко продовжив свою боротьбу за відновлення Української православної церкви. Там йому вдалося зрушити з місця справу його життя. Не обмежуючись відправкою листів до Царгорода, на подання Міністерства ісповідань уряд УНР прийняв рішення про формування туди окремої делегації від уряду і церкви, на що виділялося 300 тисяч польських злотих. Однак у зв'язку з передчасною смертю заступника патріарха митрополита Діонісія в Лондоні справа з прийняттям позитивного рішення – обрання українського патріархату – зволікалася. Проте у 1924 р. Вселенським Патріархом і

Церквами-Сестрами було визнано Українську автокефальну православну церкву [8, с. 28].

Висновки. Участь Івана Огієнка у процесах відродження Української автокефальної православної церкви була важливою і в певній мірі вирішальною. Слід зазначити, що Іван Огієнко глибоко усвідомлював високу роль релігії та церкви у розбудові української самостійної соборної держави. Його відданість українській ідеї, внесок у розвиток української культури та боротьба за відновлення Української автокефальної православної церкви мала великий вплив на релігійне життя українців у майбутньому.

Список використаних джерел та літератури

1. Білокінь С. І. Церковна інтелігенція Наддніпрянщини в 1917-1920рр. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ: Наукова думка, 1992. С. 20.
2. Дорошенко Д. І. Історія України. 1917-1923: в 2 т. Т.1. Київ: Березіль, 1992. 238 с.
3. Дудко О. О. Олександр Гнатович Лотоцький: на шляху до автокефалії Української церкви. Наук. записки: Збірник праць молодих вчених: в 4 т. Т. 4. Київ, 1999. 289 с.
4. Лозовий В. С. Діяльність І. Огієнка в кам'янецький період Директорії УНР. Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теорет. конференції. 18-19 лютого 1997 р. Кам'янець-Подільський Київ, 1997. С. 88-110.
5. Ляхоцький В. П. На чолі Міністерства ісповідань УНР. Київ, 1998. 357с.
6. Огієнко І. І. До українського народу від міністра ісповідань. Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теорет. конференції. 18-19 лютого 1997 р. Кам'янець-Подільський-Київ, 1997. С. 76.
7. Соловей В. Д. Служити народові – то служити богові. Старожитності. Київ, 1992. № 4. С. 7.
8. Тимошик М. С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми у державотворчій, науковій та видавничій діяльності. Пам'ять століть.1997. № 3 С. 28.

УДК 94:327(410:477)«1918/1921:2014/2022»

Анастасія ГОЛОВКО
(м. Київ)

Політика Великої Британії щодо України в період Української революції 1918-1921 рр. та російсько-української війни 2014-2022 рр.

Проведено історичні паралелі між підтримкою Великою Британією українського народу у боротьбі з більшовицькою Росією у 1918-1921 рр. та в російсько-українській війні 2014-2022 рр. Визначено зв'язок між політикою британського уряду щодо України та розвитком дипломатичної стратегії нашої держави.

Ключові слова: Велика Британія, двостороннє партнерство, дипломатія, зовнішня політика, російсько-українська війна, Українська революція.

Науковий керівник: *Боднарчук Г. І.*, вчитель-методист, консультант Центру професійного розвитку педагогічних працівників міста Києва.

Постановка проблеми. Основою успішного розвитку будь-якої держави є формування стратегії дипломатичних відносин з провідними країнами світу. Однією з таких держав є Велика Британія, яка відігравала велику роль на міжнародній арені. В умовах російської агресії 2014-2022 рр. Велика Британія підтримала Україну, гостро відреагувавши на порушення міжнародного права. Подібний прецедент в історії був у 1918-1921 рр.: новоутворена УНР потребувала міжнародної підтримки в умовах більшовицької агресії, втім, Велика Британія не визнала права українців на державність. У дослідженні проведено паралелі між визначеними періодами в контексті українсько-британських відносин, визначено зв'язки між готовністю українців до державотворення та ставленням до України з боку Великої Британії.

Історіографія та джерельна база. Аналіз історіографії дозволяє відстежити розвиток відносин між Великою Британією й Україною у кожен з визначених періодів, але історичних паралелей між ними у дипломатичному контексті досі проведено не було. До дослідження українсько-британської взаємодії у різних сферах в період Української революції ґрунтовно підійшов П. Гай-Нижник, розглянувши різні аспекти та фактори відносин між двома країнами.

Дослідження ґрунтується на такій джерельній базі, як архівні документи УНР у сфері дипломатії та розміщені у вільному доступі архіви МЗС України. Крім того, при формуванні погляду на розвиток двосторонніх відносин між Україною та Великою Британією використані такі праці, як «Політика» О. Шульгина, «Історія дипломатії від 1919 року до наших днів» Ж.-Б. Дюррозеля, «Щоденник» Є. Чикаленка, «Місця пам'яті української дипломатії» І. Матяш, а також згадані раніше статті П. Гай-Нижника, «Український Майдан. Російська війна» М. Вінницького, «Нотатки з кухні «переписування історії» В. В'ятровича, «Світова гібридна війна: український фронт» В. Горбуліна, які дають змогу глибоко дослідити вектор зовнішньої політики Україна – Велика Британія та визначити перспективи його розвитку на основі аналізу попереднього досвіду співпраці.

Оскільки ґрунтовної паралелі між реакцією світу на російську агресію у 1918 р. та 2014 р. раніше не проводили, **метою** цього дослідження є порівняння період Української революції та сучасної російсько-української війни у контексті дипломатичних відносин Україна – Велика Британія та підтримки українського народу у боротьбі проти агресії росії з боку британського уряду.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку 1918 р. Велика Британія продовжувала Першу світову війну у складі Антанти. IV Універсал УНР означав розпад Росії, а отже, потребу нових союзників на Східному фронті. Одним з них була УНР, яка мала обрати вектор зовнішньополітичних відносин. Цей вибір необхідно було зробити швидко: в умовах більшовицької агресії УНР потребувала підтримки союзників. Велика Британія бачила можливого постачальника харчів і сировини, а також прагнула не допустити зв'язок між УНР та Четверним союзом, проте в умовах війни англійський уряд був вимушений ухвалювати рішення спільно з Антантою, у тому числі з налаштованою проти УНР Францією. Економісти Великої Британії вважали надання фінансової

допомоги УНР ненадійним внеском, оскільки не було жодної гарантії з боку українського уряду, що таке вкладення посилить позиції Антанти [4, с. 40]. Уряд УНР до останнього не хотів укласти союз з Центральним блоком, ведучи перемовини з державами Антанти. Як свідчить О. Шульгин, перший міністр закордонних справ УНР, «союзники слухали, згоджувалися, але на радикальну зміну своєї політики на сході Європи зважитися не мали сили» [13, с. 65]. Зволікання французів і англійців призвело до підписання Брест-Литовського договору між УНР і країнами Четверного союзу, який унеможливив союз із Великою Британією. За гетьманату Скоропадського було здійснено кілька спроб домогтися визнання Української Держави з боку Великої Британії, але вони були приречені на провал аж до поразки Четверного союзу і перевороту Директорії.

Після підписання Комп'єнського миру розпочався процес перемовин: країни Антанти прагнули захистити власні інтереси і вирішити проблеми, загострення яких могло призвести до нової війни. Однією з них був устрій Росії. Велика Британія не була зацікавлена у посиленні імперії, а також виступала проти більшовиків, які вбачали у англійському устрої загрозу соціалістичному світу. Їхня пропаганда загрожувала втратою колоній [1, с. 114-115], тому Велика Британія частково схилилася до підтримки українців, при цьому британський прем'єр Ллойд-Джордж вірив у перемогу білогвардійського руху [7, с. 34]. Реальної ж допомоги українці не отримали. Основною причиною цього була Франція, що взяла на себе вирішення питань, пов'язаних зі Сходом Європи, на правах переможця, і була налаштована проти УНР: «в той час вся англійська політика велася в Парижі» [1, с. 271].

Українське питання було для Великої Британії питанням послаблення французько-польського впливу та більшовицького режиму. Крім того, британські економісти недовірко ставилися до уряду УНР, оскільки українці не могли встановити контроль над грошовими операціями, хаотично витрачаючи валютні резерви, відкладені гетьманом Скоропадським [6, с. 213]. Нездатність українців налагодити механізм функціонування державної економіки справила негативне враження на британських урядовців і поглибила їхні сумніви у надійності інвестування в Україну.

У травні 1919 р. дипломатична місія УНР розпочала діяльність у Лондоні [1, с. 431]. Тоді кожна подія могла стати визначальною в українсько-британських відносинах - Велика Британія ще не сформувала для себе відповіді на питання «чи мають українці право на державу?» Шлях до співпраці з Великою Британією лежав через економічне партнерство: британці прагнули розширити ринок збуту товарів. Для того, щоб переконати Велику Британію підтримати УНР, необхідні були гарантії здатності українців захистити власні території. У 1920 р. позиція Великої Британії сформувалася. Британці погоджувалися надати військову допомогу народам, що опинилися під радянською загрозою, після того, як вони доведуть свою здатність утримати кордони, в яких можна визначити їхню державу [1, с. 446]. Найкращим аргументом для Великої Британії був контроль над Києвом та Одесою як центрами української торгівлі. Ослаблена армія УНР не могла забезпечити цей контроль без допомоги союзників. Велика Британія не бажала ризикувати ресурсами. Варшавський договір 1920 р. не сприяв покращенню відносин з Великою Британією, оскільки посилення Польщі означало посилення Франції. Після того, як українсько-польська армія почала

зазнавати поразки за поразкою, ситуація у британсько-українських відносинах наблизилась до критичної, а Ризький договір 1921 р. заперечив можливість надання допомоги з боку Великої Британії.

2014-й р. знову поставив світ перед вибором: підтримати Україну та її народ у боротьбі за державність та безпеку цивілізації або грати за правилами кремля. Велика Британія зробила висновки з історії – британський уряд став одним з ініціаторів санкцій проти росії в межах ЄС. На відміну від подій 1918-1921 рр., в травні 2014 р. британський уряд визнав легітимність українського уряду та Президента [9]. Було заявлено про допомогу у реалізації реформ та підтримку на шляху євроінтеграції: Державний Секретар Вільям Хейг посилався на Будапештський меморандум, будучи підписантом якого, держава стала гарантом української безпеки [2]. У червні 2014 р. Велика Британія оголосила про конфіскацію активів колишнього українського керівництва, а також підписала зобов'язання про надання фінансово-технічної допомоги (16,6 млн доларів) [4]. Обсяги цієї допомоги щорічно зростали, розширювалася співпраця між державами у різних сферах.

Велика Британія зробила великий внесок у розбудову дипломатичної служби України. Вже в листопаді 2014 року МЗС України спільно з Foreign Office розпочала обмін досвідом між прес-секретарями британських посольств та представниками відповідних посольств в Україні, а також тренінг українських дипломатів у Лондоні та навчання Міністра закордонних справ України, його заступників у дипломата-викладача Роберта Тейлора. Депутати ВР України відвідали Британію для встановлення контактів у лютому 2016 р., а в червні відповідний візит здійснили представники МЗС України [8].

Надзвичайно потужною з боку Великої Британії є підтримка оборонного сектора України, яка впродовж 2014-2021 рр. надавала нелетальну військову допомогу, спрямовувала інструкторів для підготовки бійців ЗСУ та приймала на лікування поранених українських військовослужбовців. З 2016 року на території України розпочали роботу фахівці-розмінувальники з фонду HALO Trust [3].

Підтримка світу допомогла створити в Україні сприятливі умови для міжнародної співпраці. Для Великої Британії це в першу чергу була галузь бізнесу та торгівлі. Брекзит змусив британський уряд шукати партнерів. Україна розглядалася як один з них. У жовтні 2020 р. розроблено Угоду про політичне співробітництво, вільну торгівлю та економічне партнерство між Україною та Великою Британією. У ній були положення про ціни, тарифи і квоти, отримання кредитної угоди на 2,5 млрд фунтів, спрощення умов в'їзду українців до Великої Британії [12].

На фоні загрози повномасштабного вторгнення російської федерації Велика Британія збільшила обсяги військової допомоги. У грудні 2021 р. було ухвалено пакет від британського уряду: 1,7 млрд фунтів на підтримку ВМС України, проведення тренувальної операції Orbital, британсько-українських навчань [11].

17 лютого 2022 Міністри закордонних справ України та Республіки Польща, а також Державний секретар Великої Британії Елізабет Трасс зробили заяву про розробку меморандуму тристороннього співробітництва, засвідчивши цим появу нової коаліції [10]. Сьогодні підтримка Великої Британії не лише декларативна, як у 1918-1921 рр.: британці надають потужну фінансову допомогу, а також виступають постачальником сучасного військового обладнання. З самого початку

повномасштабного вторгнення Велика Британія заявила, що цілком і повністю стоїть на боці України. Вислови британських представників були чи не найбільш рішучими серед світових політиків. Велика Британія сьогодні залишається небайдужою до долі українського народу, підтримуючи його на шляху до перемоги над великим злом - терористичним російським режимом.

Висновки. Отже, основним фактором вибору союзників для Великої Британії був і залишається економічний. Це зумовлено традиціоналістською ментальністю народу цієї держави, яка впродовж століть була головним експортером товарів. У 1918-1921 рр. Велика Британія не вважала надійним вклад в український державницький проект: підтримка України у війні з Росією у 1918-1921 рр. була декларативною і дуже нетривкою. Сучасна ситуація кардинально відмінна: попри те, що економіка України у 2014 році була практично знищена, українська влада і суспільство продемонструвало готовність до тривалої роботи з розбудови держави, тому Велика Британія зробила інвестицію. Британці підтримують усі сфери державного життя України. Перспективи розвитку українсько-британського вектора зовнішньополітичних відносин сьогодні є надзвичайно великими, особливо після перемоги над спільним ворогом усієї цивілізації – Росією.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919-1921) / Упоряд.: Валентин Кавунник. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. 796 с.
2. Брифінг МЗС від 08.05.2014 року // МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/1224-brifing-v-mzs> (Дата звернення: 27.02.2023 р.)
3. Велика Британія має рішучий намір і надалі підтримувати Україну - Державний міністр з питань міжнародного розвитку Харрієтт Болдвін // МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/70369-the-united-kingdom-is-determined-to-continue-to-support-ukrainethe-state-minister-for-international-development-of-the-uk-harriett-baldwin> (Дата звернення: 27.02.2023 р.)
4. В.о. Міністра закордонних справ України Андрій Дешиця разом із заступниками провів брифінг, присвячений 100 дням роботи нового складу Уряду// МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/24128-vo-ministra-zakordonnih-sprav-ukrajini-andrij-deshhicy-a-razom-iz-zastupnikami-proviv-brifing-prisvyachenij-100-dnyam-roboti-novogo-skladu-uryadu> (Дата звернення: 26.02.2023 р.)
5. Гай-Нижник П. П. Взаємини України з Францією і Великою Британією за Центральної Ради (1917-1918): становлення і розлад. Гілея. 2017. Випуск 124 (№9). С. 32-43.
6. Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917-1922 рр.). Київ: Дуліби, 2016 - 532 с.
7. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. - Київ: Основи, 1993. 903 с.
8. МЗС України та Форін Офіс Великої Британії завершили спільний проект у сфері комунікацій. МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/35140-ukrainian-foreign-ministry-and-british-foreign-office-complete-a-joint-communication-project> (Дата звернення: 26.02.2023 р.)

9. Перший заступник Міністра закордонних справ України Наталія Галібаренко прийняла Посла Великої Британії в Україні Саймона Сміта// МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/23613-first-deputy-minister-for-foreign-affairs-of-ukraine-natalia-galibarenko-receives-ambassador-of-the-united-kingdom-of-great-britain-and-nothern-ireland-to-ukraine-simon-smith> (Дата звернення: 27.02.2023 р.)

10. Спільна заява Міністра закордонних справ України, Державної секретарки Великої Британії та Міністра закордонних справ Республіки Польща. МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-ministra-zakordonnih-sprav-ukrayini-derzhavnoyi-sekretarki-velikoyi-britaniyi-ta-ministra-zakordonnih-sprav-respubliki-polshcha> (Дата звернення: 28.02.2023 р.)

11. Спільне комюніке України та Великої Британії за результатами підготовчого засідання українсько-британського Стратегічного діалогу, 8 грудня 2021 року //МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilne-komyunike-ukrayini-ta-velikoyi-britaniyi-za-rezultatami-pidgotovchogo-zasidannya-ukrayinsko-britanskogo-strategichnogo-dialogu-8-grudnya-2021-roku> (Дата звернення: 28.02.2023 р.)

12. Українські дипломати розповіли експортерам про особливості торгівлі з Великою Британією після Brexit. МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/ukrayinski-diplomati-rozprovili-eksporteram-pro-osoblivosti-torgivli-z-velikoyu-britaniyeyu-pislya-brexit> (Дата звернення: 27.02. р.)

13. Шульгин О. Політика (державне будівництво України і міжнародні справи). Київ: Видавництво «Друкарь», 1918 106 с.

УДК 908(477.46-21)«1917/1918»

Вадим ГОНЧАРУК
(м. Київ)

Монастирищина в часи національно-визвольних змагань (лютий 1917 - квітень 1918 рр.)

У статті висвітлюються революційні події на території сучасної Монастирищенської громади, що на Черкащині, протягом лютого 1917- квітня 1918 рр. в контексті загально – політичних процесів цього часу. Розкриваються питання політичного протистояння та боротьби за владу в масштабах одного регіону – Монастирища. Акцентується увага на необхідності вирішення аграрного питання, що було бажаним для більшості населення цього краю.

Ключові слова: Монастирище, Липовецький повіт, село, Лютнева революція, Жовтнева революція, Центральна Рада, Тимчасовий уряд, автономія, селянство, робітники, поміщики, земля.

Науковий керівник: *Двірна К. П.*, доцентка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Події 8-9 березня (по старому стилю 23-24 лютого) 1917 р. сколихнули центр великої за розмірами, але уже хиткої Російської імперії – Петроград. Тисячі робітників вийшли на вулиці міста, щоб змінити не тільки

своє життя, а й всю країну. Тоді навіть гвардійці перестали підтримувати владу і честь імператора та перейшли на захист інтересів народу, а простий страйк робітників переріс у події політичної значимості, які вже зупинити було неможливо, - у Лютневу революцію. Як наслідок цих подій – 27 лютого (12 березня) Микола II зрікся престолу, а через два дні відбувається утворення двовладдя – з одного боку влада Тимчасового буржуазно-демократичного уряду, а з іншого – влада Рад робітничо-селянських депутатів. Однак у в цей час Києві формується уже третя сила – влада Центральної Ради. Звичайно, відлуння петроградських подій зачепили і периферію національних окраїн імперії, зокрема й Монастирищенського краю, але з певною затримкою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перше, що необхідно було зробити новому уряду, – це укріпити свою владу на місцях. Так, у Липовецькому повіті (він був поділений на 16 волостей), куди входила більшість північних територій сучасного Уманського району і сама Монастирищенська громада, (південні і сама Умань перебували у Уманському повіті), відбулися кадрові зміни – залишив свою посаду повітовий справник М. Рибчинський, становий пристав (поліційна посадова особа) у центрі повіту (Липовцях) та у великих містах – Монастирищі та Дашові, а у волостях втратили свої чини урядники та стражники. Скоро за дорученням Тимчасового уряду до центру повіту прибув повітовий комісар, який перебрав на себе повноваження керівника повітової земської управи. Діяльність Центральної Ради у цьому краю проявилася в утворенні повітових комітетів. Отже, першим кроком влади було зміщення місцевих керівників цього краю.

Ради ж робітничих і селянських депутатів були утворені тільки в Умані 28 березня. Це було перше місто в краї, де був утворений цей орган влади. В Липовецькому повіті ради появились тільки після жовтневих подій – у грудні 1917 р., але до її складу більшовики взагалі не входили (їх в принципі у повіті не було). Це вказує на те, що вплив більшовиків у цьому регіоні був незначним.

Щодо волостей і сіл, то у них кардинальних змін не відбулось. Цілковиту владу на місцях утримували старшини (очолювали волость) та старости села. Вони за підтримкою повітових управ у Монастирищі та навколишніх сілах організували селянські сходи в знак схвалення ідей Лютневої революції. Зрозуміло, що зміни у країні вітали всі верстви населення: поміщики, куркулі, селянство, робітники цукрових заводів (Цибулівського та Монастирищенського). У цей час замість урядників та жандармів було створено новий орган, який повинен був виконувати їх функцію – повітова міліція.

Коли в Києві Українська партія прогресистів (ТУП) з соціал-демократами (В. Винниченко, С. Петлюра), есерами (П. Христюк та М. Ковалевський) 17 березня утворили Центральну Раду та обрали її президентом М. Грушевського, в Умані уже діяла більшовицька організація, яка була під керівництвом РСДРП(б). Це явище також прослідковувалось і у інших містах України.

Слід зауважити, що весною 1917 р. у переважній більшості населених пунктів, які були віддалені від повітових центрів, простий люд практично не знав, що відбувається у центрі імперії та яка політична боротьба розпочалась [6, с. 32]. Цей факт підтверджують спогади Надії Суровцевої, яка являлась на той час інструктором Центральної Ради. Так, у її мемуарах зазначається, що під час відрядження до м. Умань (квітень-травень 1917 р.), їй прийшлося відвідати деякі

села цього повіту (Уманського), і її здивувало те, що майже у всіх селах не знали про події, які відбулися в Петрограді. Тут ніколи не чули про Тимчасовий уряд та про існування Центральної Ради. Їх завданням і було приїжджати в села, розповідати про поточні події, проводити перевибори сільських та волосних правлінь на сільські ради (сільради). Також на місцях вона ініціювала створення «Просвіти». Реакція місцевих жителів на її діяльність була позитивною і вони були задоволені нововведеннями. Загалом селяни підтримали резолюції та приймали активну участь в проведенні виборів до сільрад [8, с. 103].

Жителі повіту також із радістю зустріли вихід нових газет «Нова Рада» та «Робітнича газета», які друкували на рідній мові цікаву інформацію про діяльність українських просвіт, а особливо появу в Монастирищенському двокласному училищі Ярового – першого в районі учителя української мови, що викликало у місцевого населення неабиякий інтерес.

Місцева влада у повітах підтримувала також позицію Тимчасового уряду в питаннях про війну та мир, землю і владу, але вирішення національного питання, звичайно вирішувалось неоднозначно. Жителі краю стояли на позиції надання чим швидше автономії Україні, зняття обмежень на рідну мову та культуру, а Тимчасовий уряд не бажав погоджуватись на ці вимоги, і відкладав вирішення цих питань до скликання Установчих зборів. Що ж до більшовиків, то вони також виступали проти автономії. Через це гостре питання і розгорнулася боротьба за вплив на селі: з одного боку – між Тимчасовим урядом та більшовиками, а з іншого - з Центральною Радою. Наслідком цього протистояння стала перемога останньої інституції. Вже у квітні 1917 року в Липовецькому повіті була сформована організація - Українська селянська спілка, яка об'єднала незаможних селян цього краю.

28 травня 1917 р. – день відкриття Всеукраїнського селянського з'їзду в Києві, який являв собою збори виборних представників селянства із всіх губерній України. Звичайно і Липецький край прийняв у ньому активну участь. Так, було вирішено, що цей регіон на з'їзді будуть представляти 18 кандидатів: серед них – два від Липовців і по одному від кожної волості (5 кандидатів було обрано від Монастирищини). Але, як вказує історик І. Волошенко, ким були ці особи, навіть прізвища наразі важко встановити [3, с. 84]. Рішенням цього з'їзду стала вимога до Тимчасового уряду щодо негайної автономії України. Для вирішення цього питання була відправлена делегація до Петрограду, на чолі якої став В. Винниченко.

Літо 1917 р. було особливим... Саме в цей час відбулося масове «зникнення» поміщиків у буквальному сенсі цього слова. Після жнив (липень-серпень цього року) вони активно залишати власні маєтки та володіння на своїх управлінців та економів. Вже точно встановлено, що за кордон подалися Тит Подольський (володів маєтком та землями у м. Монастирищі), Т. Даховський (володів палацом, який відомий як Леськівський замок та землями у с. Леськове), В. Рогозинський (володів маєтком та землями у с. Цибулеві). В місто Умань від'їхав Батянов (володів Одаєвським млином, маєтком та землями у с. Сарни), а Гуляницький (володів землями у с. Бачкурине) взагалі почав швидко розпродувати та здавати орендарям свої володіння. Звичайно, на це були і об'єктивні причини. Відомо, що в цей період поширилася у краї практика, коли селянство почало на сільських сходах вимагати розподілу поміщицьких земель, зрозуміло, без будь-якого

викупу. Цю ситуацію намагалася врегулювати і та підтримати порядок місцева влада, зокрема волосні управи, старшини та старости, але надалі вона все більше загострювалась. Заклики щодо розподілу землі посилювались також з боку солдат-фронтників.

Про події та політичну боротьбу, яка точилася між Центральною Радою та більшовиками у Києві, населення краю також не знало. Тільки після жовтневих подій населення дізналося про більшовиків та про їх очільника В.І. Леніна. Звичайно, реакція не заставила себе довго чекати. У грудні 1917 р., відразу після Жовтневої революції, дізнавшись про цю подію, новоміські та завальські селяни, і не тільки (Нове місто та Завалля частина м. Монастирище), почали грабувати маєток поміщика Тита Подольського. Скоро вони поділили між собою все його майно, зокрема коней та волів, а також спалили будинок до тла. Як було вище сказано, пан Подольський із своєю сім'єю (дружиною та синами) на двох легких автомобілях вирушив за границю ще влітку. Назначені ними управителі економій (фільварків) Кухарський, Губерман, Прушинський намагалися деяким часом продовжувати виконувати доручення їх господаря, але через подальші події відійшли від цієї справи. У с. Цибулеві також відбувалися аналогічні події. Спочатку селяни пограбували маєток Рогозинського, а потім його спалили, прогнали управителів з економій і навіть звалили на землю пам'ятник царю.

Звичайно, ці дії з боку селянства дуже турбували місцеву владу. Тоді, коли не вистачало власних сил, вона приймала рішення напряму звернутися до центральної влади, щоб вона вжила відповідні дії. Підігріла також цю ситуацію подія 17 листопада, коли управитель маєтку княгині Долгорукої, який розташований у м. Тальне, поскаржився губернському комісару в Києві на виступи селян із навколишніх територій, захоплення землі, грабунки майна, і насильне усунення від роботи працівників та службовців. На цю скаргу прийшла швидка відповідь від Генерального секретаріату внутрішніх справ УНР. Була надіслана телеграма Уманському союзу землевласників, у якій вказувалося, що місцеве населення неправильно зрозуміло універсал, і можливо тому захопили всі маєтки в Уманському повіті, реквізували робочий інвентар, розкрали майно, зокрема корми, і взагалі розгромили та спалили велику кількість житлових будинків. Скоро новою владою було прийнято рішення - прислати військові сили, щоб «припинити страшну анархію». Командування штабу Київського військового округу для того, щоб утихомирити селян, направило у «сільські регіони» військовий контингент. Війська прибули на місця та були розквартировані у більшості повітів Київської губернії. Так, Уманський повіт прийняв 200 військових. Ці війська повинні були: здійснювати охорону заводів (цукрові, винокурні та винні); заспокоїти селян та протидіяти їх виступам; захистити поміщицьку власність від погромів та грабунків [4, с. 71]. Отже, керівні органи всіляко намагалися підтримувати стабільність та порядок у повітах.

У цей час у Києві вирішувалася доля України. Так, після більшовицького перевороту та остаточного захоплення влади у Петрограді більшовиками, керівництво Центральної Ради і всі українські партії не визнали їх та оголосили ці дії незаконними. І не тільки вони. Війська, які перебували у Києві від Тимчасового уряду, різні російські партії, які мали певний вплив у нашій країні – меншовики та есери, єврейський Бунд (Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі і Росії – єврейська соціалістична партія) – всі вони також не

визнали та засудили Жовтневу революцію та її «досягнення». У цей час в Україні сформувалося три політичних табори, які протистояли один одному.

10 листопада 1917 р. у Києві розпочалася громадянська війна, з якої вийшла переможцем Центральна Рада. Вона проголосила себе головним державним органом, повнота влади якого поширюється на всі 9 губерній, де українське населення становило більшість, зокрема і на Кубань. Зрозуміло, що території Липовецького і Уманського повітів, які населялися загалом українцями, також увійшли у цей перелік. 18 листопада Центральна Рада видала III Універсал, який проголосив утворення Української Народної Республіки (УНР) і оголосив початок підготовки до виборів в Українські Установчі збори. В документі була спроба вирішити земельне питання – влада обіцяла передати землі поміщиків повітовим земельним комітетам (не селянам). Це п велика помилка Центральної Ради щодо землі та селянства, адже обіцяли селянам землю, але не дали, що суттєво підривало довіру простого люду до влади. Більшовики, розуміючи всю ситуацію, вирішили використати її почали пропагувати свої гасла – «Мир народам!», «Фабрики та заводи – робітникам!», а головне «Земля – селянам!», що для багатьох селян Липовецького та Уманського повітів було дуже привабливим, адже майже до 70% селянських дворів були малоземельними або взагалі безземельними. Однак, сильної підтримки від липовецьких та уманських селян у більшовиків не було. Листопадові вибори 1917 р. до Всеросійських Установчих Зборів, які також проводилися у вище сказаних повітах, показали схильність більшості селянства краю до Центральної Ради та українських партій, адже за них проголосувало 70% виборців і тільки 10 % за більшовиків [3, с. 85].

Також незначну підтримку з боку українського селянства показали спроби більшовиків 17 грудня в Києві скликати Всеукраїнський з'їзд робітничих, солдатських та селянських депутатів. Його учасниками стали лише 130 більшовицьких кандидатів, і то переважна більшість була з міст, а понад 2 000 селянських делегатів-українців були обрані за списками Центральної Ради. На з'їзді виникали сутички, особливо з боку селянських депутатів та більшовиків, що останніх неабияк розлютило і вони прийняли рішення виїхати та організувати проведення з'їзду в Харкові. На цьому з'їзді було проголошено створення Радянської Української Республіки, сформований новий уряд, який складався із більшовиків. Тут оголосили незаконною (навіть ворогом народу) владу Центральної Ради. Представники новосформованої влади вирішили звернутися до уряду В.І. Леніна про допомогу, що послужило приводом для більшовиків «на законних основах» здійснити вторгнення на територію УНР. На цей захід прибули від уманської організації більшовиків всього 5 делегатів, зокрема О. Піонтковський. Він під час виступу 5 січня 1918 р., де оголошував доповідь про з'їзд в Харкові, був безжально вбитий націоналістами разом із І. Урбалісом [9, с. 88]. У науковій літературі є також згадка про те, що був і представник від Монастирищенської ради, наразі хто це був – встановити важко, але відомо, що ця особа підписала резолюцію Всеукраїнського з'їзду рад, у якому вказувався протест проти зриву Центральною Радою з'їзду в Києві [1, с. 561].

Реакція у повіті на створення у Харкові Української Республіки Рад була різною. Позитивною – для селянської бідняцької маси та для частини робітників тутешніх заводів (цукровий завод у с. Цибулів та м. Монастирище). Інша частина населення краю продовжувала підтримувати Центральну Раду, яка 22 січня

1918 р., коли уже війська Червоної армії були на підступах до столиці, проголосила незалежність Української Народної Республіки, і фактично розірвала будь-які відносини із Радянською Росією. Але це не допомогло зупинити ворога – він увірвався у Київ, де вчинив кривавий терор.

19 лютого 1918 р. малочисельна група червоногвардійців під керівництвом І. Кулика (член київського комітету більшовиків) витіснила з Липовецького повіту війська, що підтримували Центральну Раду та встановили владу Рад в Умані, Тальному, Монастирищі. На цей час були розігнані волосні старшини, сільські старости, земельні управи, а на їх місці утворені в усіх волостях повіту революційні комітети (ревкоми). На цукрових заводах були створені робітничі профспілки. Ось так про ці події рапортував до Києва очільник червоногвардійців І. Кулик: «Три десятка смільчаків з двома кулеметами... роззброїли полк у 700 осіб, захопили 12 кулеметів, арсенал у 10 тисяч гвинтівок, підтримували в усьому повіті лад, організували та озброїли робітників... Ми придушили безпорядки в селі Маньківці... В містечку Тальному встановили владу Рад... У Христиновці і Монастирищі організована радянська влада, увесь повіт буде нашим...» [5, с. 124].

Звичайно, в цьому документі відчутна нотка переможця, однак можна зробити висновок, що великої кількості бажаючих зупинити ворога не було, а смільчаки, які виступили проти групи І. Кулика, були невідготовлені, не володіли досконало зброєю, були мало мотивовані і саме тому зазнали поразки. Також можна зрозуміти, що червоногвардійців підтримували робітники, яким навіть довірили зброю, тобто із них сформували цілком боездатні загони, що говорить про високу довіру до них, так і про велику підтримку робітничого люду. Однак ситуація в цьому регіоні швидко змінилася. Ревкоми ще не встигли налагодити перетворення на радянський манер, як уже 6-7 березня 1918 р. у повіт ввійшли німецькі та австро-угорські війська (через прохання УНР про військову допомогу 12 лютого), які швидко окупували ці землі. Активісти радянського режиму взагалі втекли або пішли у підпілля.

Рішення про військову допомогу можна вважати досить суттєвою помилкою Центральної Ради, тому що це підірвало її підтримку серед селянства. Нова влада встановила свою диктатуру. Розігнавши Центральну Раду, вона здійснила державний переворот 29 квітня 1918 року, проголосивши гетьманом Павла Скоропадського, звичайно за підтримки буржуазії та поміщиків.

Перебуваючи в еміграції у Франції, видатний політичний діяч В. Винниченко дуже влучно охарактеризував причини краху Центральної Ради: «Ми прагнули в першу чергу здобути для України національну незалежність і не враховували того, що в кожному селянинові сидів більшовик, бо він – селянин – хотів землі, а не якоїсь там не зовсім зрозумілої для нього самостійності» [2, с. 472].

Висновки. Отже, аналізуючи події 1917-1918 рр. можна зробити висновок, що питання влади та вирішення земельного питання на Монастирищині періоду створення та діяльності Центральної ради мало непослідовний, скоріше хаотичний характер. Основна маса населення цього регіону – селяни підтримували ту владу, яка враховувала їх інтереси та вирішувала питання землі. Спочатку в краї сприйняли події в Петрограді та в Києві позитивно, особливо, що стосується впровадження рідної мови та отримання власної землі. Але після земельної реформи київського уряду та передачі всієї землі в земельні комітети,

більшість людей, зокрема простих селян, були налаштовані проти Центральної Ради. Більшовицьке вторгнення показало всі настрої населення краю – вони не чинили кардинального спротиву, але відкрито і не підтримували їх. Німецька присутність навіть дратувала селянина та переконувала в тому, що їх інтереси будуть і далі не захищені. Так і сталося, адже бажаної землі селянство не отримало...

Список використаних джерел та літератури

1. Борьба за власть Советов на Киевщине. Сборник документов и материалов. Київ, 1957. 660 с.
2. Винниченко В. Щоденник 1911-1920. Едмонтон-Нью-Йорк: Канадського Інституту Українських Студій, 1980. 500 с.
3. Волошенко І. І. Монастирищина. Історія рідного краю. Черкаси: Січ, 1995. 230 с.
4. Дудник О.В. Селянський рух на Уманщині в роки Української Революції (1917-1920 рр.). Уманська старовина. 2016. №1. С. 69-74.
5. Збірник документів Укрполітвидав. Київ, 1947. 517 с.
6. Мельниченко В. Події Української Революції 1917-1921 рр. на Черкащині в мемуарах державних і військових діячів. Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. № 1. Черкаси, 2017. С. 31-39.
7. Нестеров О. В. Історія селянського повстанського руху на Правобережній Україні (1919 р.). Вісник Київського університету. Історія. Київ, 1998. Вип. 39. С. 48-50
8. Суровцева Н. Спогади. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. 431 с.
9. Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917-1920 рр. Збірник документів та матеріалів. Черкаси: Черкаське обласне видавництво, 1957. 304 с.

УДК 94:314.151.3-054.72(476.6:477)«192/193»

*Богдана ДЕРИШ,
Володимир ЛИТВИН
(м. Київ)*

Причини допомогової акції Чехословацького уряду емігрантам з України у 1920-1930-х рр.

У дослідженні виокремлено головні аспекти, які спонукали українців масово емігрувати на територію Чехословаччини у 1920-х рр. Розглядаються конкретні прояви допомоги, наданої урядом Чехословаччини українським емігрантам. З'ясовуються причини, що спонукали уряд Чехословаччини на розгортання масштабної акції допомоги українській еміграції.

Ключові слова: Допомогова акція, Чехословаччина, українські емігранти.

Науковий керівник: *Кірсенко М. В.*, професор кафедри історії факультету гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Після поразки визвольних змагань 1917-1921 рр. перед їх безпосередніми учасниками постала нагальна проблема подальшого влаштування свого життя. У тій державі, яку створила більшовицька партія, для них місця не залишилося, а так званого «прощення» від влади чекати також було не варто, тому чи не єдиним способом для найпрогресивнішої частини українців продовжити своє життя без переходу і з можливістю реалізувати себе була еміграція. Попри немалу кількість держав, в яких знаходилися діаспори зі значною кількістю українських емігрантів, лише Чехословаччина в ті часи зробила кроки для створення сприятливих умов для них [9, с. 5], сформувавши для українців власний національний осередок за кордоном, де б вони могли здобути освіту і професійний фах. Ця допомогла акція українцям досі маловідома серед більшості громадськості, тому в цьому дослідженні за мету поставлено додатково висвітлити дану проблематику і спробувати виділити та сформулювати причини, що штовхали уряд Чехословаччини на здійснення допомоги українським емігрантам.

Історіографія та джерельна база дослідження представлена програмовими документами МЗС Чехословаччини, Української господарської академії (УГА), Українського вільного університету (УВУ) та дослідженнями українських та чеських істориків про суть підтримки наданої Чехословаччиною в рамках «Російської акції допомоги».

Мета та завдання дослідження полягає у виокремленні головних аспектів, які спонукали українців масово емігрувати на територію Чехословаччини; дослідженні конкретних проявів допомоги, наданої урядом Чехословаччини українським емігрантам; з'ясування причин, що спонукали уряд Чехословаччини на розгортання масштабної акції допомоги українській еміграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. З 1921 року, коли більшовицький режим вже стверджувався на територіях, що раніше входили до складу російської імперії, ті люди, які безпосередньо брали участь в анти-більшовицькій збройній боротьбі (або ж просто не могли прийняти їх владу у своїй країні), почали масово емігрувати за кордон у пошуках кращої долі.

Той факт, що українці хотіли емігрувати до країн, з якими межувала або була близькою їх Батьківщина і туди, де б перебувала велика кількість співвітчизників виглядає досить закономірним. Власне, такою державою стала для них спочатку Польща, у якій нараховувалося досить багато емігрантів, значну частку яких становили вояки дієвої армії УНР, що перебували в таборах для інтернованих [7, с. 16]. Проте через взаємні образи, які в українців базувалися на укладанні Польщею Ризького миру [2, с. 21], а в поляків на тривалому конфлікті з українцями за Галичину, українці не воліли залишатися у Польщі надовго, а поляки, в свою чергу, не сприяли захисту українського руху на їхній території. Відповідно, багато українців з території Польщі перебиралися в Чехословаччину.

Таким чином вже згодом у Чехословаччині сформувався досить значний осередок української еміграції. Подібна ситуація склалася й серед представників інших народів колишньої російської імперії, які з різних причин опинилися на території Чехословаччини. Тож, чеським вищим урядом було прийняте рішення розгорнути масштабну акцію допомоги емігрантам, які опинилися в межах цієї країни.

Однак, все ж варто зазначити, що початково допомогова акція уряду Чехословаччини полягала у наданні гуманітарної допомоги людям, які постраждали від голоду у 1921-1922 роках (уряд Чехословаччини направляв ешелони з продовольством на території радянської росії та України) [1, с. 98], проте ще навіть не вирішивши цю проблему до кінця, Радянський Союз у тому ж таки 1922 році наклав заборону на діяльність благодійних організацій у межах своїх кордонів. Відповідно, відтоді уряд Чехословаччини сфокусував свої сили на допомозі емігрантам всередині власної держави [4, с. 12].

Реалізацію цього задуму було доручено МЗС Чехословаччини [1, с. 4], яке перш за все вирішило, задля раціонального розподілу коштів і ефективного проведення цієї акції, організувати емігрантів в локальні осередки [4, с. 4], які б мали створюватися поблизу навчальних закладів, аби надати можливість емігрантам здобути освіту для подальшої власної професійної реалізації. Це рішення видається особливо актуальним з огляду на те, що колишні вояки армії УНР, які вирішили залишитися на території України такої можливості не мали.

Впродовж більш ніж 10 років у Чехословаччині функціонували такі освітні заклади, сформовані на українському національному ґрунті, як Український Вільний Університет (1921-1945), Українська Господарська Академія (1922-1935), Український високий педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова (1923-1933) та інші менш відомі освітні та наукові заклади.

Варто зазначити, що всі заходи з надання допомоги робилися виключно за попереднім проханням уповноважених представників українців [1, с. 5]. Але хоч, як уже було зазначено, організацією всіх цих акцій займалися українці, основне фінансування здійснювалося за рахунок МЗС Чехословаччини [8, с. 8]. Тут власне ми і підходимо до ключового питання цієї статті, яке полягає у визначенні причин розгортання такої допомогової акції.

У ході опрацювання низки джерел, дотичних до проблематики даного питання, ми знаходили велику кількість можливих відповідей, більшість з яких були сформульовані на теорії про справжні людські цінності чеського уряду в цілому та президента Масарика зокрема, які допомагали емігрантам через усвідомлення важкості становища, у якому вони опинилися. Наприклад, у звіті МЗС йдеться, що уряд Чехословаччини разом з її президентом Томашем Гаррігом Масариком вважали за потрібне надавати необхідну підтримку усім тим, хто покинув свою батьківщину і потребував допомоги на новому місці. З одного боку, це можна розглядати, як вияв вдячності тим людям, які разом із чехами брали участь у боротьбі на спільному фронті проти пангерманізму та гегемонізму. З іншого ж боку, на думку уряду, також неабияк важливо було сприяти збереженню та процвітанню культурного і наукового потенціалу народів колишньої російської імперії, надавши притулок для їх інтелектуальних та культурних сил [1, с. 3].

Звичайно, у таких безкорисливих твердженнях завжди можна шукати підводні камені, але не в цьому випадку. Справа в тому, що більшість народів, яким допомагав уряд Чехословаччини в рамках «російської акції допомоги», на той момент були бездержавними і на їхній батьківщині правили не національні еліти, а представники більшовицької партії. Відповідно у такому випадку можливість отримання вигоди від перебування українських емігрантів для чехів була мінімальна.

Тому якщо відкидати всі другорядні чинники, можна виділити головну причину такої масштабної допомогової акції. Насамперед, вона полягала у збереженні прогресивної частини населення, яка після повернення з еміграції розпочала б зміни на своїй Батьківщині і, за задумом чехів, пришвидшила крах більшовицького режиму, на який очікував, у тому числі, й уряд Чехословаччини [3, с. 23], який базувався на засадах демократії і, відповідно, не поділяв політику, що провадилася у СРСР. Про цю ціль очевидно не згадувалося в програмових документах, але її виводять низка дослідників [2, с. 19].

Таким чином, без зайвої ідеалізації можна стверджувати, що це не була допомога українським національним елітам з метою їхньої повторної боротьби за відновлення державності України [6, с. 189], яку Масарик не підтримував ніколи [5, с. 22]. Проте, принаймні, ця допомогова програма була розроблена з розрахунком на те, що участь в управлінні демократичною Росією, на створення якої сподівався Масарик і яка мала б в теорії постати в майбутньому, брали не лише росіяни, а й всі народи, які проживали на її території.

Висновки. Тому попри суперечності в політиці Масарика та його уряду щодо України, які звичайно ми маємо право не поділяти, варто відзначити той факт, що вони надали значній частині українців важливу для них підтримку та можливість для подальшого влаштування свого життя. Чехословаччина не надавала підтримки у тих сферах, у яких не бачила в цьому необхідності, наприклад, у відновленні незалежності України, проте вона зберегла життя тим, хто цю боротьбу провадив і навіть з часом продовжив.

Тому дослідження емігрантської проблематики є цікавим та важливим, з огляду на доцільність розкриття питання політичної допомоги Чехословаччини українським емігрантам. До того ж вони привідкривають нам маловідомий бік українського визвольного руху, що провадився на території іншої держави.

Зазвичай ми можемо спостерігати наступну тенденцію: після революційних років прийнято говорити про поразку і кінець українських визвольних змагань, проте у 1922 році на них не була поставлена остаточна крапка, боротьба продовжувалася на багатьох «фронтах», зокрема на території Чехословаччини.

Список використаних джерел та літератури

1. Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci. Praha: tiskla "Legiografie", 1924. 128 s.
2. Havel O. Osudy ukrajinské emigrace v První Československé republice se zaměřením na vysoké školství (ukrajinsky vysoký pedagogický institut Mychajla Drahomanova). PhD: 26.02.2012 / Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc. 162 s.
3. Kaleta P. T. G. Masaryk and the Russian Aid Operation in Czechoslovakia. Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal. 2019. 11/1. 23–31 p.
4. Zavorotna N. Scholars in Exile. The Ukrainian Intellectual World in Interwar Czechoslovakia. Toronto: University of Toronto Press, 2020. 260 p.
5. Бочковський О. Життя і світогляд Т.Г.Масарика. Масарик про Україну. Відень: «Наша Воля», 1921. 40 с.
6. Кравчук О. Роль Т. Г. Масарика у наданні допомоги українській еміграції в Чехословацькій республіці. Дриновський збірник. 2019. том 12. С. 188-201.

7. Тинченко Я. Українська армія у 1920 році: Військовий союз з Польщею, війна з Радянською Росією та інтернування. Київ: Темпора, 2020. 244 с.

8. Українська господарська академія. Прага-Подєбради: друкарня "Legiografie", 1931. 40 с.

9. Український Вільний Університет в Празі, в роках 1931-1941. Прага: Накладом Українського Вільного Університету в Празі, 1942. 74 с.

УДК 94:352/353(477)«1918/1920»

Дмитро КОНДРАТЮК
(м. Житомир)

Становлення та функціонування органів місцевої влади доби Директорії УНР: історіографія питання

Здійснено огляд сучасної історіографії проблеми формування та діяльності структур місцевої влади доби Директорії УНР. Класифіковано наявні публікації та висвітлено зміст конкретних досліджень. Зроблено висновок про фрагментарність та контекстуальний (прикладний) характер даного історіографічного доробку.

Ключові слова: Директорія, місцеві органи влади, революційна доба, самоврядування, Українська Народна Республіка.

Науковий керівник: *Білобровець О. М.*, професор кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. З проголошенням незалежності України, українська історична наука поступово інтегрувала до світового наукового простору. Відповідно трансформації зазнав теоретично-методологічний інструментарій вітчизняної історичної науки (застосування нових методів дослідження, відхід від радянських ідеологічних догм, доступність інформації, переоцінка історичних фактів), що сумарно призвело до якісних змін у підходах до аналізу подій і фактів минулого та розширення тематики здійснюваних досліджень.

Одним з найбільш помітних зрушень, що відбулися в українській історичній науці у цей період стало започаткування систематизованого вивчення подій Української революції 1917-1921 рр., зокрема доби Директорії.

Поряд з побудовою центральних органів влади, розв'язанням земельного питання, налагодження системи зовнішніх відносин, які зазвичай власне і виступали об'єктами дослідницької уваги, не менш значимим для українських урядів революційної доби була побудова чіткої та дієвої системи місцевих органів влади як механізму реалізації їх політики в регіонах. Однак при цьому тематика формування та діяльності системи місцевих органів влади в Україні періоду революційних зрушень 1917-1921 рр. не набула належного наукового висвітлення у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Вказане зовсім не свідчить, що функціонування структур місцевої влади доби Директорії було повністю обійдене увагою дослідників. Ряд аспектів проблематики означеного питання були розглянуті істориками у загальному контексті аналізу буремних подій 1917-1921 рр.

Із активізацією інтересу істориків до подій часів Директорії постала необхідність історіографічної реконструкції, враховуючи та узагальнюючи праці українських та зарубіжних істориків. **Мета роботи** полягає в аналізі наукового доробку з проблеми формування та діяльності місцевих органів влади в добу Директорії УНР у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Виклад основного матеріалу дослідження. 1990-ті роки ознаменувалися появою ряду праць відомих українських істориків – О. Ресента [7], О. Рубльова [7], В. Солдатенка [8; 9], у котрих було розкрито і комплексно узагальнено увесь ареал загальнополітичних аспектів становлення ключових інститутів української державності революційної доби.

Значний інтерес становить фактичний матеріал викладений у монографії П. Гай-Нижника та О. Лейберова «УНР у період Директорії: пошук моделі державного устрою (кінець 1918 – 1919 рр.)» [3]. Автори у своїй праці не лише узагальнюють усю проблематику державотворчих процесів у цей період, але й висвітлили специфіку організації державної влади на місцях і складність формування її апарату.

Діяльність Директорії УНР та Міністерства внутрішніх справ із нормативно-правового забезпечення організації та функціонування місцевих органів влади стало предметом дослідження В. Адамовського та В. Гудими [1]. Враховуючи відсутність чіткої програми державного будівництва, все ж таки, було прийнято значну кількість нормативно-правових актів, які стосувалися безпосередньо влади на місцях, однак більшість із них не набрали юридичної сили через складну військово-політичну ситуацію.

Варті уваги дослідження з регіональної історії Правобережної України доби Директорії. Особливості функціонування місцевих органів влади на Поділлі розкриті в роботах С. Олійника [5] та В. Гудими [4]. Зокрема, С. Олійник досліджуючи взаємини Української Галицької армії з місцевими органами влади на Поділлі у липні 1919 – травні 1920 рр., приходять до висновку, що взаємовідносини між ними склалися нерівномірно та еволюціонували від співробітництва до повного нерозуміння та байдужості. Діяльність місцевих органів влади на Поділлі під час мобілізації до армії УНР протягом листопада 1918 – листопада 1920 рр., охарактеризував В. Гудима. Історик у своїй роботі наголошує, що місцева влада приймала активну участь в організації та проведенні мобілізаційних заходів. Звернув увагу на ключові проблеми, а саме: відсутність інформаційно-агітаційної роботи, суперництво між військовою та цивільною адміністрацією, невмотивованість населення через втрату військами Директорії контролю над значною частиною територій.

Культурний аспект діяльності місцевих органів влади знайшов своє відображення в доробку А. Машталіра [6] та І. Старенького [10]. Зокрема, А. Машталір у своїй статті висвітлив питання щодо відзначення Шевченківських днів місцевим самоврядуванням. Зокрема, Кобзареві присвячувалися номери газет та журналів, влаштовували маніфестації, мітинги, зібрання, збирали кошти на пам'ятники.

Врешті О. Вітюк [2] спробував підсумувати праці про місцеве самоврядування в добу Української революції (1917-1920 рр.). Проаналізувавши історіографію першої половини ХХ ст. з означеної проблематики, вчений дійшов розуміння, що органи місцевого самоврядування спеціально не досліджувалися, а розглядалися в контексті загальної історії.

Висновок. Підсумок огляду ступеня історіографічної розробки тематики утворення та діяльності органів місцевої влади в Україні у період Директорії засвідчує наявність у науковому доробку лише фрагментарного та контекстуального висвітлення діяльності апарату місцевої влади у тогочасній охопленій революційною стихією провінції. Відповідно залишається відсутнім спеціальне дослідження, котре б розглянуло органи місцевої влади доби Директорії у якості безпосереднього об'єкта наукового аналізу.

Список використаних джерел та літератури

1. Адамовський В., Гудима В. Нормативно-правове забезпечення організації та діяльності місцевих органів влади в добу Директорії УНР (листопад 1918 – листопад 1920 рр.). Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917-1920 рр.: матеріали круглого столу. 2015. С. 49-54.

2. Вітюк О. Місьцеве самоврядування на Поділлі в добу Української революції (1917 – 1920): історіографія першої половини ХХ ст. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія. Вип. 2. 2013. С. 219-224.

3. Гай-Нижник П., Лейберов О. УНР у період Директорії: пошук моделі державного устрою (кінець 1918 – 1919 рр.). Ніжин: Видавництво ПП Лисенко М. М., 2013. 212 с.

4. Гудима В. Діяльність органів місцевої влади на Поділлі в добу Директорії під час мобілізації до армії УНР (листопад 1918 – листопад 1920 рр.). Краєзнавство. 2010. №1-2. С. 219-224.

5. Олійник С. Українська Галицька армія та місцеві органи влади на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.). Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917 – 1920 рр.: матеріали круглого столу. 2015. С. 54-58.

6. Машталір А. Вшанування місцевим самоврядуванням шевченківських свят в період Української революції 1917-1920 рр. Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917-1920 рр.: матеріали круглого столу. 2015. С. 64-69.

7. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Київ: Видавництво «Альтернативи», 1999. 320 с.

8. Солдатенко В. Ф. Українська революція: історичний нарис. Київ: Вид-во «Либідь», 1999. 976 с.

9. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917-1920 роки): логіка, пізнання, історичні епізоди, ключові постаті. Київ: Парламент. вид-во, 2011. 565 с.

10. Старенький І. Участь місцевих органів влади в охороні пам'яток на території Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917-1920 рр.: матеріали круглого столу. 2015. С. 69-75.

УДК 94:355.311.1]:355.424.3(477.8)«1918/1920»

Софія МАТВЄЄВА
(м. Київ)

Служба зв'язку як складова комунікаційної системи Галицької армії

Служба зв'язку є невід'ємною складовою комунікаційної системи будь-якого війська, що допомагає забезпечити ефективне керування армією та успішне виконання бойових завдань. У роботі на базі матеріалів мемуаристики бійців та інженерів війська пропонується дослідження специфіки служби зв'язку Галицької армії, її функцій, вишколу, матеріально-технічного забезпечення й обслуговування комунікаційної системи, а також проблем, що виникали на етапі становлення війська.

Ключові слова: Галицька армія, служба зв'язку, телефонні лінії, телеграф, технічні формації.

Науковий керівник: *Савченко Г. П.*, професор кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Питання розбудови національної армії, що була та є базовим чинником, основною рушійною силою української державності, набули нового значення в межах наукової парадигми сьогодення. Комунікація є ключовим елементом в ефективному функціонуванні будь-якої армії. Вона має вирішальне значення для забезпечення координації дій між різними підрозділами і успішного виконання бойових завдань. Сьогодні існує багато сучасних способів контактування, що дозволяє військовим оперативно отримувати інформацію безпосередньо на полі бою, проте в часи діяльності Галицької Армії такі технічні можливості були суттєво обмежені, а часто взагалі відсутні. Незважаючи на це, завдяки спритності та професіоналізму зв'язкових підрозділів, було забезпечено доволі високий рівень комунікації та оперативність передачі повідомлень. Цей факт робить актуальним та важливим вивчення історії розвитку та функціонування служб зв'язку у вітчизняній військової історії, а також безпосередньо досвіду налагодження та обслуговування системи зв'язку під час бойових дій, що вела Галицька армія.

Історіографія. Частково питання служби зв'язку розглядали такі дослідники історії УГА, як М. Литвин [2], В. Футулуйчук [6] та В. Рутар [4], проте у представленому дослідженні проаналізовано проблеми, що супроводжували зародження служби зв'язку Галицької армії, її вишкіл та матеріально-технічне забезпечення й обслуговування комунікаційної системи на базі мемуаристики бійців та інженерів війська, що на сьогодні не представлено в українській історіографії.

Джерельну базу наукової розвідки становлять свідчення рефрента телеграфів Начальної Команди сотника-інженера Романа Білинського, сотників Льва Шанковського, Степана Тулюк-Кульчицького, Василя Рижевського та Льонгина Горбачевського, а також спогади бійців Галицької армії, що видані хорунжим Дмитром Малюком у Вінніпезі.

Метою роботи є оцінка особливостей розбудови та налагодження системи комунікації на фронті та підконтрольних територіях УГА, що за відносно короткий час змогла набути організованого вигляду та ефективно функціонувати у вкрай несприятливих умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки Галицька армія діяла на території з багатим гірським ландшафтом та різноманітним рельєфом, було важливо мати ефективну систему зв'язку, щоб оперативно реагувати на зміни на полі бою та вчасно надавати допомогу військовим підрозділам. Проаналізувавши свідчення інженерів Галицької армії, можна дійти висновку, що під час активної фази Українсько-польської війни служба зв'язку була досить ефективною і гнучкою, що дозволяло забезпечувати успішне виконання військових завдань. Четар УГА Льонгин Горбачевський у своїх спогадах, що були опубліковані через 40 років після згадуваних подій, зазначає, що розглядаючи військову службу зв'язку з перспективи цих десятків років, можна сміло сказати, що вона відіграла велику роль у побудові й обороні української державності. Проте, в умовах постійного руху і військових дій комунікаційна система не раз зазнавала неполадок та збоїв, які необхідно було швидко виправляти для забезпечення ефективної комунікації на передовій, а потрібних кадрів та технічного обладнання завжди не вистачало [7]. Найгостріше був відчутний брак спеціалістів військового й цивільного зв'язку, адже зв'язкові підрозділи повинні складатися з досвідчених фахівців, які пройшли спеціальний вишкіл. Вони мали знати, як працювати з відповідними приладами, а також вміти оперативно вирішувати проблеми, що виникали у процесі забезпечення зв'язку: прокладати нові лінії, ремонтувати старі, лагодити іноземні апарати різних типів, дбати про стабільність підключення. За згадками сучасників подій, таких вояків було вкрай мало, тому вже на фронті йшло навчання нових кадрів, що вимагало від старшин та підстаршин зв'язку додаткових зусиль [5]. Тому на початку діяльності більшість операторів та радіооператорів служби зв'язку УГА були непрофільними військовослужбовцями, які отримали лише поверхову підготовку. Згодом у Галицькій армії були організовані Старшинські та Підстаршинські спеціальні школи, де кадри зв'язку вже повноцінно отримували необхідну підготовку, що включала в себе як теоретичні знання, так і практичні навички з обслуговування зв'язкових засобів [3].

Аналогічно складною була ситуація з матеріально-технічним забезпеченням. Під час існування Галицької армії комунікація переважно здійснювалася за допомогою телефонних ліній, радіостанцій та телеграфів, що вимагали постійного обслуговування. В погану погоду, морози та хуртовини, що випали на початок збройної боротьби, пошкоджувалися всі лінії, що ще залишалися цілими на той момент. Це була велика проблема, адже саме лінії з'єднання були найбільш вразливими й вимагали постійного відновлення. Так, наприклад, телефон мав обмежений потенціал використання, оскільки потребував підключення до кабелю: зв'язок здійснювався за допомогою дротових ліній, що поєднували телефонні апарати. Ці лінії прокладалися зазвичай по стовпах, були розтягнуті між будинками, деревами та іншими об'єктами. За інформацією, поданою сотником-інженером Романом Білинським, після відходу зі Львову частини та команди мали контакт завдяки використанню вже існуючих на той момент телефонних ліній, проте таких було дуже мало. Частіше доводилося будувати нові лінії зв'язку,

прокладати польові телефонні кабелі, що завжди були в дефіциті [1]. Аналогічна ситуація була й із телеграфним зв'язком, для забезпечення роботи якого використовувалися дротові лінії, що в теорії могли надавати відносно швидку передачу повідомлень між пунктами зв'язку. Проте, за згадками сучасників, через масове пошкодження кабелів під час бойових дій телеграфна мережа в Галичині працювала тільки на окремих ділянках, що не могло забезпечувати необхідний рівень комунікації. Аналізуючи свідчення інженерів щодо телефонного та телеграфного зв'язків, можна зробити висновок, що на початку свого існування Галицька армія мала вкрай обмежені можливості їхнього використання: кабелі були розгорнуті лише у деяких місцях, передусім у штабах та командуванні певних батальйонів, крім того, вони були вразливими до руйнування ворожою артилерією. Проте невдовзі розвиток цих типів комунікації став пріоритетним завданням для забезпечення зв'язку на фронті: в запіллі вдалося створити склади необхідних матеріалів, при цих складах організовувалися ремонтні майстерні апаратів та кабелів; було налагоджено виробництво деталей для польових телефонних апаратів в Станіславові тощо. Про успіхи у цій сфері свідчить той факт, що НКГА мала безпосереднє сполучення з Д.С.В.С. та корпусами, а при кожному корпусі була організована телефонна сотня, при бригадах – телефонні чети, при куренях – телефонні стежі. НКГА була сполучена телефонними лініями з ДСВС і з корпусами, кожний корпус – з бригадами, бригада – з куренями, а курінь – зі своїми сотнями. Також відомо, що корпусна команда могла мати декілька підключень до технічних формацій, до складів, харчових та санітарних частин, обозів, майстерень, що вимагало величезних зусиль та ресурсів у такій ситуації.

Висновки. Отримані дані демонструють, що при розбудові своєї служби зв'язку Галицька армія зазнала великих труднощів: пошкоджені канали комунікації, недостачу технічного обладнання, брак кваліфікованих спеціалістів, відсутність стандартів та єдиної системи координації роботи різних зв'язкових підрозділів тощо. Але, незважаючи на все, УГА вдалося за короткий час налагодити ефективний зв'язок, що відповідав тодішнім вимогам та технічним можливостям. Зокрема, фронтова комунікація, за інформацією очевидців, функціонувала не гірше, ніж в австрійській армії. Служба зв'язку весь час існування Галицької армії продовжувала розвиватися та вдосконалюватися, а її досвід згодом був використаний у подальшій організації та розвитку комунікації в українській армії. **Перспективи** подальшого розвитку вбачаємо у детальному вивченні структури комунікації в УГА, функціонування поштових служб та ролі радіостанцій у наступальних операціях.

Список використаних джерел та літератури

1. Білинський Р. Служба зв'язку. Українська Галицька Армія (матеріали до історії). Вінніпег, 1958. Т. 1. С. 249-256.
2. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів: Ін-т українознавства НАНУ; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998, 488 с.
3. Рижевський В. Технічні формації. Українська Галицька Армія (матеріали до історії). Вінніпег, 1958, т. 1, с. 247.

4. Рутар В. Організація тилового забезпечення Галицької армії у 1918-1919 рр.: автореферат ... к.і.н. Львів, 2012. 19 с.

5. Тулюк-Кульчицький С. Старшинські школи Г.А. Українська Галицька армія. У 40-річчя її участі у Визвольних Змаганнях в 1918-1920 рр. Матеріяли до історії. Вінніпег, 1968. Т. 4. С. 271-272.

6. Футулуйчук В. Українська Галицька армія: Військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918-1920 рр.). Донецьк: Східний видавничий дім, УКЦентр, 2000, 152 с.

7. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. Вінніпег, 1974, 396 с.

94:341.238.43(470:477:498)"1930/1933"

Максим СНИГИР
(м. Київ)

Між недовірою та співчуттям: діяльність змішаних радянсько-румунських комісій у контексті масових втеч з радянської України в 1930-1933 рр.

Темою даного повідомлення є діяльність змішаних радянсько-румунських комісій на початку 1930-х рр. Попри відсутність дипломатичних відносин між Румунією та Радянським Союзом, обидві країни потребували інституції, що дозволяла б розв'язувати неминучі спори та конфлікти. Для цього, у грудні 1923 р. були створені Центральна Змішана Комісія в Кишиневі та шість місцевих комісій (пізніше їхня кількість скоротилася до чотирьох). Однією з найважливіших функцій був обмін населенням та видача осіб, що незаконно перетнули кордон. Протягом 1930-1933 рр. румунська сторона Комісії опинилася перед дилемою: виконувати зобов'язання перед Радянським Союзом або ж не видавати втікачів. Як наслідок, румунська влада та її представники у Комісії діяли відповідно до власних поглядів, у яких переплелися співчуття та недовіра до втікачів.

Ключові слова: Голодомор, біженці, кордон, Румунія, Радянський Союз, обмін населенням.

Науковий керівник: *Гнатюк О. Є.*, професорка кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська Академія», доктор габлітований в галузі історії, професор.

Постановка проблеми. Протягом всього міжвоєнного періоду, Румунія та Радянський Союз перебували у протиборстві за територіальну приналежність Бессарабії. Обидві сторони цього протистояння використовували комбінацію з розвідувальних та пропагандистських інструментів з метою перемоги у кампанії за серця та душі населення регіону. З метою запобігання розвідувальній діяльності, і Румунія, і Радянський Союз мілітаризували кордон.

Бессарабія лишалася багатоетнічним регіоном. За переписом 1930 року, найбільшою етнічною групою були румуни (56,5% населення або 1610 тис. осіб), наступними були росіяни (12,3% або 351,9 тис.), українці (11%, 314,2 тис. осіб),

євреї (7,2%, 204,8 тис. осіб), гагаузи (3,4%, 98,1 тис. осіб), німці (2,8% або 81,1 тис. осіб), роми (0,5%, 13,5 тис. осіб) та поляки (0,3% або 8,1 тис. осіб).

Прямі дипломатичні контакти були встановлені лише у 1934 році, перед тим СРСР та Румунія здійснювали дипломатичну комунікацію через дипломатичні представництва у Варшаві. Проте потреба розв'язання прикордонних спорів потребувала підтримки безпосередніх контактів між радянськими та румунськими силовиками.

Історіографія та джерела дослідження. Тема залишається слабо представленою в дослідженнях. Кілька важливих міркувань було висловлено Вадимом Гузуном [1], Андреею Кальтенбруннер [4] та Ігорем Кашу [5].

Джерельну базу складають неопубліковані та опубліковані джерела, які містяться в Архіві Національної ради дослідження документів Секурітате (Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, A.C.N.S.A.S.). Деякі з джерел з Національного архіву Румунії, що стосуються питання Змішаних Комісій (доповіді румунських силовиків та відповіді на розпорядження румунського МВС, виступи румунських політиків у Парламенті) були опубліковані румунським дипломатом Вадимом Гузуном у спеціалізованих збірках.

Метою доповіді є висвітлити діяльність змішаних радянсько-румунських комісій на початку 1930-х років.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1923 році між Румунією та СРСР було погоджене рішення про створення Змішаних Комісій у складі Центральної Змішаної Комісії та 6 Місцевих комісій. З часом, кількість Місцевих Комісій була скорочена до чотирьох, що збиралися в великих прикордонних містах – Хотині, Бельцях, Бендерах, Ізмаїлі (нині – відповідно міста Чернівецької області, Молдови і Одеської області). Центральна Змішана Комісія засідала в Кишиневі, що належав тоді до Румунії. Регламентом передбачалося, що місцеву комісію з румунського боку має очолювати командир роти прикордонників, а також зі сторони Румунії мали входити керівник місцевої міської бригади Сігуранци та роти жандармерії. З радянського боку комісія складалася з трьох командирів силових структур СРСР у ранзі від командира ескадрону до командира батальйону [1, р. 638-640].

Румунська сторона при видачі втікачів керувалася Інструкцією від 1 лютого 1924 року, за якою румунська сторона зобов'язалася видавати всіх втікачів окрім кількох категорій: 1) втікачів, котрі знайшли прихисток на терені Румунії до 31 грудня 1923 року; 2) втікачі, котрі мають родичів в Бессарабії та діти з батьків, котрі народилися в Бессарабії; 3) румуни з Придністров'я (Români transnistreni) за клопотанням Комітету Придністровських Румунів (Comitetul Românilor Transnistreni), який визначав приналежність втікачів до румунської нації [1, р. 639].

Решта категорій втікачів викликалися на засідання Місцевих Змішаних Комісій задля заслуховування і прийняття рішення про їхнє повернення до СРСР або надання притулку в Румунії. Кожен випадок перетину розглядався окремо, лише після розслідування, проведеного Місцевою або Центральною Комісією. Якщо Комісія встановлювала факт вчинення злочину чи порушення правил перетину кордону, біженець міг бути видворений до СРСР лише після відбуття

покарання. До того ж, рішення про повернення мала схвалити радянська сторона [1, р. 651].

Після 1923 року, за твердженням Вадима Гузуна, рух через радянсько-румунський кордон не припинився, однак зникли екстремальні умови проживання на контрольованих більшовиками теренах, котрі штовхали мешканців Радянської України до ризикованого переходу через кордон [1, р. 22-24]. Ситуація змінилася з розгортанням політики примусової колективізації наприкінці 1929 року. Колективізація супроводжувалася масованою хвилею реквізицій та репресій. Вже 1930 року збільшується кількість втікачів з радянського боку, про що інформували газети, а взимку 1931-1932 року в прикордонних районах з'явилися ознаки голоду.

У відчаї, населення прикордонних районів Радянської України вдавалося до незаконного перетинання кордонів. Радянські прикордонники намагалися збройно запобігати втечам, однак попри те деяким біженцям вдавалося перетнути кордон й опинитися у Румунії. Таким чином, до осені 1932 року до Румунії втекло понад 2 тисячі осіб.

Рух населення активізував роботу Змішаних Комісій, що мали на меті видачу чи обмін громадянами, що незаконно перетнули радянсько-румунський кордон. З одного боку, від Змішаних Комісій вимагалось недопущення проникнення комуністів у Румунію під виглядом біженців. З іншого боку, випадки репатріації біженців могли викликати скандал. Так, наприкінці лютого 1932 року в румунській пресі з'явилось повідомлення про повернення брата полковника Гната Порохівського Михайла [2]. У квітні того ж року Денис Маєр-Михальський, депутат нижньої палати румунського парламенту та один з лідерів української громади в Румунії, застеріг румунських прикордонників від примусового повернення втікачів до СРСР та заявив, що йому відомо принаймні про один випадок примусового повернення [1, р. 680-682].

Не бажаючи прийняти всіх втікачів, ані масового повернення до СРСР, румунські члени Змішаних Комісій використовували наявні засоби для легалізації перебування біженців у Румунії. Декларація власної приналежності до румунської нації заохочувалася Змішаними Комісіями [4]. До того ж, голова Комітету Допомоги Придністровським Румунам Нікіта Смокіне пізніше підкреслював, що «Комітет займався не лише молдованами, а також опікувався багатьма сотнями українців та росіян, вітаючи всіх тих, кому судилося будувати наше життя завтрашнього дня на наших засадах, національних, особливих для кожного народу» [3, р.39], що можна трактувати як готовність з боку представників румунської інтелектуальної еліти вступитися за тих втікачів, котрі не були етнічними румунами, в тому числі й свідчити про їхню приналежність до придністровських молдован.

Після надання права на перебування в Румунії, Змішана Комісія накладала покарання за незаконний перетин кордону у вигляді тюремного ув'язнення та штрафу [4].

Однак не всі втікачі отримували посвідку на проживання. Андрея Кальтенбруннер підкреслювала, що ключовим фактором, який вирішував про те, чи буде біженець виданий радянським представникам у Змішаній Комісії, була наявність чи відсутність спроможних підтримати фінансово родичів у Румунії [4].

Водночас необхідно відмітити, що румунські представники у Змішаних Комісіях наражалися на критику з боку командування жандармів за їхню м'яку позицію стосовно біженців. Так, у доповіді Генерального інспектора жандармерії від 20 січня 1932 року повідомлялося, що «через надмірно суб'єктивні інтерпретації [інструкцій]» багато «небажаних» втікачів залишилися в прикордонних районах Бессарабії та живе з крадіжок «й через деякий час зникають без сліду». Автор рапорту визнавав, що більшість втікачів складали етнічні румуни (наводить цифру в 98%), які тікали від нестерпних умов в СРСР. При цьому, генеральний інспектор також вимагав від поліції та членів Змішаних Комісій жорсткіших дій для запобігання масовим переходам біженців, яких він назвав «несвідомими проповідниками комунізму» [1, р. 651-652].

Висновки. Обсяг роботи створених задля розв'язання спорів Змішані Румунсько-Радянських Комісій значно збільшився у зв'язку з масовими втечами з Радянської України внаслідок розгортання колективізації. Перебуваючи під тиском громадської думки Румунії з одного боку та глибокої недовіри з боку румунських чиновників, члени Змішаних Комісій намагалися сприяти втікачам у їхніх можливостях залишитися в Румунії, задля чого використовували доступні можливості запобігання та відтермінування репатріації.

Список використаних джерел та літератури

1. Guzun V. *Chestiunea refugiaților de peste Nistru: documente diplomatice și ale serviciilor române de informații, 1919-1936* [Problem of the refugees from over Dniester: documents of the diplomatic services and the Romanian information services, 1919-1936]. București, 2012.
2. A.C.N.S.A.S., fond Documentar, dosar 0011595. (Treceri clandestine peste frontiera de est, 1931-1938) [Clandestine crossings of the Eastern border, 1931-1938], f. 85.
3. Smochină N.. *Din amarul românilor transnistreni. Masacrele de la Nistru. Extras din Moldova Nouă. № 1-3. 1941.* București, 1941.
4. Kaltenbrunner A. *Der Kollektivierung entkommen: Flucht über den Dnjestr im Oktober 1930.* Der Standard, 2020. Режим доступу <https://www.derstandard.at/consent/tcf/story/2000122477602/der-kollektivierung-entkommen-flucht-ueber-den-dnjestr-im-oktober-1930>
5. Cașu, I. *Dușmanul de clasă. Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS moldovenească, 1924-1956.* Chișinău, Cartier, 2014.

УДК 94:328.1(477)«1919»

Юлія ФАСТОВЕЦЬ
(м. Київ)

Реалізація принципу transfer policy під час формування уряду Української Соціалістичної Радянської Республіки

Проаналізовано поняття transfer policy та його реалізацію в політичній сфері, що було одним із методів формування комуністами уряду в УСРР та заповнення кадрового

складу своїми людьми. Поглиблено аналіз явища призначенства, яке вирізняється тим, що кандидата на державну посаду в уряді УСРР одноголосно обирає та затверджує Політбюро ЦК РКП(б). Проаналізовано явище заступництва, що пов'язане із втручанням ЦК РКП(б) у процес формування кадрового складу уряду УСРР.

Ключові слова: transfer policy, державна служба, заступництво, призначенство, уряд УСРР.

Науковий керівник: *Шарпатов В. Г.*, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Від моменту створення нового державного утворення, РСФРР усіляко намагалася втримати Україну. Зважаючи на проголошений більшовиками курс на новий суспільно-політичний лад, комуністи намагалися знайти актуальні для того часу методи й способи вплинути на сусідню республіку так, щоб цей вплив не був помітно відчутним. Принцип transfer policy, на нашу думку, був одним із політичних рішень московського уряду, який продемонстрував лояльних уряду людей та дав можливість більшовикам його використати у власних політичних цілях.

Історіографія проблеми. Процес формування кадрового складу в українському уряді в період 1919-1924 рр. досліджували як правознавці Б. Бабій, В. Гончаренко, О. Дудченко та інші, так і історики Г. Єфіменко, С. Кульчицький, В. Лозицький, Дж. Лібер, В. Павленко, Р. Пиріг та інші. Поняття transfer policy як процесу призначення членів РКП(б) в Україну знаходимо в науковому доробку історика В. Дмитришина; проте саме поняття автор не конкретизує та не наводить прикладів реалізації цієї політики.

Мета дослідження. Аналіз спеціальної літератури дозволяє стверджувати про потребу в дослідженні процесу реалізації принципу transfer policy під час формування уряду УСРР, що є метою цього дослідження.

Для реалізації мети було поставлено такі завдання: проаналізувати принцип transfer policy у під час формування уряду УСРР; поглибити аналіз явища призначенства; розглянути явище заступництва на прикладі кадрового складу УСРР; розмежувати явища призначенства та заступництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової літератури та архівних джерел дозволяє встановити безпосередній вплив уряду РСФРР на формування уряду УСРР, що проявлявся в проникненні комуністів в усі сфери діяльності української республіки. Вплив РСФРР на українську республіку де-юре вважався консультаційним, однак де-факто був колонізаторським. Про це свідчить, зокрема, рішення Політбюро ЦК РКП(б) від 12 травня 1919 року про розроблення декрету про єдину зовнішню економічну політику радянських республік, які входять до складу Російської федерації [4].

Радянська номенклатура загалом складалася із представників російської національності, адже саме в Росії більшовики отримали можливість прийти до влади шляхом державного перевороту. Зважаючи на незначну кількість більшовиків на території УСРР, РКП(б) спрямувала до України частину своїх членів із метою прискореного встановлення влади більшовиків та швидшого поширення їхнього впливу на українців.

Варто зазначити, що притік російських більшовиків в Україну супроводжувався процесом так званої *transfer policy* [6, с. 238] (трансферної політики – переклад наш). Суть цього принципу ми розуміємо як процес, під час якого на територію Української республіки із центру відправляли урядовців, натомість прогресивно налаштовані українські кадри намагалися виселити за межі республіки (здебільшого в Центральну Росію або на територію Азії).

Зважаючи на це, московський уряд мав змогу оперативніше контролювати ситуацію в УСРР за допомоги власно відібраного складу КП(б)У, що дозволяло більшовикам швидше реагувати на будь-які прояви самостійності українського політичного центру в управлінні республікою.

Історики Г. Єфіменко та С. Кульчицький зауважують, що в Україну спрямовували перевірених і лояльних центру компартійних діячів [1, с. 193]. На підтвердження цієї думки знаходимо в архівних матеріалах ЦДАГО спеціальну директиву ЦК РКП(б) від 02 січня 1919 р., яка стосувалася кадрового питання наповнення керівного апарату КП(б)У, зокрема встановлювала, що члени партії лише із дозволу ЦК РКП(б) можуть їхати на територію України для партійної або радянської роботи [5].

Вищезазначене проілюструємо прикладом відрядження А.А. Йоффе. Так, 16 квітня 1919 року Політбюро ЦК РКП(б) приймає рішення про відправлення А. Йоффе на тиждень у Володимир до моменту отримання повідомлення від Каменєва про результати проведеної роботи. Через тиждень Політбюро ЦК РКП(б) приймає рішення про відрядження Йоффе «в состав Украинского правительства для усиления там централистских элементов» [2] («до складу Українського правління для підсилення там централістських елементів» – переклад наш).

Зазначені рішення Політбюро підтверджують декілька фактів. По-перше, прослідковується втручання ЦК РКП(б) в політичне життя УСРР; по-друге, спостерігається формування явища призначенства, яке полягає в тому, що керівні посади в уряді УСРР можна було отримати шляхом призначення на них відповідним рішенням ЦК РКП(б).

Малоавторитетним для політичного життя УСРР більшовикам робили певні послаблення щодо відправлення в українську республіку. Так, їхнє призначення на посаду відносилось до компетенції місцевих губернських компартійних організацій, однак із подальшим направленням до ЦК РКП(б) на розгляд анкет таких призначенців. Унаслідок подання таких відомостей до ЦК, починає формуватися явище заступництва.

Схожу ситуацію знаходимо в протоколі Політбюро ЦК РКП(б) від 28 квітня 1919 року [3]: так, внаслідок настійливої пропозиції Х. Раковського, до кадрового складу Кримського Раднаркому було введено П.Ю. Дибенка із призначенням його на посаду наркома воєнних та морських справ, однак із необхідністю роз'яснення, що посаду було надано завдяки сприянню Х. Раковського.

Іншою була справа із авторитетними діячами України – їхнє первинне або повторне відрядження майже не допускалось із урахуванням того, що такі представники уже мають досвід роботи в УСРР, місцевих організаціях; рішення щодо дозволу на відрядження таких більшовиків приймав виключно ЦК РКП(б).

Висновки. Отже, проаналізовано поняття *transfer policy* та його реалізацію в політичній сфері. Розглянутий принцип став одним із методів формування

комуністами уряду в УСРР та заповнення кадрового складу своїми людьми. Під час дослідження було поглиблено аналіз явища призначенства, яке вирізняється тим, що кандидата на державну посаду в уряді УСРР одноголосно обирає та затверджує Політбюро ЦК РКП(б). Проаналізовано явище заступництва, що пов'язане із втручанням ЦК РКП(б) у процес формування кадрового складу уряду УСРР шляхом заміщення посад чиновниками за рекомендаціями. Отже, явища призначенства та заступництва на перший погляд можуть бути схожими, адже обидва процеси включають у себе елемент зовнішнього (ЦК РКП(б)) втручання у внутрішню політику УСРР, її кадрове наповнення тощо. На нашу думку, відмінність полягає в тому, що явище заступництва формується на основі явища призначенства, коли спершу чиновники призначаються в уряд України з центру, а наступним кроком уже є лобіювання своїх представників (нерідко й із місцевих органів влади) на державні посади. Перспективою подальших досліджень вважаємо аналіз інших методів впливу ЦК РКП(б) на формування уряду УСРР.

Список використаних джерел та літератури

1. Кульчицький С.В., Єфіменко Г.Г. Специфіка радянського ладу (1917-1923 рр.). Історія державної служби в Україні: у 5 т. Т. 2. Авт. кол.: О.Г. Аркуша, О.В. Бойко, Є.І. Бородін та ін.; відп. ред. Т.В. Мотренко, В.А. Смолій; редкол.: С.В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2009. С. 151-227.
2. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Ф. 17. Оп. 3. Д. 3. Л. 2.
3. РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 3. Д. 5. Л. 1.
4. РГАСПИ. Ф. 17. Оп. 3. Д. 7. Л. 1, 3.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 129. Арк. 1-7.
6. Dmytryshyn V. Moscow and the Ukraine 1918–1953: A Study of Russian Bolshevik nationality policy. New York, 1956. 292 p.

УДК 94:327 (477. 84:437:439) «1920/1939»

Олексій ЧУХОМЕЦЬ
(м. Київ)

Угорський вплив на політичну систему Закарпаття в складі Чехословаччини 1920-1939 рр.

Звертається увага на причини підтримки Угорщиною опозиційних політичних сил в Закарпатті/Підкарпатській Русі, аналізуються фінансові та політичні чинники даної підтримки та їх наслідки.

Ключові слова. Підкарпатська Русь, політична партія, вибори, фінансова підтримка, вплив.

Науковий керівник: *Іванова Л. Г.*, професор кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Тема здійснення впливу на політичну систему іноземних держав через підтримку опозиційних партій набуває важливого значення в контексті здійснення агресивної політики Росією та її прагненням зруйнувати існуючу систему міжнародних відносин. Разом з тим існує небезпека поширення політичного впливу Угорщини в Закарпатті через застосування фінансових важелів впливу. Для кращого розуміння даних процесів з історичної перспективи необхідно проаналізувати підтримку опозиційних партій Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини 1920-1939 рр.

Історіографія дослідження. Проблематику угорського впливу в Підкарпатській Русі досліджували такі науковці, як В. Вегеш [1-2], В. Гиря, [3], П. Стерчо [4] тощо. Згадані науковці працювали над розкриттям характеру угорського впливу в краї, його проявах та наслідках. Також варто виділити україно-угорську працю «Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура» [5], яка описує особливості формування політичної системи в Закарпатті в даний період історії.

Мета та завдання роботи. Дослідити втручання Угорщини в політичну систему Закарпаття в складі Чехословаччини. Проаналізувати особливості політичного розвитку Закарпаття, виявити причини прояву угорського впливу в краї, виявити ключових партійних союзників Угорщини, підбити підсумки даної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Укладення Тріанонського мирного договору оформило територіальну приналежність Закарпаття до Чехословаччини як автономної одиниці під назвою «Підкарпатська Русь». В умовах нової демократичної системи на теренах краю широко розвинулась політична діяльність різноманітних партій. Українські та угорські науковці виділяють до п'ятдесяти партійних організацій. Характерними рисами цих політичних об'єднань були атомізованість за культурними, економічними та соціальними факторами та групування в блоки за національною ознакою (українські, русофільські, угорські, єврейські, німецькі партії) [5, с. 73-76].

Паралельно з даними процесами Угорське королівство вбачало ключову мету своєї зовнішньої політики в ревізії нових кордонів. Характерно, що ще до укладення Тріанонського мирного договору, коли Закарпаття перебувало під окупацією Чехословаччини, 5 серпня 1919 р. Угро-Руська партія Угорщини, яка знаходилась в Будапешті, опублікувала меморандум, в якому закликала членів Паризької конференції залишити край в складі держави Святого Стефана. Після укладення не вигідного мирного договору угорський уряд почав фінансувати проугорські та русофільські політичні організації з метою консолідації співвітчизників на території Підкарпатської Русі, одержання якомога більших політичних та соціальних прав від чехословацького уряду та агітації за відновлення угорської влади.

Серед підтримуваних проугорських партій були Угорська християнсько-соціалістична партія (УХСП), Угорська партія права, Автономна партія автохтонів та Угорська партія дрібних землеробів. Ці партії були об'єднані 30 листопада 1920 р. в Союз угорських партій (СУП), який очолив Є. Корлат. В свою чергу, серед русофільських партій перевага надавалась Автономному земледільському союзові (АЗС), яку очолювали І. Куртяк, а пізніше – А. Бродій.

У вітчизняній та іноземній історіографії існують різні думки відносно рівня та формату фінансової підтримки цих партій. Існують відомості, що фінансову підтримку для СУП одержував безпосередньо Є. Корлат спершу через Центр Союзу Громадських об'єднань, а з 30-х рр. – безпосередньо через Канцелярію прем'єр-міністра та Міністерство закордонних справ [5, с. 101-102]. Як і СУП, АЗС одержувала фінансову підтримку від угорського уряду як мінімум з квітня 1922 р., коли один з її представників А. Бродій зустрівся з неофіційним угорським представником під псевдонімом «Михайлович» в Мукачеві [2, с. 126]. Існують відомості, що партія одержувала до 50 тис. корон щомісячно через посередників в братиславському консульстві [4, с. 32].

Дані кошти витрачались на видавництво партійних газет, проведення партійних з'їздів та антиурядових заходів. В 1920 р. начальник політичного управління Підкарпатської Русі Блага відзначив, що офіційні газети партії УХСП, попри невелику кількість постійних передплатників, активно друкувались та розповсюджувались серед населення краю, що викликало підозру щодо іноземних джерел фінансування видавництва. 26 червня 1921 р. були організовані збори представників угорських студентів в Мукачеві, Берегово та Ужгороді. Планувалось проведення спільного заходу угорських партій, на якому мали поширюватись гасла про ревізію кордонів [3, с. 89-95].

Підтримка з боку Угорщини певною мірою сприяла поширенню політичного впливу русофільських та угорських партій, що виявилось у виборах в парламент. З 1924 р. по 1935 р. АЗС збільшила кількість виборців з 21 тис. до 45 тис., коаліція угорських партій – з 28 тис. до 34 тис.. Водночас проукраїнські партії - підкарпатська філія Соціал-демократичної партії Чехословаччини та Християнська народна партія збільшила кількість голосів з 29 тис. до 34 тис. та з 2 тис. до 7 тис. відповідно [5, с. 82-87].

Разом з тим варто відмітити, що у випадку з АЗС успіху сприяла постійна опозиція до чехословацького уряду в питаннях надання автономії та вирішенню економічних проблем. В умовах гострої економічної кризи 30-х рр. така позиція знаходила підтримку навіть серед проукраїнсько налаштованого населення Верховини. Відомий випадок, коли жителі села Синевір, розчарувавшись в державній політиці урядових партій, підтримали АЗС [2, с. 283].

Політичне піднесення русофільських партій сприяло посиленню тиску на чехословацький уряд під час судетської кризи 1938 р. в питанні наданні автономії. 7 жовтня з проукраїнських та русофільських партій була створена єдина Рада, а 11 жовтня чехословацький уряд створив перший автономний уряд Підкарпатської Русі. Він складався з чотирьох представників русофілів (А. Бродій, С. Фенцик, Е.

Бачинський та І. П'ещак) та двох представників українофілів (Ю. Ревай та А. Волошин). Очолив уряд А. Бродій [1, с. 63-64].

Незважаючи на формальну діяльність уряду в межах чехословацької політичної системи, аналіз джерел показує, що набуття автономії передбачалось як один з кроків для анексії Закарпаття Угорським королівством. 9 жовтня були розпочаті чехословацько-угорські перемовини в м. Комарно, на яких угорська сторона в контексті ревізії території Підкарпатської Русі вимагала передачу родючої південної частини краю разом з містами Мукачево та Ужгородом. Як засвідчує лист міністра іноземних справ Угорщини К. Каньї до посла в Чехословаччині, А. Бродій мав сприяти проведенню плебісциту, результатом якого мало стати приєднання усієї території Підкарпатської Русі до Угорщини [6, с. 112]. Опосередковано про існування даних домовленостей свідчить рішення уряду 23 жовтня про неподільність Закарпаття, що і потребувало проведення плебісциту в краї. В таких умовах Ю. Ревай та А. Волошин склали свої повноваження та попередили міністра закордонних справ ЧСР Ф. Хвалковського про зраду А. Бродія. 26 жовтня міністр першого уряду Підкарпатської Русі був заарештований, а новим міністром було призначено А. Волошина [1, с. 64-65]. 29 жовтня новий уряд видав декрет, яким були ліквідовані усі політичні структури краю, крім українських. В Закарпатті розпочався активний процес українського націотворення, який був призупинений угорською окупацією краю Угорщиною в березні 1939 р.

Висновки. Дослідивши детально історію угорського впливу на політичне середовище Підкарпатської Русі, ми дійшли до висновку, що вона базувалась на підтримці русофільських та угорських партій з метою посилення їх політичного впливу на протипагу українським партіям. Одержане від уряду фінансування йшло на поширення агітаційної літератури та розширення структур політичних партій. Кінцевою метою такої діяльності мало стати проведення плебісциту, наслідком якого мало стати приєднання краю до Угорщини. Хоча даний план не був втілений, декрет про ліквідацію партій та захоплення краю Угорщиною, зрештою, ліквідували існуючу демократичну систему Закарпаття 1920-1939 рр.

Список використаних джерел та літератури

1. Вегеш М. До питання про діяльність першого автономного уряду Підкарпатської Русі (11-26 жовтня 1938 р.). Науковий вісник Ужгородського університету. Ужгород, 1998. Вип.2. С. 63-66.
2. Вегеш М. Історичні дослідження: Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгородський державний університет, 2000. Т.IV. С. 339.
3. Гиря В. Закарпаття в сфері угорських інтересів у 1919-1923 рр. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2003. № Вип. 27. С. 88-101.
4. Стерчо П. Карпато-українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Львів: За вільну Україну, 1994. 288 с.: іл.
5. Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українськоугорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010. 720 с.

6. Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны. Москва: Изд-во иностр. лит., 1962. 368 с.

УДК 94(477):341.485]''1932/1933'

Єгор ЮВКО
(м. Суми)

Відомості про Роменський дитячий будинок як місце пам'яті Голодомору-геноциду 1932-1933 рр.

На прикладі Роменського дитячого будинку аналізується ситуація, що склалась з матеріальним і харчовим забезпеченням дитячих будинків УСРР під час Голодомору-геноциду 1932-1933 рр.

Ключові слова: Голодомор, більшовики, УСРР, Народний комісаріат охорони здоров'я УСРР, геноцид, Роменський дитячий будинок.

Постановка проблеми. Голодомор 1932-1933 рр. став однією з найстрашніших сторінок в історії України. Намагаючись знищити українців фізично, більшовицькі вбивці не зупинялись ні перед чим, навіть перед найбеззахиснішими верствами суспільства – дітьми сиротами. Політика геноциду, що стосувалася використання голоду – як власне зброю проти українців, яка охопила усі суспільні верстви, безумовно вплинула і на стан системи охорони здоров'я, а саме на Народний комісаріат охорони здоров'я УСРР, у відомстві якого і було опікування закладами для дітей-сиріт, які у період Голодомору 1932-1933 рр. постраждали від нестачі продовольства та матеріальної підтримки, яку з боку наркомату не лише не збільшували, але і більше того – урізали. Саме такі відомості можна знайти у документах стосовно матеріального та харчового забезпечення Роменського дитячого будинку, який знаходився в м. Ромни, сучасний районний центр Сумської області, а в період з 1932-1933 рр. – районний центр Чернігівської області.

Історіографія питання. Вивчення політики геноциду з боку більшовицької влади проти дитинства, а зокрема дітей-сиріт, відноситься до загального вивчення проблеми Голодомору 1932-1933 рр. Зарубіжна історіографія вивчення проблеми Голодомору представлена у фундаментальних книгах, зокрема в таких, як «Жнива скорботи» Р. Конквеста [5] та у чотиритомнику «Великий голод в Україні 1932-1933 років». Ці видання стали ключовими дослідженнями теми Голодомору в зарубіжній історіографії. Українська історіографія Голодомору, представлена працями С. Кульчицького [7], В. Марочка [8], В. Борисенка, В. Даниленка, С. Кокіна [9]. Проблема становища дітей-сиріт в роки Голодомору-геноциду сьогодні досліджена недостатньо та потребує опрацювання й ширшого висвітлення. Серед небагатьох таких робіт назовемо дисертацію А. Зінченко «Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ ст.» [4], в якій висвітлюється загальна інформація про дитячу безпритульність спричинену діями більшовиків, зокрема і політикою Голодомору.

Метою дослідження є спроба висвітлити політику геноциду більшовицького уряду, направлену саме на дітей-сиріт в УСРР, на прикладі матеріалів стосовно матеріального та харчового забезпечення в період 1932-1933 рр. Роменського дитячого будинку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роменський дитячий будинок виявився одним з тисяч таких установ, що постраждали від нестачі продовольства для забезпечення виховання та проживання дітей у цих установах. Першим з таких джерел, стосовно Роменського дитячого будинку, можна назвати доповідну записку завідуючого Роменським дитячим будинком до Роменського районного відділу народної освіти, тогочасної Чернігівської області, датований 7 лютим 1932 р. В ньому автор говорить про патову ситуацію з постачанням як харчів так і хлібу до дитячого будинку. Завідувач дитячим будинком наголошує на тому, що продукти харчування, які мали надійти ще в кінці 1931 р., у лютому 1932-го так і не надійшли, такою ж і описує ситуацію з постачанням хліба, а точніше його відсутністю, передусім через нестачу в органах забезпечення борошна [1]. Також в записці автор говорить про вимушені дії з покращення продовольчої ситуації в дитячому будинку – а саме закупівлі продуктів харчування на місцевому ринку, в розрахунку на бюджетні 11 карбованців на дитину, що на його думку спричинить лише погіршення як продовольчої, так і дисциплінарної ситуації в будинку, а саме, як зазначає автор – поширення крадіжок, серед дітей та підлітків [1].

Як можна побачити в записці – такою постає продовольча ситуація в Роменському дитячому будинку на початку 1932 р., коли посівна кампанія ще навіть не відбулася – а саме гостра нестача продовольства і навіть хлібу для забезпечення нормальної життєдіяльності своїх підопічних – і як наслідок, відбувся сплеск дитячої злочинності [1].

Примітним є повідомлення про Роменський дитячий будинок, яке вже датоване весною 1933 року, що знаходиться у доповідній записці інспектора комісії охорони материнства і дитинства до Роменської інспектури охорони здоров'я. В ній майже під грифом «секретно», а саме з припискою «не підлягає оголошенню», є інформація про значне погіршення стану здоров'я як дітей, що перебували на утриманні цього дитячого будинку, а також дітей, що були на патронажному утриманні. Автор листа, на прізвище Бойко, повідомляє що діти мають «опухлості», і називає власне пряму причину їх проблем зі здоров'ям – недоїдання [2]. Також він просить кошти для покращення харчування столової дитячого будинку, яка має охопити на 160 чоловік. Інспектор також говорить про допомогу дітям «дітям бідноти» та учням шкіл, які через голод і пов'язані з ним наслідки для здоров'я, не мали змоги відвідувати школи [2].

Саме ця записка подає свідчення про наслідки відсутності належного надання харчування утриманцям дитячого будинку, а також загальну ситуацію голодування сімей та власне дітей у цих сім'ях, які знову ж таки, не мали фізичної змоги, через знемогу, та виснаження унаслідок тривалого голодування.

Достатньо докладно демонструє наслідки голоду, які вже можна було зафіксувати навесні 1933 р. доповідна записка завідуючого дитячим будинком до Роменського районного відділу народної освіти Чернігівської області, датований 18 квітнем 1933 р. В цьому листі завідуючий говорить про значне збільшення дітей у будинку, а саме із розрахованої кількості 66 осіб, фактично в дитячому будинку виховувалося на квітень 1933 р. 120 дітей [3, арк. 24]. Тобто можна

засвідчити факт значного збільшення дітей-сиріт, безпритульних дітей, які не мали опіки, через смерть батьків унаслідок голоду. Також завідуючий дитячим будинком скаржить на скрутну матеріальну ситуацію у закладі, через збільшення майже на половину кількості вихованців – не вистачає навіть постільної білизни вихованцям, «вкриваються діти селянськими ряднами», та змушені спати «по двоє», що сам автор листа називає «негігієнічним» [3, арк. 25]. Також лишалися невирішеними проблеми із харчуванням, при зростанні кількості дітей в половину. Більше того, завідуючий дитячим будинком у листі скаржить на те, що кошторис будинку скоротили з 40 тис. карбованців – до 30400 крб.. На що автор листа наголошує – при залишенні дитячого будинку при такому фінансуванні, та нестачі коштів для закупок продуктів харчування та речей на ринку, може призвести до того, що «будинок опиниться у досить скрутному стані», натякаючи на недоїдання, антисанітарію та супутні з ними хвороби вихованців дитячого будинку [3, арк. 25].

Таким чином ситуація на весну 1933 року є патовою на прикладі Роменського дитячого будинку, коли кількість вихованців фактично за початок 1933 р., а саме за перші 3 місяці зростає удвічі, тобто майже 60 дітей за цей час втрачають опікунів, та стають безпритульними та дітьми-сиротами. При цьому держава та партійне керівництво, яким було пронизані усі щаблі як законодавчої, так і виконавчої влади замість допомоги установі, урізає їй і так невеликий кошторис, на який відбуваються усі важливі надходження, як продуктів, так і одягу, взуття, постільної білизни, організації спальних місць, що фактично прирікає і в даній установі дітей на жалюгідне існування, можливі хвороби та власне смерть [3, арк. 25].

Висновки. Отже, на прикладі відомостей про Роменський дитячий будинок під час Голодомору 1932-1933 рр., простежується геноцидна політика більшовицької влади проти найбільш незахищених та знедолених верств суспільства – дітей-сиріт. Постійне урізання коштів на харчування дітей вчергове доводить, що Голодомор був штучним геноцидом українського народу, який більшовики намагались знищити починаючи з немовлят і закінчуючи людьми похилого віку.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Сумської області (далі ДАСО). Ф. Р-6012. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 9.
2. ДАСО. Ф. Р-5695. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 128.
3. ДАСО. Ф. Р-6012. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 24-25.
4. Зінченко А. Г. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х –першій половині 30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2002. 17 с.
5. Великий голод в Україні 1932-1933 років. У 4 томах. Том 4. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932-1933 рр. в Україні Конквест Роберт. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. Київ: Вид-во «Либідь», 1993. 280 с.
6. Великий голод в Україні 1932-1933 рр.: у IV т. Т. IV. Звіт Конгресово-президентської Комісії США з дослідження Великого голоду 1932-1933 рр. в Україні / Виконавчий директор Комісії Джеймс Мейс; Наук. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 622 с.

7. Кульчицький С. В. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків / НАН України. Інститут історії України. Київ: «Наш час», 2008. 239 с.

8. Марочко В., Мовчан О. Голодомор 1932-1933 років в Україні: Хроніка / НАН України. Інститут історії України. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 294 с.

9. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД / Упор.: В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін та ін. Київ: «Стилос», 2007. 584 с.

УДК 94:323.12(477.42:477.44)«1937/1941»

Максим УРАКІН
(м. Київ)

Політика сталінського режиму на Житомирщині та Вінниччині напередодні німецько-радянської війни та її вплив на появу колабораціонізму

Висвітлюються особливості політики компартійних органів упродовж 1920-30-х рр. на Житомирщині та Вінниччині та її вплив на появу колабораціонізму в роки німецької окупації регіону. Визначено, яким чином впливали на свідомість населення регіону репресії та переслідування учасників національно-визвольних змагань 1917-1921 рр., колективізація українського села, Голодомор 1932-1933 рр., радянська освіта, жорстка цензура та переслідування за висловлену суспільно-політичну позицію.

Ключові слова: Вінниччина, Житомирщина, колабораціонізм, компартійна політика, німецько-радянська війна.

Науковий керівник: *Журба М. А.*, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах російсько-української війни та окупації окремих територій нашої держави, особливо важливим є осмислити питання колабораціонізму та співпраці громадян України з російськими окупантами на захоплених територіях. Тому нам стане в нагоді історія Другої світової війни та окупація території України нацистами в 1941-1944 рр. В період окупації певна частина населення пішла на співпрацю з нацистами, долучившись до адміністративно-управлінської сфери, діяльності мілітарних формувань. Непоодинокими були випадки економічної колаборації.

Історіографія питання. Що спонукало населення до колабораціонізму? Як вплинула політика попередньої влади на життя, свідомість та політичну активність громадян? Ці питання вже були предметом досліджень як вітчизняних, так і закордонних досліджень. Зокрема, потрібно виділити роботи О. Потильчака, В. Шайкан, Ф. Левітаса, В. Лауера, К. Бекргофа [3; 6; 7; 8; 11; 14] Однак дослідники розглядали питання колаборації в цілому, щодо всього населення окупованих українських територій.

Метою нашої розвідки, є спроба відстежити яким чином впливали на свідомість населення Житомирщини і Вінниччини репресії та переслідування 1930-х рр., колективізація, Голодомор 1932-1933 рр., радянська освіта, жорстка цензура та переслідування за висловлену суспільно-політичну позицію, а також вплив на свідомість населення радянської пропаганди останніх передвоєнних років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок радянсько-німецької війни для українського народу став продовженням трагічних подій останньої чверті століття. Війна яскраво розкрила основні зміни, які відбулися в морально-психологічному стані радянської людини. Діяльність партійно-радянської системи за двадцять років призвела до значних демографічних, соціально-економічних втрат, які понесли всі громадяни підрадянської України незалежно від їх національності та соціального походження.

Ставлення населення до компартійної влади яскраво проявило себе на початку війни. Ще в період визвольних змагань 1917-1921 рр. більшовики отримали від населення влучну назву «красние», а не наші. Ще більше на сприйняття влади населенням вплинули колективізація, Голодомор, розкуркулення та репресії 1930-х рр. У громадян радянської України відбулося розмивання образу своєї Батьківщини, своєї землі. «Образ Батьківщини, як зазначає В. Орлянський, - був заміщений абстрактним образом якоїсь влади, що у той момент мала певну силу, тобто була державною владою» [10, с. 7] Тобто у людей формувались різні картини світу та мотиви, якими вони могли обґрунтувати свій вибір на користь співпраці з окупантом. Отже, зміна влади на початку війни, тобто нова окупація, більшістю населення (особливо сільського) не розглядалась як, власне, трагедія. Попередня влада принесла з собою кров, біль та страждання.

В 1920-30-ті рр., коли в Радянському Союзі відбувалось формування нового суспільного ладу, у простої людини формувалась особливий менталітет, свого роду нова форма виживання у нових умовах. Нова, створена в СРСР політична система, перетворювала людину на гвинтик державного механізму, без якого вижити було не можливо. Радянська людина втратила можливість легально працювати на себе, в неї було придушено підприємницьке начало, яке заміняли колгоспи, радгоспи, державні підприємства та установи, продуктові картки, тотальний дефіцит та «чорний ринок». Владі вдалося одержавити всі сфери життя суспільства. Нове покоління, яке виросло в умовах політичної цензури та репресій, втратило ініціативність, виробивши навзамін пристосуванство, доносителство та рабську віру в своїх вождів. Постало нове покоління безхребетних людей, які втратили здатність боротися за свої права з владою, потрібно наголосити – з будь-якою владою. Будь-то радянська, чи інша окупаційна. «Пересічні люди» стали опорою як радянського, а згодом і нацистського режиму. Як зазначає О. Стяжкіна: «Режим здійснював насилля руками й діями людей: представниками силових та партійних структур, кар'єристами та визискувачами, ідеологічними фанатиками, справжніми садистами, конформістами-«пересічними людьми». Серед них були українці, росіяни, євреї, білоруси, вірмени тощо». [13, с. 25] Упокорення страхом призвело до атомізації суспільства, втрати спільних інтересів і цінностей, заради яких люди були б готові об'єднатися і діяти [4, с. 624] Таке ж «щеплення страхом» отримали і радянські командири, які боялися проявляти ініціативу під

час бойових дій, не бажали приймати власні рішення, не погодивши їх з політруком, чи вищими командирами. Військові були вправними виконавцями рішень зверху, гвинтиками, які без змазування працювати не будуть. Це все і проявилось у перший рік війни.

Подібні психологічні та особистісні трансформації й катаклізми переживало і населення міжвоєнної Вінниччини та Житомирщини. Аграрний регіон, де більшість населення складала селяни та жителі маленьких містечок, жорстко потерпав від комуно-більшовицького режиму. Досить часто місцеві не розуміли «Чому їх, чи сусідів, чи родичів арештовували?», «За що?». Вони перестали довіряти владі, не вірили її пропаганді, мовчки терпіли знущання. Накопичувався розпач та ненависть. В умовах 1941 р., коли система влади почала сипатись, як картковий будинок, у людей з'явилась надія на повернення до попереднього життя без советів. А ще в частини населення існувало прагнення помститись своїм кривдникам та їх посіпакам. Вони були готові до активної боротьби з радянською владою зі зброєю в руках. Владою, яка для них завжди мала ім'я, тіло, біографію, історію та власні порухунки з нею.

Житомирщина та Вінниччина після Ризького мирного договору стали прикордонними, багатонаціональними регіонами Української СРР. Особливістю регіону, крім його прикордонного статусу, було й компактне проживання тут поляків, євреїв, німців, що з точки зору радянського керівництва було небезпечно у випадку майбутньої війни. На думку Н. Новосадової, місцева інтелігенція була або аполітичною, або вороже налаштована до більшовицької влади [9, с. 128]. Тому упродовж 1920-30-х рр. компартійні органи обережно та підозріло ставились до місцевої інтелігенції та жорстко проводили політичні чистки в добу Великого терору. У вересні-жовтні 1932 р. у Летичівському та Жмеринському повітах розстріляли 527 осіб (більшість поляків) за бандитизм та контрреволюційну діяльність [2, арк. 44-46, 85, 86].

У Житомирській області упродовж жовтня 1937 – лютого 1938 рр. органами НКВС організовано справи, щодо учасників 19 контрреволюційних націоналістичних організацій і 27 «повстанських груп» [9, с. 129]. За даними звіту начальника УНКВС у Житомирській області Л. Якушева, підготовленого для начальника НКВС УРСР І. Леплевського, за другу половину 1937 р. за «польськими справами» заарештовано 8091 особу, за «німецькими» – 1591, за «церковно-сектантськими» справами – 540 осіб. Крім того арештам піддано дружин та членів сімей зрадників Батьківщини (841 особу) [5, с. 448].

Ліквідація національних районів, репресії та адміністративні переслідування членів сімей репресованих у свою чергу зберігало у місцевого населення приховану ворожість до режиму, яка проявилась на початку німецько-радянської війни.

Ставлення до німецьких військ місцевого населення Житомирсько-Вінницького регіону на момент початку окупації можна в цілому вважати пасивно-вичікувальним. Масова політична активність більшості населення краю була знищена в період голоду, колективізації та репресій 1930-х рр. Народ боявся будь-якого прояву політичної активності, навчився вичікувати та спостерігати за подіями. Він не вірив радянській пропаганді та пам'ятав про перший прихід німців 1918 р. Для більшості війна стала продовженням передвоєнного десятиліття. Народ звик до жорстокості влади і тому її зміна не викликала жодних

почуттів. Більшість керувалася бажанням вижити та принципом «не висовуватися». Селяни, які втратили право на самостійну працю на своїй землі, пасивно спостерігали за крахом більшовицького режиму, відступом радянських військ. Жінки та літні люди, які залишались на окупованій території, думками були зі своїми чоловіками. Надіялись, що вони залишаться в живих та швидко повернуться до дому.

В умовах хаосу, паніки та страху за майбутнє місцеві жителі робили власний вибір. Частина пасивно чекала зміни режиму, частина прагнула залишити райони можливої окупації. Певна частина місцевих позитивно сприйняла прихід нової влади. Німецькі війська зустрічали святковим церковним дзвоном, квітами та аплодисментами. [1, арк. 9]

На думку Людмили Рибченко, думки, відчуття, політичні погляди як цивільного населення, так й бійців Червоної армії, ні на початок окупації, ні на час визволення не були однаковими. У перші місяці ворожого вторгнення вони переважно залежали від життєвого досвіду людей, їхньої національної приналежності, рівня освіти, місця проживання, наслідків пропаганди радянської ідеології тощо. Однак в умовах окупації визначальною стала мотивація – вижити, зберегти життя собі та рідним. Та частина населення окупованих територій, якої торкнулись ці важкі випробування, для кого вони стали найскладнішими в житті, певною мірою зрівнялась у своїх думках та оцінках на час визволення від загарбників [12, с. 128].

Висновки. Отже, в перші тижні війни місцеве населення Вінниччини та Житомирщини опинилось в умовах жорсткого стресу, коли руйнувалась стара система влади, руйнувалась держава та суспільство. Перед людьми, які вже пережили страшні міжвоєнні роки, знову стояла питання вибору власної долі. Чи залишитися вірними колишньому режиму, чи піти на співпрацю з новою владою, чи вичікувати, виживати та спостерігати за ситуацією навколо. Більшість населення, яке було навчене сталінським режимом пасивності, вибирало останній варіант.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. КМФ-8. Оп. 1. Спр. 36.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 20. Спр.1001.
3. Беркгоф К. Жнива розпачу: життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011. 455 с.
4. Вронська Т. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці (1917-1953 рр.): монографія. Київ, 2013.
5. Дорошко М. Ротація керівних кадрів у радянській тоталітарній державі у 1920-30-ті роки: український «досвід». Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2007. №16(1). С. 445-455.
6. Кучер В. І., Потильчак О. В. Україна 1941-1944: трагедія народу за фасадом «Священної війни». Київ-Біла Церква: Білоцерківдрук, 2011. 368 с.
7. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні. Київ, 2010. 368 с.
8. Левітас Ф. Л. Друга світова війна: український вимір. Київ: Наш час, 2011. 272 с.

9. Новосадова Н.Г. Політичні репресії проти інтелігенції на Житомирщині в 30-х роках ХХ століття. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2013. Вип. 37. С. 127-131.

10. Орлянський В. С., Тедеев О. С. Місцеві органи управління в період німецької окупації на Запоріжжі (1941-1943 рр.). Київ: Центр учбової літератури, 2010. 322с.

11. Потильчак О.В. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941-1944): причини і прояви. Київ: УДПУ ім. М. П. Драгоманова, 1997. 29 с.

12. Рибченко Л. Морально-психологічний стан населення Лівобережної України в 1941-1943 рр. та його ставлення до радянських військових мобілізацій. Військово-історичний меридіан. 2013. Вип.1. С. 127-150.

13. Стяжкіна О. Рокада: чотири нариси з історії Другої світової. Київ: Дух і літера, 2020. 272 с.

14. Шайкан В. Повсякденне життя українців у роки німецької окупації. 1941-1944. Київ, 2010. 80 с.

УДК 94:378.4(477.411)«1942»

Юрій ЛЕВЧЕНКО
(м. Київ)

Щодо причин закриття німецькою цивільною адміністрацією Києва Педагогічного інституту у вересні 1942 року

Розкривається політика німецької цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» у сфері освіти початку – середини 1942 р. Висвітлено освітньо-культурну діяльність працівників інституту. Пояснюються причини його раптового закриття.

Ключові слова: Київський педагогічний інститут, освітня діяльність, культурна діяльність, органи німецької цивільної адміністрації, нацистський режим окупації, ідеологія, освітня політика.

Постановка проблеми. Впродовж першого року нацистської окупації Київський педагогічний інститут поступово перетворився на центр педагогічної освіти, що безпосередньо впливав на освітнє становище міста. Однак, німецька цивільна адміністрація Райхскомісаріату «Україна» здійснювала освітню політику, що вибудовувалась з наказів райхскомісара Еріха Коха. Відповідно, причини закриття педінституту варто шукати у політичному та ідеологічному вимірах окупаційної влади.

Історіографія питання. У радянський період проблематика діяльності закладів вищої освіти на окупованій нацистами території України зводилась до констатації факту про закриття або руйнування окремих вишів, адже за концепцією Великої вітчизняної війни «фашисти» прагнули перетворити український народ на малоосвічених та покірних рабів. Згідно з цим, педагогічний інститут був «зарахований» до вишів які зруйнували німці під час відступу з Києва у 1943 році. [4, с. 334]. Сучасна історіографія акцентується на діяльності у межах Райхскомісаріату «Україна» вищих навчальних закладів технічного,

сільськогосподарського та медичного профілів. Відповідно, виші гуманітарних профілів підлягали закриттю, адже вони не здійснювали фахової підготовки робітничих професій [10, с. 141–168; 16, с. 782–790].

Символічно, що першим у сучасній історіографії подав інформацію про закриття німцями Педагогічного інституту в 1942 році, став нідерландський історик Карел Беркгоф, який у своїй монографії «Жнива розпачу: життя і смерть в Україні під нацистською владою» (видана у 2004 р., переклад українською – 2011) вказав: «...черга цього інституту настала у вересні 1942 року, коли раптово прибули німці й наказали всім за п'ятнадцять хвилин звільнити приміщення» [5, с. 165]. Дещо іншу версію про закриття Педагогічного інституту наводить дослідниця професійної освіти в Райхскомісаріаті «Україна» у статті «Педагогічна освіта на теренах Генерального округу «Київ» Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944)» (2011 р.). Вона робить висновок про те, що навчання у Педагогічному інституті не розпочалося, а адміністрація та обслуговуючий персонал лише зберігали майно [9, с. 37]. Мета дослідження полягає в розкритті історії університету в період нацистської окупації та причин його закриття німецькою цивільною адміністрацією Райхскомісаріату «Україна». Основними завданнями є: розкрити основні періоди освітньої політики в Києві, які вплинули на діяльність інституту; з'ясувати політичні та ідеологічні причини політики німецької цивільної адміністрації щодо освіти у період кінця 1941 – середини 1942 року; на основі архівних документів висвітлити закриття Педагогічного інституту у вересні 1942 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут відновив свою діяльність у листопаді 1941 року за підтримки Київської міської управи під назвою – Київський учительський інститут. У грудні відбулось становлення інституту: передача будинку (бульвар Тараса Шевченка, 22-24); підбір педагогічного та господарського персоналу; відновлення діяльності видавництва при інституті; прийняття на фінансування з бюджету міської управи. У цей період, освітня політика у Києві формувалась на основі ідеї створення «нової української школи», очищеної від більшовицької ідеології та побудованої на основі національного навчання і виховання, яку активно пропагували представники ОУН-м через часопис «Українське слово».

У листопаді 1941 р. були утворені німецькі органи цивільної адміністрації – штадткомісаріат, як орган управління міського гебіту «Київ-місто» та генералкомісаріат, як орган влади та управління м. Києва і Генерального округу «Київ» [13, с. 67-68]. Однак, фактичний перехід Києва під контроль німецької цивільної адміністрації відбувся лише у грудні. У початковий період окупації німці не мали конкретної політики щодо освіти в Україні. Тому, німецька цивільна адміністрація не втручалась у сферу освіти, яку розвивали органи місцевого самоуправління [10, с. 66–69].

На початку 1942 р. з'явилися перші офіційні німецькі розпорядження щодо освіти в Райхскомісаріаті «Україна» які були направлені райхсміністром окупованих східних територій А. Розенбергом райхскомісару України Е. Коху. На їх основі Е. Кох видав накази з організації освіти в Райхскомісаріаті «Україна»:

«Директива про умови відкриття початкових шкіл» (12 січня) та «Розпорядження про політику в справах вищої освіти» (21 січня). Згідно з ними передбачалось запровадження для місцевого населення обов'язкової семирічної шкільної освіти, де в перших чотирьох класах повинна була здобуватися початкова освіта, а в наступних трьох початки з професійної освіти (старші учні мали проходити практику, в селах – сільськогосподарську, а у містах – з ремесел, основ промислового виробництва, адміністрування. Щодо вищої освіти – дозволялась діяльність медичних, ветеринарних, сільськогосподарських і технічних факультетів природничо-наукові спеціальності, які мають існувати як самостійні інститути [12, с. 65-72]. Змінились акценти освітньої політики у Києві, замість концепції «нової української школи» поширилась ідея пристосування освіти до умов Нового порядку. Відповідно до якої всі освітні питання мали другорядне значення поряд з відновленням народного господарства (відбудовою промисловості, промислів, сільського господарства тощо).

Водночас органи німецької цивільної адміністрації повністю перебирають владу в м. Києві. Вони підпорядкували собі Київську міську управу, «очистили» її від мельниківців та спрямували діяльність управи на виконання німецьких наказів. Таким чином, Київська міська управа з органу самоврядування місцевого населення перетворилась на придаток німецької цивільної окупаційної адміністрації. Впродовж січня – квітня 1942 р. працівниками інституту та науковцями, що залишились в Києві були підготовлені рукописи підручників (33) для початкової (18) та загальної (15) школи, що були позбавлені більшовицької ідеології, що мали бути видані до початку навчання у київських школах.

У березні між Е. Кохом та А. Розенбергом «вибухнув» конфлікт з приводу методів управління в Райхскомісаріаті «Україна». Річ у тому, що райхсміністр намагався проводити політику культурно-освітнього розвитку окупованих східних територій, що передбачала викорінення з їх теренів радянської ідеології шляхом залучення до співпраці провідних верст місцевого населення, зокрема – інтелігенції. За планами А. Розенберга майбутня Українська держава мала стати «буфером» Німеччини від небільшовицької Росії [6, с. 16-18]. Своєю чергою, райхскомісар України проводив політику максимальної експлуатації всіх українських ресурсів на користь Третього рейху. Для Е. Коха українці були народом «Untermenschen» (расово відсталими від німців «недолюдьми»), а Україна – німецьким колоніальним простором. Тому Е. Кох почав здійснювати управління Райхскомісаріатом «Україна» на власний розсуд. Конфлікт «Кох – Розенберг» поширився на всі сфери окупаційної політики, зокрема – освітню. Так, плани А. Розенберга про культурно-освітній розвиток і залучення української інтелігенції до органів управління зустріли жорстку протидію рейхскомісара, який відверто нехтував прагненнями місцевої інтелігенції та вважав, що місцевому населенню буде досить мінімальної освіти [10, с. 73-89; 12, с. 83]. Е. Кох був переконаний, що заклади культури, наукові та вищі навчальні заклади призведуть до пробудження національної свідомості українців і перетворяться на розсадники націоналізму, які можуть виступити проти німецької окупаційної політики [7, с. 183; 8, с. 61].

У березні інститут повертає свою попередню назву – Київський педагогічний інститут. До цього часу німецька цивільна адміністрація визначилась з видом діяльності, яким має займатися інститут. Підтверджує це «Донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі за березень – початок квітня 1942 р.»: «...тимчасово буде збережений педагогічний інститут, що отримав завдання підготувати необхідний вчительський персонал для нижчих шкіл та співпрацювати у справі організації цих шкіл» [3, с. 140]. З травня по серпень працівники педінституту надавали методичну допомогу вчителям київських народних шкіл – індивідуальні та групові консультації з викладання української мови, математики й вітчизнознавства. Для цього в інституті були створені методичні кабінети (мови, арифметики та вітчизнознавства) і читальня. У липні відбулось об'єднання Методичного бюро Відділу культури і освіти Київської міської управи та методичних кабінетів Педагогічного інституту в Методично-консультаційне бюро, що здійснювало складання освітніх програм і навчальних планів для народних шкіл. Водночас педагогічний інститут був залучений до культурних заходів міста. Так, 11 березня директор інститут виступив із доповіддю на вечері пам'яті Тараса Григоровича Шевченка, що відбувся в Київській опері. Також, мистецькі заходи проводились у самому інституті: 16 травня – концерт, присвячений пам'яті композитора-диригента Кирила Стеценка, 28 червня – концерт класичної музики Київської музично-драматургічної консерваторії та 23 серпня – концерт пам'яті Лесі Українки. Впродовж лютого – серпня педінститут був місце зборів Правописної комісії, яка ставила за мету оновити український правопис, що зазнав русифікації за роки більшовицької влади. Зважаючи на вищевказану освітньо-культурну діяльність німецька влада почала вважати педагогічний інститут націоналістичним закладом, що перебуває під впливом ОУН [3, с. 359].

У травні між райхскомісаром та райхсміністром розпочалась «війна законів» відповідно до якої Е. Кох принципово почав ігнорувати або інтерпретувати на власний розсуд накази А. Розенберга, а останній почав надсилати власні нормативні документи генеральним комісарам в обхід управління рейхскомісара [11, с. 26; 14, с. 75]. Надалі освітні ініціативи рейхскомісара Е. Коха заклали «фундамент» для руйнування системи середньої та вищої освіти в Україні: 13 серпня – Указ про закриття освітніх закладів відкритих без погодження німецької цивільної адміністрації; 15 серпня – Попередні директиви щодо шкільної освіти місцевого населення у Райхскомісаріаті «Україна» (основним навчальним закладом для здобуття освіти встановлювались чотирирічні народні школи); 24 жовтня – Розпорядження про закриття всіх навчальних закладів крім початкових шкіл [10, с. 85-87; 12, с. 84].

У серпні Київська міська управа почала готуватись до відзначення різниці звільнення міста від більшовицької влади. 8 серпня Відділ культури та освіти видав наказ № 765 про підготовку і проведення дня 19 вересня 1942 р. першої річниці звільнення військом Великонімеччини Києва. Для цього було створено спеціальну комісію (голова – М. Ф. Приходько; члени: В. А. Корнійчук, Г. П. Вовк, М. І. Тобілевич, М. М. Крохню, П. Я. Левченко), яка мала розробити

план, програму і весь комплекс заходів святкування освітянами міста [1, арк. 21]. На початку серпня відбулось засідання Методично-консультаційного бюро на якому обговорювалось питання «про підготовку до відзначення різниці звільнення Києва від більшовицького гніту». У протоколі зафіксовано, що «...незабаром це свято набуде широкого всенародного значення. Цього року також свято буде організоване школами. 17-го вересня святкувати будуть окремі школи; 18 – районні об'єднання шкіл; 19 – відбудеться загальномісьцеве свято. Нарешті – 21 треба організувати культурні виступи, що відбудуться на стадіоні. На консультативно-методичне бюро покладено керування підготовкою до свята, головним чином ідеологічне керівництво. Всі кабінети повинні взяти участь в доборі зразків для декламації, постановок, п'єс, танців, ігор тощо. Списки таких культурних заходів мусять бути затверджені до середи 12» [2, арк. 41-42].

Закриття Київського педагогічного інституту у вересні 1942 року стало цілковитою несподіванкою для його працівників. Свідчення про це залишив у своєму щоденнику письменник Аркадій Любченко: «... 19 вересня 1942 ...Вчора вдень зайшов до інституту довідатись про дрова. Інститут замкнено. Чому? А сьогодні виявляється: прийшло вчора німецьке начальство, запропонувало протягом 15 хвилин очистити приміщення, залишивши в ньому недоторканими всі документи. Тут тепер буде німецький педагогічний інститут. Що ж до українського, то нічого не відомо. В інституті якраз перший день учительської конференції, скликано 300 чоловік. Тепер їм ніде притулитись, нема й можливості матеріали дати» [15, с. 126].

Висновки. Упродовж першого року нацистської окупації Києва освітня політика пройшла три періоди: вересень – грудень 1941 р. – ідея створення «нової української школи» очищеної від більшовицької ідеології та побудованої на основі національного навчання і виховання (поширена представниками ОУН-м через часопис «Українське слово» та підтримане міською управою); січень – березень 1942 р. – поширення органами цивільної адміністрації ідеї пристосування освіти до умов Нового порядку, де питанням освіти відводилось другорядне значення в умовах відновлення народного господарства; травень – жовтень 1942 р. – період радикальних освітніх ініціатив рейхскомісара Е. Коха, який обмежив доступ місцевого населення до освіти початковими школами.

Причини закриття педагогічного інституту німецькою цивільною адміністрацією м. Києва знаходиться у політичному та ідеологічному вимірах. Київський педагогічний інститут відновився за підтримки Київської міської управи, а його становлення припало на період поширення ідеї створення національної освіти. Перші офіційні німецькі розпорядження щодо організації освіти місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» передбачали: загальнообов'язкову семирічну, фахову (професійну) та вищу освіту з технічних спеціальностей. Однак, впровадженню у життя цих планів завадив управлінський конфлікт між рейхскомісаром Е. Кохом та рейхсміністром А. Розенбергом, що переріс у «війну законів». Це призвело до того, що Е. Кох почав здійснювати освітню політику на власний розсуд, яка призвела до руйнації системи вищої та середньої освіти. Зокрема, Указ від 13 серпня 1942 р. про закриття освітніх

закладів відкритих без погодження німецької цивільної адміністрації, став безпосередньою підставою для закриття Київського педагогічного інституту.

Основні причини закриття все ж варто шукати в ідеології націонал-соціалізму, якої дотримувався Е. Кох відносно українців. Відповідно до расових учень нацизму він відкрито заявляв, що українці «нижча раса», завдання якої служити німцям, а Україна – територія експлуатації для потреб Райху та майбутньої колонізації німцями. Тому, Е. Кох постійно перешкоджав розвитку культури місцевого населення на підпорядкованій йому території, адже діяльність культурних закладів може призвести до пробудження національної свідомості українців, які потім почнуть протидіяти німецькій окупаційній політиці. Впродовж січня – серпня 1942 р. Київський педагогічний інститут здійснював активну освітню (підготовка підручників, методичні консультації вчителів народних шкіл, з викладання навчальних предметів, діяльність методично-консультаційного бюро) та культурну (учать у культурних заходах до вшанування пам'яті українських діячів культури – Т. Г. Шевченка, К. Г. Стеценка, Л. Українки; проведення зборів Правописної комісії) діяльність через що сприймався органами німецької цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна», яка націоналістичний. Варто наголосити, що будь-яка окупаційна влада в Україні ХХ ст. вважала національну діяльність українців – націоналістичною. У серпні працівники інституту були залучені до організації святкування відзначення дня визволення Києва від більшовицької влади (офіційне пропагандистське трактування) та мали організувати від освітян міста святкові заходи. Для органів німецької цивільної адміністрації відзначення Дня захоплення Києва мало важливе пропагандистське та ідеологічне значення, тому дізнавшись, що «націоналістичний» культурний заклад під час святкувань збирається проводити масовий захід (конференція для вчителів на 300 осіб) вжили негайних заходів – у переддень святкування прибули в інститут і закрили його.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). Ф. Р-2356. Оп. 1. Спр. 94а. 223 арк.
2. ДАКО. Ф. 4726. Оп. 1. Спр. 1. 53арк.
3. Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення / редкол.: Л. В. Легасова та ін.; Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років». Київ, 2012. 502 с.
4. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941-1944 рр.: збірник документів і матеріалів / за ред. П. М. Костриби та ін. Київ: Держполітвидав, 1963. 488 с.
5. Беркгоф К. Жнива розпачу: життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ: Критика, 2011. 454 с.
6. Гай-Нижник П. П. Українська Держава: проєкт райхсляйтера А. Розенберга. Гілея. Історичні науки. 2021. Вип. 166 (11). С. 14–21.
7. Гедз В. Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві (1941-1943 рр.). Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2007. Вип. 15. С. 181-204.

8. Гінда В. Освітня політика нацистів в райхскомісаріаті «Україна». Сторінки воєнної історії України. 2012. Вип. 15. С. 61-75.
9. Гончаренко І. В. Педагогічна освіта на теренах Генерального округу «Київ» Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). Мандрівець. 2011. № 2. С. 34–38.
10. Гончаренко О. М. Нацистська окупаційна політика у сфері освіти на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) / О. М. Гончаренко, І. В. Гончаренко, М. П. Куницький. Київ: ПП «НВЦ Профі», 2014. 232 с.
11. Гончаренко О. Організація управлінської комунікації окупаційних органів влади тимчасової військової адміністрації та Райхскомісаріату «Україна» (1941-1944 рр.). Соціум. Документ. Комунікація. 2022. Вип. 14. С. 12–48.
12. Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1941) у світлі німецьких документів. Київ: Наукова думка, 2008. 272 с.
13. Костючок О. В. Створення Київської міської управи та її діяльність у соціальній і економічній сферах (вересень 1941 р. – лютий 1942 р.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2012. 254 с.
14. Куницький М. Системна криза нацистського «нового порядку» на теренах Райхскомісаріату «Україна» як наслідок реалізації окупаційної політики (1941–1944 рр.). Гілея. 2014. Вип. 80(1). С. 73–77.
15. Любченко А. Щоденник: книжка перша. Торонто: Нові дні, 1951. 150 с.
16. Потильчак О. В. Нацистська політика у сфері підготовки спеціалістів зі середньою та вищою спеціальною освітою в Україні (1942–1944). Архіви окупації 1941–1944. упряд. Н. Маковська. Київ: Києво-могилянська академія, 2006. С. 782-790.

УДК 94:354]:929(477)«1939/1949»

Кирило САФОНОВ
(м. Київ)

Микита Хрущов в Україні в роки Другої світової війни та в повоєнний час: специфіка керівництва

Розглядається специфіка керівництва Микитою Хрущовим Українською РСР в роки Другої світової війни та повоєнний період. Наголошується на неоднозначності та суперечливості як постаті радянського керівника України так і його рішень та управлінських дій.

Ключові слова: Друга світова війна, Микита Сергійович Хрущов, ОУН-УПА, повоєнний період, Україна.

Науковий керівник: *Іванова Л. Г.*, професор кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Микита Сергійович Хрущов увійшов в історію перш за все як керівник Радянського Союзу одразу після Г. Маленкова, однак часто упускається його політика в Україні і його ставлення до Батьківщини. Особливо

цікавими в цьому плані є його рішення в період Другої світової війни та їх неоднозначність щодо українського та польського народів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незадовго до початку радянсько-німецької війни, але вже після початку Другої світової М. Хрущов за вказівкою Й. Сталіна співпрацював з німецьким керівництвом за для насильницького виселення населення з західної України та асиміляції захопленої території. Згідно з архівними даними, саме за пропозицією Хрущова та Берії в 1940 р. на території сучасних західної України та Білорусі сім'ї репресованих поляків, колишніх офіцерів, поліцейських, розвідників та чиновників було виселено до Казахської СРСР на 10 років. Усього таких сімей було 22-25 тисяч [3]. Також Хрущов пропонував у цьому ж документі ще більше співробітництво з Німеччиною, яке проявлялося за тотальним контролем за громадянами України та Білорусі. Так, ті громадяни які виїздили з підконтрольної Радянському Союзу частини України до тієї, що контролювали німці за поданням Микити Сергійовича мали або бути прийняті німецьким урядом або бути заслані насильно до північних районів СРСР (найчастіше до Сибіру) для вирубки лісу та інших робіт. Все це звичайно ж робилося нібито з метою «охорони держкордону України та Білорусі» [3].

Німецько-радянську війну Микита Сергійович, як і більшість верхівки СРСР, зустрів з панічними настроями, бо розуміли що радянська армія не готова протиставити себе німецькій [6]. В перший день війни один з основних ударів прийшовся саме на Україну: було проведено бомбардування Севастополя, Одеси та інших південних міст. Проте на відкриття німцями вогню, Хрущов за вказівкою Сталіна наказав не відповідати, бо до кінця сподівалися, що це не більше ніж провокація. Спочатку планувалося розгорнути штаб оборони в Кам'янці-Подільському і не допускати німців в Україну, утримавши їх в Білорусі, проте майже одразу прийшло розуміння того, що захід України обороняти майже не будуть і штаб командування було перекинуто до Києва [6].

Якщо вірити архівним документам, Микита Сергійович планував влаштувати своєрідну версію «територіальної оборони», яка ефективно себе продемонструвала вже в сучасній війні. Проте тоді планувалося створити «народні ополчення», які б не були частинами регулярної армії і роздати їх учасникам зброю. На Київ та Харків планувалося по 50,000 осіб, Одесі та Дніпропетровську – по 40,000, у містах Сталінської області – 100,000, Ворошиловградської області – 80,000, Дніпродзержинську та Кривому Розі по 15,000. Проблема була одна – глобальна нестача зброї, з приводу чого Хрущов і звертався до Москви, щоб була змога ефективно обороняти Україну [5].

Одразу після війни в 1946 році було зроблено спроби відновити рівень сільського господарства в Україні, проте в цьому позиція Хрущова, який апелював на виділення додаткової допомоги для України не сходилася з позицією вищого радянського керівництва, яке вважало більш важливим допомогу Польщі та Східній Німеччині. Україна ж, за спогадами Хрущова в 1946 р. змогла виробити приблизно 200 млн пудів хліба, хоча до війни цей показник був 500 млн [6]. М. Хрущову в цій ситуації залишалося тільки просити більшу кількість їжі для України. Він доручив підготувати документ до Радміну СРСР з показом українських потреб. Микита Сергійович хотів, щоб Україні дали картки з централізованим забезпеченням не лише міського, а й сільського населення на

якусь кількість продуктів і подекуди українська влада за задумом Хрущова змогла б просто організувати харчування голодуючих. На жаль, точна кількість карток які були запрошені не відома але ця ініціатива була відторгнута вищим керівництвом СРСР [6].

Хоча Микиту Сергійовича і прийнято розглядати як особистість, що провела чисельну амністію в тому числі і політичних в'язнів, проте ця доля оминула українських націоналістів ОУН-УПА, до яких в нього було однозначно негативне ставлення. Після деокупації західної України Хрущов у відповідній записці пропонує провести мобілізацію та фільтрацію місцевого населення задля протидії українським націоналістам [1, ст. 4]. Всього планувалося мобілізувати у такі батальйони 71,5 тис. чоловік. Також згідно з відповідною запискою Микити Сергійовича в лютому 1945 р., на землі західної України надсилалося 42 тисячі партійних керівників для здійснення управління на цих землях, при чому частка місцевих керівників де факто складала після цього від 9,7% у Станіславській (Івано-Франківській) області до 12,6% у Ровенській. До того ж, у ході візиту на західноукраїнські землі восени 1944 р. Микитою Сергійовичем було запропоновано для більшої «ефективності» не просто розстрілювати учасників ОУН-УПА, а вішати їх [1, ст. 64]. Суди над націоналістами, за пропозицією голови республіки, мали проходити відкрито та із залученням місцевого населення, проте результати судових рішень не мали б публікуватися у пресі. Виконання вироків таких військово-польових судів мало бути публічним. Так наприклад за пів року з серпня 1944 р. по лютий 1945 р. у Станіславській області відбулося 28 публічних страт. Хрущов висловлює негативну оцінку до ОУН-УПА ще з самого початку німецько-радянської війни, а в 1947 р. видає наказ про націоналізацію власності націоналістів. Згідно цього наказу майно мало передаватися колгоспам та соціальним закладам (школам, лікарням, тощо). Особливо цікаво в цьому плані, що окрім областей західної України, які традиційно вважалися радянською пропагандою центром українських націоналістів, окремо також виділено провести такі заходи і в Сталінській області, що говорить про численний вплив ОУН-УПА в цьому регіоні [2].

Радянська пропаганда часто використовувала указ Хрущова від 17 вересня 1955 р. «Про амністію радянських громадян, які співпрацювали з окупантами у період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років». За цим указом, наприклад, був амністований Василь Кук після 6 років ув'язнення, проте навмисне забувається сказати про те, що радянська верхівка на чолі з Хрущовим використовувала таких лідерів УПА для дискредитації українського національного руху як всередині країни, так і закордоном. Так той же Кук після амністії публікує «Відкритий Лист В. Кука до Ярослава Стецька, Миколи Лебеда, Степана Ленкавського, Дарії Ребет, Івана Гриньоха та до всіх українців, що проживають за кордоном!», де агітує до визнання радянської влади і наголошує, що український народ вороже зустріне повернення до старих дорадянських порядків. Нам здається очевидним, що тут мало місце співпраця з КДБ. Також існує думка, що Хрущов використовував УПА як «відволікаючий маневр» для зняття уваги зі своїх власних проблем з внутрішньою опозицією та реформами, які він намагався провести в країні. Таким чином, критика УПА може бути розглянута як спроба зміцнити своє положення в партії та серед радянської еліти.

Вже після смерті Сталіна Хрущов почав більш відкрито говорити про свої культурні уподобання і виявилось, що він на відміну від інших радянських керівників цікавився саме українською літературою, а його улюбленим письменником був Володимир Винниченко і особливо його твір «Талісман». За спогадами сучасників Микита Сергійович навіть у жарт уособлював себе з головним героєм твору [4]. Хоча треба зауважити, що у тодішній як і сучасній російській еліті відношення до Винниченка було негативним через його політичні переконання та активну участь в українській революції, проте Хрущов тут вигідно виділявся від своїх колег. Також Микита Сергійович ще за часів голови УРСР любив публічно одягати вишиванки та танцювати українські народні танці. Проте Хрущов навіть після смерті Сталіна продовжував повторювати традиційні радянські історичні наративи. Так в 1954 р. відбувалася річниця Переяславської ради, Хрущов з цього приводу висловив переконання, що українська держава дійсно існувала, що до речі вигідно виділяє його серед навіть сучасних московських політиків, проте Україна за його словами «вирішила навіки поєднати свою долю із російською державою». Пізніше цю тезу підхоплять і радянські історики і вона буде закріплена у тогочасних підручниках [7].

Висновки. Микиту Сергійовича Хрущова як керівника України під час Другої світової війни та повоєнний період можна розглядати скоріше як неоднозначну особистість: з одного боку він на відміну від більшості радянського керівництва опікався, щоб Україну не захопили німці і створював народні ополчення, намагався підтримати продовольством українців після закінчення війни та захоплювався українською літературою та культурою, з іншого – однозначно негативно ставився до руху ОУН-УПА, сприяв депортації українців до Казахстану та Сибіру. Проте навіть за таких недоліків, ми вважаємо що Хрущов чи не найбільше опікувався долею України серед тогочасної радянської верхівки.

Список використаних джерел та літератури

1. ОУН і УПА в 1944 році: Документи Частина 1. Київ : НАН України Ін-т історії України, 2009. 292 с.
2. Постановление СМ УССР и ЦК КП(б)У № ПБ-148/14э «О порядке использования земель и имущества, оставленных после выселения семей националистов и бандитов». 15 жовт. 1947 р. Фонд Олександра Яковл. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1022685> (дата звернення: 02.02.2023).
3. Решение Политбюро ЦК ВКП(б) «Об охране госграницы в западных областях УССР и БССР». 2 берез. 1940 р. Фонд Олександра Яковл. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1008962> (дата звернення: 09.02.2023).
4. Ромм М. Четыре встречи с Хрущевым. Огонёк. 1988. № 28.
5. Телеграмма ЦК КП(б)У в ГКО СССР – И.В. Сталину об организации народного ополчения. 5 лип. 1941 р. Архів Олександра Яковл. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1012068> (дата звернення: 02.02.2023).
6. Хрущов С. Н. Хрущев Никита Сергеевич. Воспоминания. Избранные фрагменты. Москва: Вагриус, 1997. 564 с.
7. Snyder T. The Making of Modern Ukraine. Class 18. Before and After the End of History, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=k7nM9SetN50> (date of access: 01.03.2023).

Розділ 4

УКРАЇНА І СВІТ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

УДК: 94(477.1-37)«196/198»

Володимир ГРАБІНСЬКИЙ
(м. Київ)

Закриті адміністративно-територіальні об'єкти України в 60-80-х рр. ХХ ст.

Досліджується будівництво, розвиток та функціонування закритих адміністративно-територіальних об'єктів на території України в зазначений період. Висвітлюються основні напрямки функціонування ЗАТО. Розглядаються особливості соціальних практик, що застосовувалися стосовно контингенту закритих утворень.

Ключові слова: військово-промисловий комплекс, закриті комплекси, обороноздатність країни.

Науковий керівник: *Даниленко В. М.*, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України.

Постановка проблеми. В умовах загострення зовнішньополітичної ситуації, що склалася на міжнародній арені в період 1960-80-х рр., керівництво СРСР намагалося значно розширити та зміцнити свій військово-промисловий комплекс для захисту власних кордонів від умовного ворога. Система ВПК створювалася з дотриманням найвищого режиму секретності та охорони державної таємниці. Основою ВПК стали закриті адміністративно-територіальні одиниці, що були розкидані по території всієї країни. Значна частина ВПК Радянського Союзу розташовувалася і в Україні. Зазначені формування базувалися в різних регіонах України, що визначило статус та розвиток цих територій на десятиліття вперед.

Після розпаду СРСР на території України залишилася деяка матеріально-технічна база, що здатна забезпечити зміцнення обороноздатності нашої держави. Наскільки дієві ці комплекси та чи доцільно відновлювати їх діяльність? – ті питання, що гостро постають перед нами під час повномасштабного вторгнення російської федерації.

Метою нашого дослідження є вивчення особливостей функціонування закритих адміністративно-територіальних об'єктів на території України в 60-80-х рр. ХХ ст.

Історіографія проблеми. Відомості про формування ВПК СРСР ми знаходимо у працях Л. Самуельсона «Красный колосс: становление военно-промышленного комплекса СССР 1921-1941» [8], М. Симонова «Військово-промисловий комплекс СРСР в 1920-1950-і роки» [9], та монографії І. Бистрової «Військово-промисловий комплекс СРСР в роки холодної війни» [2].

Тему досліджень історії радянського ВПК піднімають у своїх роботах О. Данілов «Рождение супердержавы: СССР в первые послевоенные годы» [3], О. Бакланов «Отечественный ВПК и его историческое значение» [1]. Особливості функціонування ЗАТО на території сучасної України, ми знаходимо в численних журналістських розслідуваннях.

Виклад основного матеріалу дослідження. На території України, в зазначений період, розташовувалася численна кількість ЗАТО. Спільним у функціонуванні цих комплексів було зміцнення обороноздатності країни. Проте, ми можемо прослідкувати певне «розділення функцій» на прикладі деяких ЗАТО, частина комплексів була побудована для збору розвідданих та забезпечення захисту територій від атак ймовірного ворога (Макарів-1, Чорнобиль-2, Любеч-1), а деякі займалися видобутком ресурсів, що так чи інакше використовувалися в оборонній промисловості та розробкою нових систем обороноздатності країни (Жовті Води, Південмаш).

Одним з напрямків оборони територій від атак ймовірного ворога був збір розвідданих та сканування повітряного простору СРСР та сусідніх країн. Для реалізації цього задуму на території України були побудовані два секретних містечка Чорнобиль – 2 та Любеч – 1. Чорнобиль – 2 був збудований у 1980-х роках, основною функцією містечка був догляд та обслуговування радіолокаційної станції «Дуга». Зазначений комплекс входив до системи космічного щита держави, його призначення – фіксувати запуски міжконтинентальних балістичних ракет. Принцип роботи станції ґрунтувався на відбиванні радіосигналів іоносферою. Вхідні сигнали уловлювалися за допомогою антени, а потім оброблялися на комп'ютері. Через характерне звукове супроводження роботи станції у світі її прозвали «російський дятел». Як зазначається, комплекс «Дуга» міг виявити об'єкт на відстані від 900-4000 км. [7]

Проект «Дуги» обійшовся СРСР у значний кошторис, хоча станція так і не вийшла у режим бойового чергування після катастрофи 1986 року. Окрім самої станції до комплексу Чорнобиль-2 входили приміщення для проживання персоналу та військових, казарми, склади, їдальні, заклади дошкільної та шкільної освіти.

Оскільки об'єкт мав важливе значення для оборони держави то всі роботи велися в режимі абсолютної секретності, сама станція не була відмічена на картах, замість неї стояла позначка «піонерський табір».

На сьогоднішній день станція «Дуга» повністю не функціонує, хоча до наших днів зберігся її каркас. Після здобуття Україною Незалежності, неодноразово піднімалися питання про демонтаж станції, проте, проекти так і залишилися на папері, оскільки досить дорого вартували та впливали на безпеку населення, зокрема екологічну. Зараз станція є популярним туристичним об'єктом, що привертає до себе погляди сталкерів і шукачів пригод з усього світу.

Друге містечко, що обслуговувало «Дугу» називалося Любеч – 1. Містечко розташовувалося в Чернігівській області (нині с. Розсудів), за 50 км від Чорнобильської АЕС, таким чином, містечко не потрапило до зони відчуження. Початок роботи комплексу припав на 1976 рік, з появою тут обслуговуючого персоналу.

Як і більшість ЗАТО Любеч-1 був обладнаний розвиненою інфраструктурою, що мала на меті розселення співробітників та їх родин. Технічна зона була

відділена від житлової та знаходилася на відстані декількох кілометрів. До технічної зони входили комунікаційний центр, система енергозабезпечення антен, дві антени-передавачі, допоміжні будівлі, тощо. Вся зона по периметру охоронялася, вхід був через КПП. В житловій частині розташовувалися будинки, гуртожитки, заклади громадського харчування і дозвілля, заклади освіти. Дотримуючись режиму захисту державної таємниці, містечко не було позначене на жодній з карт, замість поселення там значилася база відпочинку.

Оскільки об'єкт так і не ввійшов до зони відчуження, то після припинення його функціонування, були проведені роботи з демонтажу антен та допоміжного комплексу. Військова частина на території об'єкту припинила своє існування у 2008 році [6].

Наука та техніка часів Холодної війни розвивалася під егідою розробки та зберігання «зброї стримування», в тому числі і ядерного озброєння. Одним із містечок, якого не існувало на карті був Житомир-21, де розташовувалася військова частина з ракетним озброєнням. Об'єкт було запущено в 1960 році, а вже в 90-х роках ХХ ст. військову частину було розформовано, а ракети утилізовано. Нині Житомир-21 має назву с. Висока Піч [10].

Ще одним містечком, що відповідало за роботу з ядерною зброєю став Кіровоград-25, побудований серед лісового масиву Кіровоградської області. Власне, свою роботу об'єкт розпочав в 60-х роках ХХ ст., на території містечка розташовувалася військова частина №14427, що виконувала завдання «ядерно-технічного забезпечення збройних сил СРСР» [5].

Після здобуття Незалежності, ядерна зброя, що перебувала на збереженні у частині була ліквідована, а військова частина увійшла до складу ЗСУ. Вже з 1 березня 1999 року на базі колишнього ЗАТО починає функціонувати частина А0981. У 2008 році об'єкт Кіровоград-25 був перейменований у смт. Лісове і саме під такою назвою відомий і нині.

Відповідно до «традицій» будівництва таких об'єктів, за кілька кілометрів від частини розташовувалася жила зона, з розвиненою інфраструктурою. За словами колишніх співробітників, надання комунальних послуг налагоджене і в наші дні, хоча і в значно меншому об'ємі [5].

Одним з найбільш секретних об'єктів зберігання ядерної зброї на території України став Івано-Франківськ-16. Об'єкт знаходиться приблизно за 60 км від Делятина та суворо охороняється навіть у наш час. До 1949 року на території майбутнього об'єкту знаходилося село Луг, але, під приводом нафтовидобування, місцеве населення було вивезене, а вже до кінця 1950 року постав секретний «Об'єкт 711» для зберігання ядерної зброї, або ж Івано-Франківськ-16 [4]. Сама територія містечка була поділена на три частини з різним рівнем допуску персоналу. На сьогоднішній день, містечко все ще перебуває під посиленою охороною, хоча послаблена система допуску цивільних населення, за часів СРСР, жоден цивільний житель, що не мав відношення до містечка, не міг підійти до КПП та огорожі об'єкту [11]. Варто зазначити, що містечко знаходилося під безпосереднім впливом партійного керівництва. Контроль виходив далеко за межі виробництва і стосувався навіть приватного життя працівників з родинами [11].

Після розпаду СРСР матеріально-технічне становище погіршилося, оскільки фінансування містечка йшло безпосередньо з бюджету країни. До 1993 року ядерна зброя та радіоактивні матеріали були вивезені, разом з цим, територію

покинуло чимало російських офіцерів з родинами. Внаслідок скорочення коштів на утримання жилого фонду, припинили свою діяльність госпіталь, аптека, поліклініка, Будинок офіцерів, поштове відділення, скоротилася торгівельна мережа. На даний момент, вищезазначені будівлі є закинутими та перебувають у стані руйнації.

Нині, в містечку продовжують проживати люди, що колись працювали на об'єкті або були переселені, на них і досі розповсюджується певна режимність та вимога зберігати таємницю. На території також розташовується військова частина.

Висновки. В умовах Холодної війни СРСР постійно працював на нарощення військової потужності та розвитку власного військово-промислового комплексу. Відповідно до тогочасних вимог, виробництво і збереження «зброї стримування» відбувалося з постійним дотриманням режиму секретності та пильнуванням державної таємниці. Для цього створювалися закриті адміністративно-територіальні одиниці, які перебували під постійним наглядом та максимальним захистом. Відповідні ЗАТО розміщувалися по території всього радянського союзу, використовуючи ресурсний потенціал краю.

Чимала кількість ЗАТО знаходилася і на території України. Ці утворення отримували належне фінансування з державного бюджету та були максимально захищеними, режим дотримання таємниці був найвищим, навіть люди, що проживали близько від такого утворення не знали, що діється за колючим дротом насправді. Варто зазначити, що життя на ЗАТО проходило під пильним оком внутрішніх служб безпеки та було насичене всілякими заборонами та обмеженнями.

З розпадом СРСР, більша частина ЗАТО припинила свою діяльність або була переведена на виконання інших завдань, найбільш цінне обладнання було вивезене чи знищене. На сьогоднішній день, деякі ЗАТО продовжують функціонувати, хоч і в досить обмежених умовах та за потреби ці комплекси, за умов належного фінансування та суттєвого переобладнання, можуть створити базу для нарощування обороноздатності України.

Війна загартувала та згуртувала українців, допомогла усвідомити глибинну сутність і важливість українства як нації для кожного пересічного громадянина, спростувала політичні міфи про «братерство» російського та українського народів. Розвінчувати фальшиві російські ідеологічні догми, давати відсіч теоретикам рашизму, таким як Т. Сергейцев – це нині важливий фронт боротьби кожного свідомого українця за свою національну ідентичність, за свободу та незалежність України.

Список використаних джерел та літератури

1. Бакланов О. Отечественный ВПК и его историческое развитие. Москва, 2013. 792 с.
2. Быстрова И. Военно-промышленный комплекс СССР в годы холодной войны [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/besti>.
3. Данилов А. Рождение «сверхдержавы»: СССР В первые послевоенные годы [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/besuj>.
4. Івано-Франківськ 16 таємниці прихованого міста [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/fihbu>.

5. Кіровоград-25. Історія в погонах [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/fihbj>.
6. Любеч-1 [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/figzm>.
7. Радіолокаційна станція «Дуга» [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/figxg>.
8. Самуэльсон Л. Красный колосс: становление военно-промышленного комплекса СССР 1921-1941. Москва, 2001.
9. Симонов Н. Военно-промышленный комплекс СССР в 1920–1950-е годы: темпы экономического роста, структура, организация производства и управление / Н. Симонов. – М, 1996.
10. Тронько П. Т. Історія міст і сіл Української РСР. Київ, 1973. 728 с.
11. Як живе місто-привид за колючим дротом? [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://surl.li/fihdc>.

УДК 94:327.5]:929(410:100)«1953/2022»

Наталія КАРПУНЬ
(м. Київ)

Роль монарха Єлизавети II як консолідуючої сили Британської Співдружності Націй

У статті здійснена спроба висвітлення та аналізу феномену британського монарха Єлизавети II як високого авторитету та потужної консолідуючої сили в межах Співдружності Націй.

Ключові слова: Велика Британія, Співдружність Націй, монарх.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Протягом останнього року третина населення планети спочатку святкувала 70-ти річчя сходження на престол британської Королеви Єлизавети II, а згодом з глибоким сумом вшановували її, як одну з найбільш авторитетних королівських осіб сучасності.

Найтриваліший період правління Єлизавети II в історії Великої Британії пов'язують із багатьма феноменами. Зокрема, один із них – перетворення монарха в потужний консолідуючий елемент об'єднання нації. Варто зазначити, що Єлизавета II спромоглася стати ним не лише для Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії, а й для досить строкатого населення 54 держав-членів Співдружності із населенням понад 2,4 млрд. осіб. Прем'єр-міністр Австралії (1996-2007 рр.) Джон Вінстон Говард зазначав: «Будучи головою Співдружності, вона очолювала всесвітню багаторасову організацію, що зводить разом людей різних рас, релігій, походження та культурних традицій»[1].

Сучасна українська історіографія проблеми представлена роботами відомих українських дослідників: П. Опанащука [6], О. Данильяна [4], О. Бруслик

[3]. Головним аспектом їх наукових розвідок є осмислення ролі монарха та його вплив на політичне й суспільне становище Британії та держав-членів Співдружності націй. Дослідженням консолідуючого впливу монарха в межах Співдружності націй займаються зарубіжні історики та біографи: С. Сміт [8], Р. Лейсі [5], Ш. Фіцгіббон [10], Р. Хардман [11].

Джерельна база проблематики представлена мемуарами Т. Блера [2] та М. Тетчер [9], які очолювали британські уряди в період правління Її Величності та документальним фільмом ВВС «Данина Її Величності королеві Єлизаветі II»[1], в якому низка державних та політичних діячів Великої Британії та країн Співдружності націй: Генеральна секретарка Співдружності націй Патрісія Скотланд, особистий секретар королеви (1999-2007 рр.) Лорд Янврін, британські прем'єр-міністри різних каденцій, зокрема Т. Блеєр, Д. Камерон, діляться своїми спогадами про Єлизавету II та надають оцінки основним підсумкам її правління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично британський монарх виступає центральною особою та важливим державним інститутом. У Великій Британії як конституційній монархії глава формально має усю повноту влади, але в реальності Суверен обмежений різними конституційними актами, традиціями та прецедентами. Чинний король Великої Британії Чарльз III після смерті Єлизавети II зазначав: «Гадаю, найважливішим для монарха завжди залишатися взірцем стабільності та виконувати інші нескінченні обов'язки»[1]. Понад 70 років в складних та суперечливих ситуаціях Єлизавета II намагалася гідно відповідати усім викликам.

Під час виступу з нагоди 21-го дня народження Єлизавети II запряглася служити своєму народові до кінця свого життя і неухильно слідувала цьому зобов'язанню. Її особистісні якості та досвід перейнятий від батьків протягом усього правління допомагали зберігати прихильність серед населення навіть у найскладніші часи для Сполученого Королівства та країн Співдружності. Підтримка останньої була заявлена під час коронації Єлизавети II у 1952 році, адже на церемонії були присутні представники усіх країн-учасників Співдружності, а за її трансляцією слідувало понад 27 мільйонів глядачів. Генеральна секретарка Співдружності націй Патрісія Скотланд в одному із інтерв'ю сказала: «Гадаю, люди ставились до неї так добре, тому що, її любов до Співдружності була очевидною» [1]. Протягом свого тривалого правління, королева здійснила понад 270 закордонних візитів й побувала у всіх країнах Співдружності.

У непрості для Великої Британії часи (1960-ті), коли питання монархії стояло дуже гостро, а республіканські настрої ширились зокрема Шотландією та Ірландією, Її Величність змогла повернути прихильність та переконати населення довіряти королівській родині (за різними опитуваннями, її підтримували близько 80 % підданих) [8]. Авторитетність монаршої влади завдяки Єлизаветі II не була втрачена на Британських островах, та й в країнах Співдружності. П. Скотланд зазначала, що завдяки тому, що королева знала багатьох сучасних лідерів, вона набула такої мудрості, розсудливості та історичної перспективи, як ніхто інший [1].

Наступним складним періодом, котрий став перевіркою на міцність британської монархії, стали 1990-ті роки. Розлучення у королівській родині та перша реакція Єлизавети II на загибель принцеси Діани, значною мірою підірвали

довіру до особи королеви. Незважаючи на це, Її Величність змогла гідно вистояти перед складними випробуваннями та зберегти авторитет серед багатомільйонних підданих британської корони. Яскравим підтвердженням того, що Королева незмінно виступала консолідуючою силою для народів Співдружності є оцінка надана їй прем'єр-міністеркою Тринідад і Тобаго (2010-2015 рр.) Камлою Персад-Бсесар: «Я вважаю, що як голова Співдружності Єлизавета II передовсім надихає, вона надає моральну підтримку» [1].

Традиційним стало різдвяне звернення Королеви до країн-членів Співдружності націй, покликане засвідчити прагнення монарха разом із Різдвом прийти в кожну сім'ю, висловити побажання прості та зрозумілі для кожної людини у всіх куточках світу, і тим самим продемонструвати, що її Величність так само як і мільйони її підданих, насамперед є дружиною, матір'ю, бабусею, а потім вже Королевою.

За час правління Єлизавета II змогла закріпити добровільні та взаємовигідні відносини з колишніми колоніями та домініонами й від класичної колоніальної імперії забезпечити остаточний перехід до цілком демократичного союзу. Статус Королеви на сьогодні є більшою мірою символом, ніж реальним керманічем країн-членів Співдружності. Водночас Єлизавета II часто відігравала важливу роль у відновленні добросусідських відносин між країнами Співдружності та мирним залагодженням суперечностей між ними.

Королева здійснювала свій монарший обов'язок спираючись на вироблену власноруч формулу успіху – «Співдружність, армія, релігія, родина». Влучну оцінку її багаторічної діяльності надав у інтерв'ю колишній Генеральний секретар Співдружності націй (2008-2016 рр.) Камалеш Шарма. Зокрема, він зазначив: «Королеву назавжди запам'ятають як людину, котра зберігала Співдружність упродовж всіх років, що вона її очолювала. Навряд чи таке могло статися в історії будь-якої іншої організації» [1]. З цією тезою не можна не погодитись, адже на сучасному етапі політичного розвитку та міжнародної співпраці немає жодного аналогу такого феномену чіткої та злагодженої взаємодії як між Великою Британією та Співдружністю націй.

Висновки. Таким чином, варто підсумувати, що Єлизавета II в статусі глави Співдружності націй у результаті свого 70-річного правління продемонструвала здатність збереження її потужного потенціалу задля успішного функціонування Співдружності на міжнародній арені і водночас наслідуючи історичні британські традиції спромоглася поєднати їх із сучасними світовими модернізаційними процесами.

Список використаних джерел та літератури

1. BBC News Україна. Данина Її Величності королеві Єлизаветі. Документальний фільм BBC, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kT9GcpltBiA> (дата звернення: 01.03.2023).
2. Блер Т. Шлях: монографія. Київ: Темпора, 2011. 848 с.
3. Бруслик О. Ю. Конституційно-правова трансформація британської монархії в новітню епоху Єлизавети II (стаття друга). Вісник Національної академії правових наук України. 2016. 3 (86). С. 254–265.

4. Данильян О. Г. Досвід формування й удосконалення політичних систем у європейських країнах (на прикладі Великобританії). Проблеми законності. 2007. Вип. 91. С. 179-187.

5. Лейсі Р. Корона. Книга 1. Єлизавета II, Вінстон Черчилль. Становлення молоді королеви (1947–1955) / пер. з англійська Б. Носенок. Харків : Фоліо, 2021. 317 с.

6. Опанащук П. В. Становлення Британської Співдружності Націй та її роль у зовнішній політиці Англії в 30-40-х роках ХХ ст. Матеріали ІХ Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції: зб.наук. праць. Житомир: Полісся, 2017 С. 164-166.

7. Робертс Дж. Королева Єлизавета 2. Лондон : Royal Collection Trust, 2011. 144 с.

8. Сміт С. Б. Її Величність королева Єлизавета. Життя сучасного монарха /пер. з англійська Я. Войтко. Харків : Фоліо, 2020. 592 с.

9. Тэтчер М. Автобіографія : монографія. АСТ, 2014. 1250 с.

10. Фицгиббон Ш. Елизавета 2. Київ: КоЛибри, 2016. 128 с.

11. Хардман Р. Елизавета II. Королева мира. Монарх и государственный деятель. Харків: АСТ, 2022. 940 с.

УДК: 94(477)314.15-053.81"1985/91"

Василь КОСТИШАК
(м. Київ)

Внутрішня міграція української молоді в 1985-1991 рр.

Досліджуються чинники міграції української молоді з сіл до міст в період перебудови. Аналізується запізнілі, та не ефективні заходи радянського уряду для стабілізації становища українського села після кризових явищ 60-70-х, та роль молоді в процесах урбанізації, адже саме вони становили найбільшу частку мігрантів через найбільшу вмотивованість.

Ключові слова: урбанізація, молодь, перебудова, внутрішня міграція, криза.

Науковий керівник: *Даниленко В. М.*, професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України.

Постановка проблеми. Початок періоду Перебудови був пов'язаний з оголошенням нової стратегії прискореного розвитку СРСР, в якій на основі соціалістичної системи керівництво прагнуло прискорити соціально-економічний розвиток. Але внутрішні міграційні процеси, які були стимульовані ще в 60-70х роках політикою «неперспективних сіл» та економічні проблеми запустили невідворотній процес депопуляції сіл та міграції молоді до середніх та великих міст. Процеси урбанізації невід'ємно пов'язані з демократичними перетвореннями та економічною кризою в УРСР. Колгоспно-радгоспна система зменшувала продуктивність праці в сільському господарстві та потребувала перегляду, адже в довгостроковій перспективі це могло призвести до повного занепаду сіл. Одним з найважливіших чинників міграції молоді були: низький рівень життя в селах та відсталість сільськогосподарської галузі.

Порушена нами тема знайшла часткове відображення в історіографії, зокрема в працях Гаврилюк О. К. [1], Даниленко В. М. [2], Падалка С. С., Кириленко І. Г., Вергунов В. А. [6], Панченко П. П., Шмарчук В. А. [7]. Проте ґрунтового дослідження внутрішньої міграції української молоді в 1985-1991 рр. проведено не було, що і є метою цього дослідження.

Метою дослідження є аналіз причин внутрішньої міграції молоді в період з 1985 по 1991 р. Порівняти рівень життя та перспективи розвитку в сільській та міській місцевостях. Проаналізувати демографічні проблеми в Українських селах та спроби призупинити урбанізаційні процеси для відновлення сільського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що урбанізаційні процеси не починались за часів перебудови, а були новою хвилею безперервного процесу, який в певній мірі триває і до сьогодні. Протягом другої половини ХХ ст. урбанізаційні процеси з різною інтенсивністю проходили по всій території УРСР.

Найбільший внесок в урбанізаційні процеси зробила тогочасна влада. Зниження житлового будівництва в селах на початку 1980-х рр. створило житлову проблему вже через декілька років. Більша увага приділялась створенню нового житла в містах, адже з кожним роком кількість населення міст, особливо великих міст як Київ та Харків, стрімко зростала.

Також політика що до «неперспективних сіл» яка продовжувалась ще з 1960-х, та несла за собою прискорення урбанізаційних процесів. Згідно даних вміщених в довіднику з адміністративно-територіального устрою, протягом 1972-1986 рр. в Україні зникли 1502 селища [7, с. 296]. Хоча й з метою виправити ситуацію були прийняті комплексні програми соціальної перебудови сіл на період до 2000р., але це не змогло зупинити процесу внутрішньої міграції молоді.

Для здійснення програми соціального розвитку сіл республіки було необхідно значно збільшити інвестиції. Перерозподіл ресурсів на користь соціальної сфери сіл без втрат для міста було можливим тільки при загальному оздоровленні економіки країни. До деяких змін у соціальному розвитку українських сіл у 1980-ті рр. можна віднести: підвищення в структурі капітальних вкладень сільського господарства майже в 2 рази питомої ваги інвестицій, призначених на розвиток соціальної сфери села; активізацію індивідуального будівництва; розширення зведення житла колгоспами й радгоспами – господарчим способом і за допомогою міських промислових підприємств.

Села стали забудовуватися більш комплексно й системно. Але проблем залишалось ще дуже багато. Відтік сільського населення в міста УРСР не був зупинений. Лише за 1985-1988 рр. понад 700,000 трударів полишили землю своїх батьків при відчутному дефіциті робочих рук на селі. «Залишковий принцип» розвитку соціальної сфери села не був подоланий.

На прикладі усних історій з селища Стобихів можемо побачити проблеми в селах, та відношення до їх вирішення. До самого кінця минулого століття, у селі Стобихів електроенергія не була доступною. Інформатори звинувачують у цьому владу та колишнього голову сільської ради, до складу якої входило село: «А председатель у нас тут такой був, шо я, всьо-равно село не буде существовати. Вин не давал ничего. Раз провели ж ці, оці стовбе, високовольтни, до села. А він

взяв ці столбе забрав. Сказав, я цьому селі не дам существовати. То вин так робев» (Набруско Юхим Олександрович, 1928 р. н.).

Відсутність доріг, електрики та обмеження на будівництво, призвели до швидкого скорочення населення в селі. За даними інформаторів, молоді люди, як тільки створювали сім'ї, відразу ж залишали село: «І ото колесь батько, мати, діти – никуди не їдуть, тико вдома. А тепер шо? Нас ше виселяли <...>. В нас свету не було, в цим селі. То да й шо ж? От, ожениться й їде, їде світом. Нас по цілому світи, наши, з цього села є! І в Басарабії, і Одеса, й Дніпропетровск, і Львови, і в Ковелі, і де тико хоч! Да й от!» (Савонюк Олександра Митрофанівна, 1929 р. н.) [3, с. 27].

Також слід зазначити, що і життя в містах в 1985-1991 рр. було також досить складним. Нестабільна економічна та політична ситуація в країні породила низку проблем для міського населення. В результаті економічних втрат, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, пришвидшились кризові явища в країні. Населення стикнулося зі зниженням рівня життя та дефіцитом товарів, включаючи найнеобхідніші. Щоб щось дефіцитне придбати, людям доводилось стояти в довгих чергах, які часто доводилось займати з ночі. Але навіть наявність черг не гарантувала можливість придбати необхідні товари, оскільки деякі з них просто не надходили до магазинів. Згодом додалися також житлові проблеми та проблеми зайнятості [4, с. 516, 517].

З доступних джерел маємо досить чітку тенденцію депопуляції сіл з 1979 по 1989 р. Згідно Всесоюзному перепису населення в цей період спостерігається стрімке зменшення сільського населення України. Кількість міського населення в Україні значно зросла з 61% до 67%, а в деяких областях взагалі сягала від 70% до 90%. Винятком були тільки Херсонська, Закарпатська, Чернівецька області та АР Крим. [7, с. 295] Через міграційні процеси почалось старіння сільського населення. Причиною тому була не тільки міграція молоді а й переймання нової репродуктивної моделі в суспільстві. Вже на початку 1980х середній розмір сільської родини зрівнявся з міським і дорівнював трьом особам на сім'ю. [3, с. 35].

Період з 1979 до 1989 р. характеризувався деякою стабілізацією системи розселення населення України, а також змінами у характері урбанізації. У цей період середні урбоцентри зростали найшвидше серед середніх міст з населенням від 50 до 250,000 осіб, що свідчить про збільшення їх привабливості для населення. У той же час, великі урбоцентри втрачали свою атрактивність.

Такі зміни можуть бути пояснені тим, що середні урбоцентри зазвичай пропонують комфортні умови для проживання та роботи, але при цьому їх розмір дозволяє зберігати більш особистий та затишний характер. Великі урбоцентри ж, навпаки, можуть страждати від проблем, пов'язаних з перенаселеністю, забрудненням навколишнього середовища та іншими факторами, що роблять їх менш привабливими для життя та роботи.

У період між 1989 та 1992 рр., що співпадає з розпадом СРСР та проголошенням Україною незалежності, середні урбоцентри стали найбільш привабливими для людей порівняно з іншими групами урбоцентрів. Навіть Київ, з меншим середньорічним темпом приросту населення, має меншу привабливість порівняно з групою середніх урбоцентрів з населенням від 50,000 до 100.000 та від 100,000 до 250,000 осіб [1, с. 148].

Висновок. Отже, основними причинами внутрішньої міграції української молоді в 1985-1991 роках були низький рівень життя, проблеми газифікації, соціального забезпечення сіл. Також політика 60-70х років знищила велику частину дрібних сіл, і запустила невідворотній урбанізаційний процес. Державні заходи, що до покращення стану українського села, не були виконані в повній мірі, або були зведені на нівець місцевою владою, через не розуміння, або не компетентність. На фоні посилення міграційних процесів загострилась і демографічна ситуація, населення міст зростало, а в деяких селах взагалі не було дітей, що з часом призводило до повного обезлюднення маленьких сіл.

Список використаних джерел та літератури

1. Гаврилюк О.К. Диференціальна та недиференціальна урбанізація в Україні у радянську та пост-радянську еру. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія», 2021. Вип. 55. С. 141-158. <https://periodicals.karazin.ua/geoeco/article/view/18396>
2. Даниленко В. М. Україна в 1985-1991 рр.: остання глава радянської історії / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2018. 278 с.
3. Дмитренко А. Стівбіхва: виселене село в джерелах усної історії. Краєзнавство. 2019. № 4. С. 15.
4. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 2. 608 с.
5. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В.А. Смолій (відп.ред.) Київ: Наук. думка, 2006. Т.2 653 с.
6. Падалка С. С., Кириленко І. Г., Вергунов В. А. Аграрна історія України. У 3-х ч. – Ч. II: Радянська доба 1917-1990 рр. Київ: Аграрна наука, 2019. 458 с.
7. Панченко П. П., Шмарчук В. А. Аграрна історія України: Підручник. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. 342 с.

УДК 94:796.032.2]:316.752.4«1980:1984»

*Олег ШЕВЧЕНКО,
Лілія СТРЕЛЬЧЕНКО
(м. Київ)*

Пропагандистське висвітлення Московської олімпіади-80 та Лос-Анджелеської олімпіади-84 в радянських та американських засобах масової інформації

Розглянуто особливості природи спортивних бойкотів як актів політичного протесту, що дає змогу краще зрозуміти сутність протистояння двох держав – Сполучених Штатів та Радянського Союзу. Визначити роль друкованих засобів масової інформації як елементів пропагандистського спрямування в системі загальнодержавного управління.

Ключові слова: Олімпіада, преса, ЗМІ, бойкот, протест, держава, конфлікт.

Постановка проблеми. Одним із найбільш цікавих, проте й найменш представлених в радянській та американській історіографії часів «холодної війни» є період 1980-1984 рр., які стали піком протистояння двох політичних блоків: країн Варшавського договору та держав-учасниць Північноатлантичного Союзу. Внаслідок введення контингенту радянських військ на територію Афганістану США, Канада, Туреччина, Південна Корея та інші підконтрольні Сполученим Штатам країни оголосили бойкот Олімпійським іграм у Москві, тобто Радянському Союзу. У цілому в змаганнях не взяли участі спортсмени з 64 держав.

У відповідь на такий вияв політичного протесту Олімпійські ігри в Лос-Анджелесі, що мали відбутися 1984 року, взялися бойкотувати всі країни соціалістичного табору, окрім Румунії, Югославії та КНР. Офіційним виправданням бойкоту стала відмова організаторів Олімпіади-84 надати спортсменам із Радянського Союзу та інших країн Варшавського договору належних гарантій безпеки. Своєрідною «альтернативою» мало стати змагання «Дружба – 84», організоване дев'ятьма країнами соціалістичного табору.

Вивчення природи спортивних бойкотів як актів політичного протесту дає змогу краще зрозуміти сутність протистояння двох держав – Сполучених Штатів та Радянського Союзу у вищезокреслений період – політичного та одночасно ідеологічного, разом з тим – визначити роль друкованих засобів масової інформації як елементів пропагандистського спрямування в системі загальнодержавного управління.

Історіографія проблеми. Дослідження, що стосуються впливу друкованих засобів масової інформації і пропаганди на свідомість радянської людини, ролі преси у формуванні «нової радянської людини», зокрема, її моральної місії. У цьому аспекті надзвичайно цінними є дослідження І. Валько [1] яка розглядала взаємовплив особистості і преси, аналізувала різницю в призначенні «буржуазної» та «комуністичної» преси, яка, на її думку, полягає в тому, що основною функцією першої є, перш за все, інформативна, а другої-аналітична, виховна, яка реалізовується завдяки тому, що на шпальтах газет подається офіційна позиція КПРС, що є авторитетом для радянської людини, тим самим відбувається процес перейняття народними масами цієї позиції. Вона зазначала, що моральна місія радянської преси буде тим успішніше, чим активніше вона буде викривати вади буржуазного світу.

У питанні аналізу радянсько-американського протистояння 1979-1985 рр. цінною є праця Ігоря Панаріна, який досліджує інформаційні війни двадцятого-двадцять першого століття, методи їх ведення, перебіг. Картину може доповнити доробок А.Золова та А.Захарової[2], які також вдаються до аналізу цієї проблеми.

Американська преса – «Time Magazine» за аналогічний період: з травня по серпень 1980 року; з травня по серпень 1984 року, які доступні в online, також містять багато інформації стосовно проведення московських та лос-анджелеських змагань [3].

Радянська преса – статті газети «Советский спорт» за період: з травня по серпень 1980 року; з травня по серпень 1984 року, що пояснюється прагненням прослідкувати еволюцію поглядів, ставлення преси як до Московської, так і до Лос-Анджелеської олімпіад – від моменту підготовки до проведення і

завершення. «Советский спорт» був офіційним органом Комітету з фізичної культури та спорту при Раді Міністрів СРСР.

Метою нашого дослідження є визначити позицію та пропагандистську роль радянської та американської преси у ході висвітлення змагань Московської та Лос-Анджелеської олімпіад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Радянсько-американські відносини за 1970- 1984 роки пройшли складний і суперечливий шлях від жорсткої конфронтації до розрядки і від неї до нового загострення міжнародної напруги, що поставила світ на межу нової світової війни. В її основі лежали концепції ідеологічного протистояння і боротьби двох систем. У брежнєвського керівництва з'явилися два серйозних досягнення: забезпечення військово-стратегічного паритету з США і політика розрядки початку 1970-х років. До початку 1980-х років СРСР втягувався в черговий етап гонки озброєнь, який ще більш підривав стан радянської економіки.

Згідно з радянською версією, «розрядка» розумілася як: зменшення загрози світової війни; стабілізація міждержавних відносин у Європі; заходи щодо роззброєння; поживлення економічних контактів. Західна версія «розрядки» передбачала трохи інші її засади: зменшення загрози війни; контроль над озброєнням; продовження політики стримування комунізму (у т.ч. у країнах «третього світу»); необхідність демократизації СРСР та його союзників, відмова з їхнього боку від основ «диктатури пролетаріату» та антизахідних концепцій. За наявності таких різних підходів розрядка була приречена[4].

На 1980 рік припав пік політичного протистояння Радянського Союзу зі Сполученими Штатами Америки, в результаті чого відбувся бойкот XXII Олімпійських ігор у Москві Сполученими Штатами та їхніми союзниками. Американське керівництво пов'язувало свої дії із загрозою, що виникла після введення радянських військ до Афганістану, радянське – із фіаско Сполучених Штатів перед Радянським Союзом. Відповіддю на американський протест послуговував радянський у 1984 році змагань літньої Лос-Анджелеської олімпіади. Офіційним поясненням радянської неучасті було «недотримання організаторами Ігор гарантій безпеки спортсменів із країн соціалістичного табору[5, с. 198].

Акції демонстративного публічного політичного протесту під час підготовки та проведення чергових Олімпійських ігор та інших змагань траплялися ще задовго до Московської олімпіади, і приклад яких дає підстави розглядати це як інструмент політичного маніпулювання тієї чи іншої держави, що має на меті зміну «політичного порядку денного» на свою користь. Це все відбувалося не дивлячись на заборону Міжнародного Олімпійського Комітету, втілену в Декларації про заборону використання спорту як інструменту політичного тиску.

У будь-якому разі, наслідки прояву такого різновиду політичного протесту виявилися складними для обох держав, і призвели до загострення внутрішньополітичної ситуації у кожній з них. З метою врегулювання внутрішньополітичних конфліктів та непорозумінь, зокрема, із населенням, влада використовувала засоби масової агітації та пропаганди для формування лояльної громадської думки.

У ході «інформаційного протистояння» як перед радянською, так і перед американською пресою поставали складні завдання політичного й суспільного характеру, такі як формування лояльної громадської думки всередині країн,

формування «образу ворога» супротивника, підтримка власного іміджу і ті. Ці завдання формувалися відповідно із засад внутрішньої і зовнішньої політики держав. Так, на характер діяльності радянської преси впливали, наприклад, такі фактори, як необхідність реалізації Програми миру, проголошеної на XXV з'їзді ЦК КПРС, доктрини Брежньєва, курсу на зміцнення ролі партії всередині держави, взятого у 1977 році, і закріпленого в Конституції. На американську пресу так само впливав політичний курс, взятий до виконання керівництвом країни, спрямований на те, щоб дискредитувати Радянський Союз в очах світової спільноти. Американська преса керувалася такими аксіомами зовнішньої політики США, як визнання їх світовим лідером, наділення місією із поширення ідей демократії у світі та інші[6].

Повідомлення, що з'являлися на шпальтах радянської преси і так чи інакше стосувалися Сполучених Штатів, були більш емоційними, ніж аналогічні в американській пресі, що мали більш стриманий тон висловлювань. Радянська преса також активно використовувала прийом апеляції до авторитетів – іноземних газет та журналів. Американська преса такий прийом не використовувала взагалі. Натомість, їй до смаку було висміювання, іронічне представлення деяких деталей, пов'язаних з організацією Московської олімпіади, вона вдавалася навіть до відвертого спотворення фактів.

Висновки. Отже, на кінець 1970 – х рр. радянська та американська преса були одним із інструментів ведення «інформаційної війни» при вирішенні політичних питань. А Московська та Лос-Анджелеська олімпіади стали зручним приводом для спроб «нейтралізації» супротивника, як для Радянського Союзу, так і для Сполучених Штатів.

Список використаних джерел та літератури

1. Валько И. В. Пресса в системе нравственного воспитания (опыт комплексного этико-философского и социологического исследования): Автореф. дис.... канд. филос. наук. Киев, 1997. 22 с.
2. Золов А.В. США: борьба за мировое лидерство (К истории американской внешней политики, XX век): Учебное пособие: В 2 ч. Ч.2. / [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://window.edu.ru/window_catalog, Война за мир: СССР, США и политика разрядки в "долгие" 1970-е./ Пер. с англ. А.Захарова / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2007/2/ni10>
3. Advice for the New Man. - Time Magazine. 1980. May 12. [Електронний ресурс]// Режим доступу: <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,920863,00.html> Kissinger: What Next for the U.S.?- Time Magazine. 1980. May 12 / [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,920862,00.html>
4. Кенан Алиев. Организатор бойкота Игр-1980: «Олимпиада – это всегда политика». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.svobodanews.ru/content/Article/441487.html>
5. Добрынин А. Сугубо доверительно. Посол в Вашингтоне при шести президентах США (1962-1986 гг.). Москва: Автор, 1996. 529 с.
6. Андрющенко Е. Матеріали архівів КДБ про Олімпіаду 1980 року. Влада СРСР боялася українських націоналістів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/30733630.html>

УДК 94 : 323.281((47+57):477.75(= 512.19))“1953/1964”

Єгор СУББОТА
(м. Суми)

Кримськотатарське питання у добу «відлиги» (1953-1964 рр.)

У праці висвітлюється політика керівництва СРСР щодо кримськотатарської меншини у період хрущовської «відлиги» у 1953-1964 рр. Акцентується увага на зародженні кримськотатарського національного руху після смерті Й. Сталіна, методах боротьби кримських татар задля повернення на історичну батьківщину та протидії цьому з боку радянського керівництва.

Ключові слова: кримські татари, ініціативні групи, доба «відлиги».

Науковий керівник: *Турков В. В.*, доцент кафедри історії України Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Історія кримськотатарського народу у 40-80-х рр. ХХ ст. є доволі трагічною. У період Другої світової війни кримські татари були звинувачені сталінським керівництвом у співпраці з нацистським окупаційним режимом і після визволення Криму від військ вермахту у 1944 р. були депортовані в Узбекистан. Тільки після смерті Й.В. Сталіна, коли нове радянське керівництво на чолі з М.С. Хрущовим розпочало політику десталінізації, то кримські татари розпочали рух за повернення на батьківщину.

Історіографія питання. Вивченням історії кримських татар займалися Г. Бекірова [2], А. Апселямова [1], О. Бажан [4, 5, 6], Ю. Зінченко [3] та ін. Вони дослідили особливості депортації кримських татар в Узбекистан, визначили кількість переселенців, з'ясували місця їх розселення та особливості господарського і культурного-освітнього життя. У той же час недостатня увага науковців була приділена створенню «ініціативних груп», які стали засновниками кримськотатарського національного руху. Також не була достатньо досліджена політика владних структур СРСР по відношенню до кримських татар у період «відлиги».

Виходячи з вищенаведеного, **мета дослідження** полягає у комплексному вивченні політики радянської держави по відношенню до кримських татар та визначенні особливостей формування кримськотатарського національного руху на території Узбекистану в 1953-1964 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після смерті 5 березня 1953 р. Й. Сталіна до влади прийшов до М. Хрущов, який очолив курс на десталінізацію. Під час проведення ХХ з'їзду КПРС у лютому 1956 р. було оголошено про невинуватість депортацій різних народів, які проводилися у минулі десятиліття радянською владою. А вже 28 квітня 1956 р. Президією Верховної Ради СРСР було видано указ «Про зняття обмежень щодо спецпоселення з кримських татар, балкарців, турок – громадян СРСР, курдів, хемшилів і членів їх сімей, виселених в період Великої Вітчизняної війни». За даним указом скасовувався режим

спецпоселень, а вищезазначені народи звільнялися з під особливого нагляду. Але даний указ не передбачав повернення майна, яке було вилучено у постраждалих народів в ході депортацій, також не дозволялося повернення даних етносів на місця їх колишнього проживання [5, с. 221-222].

24 листопада 1956 р. ЦК КПРС було прийнято постанову «Про відновлення національної автономії калмицького, карачаївського, балкарського, чеченського й інгушського народів». Відповідно до даної постанови народам, що зазначені у її назві дозволялося повернення на місця, де вони проживали до початку їх депортації. Кримським татарам таке право не надавалося. До 1957 р. у місцях компактного проживання кримських татар, зокрема в Узбекистані, починають виникати «ініціативні групи». Вони створювалися на підприємствах, а також за територіальним принципом. І вже до середини 60-х рр. ХХ ст. у містах Узбекистану, зокрема Ташкенті, Самарканді, Бекабаді, Фергані та ін. утворилися регіональні осередки «ініціативних груп». Вони займалися організацією акцій за повернення кримських татар до Криму, оплачували послуги адвокатів, що захищали кримських татар у судових процесах, випускали підпільну літературу. Одним із напрямків їхньої діяльності було направлення до вищих радянських органів влади листів із проханням повернути кримських татар на історичну батьківщину. Учасники кримськотатарського національного руху їздили до Москви на зустрічі із партійними функціонерами СРСР, направляли листи та петиції із кількома тисячами підписів з однією метою – отримати дозвіл для кримськотатарського народу повернутися до Криму [4, с. 189-190].

Варто зазначити, що засновниками кримськотатарського національного руху були переважно представники колишньої кримськотатарської державної еліти, зокрема, це партійні діячі, військовослужбовці, інтелігенція. Вони були переважно старшого віку і виступали за лояльне ставлення до радянської влади, намагалися знайти з нею компроміс. На початкових порах кримськотатарський національний рух не мав ознак політичної організації. Делегати від «ініціативних груп», виступали не проти СРСР, а проти політики Й. Сталіна та його прибічників. Називали себе союзниками радянської влади і намагалися повернутися до Криму. Але правляча верхівка СРСР була непоступливою і почала звинувачувати кримських татар у «націоналізмові» [2, с. 165-166].

На початку 60-х років ХХ ст. знову розпочалися арешти та судові процеси над кримськими татарами. 10-11 жовтня 1961 р. відбувся перший судовий процес над кримськими татарами у добу «відлиги». Ташкентський обласний суд засудив Е. Сеферова і Ш. Абдурахманова до 7 і 5 років таборів суворого режиму відповідно. Причиною їх засудження було розповсюдження ними листівок із закликом повернути кримських татар до Криму та агітація за це. У 1961-1962 р. у Ташкенті діяв «Союз кримськотатарської молоді», на зібраннях якої обговорювалося питання щодо повернення кримських татар на історичну батьківщину. Навесні 1962 р. деякі представники «Союзу кримськотатарської молоді» були заарештовані органами КДБ. У серпні 1962 р. лідерів даної організації М. Омерова та С. Умерова засудили до 4 і 3 років ув'язнення у виправно-трудових колоніях. Фактично, політика лояльності до радянської влади з боку кримськотатарського руху у 1957-1960 рр. не принесла якихось вагомих зрушень у питанні повернення до Криму. Як наслідок із 60-х рр. ХХ ст. вагомішу роль у даному русі починає відігравати молодь, яка виросла у місцях депортації.

Тому кримськотатарський рух стає більш радикальнішим, називаючи речі своїми іменами, що депортація 1944 р. це злочин, а не помилка радянського керівництва, як це зазначали делегати від «ініціативних груп» на рубежі 50-60-х рр. ХХ ст. [5, с. 330-331].

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що кримськотатарське питання у добу «відлиги» не було вирішене. Кримські татари не змогли добитися права повернення на територію Криму. Радянське керівництво всіляко перешкоджало намірам кримських татарів повернутися на свою історичну батьківщину. Однак, саме у другій половині 50-х рр. - першій половині 60-х рр. ХХ ст. розпочалося зародження кримськотатарського національного руху. На початку 60-х рр. ХХ ст. молоді люди, які виростили у засланні, почали складати більшість у даному русі, вони були готовими до більш рішучіших дій задля повернення до Криму. Дана тема потребує подальшого дослідження, особливо у період «застою», коли на чолі радянської держави стояв Л. Брежнєв.

Список використаних джерел та літератури

1. Апселясова А. А. Національний рух кримськотатарського народу та його інститути як суб'єкти міжетнічних комунікацій в АРК. Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. Вип. 40. Одеса: Фенікс, 2010. С. 367-376
2. Бекірова Г.Т. Кримськотатарська проблема в СРСР (1944-1991). Сімферополь: Оджакь, 2004. 332 с.
3. Зінченко Ю. І. Кримські татари: історичний нарис. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1998. 205 с.
4. Кримські татари 1944-1994 рр.: Статті. Документи. Свідчення очевидців / Упорядн.: О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк; Ред. кол.: Ю. З. Данилюк (відп. ред.), В. К. Андрушко, В. А. Войналович, Л. А. Гречина, Й. І. Жизицький, А. І. Наберухін, (відп. секр.), В. О. Савчук, Є. М. Склярєнко, С. О. Скотніков, Л. І. Чорний. НАН України. Інститут історії України; Хмельницький інститут регіонального управління та права; Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Київ: Рідний край, 1995. 363 с.
5. Кримські татари: шлях до повернення: Кримськотатарський національний рух (друга половина 1940-х – початок 1990-х років) очима радянських спецслужб: Зб. док. та матеріалів: в 2 ч. Ч. 1 / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), С. М. Богунов, Г. В. Боряк, В. М. Даниленко, О. М. Завальнюк, С. В. Кульчицький, І. Ф. Курас, Г. Г. Москаль, М. І. Панчук, Н. В. Платонова, О. П. Реєнт, В. О. Савчук, П. Т. Тронько Упорядн.: О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк, С. А. Кокін, О. А. Лошицький. НАН України. Інститут історії України; Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією"; Державний архів СБ України; Кам'янець-Подільський державний університет. Київ: Інститут історії України, 2004. 396 с.
6. Кримські татари: шлях до повернення: Кримськотатарський національний рух (друга половина 1940-х – початок 1990-х років) очима радянських спецслужб: Зб. док. та матеріалів: в 2 ч. Ч. 2 / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), С. М. Богунов, Г. В. Боряк, В. М. Даниленко, О. М. Завальнюк, С. В. Кульчицький, І. Ф. Курас, Г. Г. Москаль, М. І. Панчук, Н. В. Платонова, О. П. Реєнт, В. О. Савчук, П. Т. Тронько Упорядн.: О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк, С. А. Кокін, О. А. Лошицький. НАН України. Інститут історії України; Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією»; Державний архів СБ України; Кам'янець-Подільський державний університет. Київ: Інститут історії України, 2004. 362 с.

УДК 94:327.54(74+57:73)«1991»

Максим ШЕВЧЕНКО
(м. Київ)

Договір ОСО-1 як антитеза Карибській кризі та його значення

У статті розглядається проблема Карибської кризи та її причинно-наслідкові зв'язки із договором ОСО-1. Здійснюється характеристика основних подій та процесів, які відбувалися на тлі ядерної загрози в умовах 1960-х – початку 1970-х рр.

Ключові слова: балістичні ракети, Договір ОСО-1, Карибська криза, «політична стриманість», «червона лінія», ядерне озброєння.

Науковий керівник: *Черевко О. С.*, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Карибська криза стала одним із найважчих випробувань в історії людства, яка змінила підхід до нового типу озброєння та пріоритетів зовнішньої політики. Основним результатом цієї кризи став новий етап у відносинах між США та СРСР, який заклав основу для підписання першого двостороннього Договору по обмеженню стратегічного озброєння (ОСО-1).

Джерельна база проблеми. Джерельну базу становлять: Договір ОСО-1 [2], телеграма радянського посла у США Анатолія Добриніна [3], інтерв'ю із Генрі Кіссінджером [1] та його праці: «Ядерное оружие и внешняя политика» [10] та «Дипломатия» [11].

Історіографія проблеми. Проблему Карибської кризи та ОСО-1 висвітлюють зарубіжні та українські дослідники. Жан-Батист Дюрозель [6] досліджує загальну історію дипломатії і досить ґрунтовно розглядає саме період Карибської кризи. Збігнев Бжезинський [7] торкається періоду міжнародних відносин в умовах існуванням ядерної зброї, пропонує власне філософське осмислення проблеми. Пітер Кальвокорессі [9] та Пол Джонсон [5] прослідковують причинно-наслідкові зв'язки періоду Карибської кризи та її розв'язання. Розгляду договору ОСО-1 присвячена праця російського дипломата Анатолія Антонова [12]. Також з новим поглядом на проблему виступає україно-канадський дослідник Сергій Плохій [4].

Мета статті полягає в аналізі рішень світових лідерів щодо вирішення Карибської кризи та її впливу на укладання першого договору по обмеженню стратегічного озброєння ОСО-1.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від Карибської кризи, що відбулася в жовтні 1962 р. пройшло понад 60 років, але її відголоски світ відчуває й досі. На сьогодні РФ являє собою не тільки реальну загрозу для України, а й для всього світу. Ядерний шантаж з боку Росії, що розпочався восени 2022 р. спричинив жваву дискусію серед західних експертів щодо необхідності ядерного контролю.

Якщо брати до уваги найважливіші події в історії людства в ХХ ст., то окрім двох Світових воєн, виникнення ядерної зброї та Карибська криза створили

реальну загрозу для існування людства. П. Джонсон у своїй роботі «Сучасність» зазначає, що в умовах загострення Карибської кризи не існувало сумнівів у тому, що світ був дуже близько до повномасштабної ядерної війни [5, с. 228]. На мою думку, ця криза певним чином змінила хід історії, оскільки очевидною стала висока відповідальність лідерів двох протиборчих сторін в умовах існування ядерної зброї та її потенціалу щодо глобальної катастрофи. Це був знаковий час, коли лідери двох наддержав усвідомили важливість конструктивного діалогу, зокрема початок функціонування гарячої лінії між Вашингтоном та Москвою.

Варто зацентувати увагу на тому, як ядерна Карибська кризи сприяла усвідомленню реальності загрози і привела лідерів США та СРСР до необхідності розробки та укладення першого договору по обмеженню стратегічного озброєння.

Більшість дослідників вважають, що причиною загострення відносин між СРСР та США стало розміщення американських балістичних ракет на території Туреччини. Рішення про розміщення ракет середньої дальності було прийнято консилиумом НАТО, що безперечно викликало занепокоєння керівництва СРСР.

Неминучою відповіддю на подібний ризиковий крок стало рішення радянського лідера Микити Хрущева досягти ядерного паритету із США (на цей момент у Сполучених Штатах була перевага в атомній озброєнні) та розмістити на острові Куба ядерні боєголовки в географічній близькості до Сполучених Штатів. Таким чином світ став на межі ядерної війни. На думку З. Бжезинського, від її розв'язання врятувала надзвичайна стриманість обох сторін [7, с. 7]. Подібний політичний прагматизм став вирішальною чинником, що дозволив людству зберегти своє існування. Водночас ядерна криза стала неоціненним досвідом і продемонструвала переваги політики здорового глузду.

Важливо, що зіткнувшись з реальною небезпекою обидва лідери усвідомили, як важливо вести конструктивний діалог та змінити підхід до можливості застосування ядерної зброї у політичній площині. Діалог між Робертом Кеннеді та радянським послом А. Добриніним у ніч з 27 на 28 жовтня 1962 р. дав зрозуміти, що пряме обговорення проблеми на стадії її найбільшої критичності є діючим методом. Було поставлено питання щодо ракет на території Туреччини. «Перед лицем загрози, яка нависала над світом, Сполучені Штати і Радянський Союз вважали природним обговорити справи безпосередньо між собою, не збираючись консультуватися з Кастро» - зазначає Ж. Дюрозель [6, с. 576].

На тлі усіх цих подій у політичних лідерів світу постало єдине бажання: уникнути подібної ситуації у майбутньому. Хоча після кризи «утвердилася думка, що ні СРСР, ні США не схильні до війни, проте вона не була виключена» [6, с. 675]. Щодо подальших важливих політичних надбань Карибської кризи стало створення у 1963 р. «червоної лінії» - тобто постійного прямого зв'язка між лідерами двох наддержав для ведення телефонних розмов.

Важливими наслідками врегулювання американо-радянських відносин стало укладення угоди по обмеженню ядерних випробувань (1963 р.) та нерозповсюдження ядерної зброї (1968 р.) Після ухвалення резолюції Асамблеєю ООН у червні 1968 р., яка закликала країн-учасників організації доєднатися до договору щодо нерозповсюдження, для Сполучених Штатів та Радянського Союзу створюється нова можливість: «переговорів по обмеженню ракетних систем, як наступальних, так і оборонних» [6, с. 677]. Саме ця пропозиція щодо пускових

установок і дала можливість реалізувати договір ОСО-1, який було підписано у травні 1972 року.

Сам договір був тимчасовий, укладався строком на 5 років, торкався він трьох сфер: 1) договір щодо Протиракетної оборони (ПРО). Кожній стороні було дозволено розміщати лише дві системи ПРО: одна для кожної столиці та одна для захисту власних ядерних ракет. Кожна система мала 100 пускових установок; 2) встановлення обмежень як на кількість пускових установок міжконтинентальних балістичних ракет (ПУ МБР) 1526 для СРСР та 1054 для США, так і – пускових установок балістичних ракет підводного базування (ПУ БРПБ) 950 для СРСР та 710 для США. Радянському Союзу було дозволено мати більше, оскільки у Сполучених Штатів був більший потенціал в інших галузях, наприклад, у стратегічних бомбардувальниках та в обладнанні з головною частиною боєголовки, що розділяється; 3) США та СРСР зобов'язалися «зробити все можливе, щоб уникнути військової конфронтації» та «виявляти стриманість» у міжнародних відносинах [2]. Важливо зазначити, що договір не обмежував кількість боєзарядів та не перекривав можливості якісного вдосконалення носіїв.

Напевно не буде перебільшенням зазначити, що укладення угоди стало підтвердженням готовності лідерів обох держав у подальшому конструктивному діалозі задля спільної безпеки. Г. Кіссінджер звертає увагу на те, що Леонід Брежнєв не хотів конфлікту та щиро бажав послаблення напруженості у відносинах із США [1]. Тому впевнено можна сказати, що Договір «ОСО-1» відіграв важливе політичне значення – завдяки ньому було подолано психологічний бар'єр на шляху зупинки перегонів ядерних озброєнь та забезпеченню переходу до подальших переговорів» [12, с. 24].

Висновки. Отже, аналізуючи події Карибської кризи та зіставляючи їх з подальшою політикою обох держав щодо обмеження ядерного озброєння, варто констатувати, що саме критична ситуація, яка склалася у жовтні 1962 р., підштовхнула лідерів США та СРСР до переосмислення глобальних реалістичних загроз. Створилася нагальна потреба для корегування зовнішньополітичних пріоритетів, відповідальності за долю усього світу, що лягли важким тягарем на плечі світових лідерів. Карибська криза стала неперевершеним досвідом, що врятував світ від тотального знищення. І як наслідок, підписання низки угод щодо обмеження ядерної загрози. Договір ОСО-1 став саме антитезою Карибській кризі через те, що держави усвідомили реалістичність ядерної загрози. Її конструктивною альтернативою став мирний діалог, а згодом і угоди, що хоч і тимчасово, але суттєво знизили градус напруженості в умовах ведення «холодної війни».

Реалістичність ядерної загрози з боку РФ на сьогоднішній день, шантаж щодо можливого виходу з Договору СНО-3 та розміщення тактичної ядерної зброї на території Білорусі вимагає не менш реалістичної оцінки з боку демократичного світу та розробки конструктивних кроків щодо подолання цієї загрози. На завершення варто навести фразу З. Бжезинського з його роботи «План гри»: «Створення виключно руйнівної ядерної зброї призвело до ймовірності того, що американо-радянське (а тепер американо-російське) суперництво не обернеться зрештою прямою війною – якщо вона не спалахне внаслідок помилкового розрахунку або якщо одна зі сторін не досягне такої переважної ядерної переваги, що спокусується завдати удару першої. Це означає, що конфлікт між США та

СРСР(РФ) перетворився на нескінченну «гру»». Тому нам треба пам'ятати, що Годинник судного дня ніколи не перестає йти, але тільки в наших силах або зупинити цю «гру», або не дати їй закінчитися» [7, с. 8]. Сучасний демократичний світ покликаний максимально швидко та конструктивно оцінити надскладні реалії ядерної загрози з боку РФ і консолідовано сформулювати та реалізувати спільну стратегію її відвернення.

Список використаних джерел та літератури

1. Henry A. Kissinger Looks Back on the Cold War. URL: <https://www.cfr.org/event/henry-kissinger-looks-back-cold-war-0>
2. "Interim Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Certain Measures with Respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms (SALT I)". Archived from the original (PDF) on May 2, 2014. Retrieved April 27, 2015.
3. USSR, Cable, TOP SECRET, Dobrynin Report of Meeting with Robert Kennedy on Worsening Threat, October 27, 1962.
4. Serhii Plokyh. The Nuclear Folly. A New History of the Cuban Missile Crisis/ L.: Penguin, 2022. 464 p.
5. Джонсон П. Современность. Мир с двадцатых по девяностые годы: В двух томах. Москва: Издательство "Анубис", ТОО "ВИЛАД", 1995. Т. 2. 527 с.
6. Дюрозель, Жан-Батіст. Історія дипломатія від 1919 року до наших днів / Пер. з фр. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. Київ: Основи. 1999. 903 с.
7. Збигнев Казимеж Бжезинский. План игры. Геостратегическая структура ведения борьбы между США и СССР. – М.: Издательство «Прогресс», 1986. – с. 307
8. История международных отношений: В трех томах: Учебник / Под общ. ред. А. В. Торкунова, М. М. Наринского. Москва: Аспект Пресс, 2012. Т. III: Ялтинско-Постдамская система / Ю. А. Дубинин, Б. Ф. Мартынов, М. М. Наринский, Т. В. Юрьева. 2012. 552 с.
9. Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 года: В двух книгах. Москва: «Международные отношения», 2000. Т. 2. 589 с.
10. Киссингер Г. Ядерное оружие и внешняя политика. Москва: Издательство иностранной литературы, 1959. 508 с.
11. Киссинджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В. В. Львова / Послесл. Г. А. Арбатова. Москва: Ладомир, 1997. 848 с.
12. Контроль над вооружениями: история, состояние, перспективы / А. И. Антонов. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); ПИР–Центр, 2012. 245 с.

УДК 94:061.213(477)«19»

Іван ПОПЧЕНКО
(м. Київ)

Становлення скаутських організацій як осередків соціалізації молоді в Україні наприкінці ХХ століття

У статті здійснено аналіз передумов і причин становлення скаутських організацій як осередків соціалізації молоді в Україні наприкінці ХХ століття з урахуванням їх

подальшого впливу на цей процес. Виявлено, що принципи скаутингу з успіхом використовуються в Україні в процесі військово-патріотичної та духовно-моральної підготовки підростаючого покоління.

Ключові слова: молодь, скаутський рух, скаутинг, соціалізація, Україна.

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, професор, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Модернізація українського суспільства, що розпочалася наприкінці ХХ століття, зумовила пошук адекватних способів впливу на соціалізацію молоді та, відповідно, звернення до історичного досвіду функціонування педагогічних систем, які витримали перевірку часом. На крутих поворотах історії завжди виникає інтерес до минулого досвіду з метою виділення уроків та визначення можливостей для їх використання на сучасному етапі. Цим пояснюються причини сплеску інтересу історичної науки до досвіду діяльності скаутських організацій, котрі розпочали активний процес відродження після здобуття Україною незалежності. Крім об'єктивних та постійних факторів, до яких ми відносимо необхідність передачі соціального досвіду між поколіннями, таку зацікавленість викликала й потреба держави та суспільства в соціалізації особистості молодої людини, а також інтерес історичної науки до виявлення протиріч між наявними знаннями та необхідністю нарощування нових.

Останні дослідження та публікації. Під час вивчення ролі скаутських організацій у процесі соціалізації молоді в Україні наприкінці ХХ ст. було розглянуто напрацювання таких учених як Л. Бондар та Д. Маршалл, а також документи Всесвітньої організації скаутського руху і Національної скаутської організації України «Пласт».

Постановка завдання. Ключовим завданням даної статті є виокремлення та аналіз передумов і причин становлення скаутських організацій як осередків соціалізації молоді в Україні наприкінці ХХ століття, а також визначення їх подальшого впливу на цей процес.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія скаутського руху налічує вже більш як століття. Протягом усього періоду свого розвитку рух зазнавав змін, розвивався та модернізувався на тлі загальноісторичних подій у світі та національних державах. Однак, не дивлячись на трансформації його змісту, він залишався незмінним у сутнісному сенсі.

Загальноприйняті положення скаутського руху викладені у Конституції Всесвітньої організації скаутського руху (ВОСР). Статути національних організацій – членів ВОСР приводяться у відповідність до них. Згідно з Конституцією, «скаутський рух є добровільним, неполітичним виховним рухом для молодих людей, відкритим для всіх, незалежно від їхнього походження, расової приналежності чи віросповідання, відповідно до мети, принципів і методів, розроблених засновником руху» [3, с. 5].

З огляду на це, нині для України достатньо актуальним видається існування скаутського руху як різновиду громадського руху молоді, розвиток якого виходить із потреб вітчизняного суспільства, демократизація та оновлення котрого розпочалися наприкінці ХХ століття.

По-перше, існування скаутського руху було важливим з огляду на потреби України на зорі її незалежності, оскільки держава перебувала на стадії становлення громадянського суспільства, одночасно ведучи пошук шляхів виховання підростаючих поколінь у демократичному дусі. Відтак, необхідно було знайти у минулому і практиці сьогодення зміст, форми виховання підростаючих поколінь, способи й методи передачі національного досвіду між поколіннями.

По-друге, потреба у дослідженні й вивченні уроків з історії скаутського руху на світовій арені та в Україні гостро постала в зв'язку з процесами розвитку дитячого та молодіжного руху в нашій державі в рамках становлення громадянського суспільства та його інститутів.

Дійсно, скаутський рух займав значне місце в суспільно-політичній системі України до створення Радянського Союзу, внаслідок чого важливим видавався історичний досвід дореволюційного скаутингу, а також напрацювання скаутського руху в період його існування в еміграції. Тобто, було зрозумілим, що скаутинг виявився достатньо стійким як суспільне явище і його існування видається вагомим у різних (у першу чергу, демократичних) політичних системах. Відтак, наприкінці ХХ ст. актуальним виявилось вилучення та усвідомлення історичних уроків позитивного та негативного характеру з вікової історії молодіжного громадського руху, який органічно об'єднував дітей і дорослих, ніс виховний, педагогічний заряд, що слугував ідеям патріотизму, відповідальності й любові до Батьківщини.

Поява скаутських та інших молодіжних організацій зумовлена соціально-економічним розвитком суспільства. Коли наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. закінчувався час колоніального панування, назрівав новий переділ світу і в держав виникла потреба виховати підлітків і юнацтво так, щоб вони були готові до військового перерозподілу впливу: вони мали безапеляційно боротися і померти за це. Тобто феномен мілітаризму свого часу вплинув на виникнення нових форм роботи з молоддю на межі століть.

Наприкінці ХХ ст. в Україні для їх появи були потрібні відомі свободи: можливість самостійного економічного існування особистості, свобода пересування країною, демократичні права на свободу слова, зборів, демонстрацій. Ці свободи виникли за умов капіталізму з його моральними, культурними цінностями, що визначало зміст і форми об'єднань молоді. Таким чином, функції молодіжних організацій фокусувалися на вихованні, фізичному та культурному розвитку об'єднаної у них молоді на основі поширення нових ідеалів.

Відомо, що в нових історичних та соціальних умовах різноманітні організації перетворюються чи розпадаються, йде дроблення існуючих та виникнення нових об'єднань на основі спільних інтересів та потреб, проте «виживають» лише ті структури, які у своїй діяльності висловлюють інтереси та потреби молоді на кожному історичному етапі розвитку суспільства. Зокрема, керуючись наявним історичним досвідом і спираючись на нові реалії існування українського соціуму, наприкінці ХХ століття завдання соціалізації молоді взяла на себе Національна скаутська організація України «Пласт», стратегічна місія якої – творення успішної України через спроможних пластунів. Для членів організації, успішна Україна – це досягнення і збереження безпеки та перехід у сталий розвиток. Тому візія

Пласту характеризує його як спроможну організацію, доступну для кожної дитини, що творить позитивні зміни на місцевому та національному рівнях [2].

Висновки. Після здобуття Україною незалежності скаутський метод почав надавати підростаючому поколінню моральні орієнтири, демонструючи межі внутрішньої та зовнішньої свободи, навчаючи любити Батьківщину, показуючи парадигму світу з його структурою та механізмами. Розглядаючи феномен скаутингу, Л. Бондар пояснює, що включає любов до Батьківщини: «ставлення до тих місць, де людина народилася і виросла; турботу про рідних та близьких, про друзів, і, загалом, турботу про людину; турботу про свій власний будинок, двір, вулицю, район. Любов до Батьківщини проявляється у повазі до традицій та символів, обрядів та цінностей, які століттями зберігає кожне велике та маленьке суспільство» [1, с. 124]. Це досягається за допомогою ряду ритуалів, практик і церемоній, які перетворюють знання на віру, а членство – на приналежність [4, с. 361], виховуючи соціальну відповідальність і патріотизм.

Відтак, нині скаутський метод не втратив своєї актуальності. Скаутський рух продовжує діяти у всьому світі, а принципи скаутингу з успіхом використовуються в Україні, починаючи з кінця ХХ ст., зокрема, у військово-патріотичній та духовно-моральній підготовці підростаючого покоління.

Список використаних джерел та літератури

1. Бондарь Л. Скаутинг. Книга для скаутов. Женева: Швейцария, 1993. 174 с.
2. Стратегія Пласту 2030 / Офіційний сайт Національної скаутської організації України «Пласт». URL: <https://www.plast.org.ua/about-strategy/>. (Дата звернення: 20.02.2023).
3. Constitution of the World Organization of the Scout Movement. 2021. 26 p. URL: https://members.scout.org/sites/default/files/library_files/2021_WOSM%20Constitution_EN.pdf. (Дата звернення: 21.02.2023).
4. Marshall D. A. Behavior, Belonging, and Belief: A Theory of Ritual Practice. *Sociological Theory*. 2002. 20 (3). P. 360-380.

Розділ 5

УКРАЇНА І СВІТ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ІСТОРІЇ. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 2014-2023 РОКІВ

УДК 327(477+560):355.01

Владислав ШУТОЧКІН
(м. Київ)

Військово-політична співпраця України та Туреччини в умовах повномасштабного вторгнення Росії

У розвідці здійснено аналіз військово-політичної співпраці України та Туреччини впродовж XXI сторіччя, яка стала однією зі складових оборони України від повномасштабної російської агресії. Зроблено ретроспективний аналіз становлення відносин, які заклали основу для налагодження сучасного військово-політичного альянсу. Аналіз досліджень українських науковців, довідок дипломатичного представництва України та Туреччини, міждержавних угод та офіційних ЗМІ, дозволив розкрити зміст співпраці, показати форми і напрями зв'язків військово-політичної співпраці між країнами та продемонструвати їх реалізацію у російсько-українському протистоянні. Проаналізовано основні причини, які перешкоджають плідному військово-політичному діалогу в умовах повномасштабного вторгнення путінської росії в Україну.

Ключові слова: байрактар, військово-політична співпраця, повномасштабне вторгнення, путінська росія, українсько-турецькі зв'язки, Чорноморський регіон.

Науковий керівник: *Пояркова Т. К.*, завідувачка кафедри політології та соціології факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор політичних наук, професор.

Постановка пролблеми. 24 лютого 2022 р. Росія здійснила повномасштабне вторгнення в Україну. Проте, російсько-українське протистояння розпочалося не 24 лютого, воно триває 8 років, починаючи з 2014 р., від того часу, коли народ України, під час Революції Гідності, висловив своє бажання бути разом з європейським цивілізованим світом. Туреччина – країна-член НАТО і важливий регіональний лідер Чорноморського регіону – одна з країн, яка стала нашим політичним та військовим партнером.

Історіографія питання. Питанням військової та політичної співпраці України та Туреччини у незалежний час займається широке коло українських дослідників. Одним із них є колишній Надзвичайний Посол України в Турецькій Республіці С.Корсунський, який зазначив, що воєнно-політичний діалог двох країн керується співробітництвом між видами збройних сил, обміном досвідом з питань їх розвитку та обговорюється спектр питань двостороннього військового та військово-технічного співробітництва, зокрема, щодо спільної участі у миротворчих операціях, продовження співпраці в рамках «BLACKSEAFOR» та

«Чорноморської гармонії» [5, 24–31]. Різні аспекти політичної співпраці між Україною та Туреччиною досліджували Т. Лахманюк [6, 140–145], Є. Солових [10, 80–87], Р. Демшичак [3, 82–87] та М. Воротнюк [2, 36–40], які розкрили ключові аспекти політичної співпраці, а саме: 1) встановлення дипломатичних стосунків; 2) спільної участі у міжнародних та урядових організаціях (ООН, НАТО, ЄС); 3) стратегічного партнерства у Чорноморському регіоні. Політичну взаємодію України та Турецької Республіки аналізував турецько-український вчений Аль-Азаві Хайдер Аділ Кадім [1, 252], акцентуючи увагу на важливості реалізації безпекового партнерства між Турецькою Республікою, країнами ЄС та Україною, метою якого є впровадження заходів із запобігання подальшої ескалації із невизнаною Придністровською Молдавською Республікою (буферною зоною, що було створено РФ для унеможливлення розширення НАТО на Схід).

Не зважаючи на широкий науковий інтерес, проблематика співпраці України з Туреччиною відноситься до актуальних, оскільки перевагу отримує підхід, де превалює висвітлення перспектив туризму та взаємних інвестицій над політичною складовою. Все це зумовлює **мету роботи** – проаналізувати та розкрити зміст та шляхи реалізації військово-політичної співпраці України та Туреччини як складової протидії сучасного повномасштабного вторгнення росії в Україну та вказати на позитивні та негативні риси її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досягнення поставленої мети актуалізує розгляд історичної ретроспективи цього партнерства. Так, Турецька Республіка, одна із перших держав визнала незалежність України після українського референдуму 1.12.1994. А вже 3.02.1992 був підписаний Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Турецькою Республікою [8]. У 1993 р. був укладений найперший документ у сфері військового співробітництва між Україною та Туреччиною – Меморандум [7] про взаєморозуміння між Міністерством оборони України і Міністерством національної оборони Турецької Республіки. Сторони з того часу починають здійснювати обмін робочими групами між представниками Головного штабу Збройних Сил України і Генерального штабу Турецької Республіки. Під час таких зустрічей Сторони обмінюються досвідом, ідеями щодо військової діяльності, військовими концепціями, які сприяють зміцненню міжнародної безпеки. Саме тому, у 2001 р. була створена Чорноморська група Військово-Морського Співробітництва («BLACKSEAFOR») [11]. Організацію було створено шістьма державами: Болгарією, Грузією, Туреччиною, Румунією, Україною та російською федерацією. Діяльність «BLACKSEAFOR» передбачала пошуково-рятувальні операції, операції з наданням гуманітарної допомоги, операції з розмінуванням вод Чорного моря (своїми діями, а саме анексією Криму та розпочатої війни на Сході України, росія у 2014 р. автоматично денонсувала цей договір). Чорноморська група, до якої входять країни-члени НАТО, такі як Туреччина, Болгарія та Румунія, має потенціал щодо розмінування та деблокади Чорноморського регіону, відновивши світовий товарообмін. Розширення та активізація військово-політичної співпраці почали відновлюватися при каденції президента України В. Зеленського. Починаючи з листопада 2021 р., за даними розвідки США, РФ накопичувала на кордоні з Україною підрозділи, чисельністю від 110 до 135 тис. осіб. Водночас росія проводилися військові навчання з Білоруссю («Союзна-рішучість–2021–2022») та окремі навчання в акваторії

Чорного та Азовського морів, де накопичувала війська на окупованому Кримському півострові. 18.11.2021 Верховною Радою України була ратифікована Рамкова військова угода між Кабінетом Міністрів України та урядом Турецької Республіки [9]. Підписання цієї угоди створило т.зв. військовий альянс, що сприяю підтриманні оборони та безпеки України. Так само, Рамкова військова угода дозволила налагодити закупівлю України сучасних безпілотників – «Байрактар». Показовим є й створення політичного альянсу між Україною та Туреччиною у час вторгнення РФ. Так, 24.02.2022 у своїй Instagram-сторінці президент України В. Зеленський повідомив про створення антипутінської коаліції, до якої мала б увійти Турецька Республіка на чолі з президентом Р. Ердоганом [4]. 28 лютого, Туреччина, згідно Конвенції Монтре, закрила стратегічні протоки Боспор та Дарданелли. Рішення офіційної Анкари стало для України плюсом. Прохід чорноморськими протоками закритий для кораблів воюючих сторін – РФ та України. Водночас Туреччина підстрахувала себе для уникнення подальшої ескалації в Сирії й здобула собі вигідну стратегічну ситуацію, маючи змогу поширювати свою сферу впливу. Окрім цього, Туреччина в Генеральній Асамблеї ООН підтримала резолюцію, яка засуджує військову агресію РФ в Україні і також проголосувала за призупинення членства Росії у Раді ООН з прав людини, після побаченого на весь світ звірств армії РФ у містах Київської області: Бучі, Ірпіні, Гостомелі та Бородянці. Так само, Турецька Республіка мала намір допомогти у процедурі екстракції бійців полку «Азов» із заводу «Азовсталь». Однак, незважаючи на підтримку Анкари територіальної цілісності та суверенітету України, політичне співробітництво між Україною та Туреччиною має кілька казусів. По-перше, Туреччина – одна з небагатьох країн антипутінської коаліції, яка не приєдналася до антиросійських санкцій й відмовилася постачати, на прохання США, зенітні ракетні системи С-400, (закуплені у РФ, згідно укладеному контракту на постачання цих систем у 2017 р.). По-друге, Туреччина залишається залежною від російських енергоносіїв (зокрема у 2013 р. частка російського газу на турецькому ринку перевищила 57%). По-третє, турецька економіка є залежною від туристичної діяльності (наприклад, 2021 р. країну відвідали майже 5 млн росіян).

Висновки. Отже, проаналізувавши історичну візію становлення військово-політичної співпраці як майбутньої складової протидії збройної агресії росії, можна зробити висновок, що Україна та Туреччина змогли побудувати та розвинути потужній військово-політичний альянс, що має потенціал співпраці у галузі військової підготовки військових кадрів, інвестування у розвиток військових технологій, організації логістики та кібернетичного захисту і, найголовніше, стратегічного партнерства з питань безпеки та стабільності у Чорному морі. Укладання Рамкової військової угоди та контрактів на закупівлю турецьких безпілотників дозволило Україні наростити військовий потенціал для вдалої оборони українських земель від армії рф. Надважливо, що Туреччина закрила протоки Боспор та Дарданелли, внаслідок чого флотилія росії не має змоги накопичувати сили для обстрілу та окупації чорноморських портів. Водночас, Туреччина є ініціатором масштабної гуманітарно-військової операції – екстракції Захисників Маріуполя із металокombінату «Азовсталь».

Однак, дипломатичне посередництво Туреччини у російсько-українській війні є негативним фактором поліпшення відносин між Україною та Туреччиною.

Країна не має наміру приєднуватися до антиросійських санкцій, не закриває повітряний простір для російських туристів та не запроваджує нафтове та газове ембарго, яке могло остаточно підірвати фінансування російської військової машини. Намір керівництва не розривати зв'язків з країною-окупантом ставить під сумнів добросусідства та партнерства з Україною.

Список використаних джерел та літератури

1. Аль-Азаві Хайдер Аділ Кадім. Еволюція регіональної політики Турецької Республіки: дис... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2017. 252 с.
2. Воротнюк М. Українсько-турецькі відносини: здобутки, проблеми, перспективи. Зміцнення безпеки в Чорноморському регіоні і перспективи турецько-українського співробітництва: тези міжнародної конференції, м. Стамбул, 13 травня 2011 р. / Центр міжнародних та європейських досліджень Університету Кадір Хас і Центр Разумкова, 2011 р. С. 36-40
3. Демшичак Р. Корекція українсько-турецьких відносин у контексті зовнішньополітичного курсу президента Туреччини Реджепа Ердогана. Науковий журнал «Політикус». 2019. Вип.1. С. 82-87. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-1-82-87>
4. Зеленський В. Створюємо антипутінську коаліцію. Про конкретні санкції та конкретну допомогу для наших військових поговорив з @ursulavonderleyen, з @emmanuelmacron, з @karl.nehammer та @rterdogan. Чекаємо рішучих дій: фото. Instagram: соціальна мережа. 24 лютого 2022 р. URL: https://www.instagram.com/p/CaXKn-0AGpG/?utm_source=ig_web_copy_link
5. Корсунський С. Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодні, завтра... Зовнішня політика і дипломатія України. 2011. Вип. 17. С. 24-31
6. Лахманюк Т. Україна і Турецька Республіка: шляхи співробітництва. Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип.9 С. 140-145
7. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України і Міністерством національної оборони Турецької Республіки: документ №792_042 від 14.07.1993 р. База даних «Законодавство України / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_042#Text
8. Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Турецькою Республікою: документ №792_024 від 03.02.1992 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_024#Text
9. Рамкова військова угода між Кабінетом міністрів України та урядом Турецької Республіки: документ №792_004-20, ратифікація від 18.11.2021 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_004-20#Text
10. Солових Є. Україна-Туреччина: Політико-економічні аспекти взаємовідносин перспективи розвитку. Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм». 2018. Вип.8. С. 80-87
11. Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва: документ №998_151, ратифікація від 05.06.2003 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text

УДК 94:621.311.25]:355.355(470+571:477.41)«2022»

Анджей КОЛОВОРТНИЙ
Катерина ДВІРНА
(м. Київ)

Ядерний шантаж тимчасово окупованою ЧАЕС в умовах російсько-української війни (лютий-березень 2022 року)

Розглядаються події на Чорнобильській АЕС та Зоні відчуження в перші дні російської агресії: напрями діяльності окупаційної влади, ядерний шантаж як складова воєнної стратегії московського керівництва, а також наслідки цих подій для України та світової громадськості.

Ключові слова: МАГАТЕ, окупація, опромінення, російсько-українська війна, ЧАЕС, ядерний шантаж.

Постановка проблеми. Чорнобильську атомну електростанцію у лютому-березні 2022 р. було окуповано країною-агресором – росією у ході повномасштабного вторгнення в Україну. Вперше з 1986 року Зона відчуження була переведена в режим аварійної готовності, а весь світ, затамувавши подих, спостерігав за подіями в регіоні. Військові дії на цій території, встановлення рашистської військової адміністрації у Зоні відчуження не минули безслідно, адже мали жахливі наслідки як для українського суспільства, так і загальноєвропейського співтовариства загалом. Окупація та активна експлуатація АЕС як інструменту ядерного шантажу стали для рашистів одним з важливих напрямів психологічного тиску та залякування. Ворог і нині використовує «чорнобильський» варіант шантажу в інших регіонах України.

Вихідні передумови. Дослідження та висвітлення історії окупації ЧАЕС в лютому – березні 2022 року, явища ядерного шантажу станцією, наслідків військового свавілля рашистських військ є важливим у контексті запобігання як Україною, так і міжнародною спільнотою глобальним ядерним інцидентам. Нині відсутні наукові дослідження по нашій проблемі. Вперше на основі опрацьованих джерел – матеріалів періодичних видань, платформ інтернет представництв галузевих відомств та компетентних урядових органів зроблено системний та послідовний аналіз подій на ЧАЕС протягом часу присутності тут російських окупаційних військ та військової адміністрації. Нами опрацьовані та проаналізовані матеріали таких періодичних видань, як Interfax Ukraine, Суспільні Новини, Українська правда, ТСН, а також Інтернет представництво Верховної Ради України та Інтернет представництво Енергоатому, які фактично по годинах давали об'єктивну інформацію про події окупації та воєнного протистояння на території ЧАЕС і Зоні відчуження. Саме ці матеріали і були використані нами у публікації.

Завдання дослідження. На основі вище вказаних джерел дослідити поетапні дії російської окупаційної влади та її військового арсеналу на території ЧАЕС протягом досить короткого часу – лютий – березень 2022р; вивчити безпосередній процес захоплення станції окупаційними військами та дії окупаційної влади; розкрити позицію міжнародної спільноти щодо експансіоністської політики РФ та

її ядерного шантажу ЧАЕС, виявити негативні наслідки перебування расистських військ на території Зони відчуження.

Виклад основного матеріалу дослідження. 24 лютого 2022 р. по всій території України розпочався широкомасштабний наступ російських військ – активна фаза російсько-української війни, що точиться з 2014 р. У військовій стратегії Путіна на цей час було використано також синдром «чорнобильського страху», залякування та погрози використання атомної зброї з метою досягнення бажаної перемоги. Протягом лютого-березня 2022 року Чорнобильська АЕС була окупована рашистами та стала об'єктом ядерного шантажу не тільки України, а й всієї світової спільноти. Працівники станції опинилися заручниками окупантів, які довгий час не підлягали ротации та отримали високі дози опромінення. На території міста Славутич йшли бої проти російських військ, які не мали значних успіхів, але стали причиною великомасштабних пожеж. Загрозою стало знеструмлення ЧАЕС, що могло привести до ядерного вибуху. Представники владних структур України, міжнародні організації, вся світова громадськість також працівники атомної електростанції зробили все необхідне заради збереження ядерної безпеки всього світу.

Першої доби після початку агресії російських військ на територію України о 04:58 Валентину Гейко, начальнику зміни ЧАЕС, котра тоді знаходилася на станції, зателефонували з м. Прип'яті з повідомленням, що розпочалася перестрілка між українськими та російськими прикордонниками, а о 05:55 поступило нове повідомлення про негайну евакуацію місцевих мешканців (самоселів). Уже о 07:00 ранку появилася інформація про колону збройних військ, котра йшла з північно-західного напрямку через Зону відчуження на Київ, піднімаючи радіонуклідний забруднений прошарок ґрунтів, що скоро призводило до незначної зміни показників радіації [12]. Того ж дня, не раніше 16:00, на різних телеканалах, ЗМІ повідомили про захоплення території Зони відчуження, включно з промисловим майданчиком та власне з самою конструкцією ЧАЕС, а пізніше з'явилася інформація, що прорив кордону окупаційними військами стався з території Білорусі [17].

Після захоплення станції окупаційні війська через ряд причин, а найбільше - свою мародерську активність та недосвідченість, потрапили під радіаційне опромінення та отримали всі ознаки променевої хвороби. Водночас вони взяли у заручники 210 працівників станції, котрих утримували 24 доби, не дозволяючи провести ротацию персоналу. На будівлі Чорнобильської станції було знято прапор України та вивішено окупаційний триколон. Уже 26 лютого сюди прибули пропагандистські ЗМІ, котрі намагалися зняти сюжет про «визволення» персоналу, намагалися роздавати гуманітарну допомогу, записуючи все на камеру. Однак ця акція політичної гри була сприйнята самоселами та працівниками станції дуже холодно: вони просто відмовилися її приймати. Тоді окупаційні війська одягнули знайдену уніформу французького консоліуму NOVARKA, котрий закінчив свою роботу з насування арки Нового безпечного Конфайменту ще у 2018 році й виїхали за межі України, та дали інтерв'ю політично заангажованим ЗМІ.

Неспокійним став день 7 березня 2022 року. Після 11 діб окупації з ладу вийшли кілька датчиків Нового безпечного Конфайменту, що суттєво порушило змогу повноцінно контролювати стан екологічного забруднення всередині

об'єкту, а пізніше, 9 березня, МАГАТЕ й зовсім втратила зв'язок з системою контролю безпеки на ЧАЕС. Варто зазначити, що російський необліцкриг – захопити Київ за 4 дні - провалився, тож була обрана тактика повільної окупації регіонів з проголошенням республік-сателітів [16].

Водночас, стурбованість України та МАГАТЕ ситуацією на ЧАЕС продовжувала зростати, адже 4 березня також було захоплено і Запорізьку атомну електростанцію, що є найбільшою в Європі. Це створило підґрунтя для явища ядерного шантажу – ядерної стратегії, у якій держава шляхом залякування і погрози застосування ядерної зброї (або терактів на АЕС) намагається домогтися від противника певних дій на свою користь [6].

Варто зазначити, що окрім явища ядерного шантажу, захоплення ЗАЕС є можливим прикладом монополізації ринку, адже Російська Федерація напала на Україну в день, коли українська енергетична мережа від'єдналася від білоруської та російської й перейшла на автономний режим, а пізніше повинна була приєднатися до загальноєвропейської мережі ENTSO-E. Таким чином, окупація та спроба рейдерського захоплення ЗАЕС російським Енергоатомом – це є фактично одним з елементів енергетичного шантажу Росії за допомогою монополізації енергосектору Європи, як наприклад, з газопостачання [20]. Дуже цікавим є активізація розвитку енергопромисловості у країнах ЄС, що раніше проводили політику «озеленення» енергетики. Певною мірою на це вплинула спроба монополізації ринку Росією.

Прикладом вищезгаданого ядерного шантажу стало знеструмлення ЧАЕС 9 березня, яке живило важливі охолоджувальні елементи всередині конструкції Нового безпечного Конфайменту та промислового майданчику навколо нього, включно з сховищем ядерних відходів [15]. Це явище, як запевняли у Кремлі, було не цілеспрямованим. В усьому звинувачувалася українська сторона, однак провести ротацію персоналу станції чи відремонтувати пошкодження уряд держави - окупанта не дозволив. Чотири дні Україна та світове співтовариство на чолі з МАГАТЕ чинило тиск на Росію і тільки 13 березня було припинено вогонь та надано змогу відремонтувати пошкодження.

14 березня лінія електропередач, котра живила місто Славутич, населений пункт-супутник ЧАЕС, де мешкають більшість працівників станції, знову була пошкоджена, що призвело до нових проблем [19]. А вже 16 березня Україна увійшла до енергетичного сектору Євросоюзу, приєднавшись до загальноєвропейської енергомережі ENTSO-E. Того ж дня без будь-яких перешкод було здійснено ремонтні роботи з відновлення енергопостачання на ЧАЕС та в місті Славутич [14]. Також є закономірним дозвіл окупаційних військ на проведення часткової ротації персоналу ЧАЕС 20 березня 2022 року. Із станції було вивезено 64 особи, а саме: 50 осіб змінного персоналу ЧАЕС, 9 службовців Національної гвардії України, 1 службовця Державної служби надзвичайних ситуацій, 4 туриста «сталкера». Їх місце зайняли 46 працівників – добровольців. За загальними підрахунками взятий у заручники персонал станції провів на ЧАЕС 24 дні, відпрацював 600 годин, в тому числі цілодобово, та отримав різні дози опромінення.

18 березня 2022р. почалася активна фаза об'єднання енергетичних ринків України та Європи, що унеможливило подальшу монополізацію енергосектору [13]. Наступного дня, 19 березня, відбулася технічна синхронізація

української та європейської енергосистем. Цей крок означав, що у випадку енергетичного колапсу Євросоюз повинен був надати Україні енергетичну підтримку. Відповідно Україна також мала бути залучена до загальносоюзної енергетичної страхової підтримки, що раніше гарантувалося Україні Росією та Білорусією.

Масивним прикладом ядерного шантажу стало інтерв'ю О. Лукашенка японському каналу TBS, яке він дав ще 17 березня. Серед інших заяв політика, окупантського поплічника режиму, була заява, що «Росія у цій війні не програє. У цьому Ви стовідсотково переконані також. Чим закінчується війна у разі перемоги однієї зі сторін, Японія знає краще, ніж я» [18]. Ймовірно самопроголошений президент Білорусі натякав на ядерні бомбардування Хіросіми й Нагасакі, що були здійснені американськими військами наприкінці Другої світової війни та призвели до капітуляції Японії. В такому випадку – це була ледь не відкрита погроза Україні ядерною зброєю Російської Федерації.

Російські бойовики спробували взяти штурмом 24 березня місто-супутник Чорнобильської АЕС – Славутич, де проживали її працівники, у тому числі й ті, що підпали під ротацію або потенційно могли бути у ній задіяні. Провівши масивний обстріл українських блокпостів та адміністративних будівель, ворог прогнозував високу ймовірність артилерійського обстрілу. Ситуація розвивалася нестабільно, а вже 25 березня містянам заборонили виходити на вулиці і пересуватися містом навіть у автомобілях, оскільки тут працювали ворожі снайпери. Бойові дії тривали й 26 березня. Місто було обстріляне з танків, мінометів та САУ, а найкривавіші бої тривали на його околицях. Того ж дня було повідомлено про його окупацію, а на центральних вулицях розміщувалися ворожі танки й задалегідь підготовлені репортери, які готували пропагандистські ролики щодо його «звільнення».

Окуповане місто перетворили на форпост військ, що йшли з боку Білорусі, за рахунок стягування складів озброєння та боєприпасів до Зони відчуження. Окупанти в чергове спробували скористатися методом ядерного шантажу, адже ЗСУ, дотримуючись міжнародних стандартів, не вели б військових дій на цій території.

Водночас, ймовірність терактів та провокацій з боку окупаційних військ зростала в геометричній прогресії. Російські війська, ризикуючи власною безпекою та піддаючись власній нерозсудливості та малодосвідченості, почали рити фортифікаційні споруди типу «окоп» у екологічно небезпечній зоні «Рудого лісу». Тож, вже 28 березня до Гомельського центру радіаційної медицини почали надходити важко опроміненні війська окупантів. У них була променева хвороба різних ступенів тяжкості [1]. Пізніше фахівці «Енергоатому» відвідали ділянки «Рудого лісу», де дійсно було зафіксовано аномально високі показники радіаційного забруднення [10].

Опісля цього, міжнародне співтовариство МАГАТЕ, не зважаючи на несвоєчасність та малопродуктивність, почали вживати більш рішучих дій щодо не допущення ймовірних жертв російського бездумства. Таким чином, 29 березня до України прибув генеральний директор МАГАТЕ Рафаель Гроссі. Він засудив дії окупантів, здійснивши також візит до Південно-Української АЕС.

Станом на 31 березня 2022 року російські війська під натиском МАГАТЕ та зазнавши колосальних доз опромінення, покинули територію станції та Зону

відчуження. Ймовірною причинною цього може бути успіх українських військ щодо зриву плану бліц-кригу або дипломатичне вирішення проблеми на мирних переговорах, що пройшли у Туреччині 29 березня 2022 року. Серед інших причин відступу також може бути опромінення російських окупаційних військ та неспроможність далі вести бойові дії. Вже 31.03.2022р. в пресі появилось повідомлення про «бунт» серед рашистів через опромінення [4]. В цей час вони покинули ЧАЕС та Славутич, підписавши «акт прийому – передачі» Чорнобильської АЕС, де вказувалось, що «претензій з боку адміністрації, що охороняється, щодо російських військ нібито немає» [7]. Покинувши окупаційний регіон, росіяни у підсумку зазнали великих доз опромінення, що фіксується повідомленнями з Гомельського центру радіаційної медицини, у тому числі й летальні [9].

Наслідки окупації ЧАЕС були вражаюче шкідливими та містили наступні явища:

1. Прилади, що забезпечували безпеку на Чорнобильській електростанції, деякий час були знеструмлені, що створило загрозу розплаву відпрацьованого ядерного палива та його сховок. Окупанти не розуміли, де вони знаходяться і як потрібно себе поводити. Була критичною ситуація, коли пропало постачання електроенергії і все працювало на дизель-генераторах. У перспективі, якщо б не відновили постачання електроенергії, то система охолодження могла б вийти з ладу і неминуче сталася б аварія подібна до «Фукусімського сценарію» [8].

2. Окупанти не дозволяли персоналу Чорнобильської АЕС провести евакуацію осіб, які досить довго перебували на території станції та відповідно отримали великі дози опромінення. З 24 лютого по 31 березня рашисти тримали у заручниках нацгвардійців та українських фахівців-енергетиків. Важливим є той факт, що коли була проведена ротація та вдалося вивезти 64 особи, то на їх місце добровільно прийшли працювати 46 працівників станції [5].

3. Через обстріли окупантів у Чорнобильській зоні, в наслідок ведення бойових дій та підпалів лісів, постійно підвищувався рівень радіації. Супутникові дані свідчать про виникнення 31 осередку великих пожеж, що склали загальну площу понад 10111 га. [2].

4. Війна вплинула на дику природу цього регіону. Тварини помирили від пожеж, від ран та мін, тяжко переносили стресові ситуації. Війна в зоні ЧАЕС мала нові екологічні та економічні наслідки – голод, заміновані території, зникнення окремих видів рослин та тварин, браконьєрство тощо.

Висновки. «Чорнобильська трагедія» початкового періоду війни в Україні є окремою сторінкою унеможливлення широкомасштабної автогенної катастрофи, до якої не були байдужі представники владних структур України, міжнародні організації, вся світова громадськість. З іншої сторони – події на Чорнобильській АЕС є свідченням героїзму та самопожертви її працівників, фронт боротьби яких був саме тут – на атомній станції. Їх боротьба та діяльність дали змогу зберегти ядерну безпеку світу. Міжнародна реакція на ці події мала досить стриманий характер та не була вчасною, вона не мала практичного впливу, хоча, безумовно, створила необхідний інформаційний простір підтримки українського народу. Найбільше на ці події відреагувала МАГАТЕ, рішуче засудивши дії окупаційних військ, а голова цієї організації – Рафаель Гроссі навіть здійснив візит підтримки до України, де зустрівся з енергетиками. Були і протилежні дії та висловлювання

в адресу України. Так, «президент» Білорусі О. Лукашенко вдався до російського нарративу, опосередковано погрожуючи, що є фактично елементом ядерного шантажу. Характерною рисою, що виходила за межі дипломатичних зав'язків, є активізація розвитку енергопромисловості у країнах ЄС, що раніше проводили політику «озеленення» енергетики. На нашу думку, це стало наслідком спроби монополізації ринку енергоресурсів та енергоносіїв росією.

Чорнобильська атомна електростанція більше місяця була окупована збройними підрозділами рашистів, а 2 квітня 2022 року над її будівлею замайорів державний прапор України – прапор нескорених українців та віри в перемогу.

На нашу думку, заявлена тема є малодослідженою у напрямку економічних втрат, які були спричинені окупацією ЧАЕС та Зони відчуження. Загалом тема Чорнобиля, війни та ядерної безпеки є нині досить актуальною та перспективною.

Список використаних джерел та літератури

1. YouTube: перехоплення СБУ: російські загарбники зазнали опромінення на ЧАЕС, а їх все одно кидають у бій. Служба безпеки України/ URL: <https://youtu.be/dLqTDS6VwFo> (дата звернення 29.03.2022).
2. YouTube: Чорнобиль і пожежі: як горять ліси біля Чорнобильської зони. BBC News Україн / URL: https://www.youtube.com/watch?v=BgkI13G_s5I (дата звернення 28.03.2022).
3. Верховна Рада України: На Чорнобильській АЕС відновлено електропостачання! / URL: <https://t.me/verkhovnaradaukrainy/9453> (дата звернення 20.03.2022).
4. Данищук Н. Российские оккупанты после облучения на ЧАЭС устроили бунт и сбежали: все детали. Obozrevatel / URL: <https://news.obozrevatel.com/vojna-v-ukraine/rossijskie-okkupanty-posle-oblucheniya-reshili-pokinut-chaes-nazrel-bunt.htm> (дата звернення 01.04.2022).
5. Інтернет представництво Енергоатому: Проведено часткову ротацію персоналу ЧАЕС. Енергоатом / URL: https://t.me/energoatom_ua/3597 (дата звернення 27.03.2022).
6. Інтернет представництво Енергоатому: «Російські окупанти чинять акт ядерного тероризму», – керівник ДП «НАЕК «Енергоатом» Петро Котін. Енергоатом / URL: https://t.me/energoatom_ua/3337 (дата звернення 03.04.2022).
7. Інтернет представництво Енергоатому: Гарних новин стає більше: руZZкіє на ЧАЕС – фсьо! Енергоатом / URL: https://t.me/energoatom_ua/4273 (дата звернення 01.04.2022).
8. Інтернет представництво Енергоатому: Генеральний штаб ЗСУ оприлюднив оперативну інформацію щодо ситуації з російським солдатами після їх перебування в зоні ЧАЕС. Енергоатом / URL: https://t.me/energoatom_ua/4323 (дата звернення 09.04.2022).
9. Інтернет представництво Енергоатому: За даними, що поширюють білоруські ЗМІ, вже є перші сигнали того, що російський окупант потрапив під вплив радіації. У Гомелі зафіксовано чисельне переміщення автомобілів Республіканського науково-практичного центру радіаційної медицини та екології людини. Крім того, повідомляється, що в установу безперервно надходять російські солдати. Енергоатом / URL: https://t.me/energoatom_ua/4263 (дата звернення 08.04.2022).
10. Інтернет представництво Енергоатому: За добу в Рудому лісі роSSійські солдати могли отримати річну дозу опромінення. Енергоатом / URL: https://t.me/energoatom_ua/4420 (дата звернення 03.04.2022).
11. Інтернет представництво Енергоатому: Порушений окупантами ґрунт в зоні відчуження відновиться до літа», - колишній головний інженер ЧАЕС Микола

Штейнбер. Енергоатом / URL: https://t.me/energoatom_ua/4301 (дата звернення 10.04.2022).

12. Інтернет представництво Енергоатому: Радіаційний фон у Зоні відчуження був підвищений з першими заходами російської броньованої техніки, оскільки там можна переміщатися тільки асфальтними дорогами, а колеса пошкодили верхній шар ґрунту. Енергоатом / URL: https://t.me/energoatom_ua/4294 (дата звернення 09.04.2022).

13. Інтернет представництво Енергоатому: Сьогодні, 16 березня, Україна стала членом енергетичного союзу з Європою. Енергоатом / URL: https://t.me/energoatom_ua/3269 (дата звернення 18.03.2022).

14. Події: МАГАТЄ повідомило про відновлення електропостачання ЧАЕС. Interfax Ukraine / URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/813478-amp.html> (дата звернення 18.03.2022).

15. Подлена Алла: Чорнобильська АЕС знеструмлена. Чим це загрожує. Суспільні новини / URL <https://suspilne.media/215531-cornobilska-aes-znestrumlена-cim-ce-zagrozuє/> (дата звернення 18.03.2022).

16. Прищепя Ярослав: МАГАТЄ повідомило про втрату зв'язку із системою моніторингу на Чорнобильській АЕС. Суспільні новини / URL: <https://suspilne.media/215394-magate-povidomilo-pro-vtratu-zv'язku-iz-sistemou-monitoringu-na-cornobilskij-aes/> (дата звернення 15.03.2022).

17. Радник глави ОПУ підтвердив, що контроль над ЧАЕС втратили. Суспільні новини / URL: <https://t.me/suspilnenews/6262> (дата звернення 04.03.2022).

18. Рощина Олена: Лукашенко говорит, что Зеленскому нужно подписывать соглашение, потому что Россия «в этой войне не проиграет». Украинская правда / URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/03/17/7332207/> (дата звернення 27.03.2022).

19. Україна: Лінія, яка живить ЧАЕС та місто Славутич, знову пошкоджена окупантами. ТСН / URL: <https://kyiv.tsn.ua/liniya-yaka-zhivit-chaes-ta-misto-slavutich-znovu-poshkodzhenа-okupantami-2008897.html> (дата звернення 19.03.2022).

20. Яворович Тетяна: Росія готує два сценарії ядерного шантажу – керівник ГУР. Суспільні новини / URL: <https://suspilne.media/216604-rosia-gotue-dva-scenarii-adernogo-santazu-kerivnik-gur/> (дата звернення 05.04.2022).

УДК 94:327]:355.01(470+571:477)“2022/...”

*Алла ЖЕЛЄЗКО,
Аліна ТАЛАЛАЇВСЬКА
(м. Київ)*

Іміджетворча діяльність України на міжнародній арені в умовах повномасштабної російсько-української війни

Розглянуто у загальних рисах міжнародний імідж України до початку повномасштабної російсько-української війни. Проаналізовано діяльність політичних та військових лідерів у просуванні інтересів держави на міжнародній арені щодо європейської та євроатлантичної інтеграції. Висвітлено підтримку України європейськими державами, США та іншими державами світу.

Ключові слова: європейський Союз, міжнародний імідж, позитивно-ефективний імідж, російсько-українська війна, НАТО, Україна.

Постановка проблеми. Загарбницька повномасштабна війна, яку РФ розпочала 24 лютого 2022 р. проти України, привернула увагу майже всіх держав світу і не сходить з порядку денного провідних світових медіа. Вже дев'ятий рік Україна воює з агресором не тільки на фронті, але й на дипломатичному та інформаційному полі бою і перемагає, знищуючи міфи, створені роками, що «Україна – це легенда і її не існує в історії Європи». Попри те, що з перших днів повномасштабного вторгнення РФ, «Україні ніхто у світі не давав шансів, ми перемагаємо» [6].

Путінський режим протягом тривалого періоду задіює широкий спектр кампаній (операцій) проти України: політичне втручання шляхом маніпуляцій ЗМІ та дезінформації, використання маріонеток, економічні важелі, кібердіяльність, енергетику та культурні вектори впливу для розколу населення України, а з 2014 р. – анексію Криму та військові дії на сході України, довготривалу антиукраїнську іміджеву боротьбу та ін. [7]. Але у найважчі часи український народ продемонстрував єдність, стійкість, мужність, волю, професійність ЗСУ, довівши міжнародній спільноті прагнення до незалежності, демократії та членства в ЄС і НАТО. Найважливішою світовою подією 2022 року, за підсумками мас-медіа, стало те, що Україна вистояла та дала відсіч «другій армії світу» і таким чином привернула увагу всього світу [8]. Саме ці факти визначають актуальність нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо оптимізації іміджу України з часів відновлення незалежності порушувалися неодноразово: Центром Разумкова проводились спеціалізовані дослідження міжнародного образу України – перше у 1999 р. [4, с. 232]; серед ґрунтовних досліджень варто виокремити дисертаційну роботу О. Ялової «Імідж України на західному і російському векторах зовнішньої політики» [12]. Глибоке дослідження Є. Магди стосується питань міжнародного іміджу України в контексті гібридної війни, де влучно виокремлено імідж як зброю у гібридній війні [4]. Г. Піскорська і Н. Яковенко у статті «Імідж України в контексті російсько-українського конфлікту» визначили позитивні та негативні компоненти іміджу України, зазначивши, що «імідж України в глобальному інформаційному просторі визначався суперечливою низкою чинників внутрішнього і зовнішнього походження і це суттєво вплинуло на сприйняття України як актора міжнародних відносин» [5]. Ґрунтовне дослідження зазначеної проблематики можна буде здійснити тільки після перемоги України у цій війні, але протягом року війни, Україна здійснила значний поступ у формуванні позитивно-ефективного іміджу на міжнародній арені.

Мета роботи. Дослідити іміджетворчу діяльність України на міжнародній арені в умовах повномасштабної російсько-української війни. **Завдання дослідження:** розглянути у загальних рисах міжнародний імідж України до початку повномасштабної російсько-української війни; проаналізувати діяльність політичних та військових лідерів у просуванні інтересів держави на міжнародній арені щодо європейської та євроатлантичної інтеграції України; висвітлити підтримку України європейськими державами, США та іншими державами світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «міжнародний імідж» трактується як «складна динамічна система, що розкривається через взаємодію

внутрішніх та зовнішніх формують чинників різних сфер соціально-політичного, економічного та культурного життя» [3, с. 2].

В сучасному міжнародному політичному маркетингу (за версією Саймона Анхольта) виділяють різноманітні підходи до державного іміджування: геополітичний; маркетинговий; брендовий.

З точки зору геополітичного підходу, Україна трактується як «географічна та ментальна межа між Заходом та Сходом» (буферна зона і геополітичний центр), що відокремлює Європу від Росії [3, с. 70].

В кінці ХХ ст. геополітичний образ незалежної України (за Зб. Бжезінським) постав як новий і важливий простір на євразійській шахівниці, геополітичним опорним пунктом. «Ключовий пункт, про який треба пам'ятати, – це те, що Росія не може існувати в Європі без України, яка теж належить до Європи, тоді як Україна може бути в Європі без Росії» [1, с. 155].

Москва не приховувала свого небажання бачити Україну серед членів ЄС та НАТО ще з 2014 р. Під час повномасштабного вторгнення відкрито заявила, що Київ повинен відмовитися від будь-яких євроатлантичних амбіцій [10].

У відповідь на заяву Москви, президент України, прем'єр-міністр і спікер Верховної Ради підписали спільну заяву на членство в Євросоюзі. І всупереч заявам скептиків і тотальній атмосфері зневіри президент Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн під час чергового візиту до Києва заявила: «Україна належить до європейської сім'ї. Я вважаю, що прийняття України до Євросоюзу – це не лише наш стратегічний інтерес, а й моральний обов'язок» [10].

Варто відзначити титанічну працю нашого президента В. Зеленського та його команду разом із дипломатами, які позиціонують Україну як невід'ємну частину Європи, а не її околицю або міст між Сходом і Заходом. Саме суперактивна політика президента зруйнувала традиційні шаблони розуміння ролі та місця України в світі та Європі.

На черговому саміті 23 червня 2022 р. 27 країн-членів блоку постановили: «Україна – офіційний кандидат на вступ до Євросоюзу» [10].

Хоча ще на початку червня не всі країни-члени ЄС підтримали надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, зокрема, Данія, Нідерланди, Швеція, а Німеччина і Франція виступили проти спрощеної та прискореної схеми. Тому шлях України до отримання статусу офіційного кандидата на вступ до ЄС був надто важким та на думку окремих західних політиків не реальний. Ще у 2015 р. колишній французький президент Н. Саркозі заявив: Україна повинна зберегти свою позицію моста між Європою і Росією, відмовитися від намірів вступити до НАТО і ЄС». У 2016 р. президент Європейської Комісії Ж.-К. Юнкер безапеляційно заявляв, що Україна не стане членом ЄС у найближчі 25 років. А напередодні повномасштабного збройного вторгнення РФ на територію України канцлер Німеччини О. Шольц під час переговорів у Москві запевнив Путіна, що вступ Києва до НАТО «не станеться в найближчі 30 років» [2, с. 13].

Ще до початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України думка різних експертів, науковців щодо іміджу України в очах світової спільноти представлялася виключно непрезентабельно через стан політичної нестабільності, низький соціально-економічний рівень, високий рівень корупції, тривалий військовий конфлікт на Донбасі. На думку О. Чумака головною прогалиною у формуванні іміджу України була відсутність єдиної цілеспрямованої державної

політики, орієнтованої на просування інтересів України у світовому інформаційному просторі [11, с. 341].

З 2014 р. в Україні триває медійна війна, на думку журналістів, найбільша в історії людства. І хоч ще зарано підбивати підсумки, уже можна стверджувати, що доступність інформації з різних джерел виграла для України першу битву. Російська пропаганда про «визволення», «нацистів», «військові об'єкти», «спасение русского мира» не встояла проти відзнятих тисяч відео, які демонструють, як усе насправді є. Це і аматорські відео, які розсилалися по соцмережам, і професійні відео журналістів, і щоденні відеозвернення президента до українського народу та до міжнародної спільноти, а також участь В. Зеленського у різних самітах, засіданнях, форумах, парламентах світу тощо.

Західна громадська думка, у свою чергу, не встояла перед горем і героїзмом українців, зафіксованими найвідомішими виданнями світу та звичайними мобільними телефонами. Багато в чому саме це забезпечило українцям гуманітарну, економічну та військову підтримку [8].

У працях вітчизняних науковців щодо формування міжнародного іміджу України, як правило, звучать такі вирази: «позитивний імідж України», «привабливий імідж», «непрезентабельний», «непривабливий імідж» тощо. В умовах гібридної російсько-української війни, необхідно створити та закріпити «ефективний міжнародний імідж України», що має, на сьогодні, визначальну роль в координатах сучасного світу і, що, найважливіше – буде мати в майбутньому. Це означає, що ефективний міжнародний імідж держави прямо впливає на успіхи економічної інтеграції, на залучення іноземних інвестицій, забезпечує участь в глобальних проєктах тощо.

Російська агресія проти України, на думку фахівців Є. Магди та Т. Водотики, подарувала нашій державі шанс вийти зі сфери впливу Кремля. Але для цього необхідно змінити підходи до позиціонування України у світі. А це потребує «послідовної, наполегливої, щоденної та тривалої роботи над власним іміджем у світі», а також у внутрішній політиці держави [9].

Сьогодні Україна має достатньо позитивних аргументів на свою користь. На наш погляд, за рік повномасштабної російсько-української війни, попри складну ситуацію у державі, політичні лідери на дипломатичному фронті, а військові – на полі бою змінили думку світової спільноти про Україну, продемонструвавши дієвість ефективного іміджу держави. Країни-члени ЄС і НАТО активно підтримують та допомагають Україні здобути перемогу над російським агресором, відновити територіальну цілісність, зберегти національну ідентичність та відбудувати державу. Слушно зауважив С. Віднянський у своїй статті «Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014-2022 рр.», що «після Другої світової війни Європа ще ніколи не була настільки об'єднаною, наскільки її об'єднав поки що лише кандидат до її елітного клубу – Європейського Союзу, український народ, який прийняв на себе удар варварської російської навали, щоби вкотре захистити і себе, і весь Європейський континент» [2, с. 22].

2022 рік – рік унікальних випробувань, боротьби України з російським агресором сформував головну константу міжнародного образу України:

- незалежна європейська держава з багатою та героїчною історією – «незламна Україна»;

- Україна – важливий елемент системи європейської та євроатлантичної безпеки;

- Україна – не беззахисна, українці можуть і будуть себе захищати;

- Україна – це простір свободи, простір можливостей та потенціалу [9].

Висновки. Отже, як констатують у своїх працях науковці Є. Магда та О. Чумак, «імідж», це пластичний штучний конструкт, який піддається коригуванню, потребує технологічного наповнення і постійного «підживлення». Україна тільки взяла курс на формування позитивно-ефективного іміджу європейської держави, але попереду ще багато випробувань і завдань, які потрібно буде подолати для того, щоб Україна зайняла по праву своє місце на рівні Центрально-Східної Європи як регіональний лідер, а на глобальному рівні Європи – як ключовий елемент безпеки Європейського континенту.

Список використаних джерел та літератури

1. Бжезінський З. Велика шахівниця / Пер. з англ. О. Фешовець. Харків: Видавництво «Ранок», «Фабула», 2018. 228 с.
2. Віднянський С. Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014 – 2022 рр. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 2022. С. 10-37.
3. Єремєєва І. Теоретико-методологічні аспекти поняття міжнародний імідж держави. *Krakowskie Studia Malopolskie*, nr 4(36), 2022. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/ksm/36/ksm3604.pdf>
4. Магда Є. Міжнародний імідж України в контексті гібридної війни. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. № 43, 2015. С. 232-240.
5. Піскорська Г., Яковенко Н. Імідж України в контексті російсько-українського конфлікту. *International Relations, Part «Political Sciences»*. № 5, 2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2517/2247
6. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. Промова міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби на Конференції послів України 23 грудня 2022 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/news/promova-ministra-zakordonnih-sprav-ukrayini-dmitra-kulebi-na-konferenciyi-posliv-ukrayini>
7. Сайт про російську агресію в Україні. *Countering Russia's Aggression in Ukraine. The story map was produced by the Bureau of Conflict and Stabilization Operations. U.S. Department of State*, 2015 – 2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dosco.maps.arcgis.com/apps/Cascade/index.html?appid=8dad6c865bed491ead3190c7ffb2fafa>
8. Сайт детектор медіа. Рік України. Як ми вигравали велику медійну війну 2022 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/206599/2023-01-02-rik-ukrainy-yak-my-vygravaly-velyku-mediynu-viynu-2022-roku/>
9. Сайт Європейська правда. Рубрика «Експертна думка». Імідж в умовах гібридної війни. Яким шляхом піти Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2016/10/18/7055993/>
10. Сайт Подрибності. Світ про Україну: як за 9 місяців війни змінилась репутація нашої держави. 08 грудня 2022 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://podrobnosti.ua/2462882-svt-pro-ukranu-jak-za-9-msjatsv-vjni-zmnilas-reputatsja-nasho-derzhavi.html>
11. Чумак О. Імідж України як один із чинників впливу на міжнародно-правові відносини. *Міжнародне право*. № 3, 2020. С. 339 – 343.

12. Ялова О. Імідж України на західному і російському векторах зовнішньої політики: дис... канд. політ. наук: 23.00.04. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2006. 190 с..

УДК 94:355.355(470+571:477.41)«2022»

Аліна КУЛЬБАЧНА

(с. Литвинівка, Вишгородського р-ну,
Київської обл.)

Російська окупація на Вишгородщині у документах, спогадах очевидців і речових джерелах

Дослідницьку роботу присвячено вивченню злочинних дій російських окупантів, вчинених ними в окремому регіоні Київщини, їх наслідки та долі людей, які стали жертвами або постраждали від дій агресора. Об'єктом вивчення постає режим терору та насильства, встановлений російським агресором та окупантом на території Вишгородського району Київської області у визначений хронологічний період.

Мета роботи полягає в спробі авторки, на основі аналізу різнопланових джерел розглянути особливості російського окупаційного режиму встановленого агресором на частині території Київщини в межах Вишгородського району у лютому-березні 2022 року. В роботі введено до наукового обігу комплекс новітніх речових, письмових та усних історичних джерел (у вигляді музейних предметів, документів і свідчень учасників і свідків подій) періоду окупації Вишгородського району в лютому-березні 2022 року.

Ключові слова: Вишгородщина, злочини, російська окупація, «орки», терор.

Науковий керівник: *Сологуб А. О.*, вчитель історії, директор Литвинівського ліцею Димерської селищної ради.

Постановка проблеми. Ця робота присвячена вшануванню пам'яті мирних українців, мешканців Вишгородського району Київщини, які у лютому-березні 2022 року стали жертвами підступної російської агресії та окупації України. З перших днів повномасштабного вторгнення російських військ в Україну в різних її районах під обстріли та авіаудари потрапляють мирні громадяни, автомобілі швидкої допомоги, дитячі будинки, заклади освіти, лікарні та житлові квартали.

Ці дії окупантів, які тривають вже близько року, є свідомим грубим порушенням законів та звичаїв війни, що кваліфікуються міжнародним правом як воєнні злочини. Їх розглядає розташований у Гаазі Міжнародний кримінальний суд. Зібрані, описані та проаналізовані авторкою на основі різнопланових історичних джерел, факти та події можуть не лише допомогти зберегти пам'ять про безневинних жертв, але й допомогти покарати їхніх катів. Основу пропонованого дослідження склала зафіксована на основі усних свідчень постраждалих, очевидців і учасників подій інформація про терор вбивства, напади окупантів на мирне населення та об'єкти цивільної інфраструктури, а також

матеріальні свідчення російської агресії, зібрані методом репортажних зборів за допомоги волонтерів і місцевих мешканців.

Актуальність теми дослідження зумовлена підвищеним інтересом до подій активної фази російсько-української війни 2014-2023 рр., прагненнями й намірами притягнути винних у злочинах проти людяності російських військовослужбовців, вищого керівництва армії держави-агресора та самого Володимира Путіна до відповідальності за розв'язання агресивної війни та злочини проти мирного населення і військовополонених. На сьогодні-одним з ключових питань залишається організація Міжнародного трибуналу, на кшталт Нюрнберзького, для розслідування військових злочинів Російської Федерації в Україні, а факти, зібрані у даній роботі, можуть стати доказами російської агресії.

Предметом дослідження в роботі стали злочинні дії російських окупантів, вчинені ними в окремому регіоні Київщини, їх наслідки та долі людей, які стали жертвами або постраждали від дій агресора. **Об'єктом вивчення** постає режим терору та насильства, встановлений російським агресором та окупантом на території Вишгородського району Київської області у визначений хронологічний період.

Мета дослідження полягає в спробі авторки, на основі аналізу різнопланових джерел і наукової літератури, розглянути особливості російського окупаційного режиму встановленого агресором на частині території Київщини в межах Вишгородського району у лютому-березні 2022 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. З першим пострілами і першими російськими військовими припинилося мародерство і почалась «мирная жизнь». Для цього «мирного життя» окупантам потрібні були місцеві управлінці, тому спочатку вони шукали депутатів селищних рад для співпраці з «новою» владою. Більшість депутатів евакуювалась, а частина залишилась з родинами і переховувалась. Тому для легітимізації своєї присутності росіяни почали заохочувати до співпраці маргіналізовані елементи, що з радістю за винагороду і гарну «пайку» почали служити своїм господарям. Головою Димерської територіальної громади став житель смт. Димер Олександр Харченко, що був помічений у вживанні наркотичних засобів. Як розповідав Андрій Олегович Сологуб (командир загону швидкого реагування ТЧХУ): «...Мені як людині, що проводила евакуацію, потрібно було приходити на аудієнцію до цього «гауляйтера» (в роки Другої світової війни – керівник нацистської окупаційної адміністрації – Авт.) щоб вирішити гуманітарні питання. Харченко час від часу поливав брудом легітимне керівництво громади і розповідав як буде гарно жити при росіянах. Навіть показував карту смт. Димер, що вже була поділена на спеціальні райони в яких будуть призначені «старші», відповідальні за порядок та гуманітарні питання. Хоча насправді він був головним на папері, влада належала російським військовим, вони вирішували, наказували і карали... Він навіть не міг повернути полонених мирних жителів, списки яких, я йому надавав» [3].

Російські військові майже щодня привозили до приміщення Димерської селищної ради (вулиця Соборна, 19) пальне та кашу. Пальне роздавали бажаним, хто мав генератори. А кашу отримували жителі смт. Димер, що не мали власних запасів продуктів харчування. Військові використовували ці «гуманітарні» акції для пропаганди, часто знімали на фотоапарати та телефони роздачу пального, продуктів і ліків [3].

Доля «димерського гауляйтера» була вирішена, коли його «господарі» втекли 31 березня. Вже рf кілька днів Харченка затримали українські спецслужби та самопроголошеному голові Димерської територіальної громади оголосили підозру в колабораціонізмі, співпраці з окупантами та несанкціонованому поширенні даних про ЗСУ. За частиною 5 статті 111-1 та статтею 114-2 Кримінального кодексу України зрадника засудили до 15 років позбавлення волі [15; 16]. За зраду та підлість це менше на що він заслуговує.

Окрім тотального страху і арештів цивільного населення, збройні сили Російської Федерації на окупованій території Вишгородського району грабували і плюндрували заклади освіти. В Опорному загальноосвітньому закладі Катюжанська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів Димерської селищної ради окупанти розмістили штаб та організували прийом хворих місцевих жителів військовими лікарями. Результатом перебування військових стало нищення майна, території школи, грабунок комп'ютерної техніки, виламані і пошкоджені двері. Серед бруду і недоїдків вчителі знайшли щоденник російського військового, що був написаний в простому зошиті. Щоденник починається з запису за 24 лютого 2022 р. про перетин кордону України, а вже 28 лютого російські військові були в Катюжанці. Цікавим є запис на початку щоденника: «Їхали на навчання, а потрапили на війну... а чи війна...» [1; 17]. Російський військовий розповідає про свій шлях через російські та білоруські міста до села на Вишгородщині, де він вивчав шкільну документацію та намагався зрозуміти сенс цієї війни.

Є в зошиті і моторошні спогади від 17 березня 2022 року про допити і катування цивільного населення: «Спільними зусиллями вашого покiрного слуги та співробітника були допитані особи у складі 12 осіб, усі – нацисти, – перераховує він. – Я був безжальний, розпинав їх перехресними, індивідуальними та нічними допитами» [1; 17]. За кожним словом написаним у цьому «щоденнику» стоїть понівечена доля нашого співвітчизника. Останній запис росіянин залишив 19 березня 2022 р. Директор Катюжанської школи Микола Артемович Микитчик під час допитів та залякувань російськими військовими проявив стійкість і патріотизм, зберіг свій заклад освіти від подальшої руйнації, а після деокупації відновлює та розбудовує Катюжанський опорний лицей Димерської селищної ради [3].

Наша Литвинівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів теж постраждала від окупантів. Причина – це активна волонтерська діяльність Андрія Олеговича Сологуба, командира Вишгородського районного загону швидкого реагування ТЧХУ, якого росіяни кілька разів возили на допити в Димер і Катюжанку. Одразу після допитів спецслужби обшукували та перевіряли школу. Виламували двері, викрадали експонати зразкового музею «Пам'ять» та ноутбуки педагогів. За місяць російської окупації наша школа перенесла 5 таких обшуків, а найболючішим було викрадення державного прапора з вишитим на ньому тризубом [3].

Коротка російська окупація Вишгородського району принесла безліч руйнувань, смертей і непереборної душевної злоби до катів, які називали себе «визволителями».

Свідки агресії: речові джерела та письмові документи про російську окупацію Вишгородщини.

Одразу ж після звільнення території Вишгородського району від окупантів учні литвинівської школи, юні дослідники Зразкового музею «Пам'ять» за ініціативи свого директора і керівника музею Андрія Олеговича Сологуба розпочали роботу з комплектування нової музейної експозиції – «Окупація російськими військами Вишгородщини». Пошук і збір речових джерел та письмових документів здійснювався характерним для комплектування музейних фондів методом репортажних зборів, а внаслідок цієї роботи музейний фонд поповнився унікальними та рідкісними предметами. Серед таких, зокрема, радіостанція Р-187П1 «Азарт» (серійний номер 1809320), що була знайдена в селі Демидів поблизу блокпоста російських десантників [4]. Офіційним виробником радіостанції «Азарт» є російське акціонерне товариство «НПО Ангстрем» чий виробничі потужності розташовані у Китаї, а сам прилад повністю зібраний на тайванських комплектуючих, хоча й має російський процесор.

Цікавим документальним свідченням російської окупації є посвідчення старшого машини № 194/2101 [5]. Частково пошкоджений документ було знайдено в районі Іванківської територіальної громади без фотографії, але з даними російського військового – гвардії старшого сержанта Перехрестюка Григорія Вікторовича, військовослужбовця військової частини № 57367, що було видано 194-ю військовою автомобільною інспекцією у Приморському краї Російської Федерації 30 грудня 2020 року.

Кожна автівка має реєстраційний знак. Під час окупації, російські військові, вже після Чорнобильської АЕС знімали реєстраційні знаки з автомобілів щоб їх важко було ідентифікувати. Про це розповідають волонтери Червоного Хреста, що їздили у березні 2022 року через російські блокпости до Іванкова з гуманітарною місією. Один з таких номерних знаків до музею передали працівники Служби безпеки України. Реєстраційний знак – 3130 KE у правій частині знаку номер 87, що відповідає Центральному військовому округу. Даний тип номерів встановлюється на легкові та вантажні автомобілі, причеми до них, мотоцикли, спеціальну техніку та озброєння, що належать військовим частинам. Основну інформацію несе код у правій частині номера, який не збігається з кодами регіонів Росії, а показує належність транспортного засобу до конкретного військового округу ЗС РФ, виду збройних сил або федерального органу виконавчої влади, в яких законодавством передбачена військова служба.

Важливим доказом російської агресії є письмове звернення командувача угрупованням повітряно-десантних військ до особового складу дислокованого в Київській області у лютому-березні 2022 року. У документі читаємо: «...Протягом 7 років на південному сході України, в Луганській та Донецькій Республіках, Збройними силами України ведеться активна військова операція зі знищення російськомовного населення. На сьогоднішній день кількість вбитих мирних жителів вже склала цифру понад 13 тисяч осіб. Націоналістичні формування цинічно вбивають жінок, старих і дітей, ведучи щоденні обстріли мирних кварталів міст і населених пунктів Донбасу. Створюються умови нестерпного життя на території цих двох республік. Знищені культурні та історичні цінності братнього нам українського та російськомовного населення...» [8]. Звернення надруковане на білому папері формату А5, та було у кожного військовослужбовця 83-ї окремої гвардійської десантно-штурмової бригади, що

дислокувалася на Далекому Сході РФ у місті Уссурійськ. Чисельність особового складу близько 3500 осіб.

Матеріальними доказами перебування російських десантників на території Вишгородського району є безліч зразків обмундирування та шевронів за якими легко можна ідентифікувати бійців 83-ї бригади [8]. Шеврони десантники викидали аби їх не можна було ідентифікувати як російських комбатантів. Сам шеврон матерчатий, оливкового кольору з зеленим прогумованим малюнком. На шевроні – щит варязького типу з парашутом, знизу граната гренадерів з боків від гранати розправлені крила, а знизу під гранатою перехрещені багнети-ножі від автомата Калашникова.

Серед місцевого населення громад Вишгородського району окупантами розповсюджувалась газета Збройних сил Російської Федерації «Червона Зірка» (рос. – «Красная Звезда»). Одне з чисел № 27 за понеділок 14 березня 2022 року музею передали мешканці селища Димер [9]. На шпальтах номеру чимало кольорових світлин російських військових, згадуються бойові дії у Вишгородському районі, підтримка росіянами «спеціальної військової операції» та перераховується «допомога» мирним жителям. У газеті можна прочитати такі заголовки: «Вся Россия, от края и до края – За вас!»; «На освобожденных территориях создаются все условия для мирной и безопасной жизни» – особливо мирне та безпечне життя, вся світова спільнота побачила у Бучі; «На нашей стороне правда, люди, ресурсы и реальная экономика». Щодо правди, тут можна посперечатись. Думаю, нас розсудить історія.

Поблизу села Сидоровичі, Іванківської територіальної громади була знайдений цікавий артефакт – військова топографічна мапа китайської території прилеглої до Приморського краю РФ [10]. На мапі розміром 43x43 см. і масштабом 1:200 000 бачимо район китайського міста Волуншань провінції Хейлунцзян. Це штабна топографічна мапа потрапила в Україну з російськими «визволителями», які перед цим мабуть готувалися «визволяти» території Китаю. Проте авантюрне рішення В. Путіна спутали горе-воjakам «усі карти». Відтак, не знайшовши в Україні китайське місто Волуншань російські військові цю мапу викинули.

Ще одним цікавим і символічним доказом перебування російських агресорів на півночі Київщини є чистий бланк паспорта громадянина СРСР (номер бланка Х-АМ № 520310) [11]. Паспорт передали до музею працівники СБУ, які знайшли його у селищі Димер разом ще з кількома десятками таких же чистих бланків. Що цікаво, всі бланки паспортів знаходились в картонній коробці з написом російською мовою (УКГБ по Винницькой области 1993 г.). Можна припустити, що ці паспорти на початку 1990-х з України було вивезено до РФ, де вони чекали свого часу – 24 лютого 2022 року. Як бачимо, російські спецслужби не полишали ідеї відновити Радянський Союз. А можливо планували роздавати ці паспорти «громадянам» самопроголошених «республік» на захоплених територіях.

Слід окупантів можна прослідкувати й за банальними написами на класних дошках у закладах освіти в окупованих населених пунктах. Школи та дитячі садочки на території громад нашого району російські військові часто використовували як місце дислокації штабів, командування та спецслужб. На одному з графіті, що залишили військові лікарі у школі в селі Катюжанка (з серпня 2022 року – Катюжанський опорний ліцей Димерської селищної ради) є

слова вибачення і побажання. Російські військові вибачаються за розміщення у школі і бажають щоб діти обрали мирні професії не пов'язаній з війною. Нажаль, ці вибачення та побажання часто супроводжувались грабунком шкіл, залишеним сміттям і понівеченим майном.

Російська окупація у спогадах очевидців. В цій частині розповідь піде про тих, хто допомагав під час окупації. Одним з волонтерів, що врятував мене та мою родину і був Андрій Олегович Сологуб. Працюючи директором школи він був ще й командиром Вишгородського районного загону швидкого реагування Товариства Червоного Хреста України, а під час вторгнення організував у Демидівській сільській раді пункт допомоги Червоного Хреста, що працював весь період окупації.

«Окупанти довго не могли зрозуміти, що це за загін і не вірили, що я волонтер», – розповідав Андрій Сологуб. «Вважали мене за агента українських спецслужб. Тож були погрози, постійні допити. Допитували мене як рядові солдати, так і співробітники ФСБ. А моїм завданням було, попри все це, продовжувати допомагати цивільному населенню. У загонах швидкого реагування Червоного Хреста готувалися до війни. Ми до кінця не вірили в те, що повномасштабне вторгнення справді відбудеться, але проводили онлайн-наради, обговорювали наші дії в тих чи інших ситуаціях. Домовилися, що якщо розпочнеться війна, ми о 12:00 збираємось в офісі й далі діятимемо по ситуації – почнемо патрулювати райони, допомагати ДСНС, поліції та іншим екстреним службам. Так і сталося. Рано-вранці 24 лютого я ще встиг провести онлайн-нараду як директор школи, і поїхав на чергування з волонтерами загону. Міст у районі Демидова був підірваний, але дамба ще була цілою – і я зумів пробратися до своєї школи, звідки забрав протигаз та кілька касок із бронежилетами, які там зберігалися для навчань. А ввечері ми вже розвозили продукти та ліки. 27 лютого я вперше потрапив під обстріл. Нас було троє цивільних і російські солдати нас обстріляли. Тоді вперше зрозумів, як це – коли над головою свистять кулі. З мене знесло мою червону кепку, але, на щастя, не поранило. Я впав, відповз убік і записав відео про те, як армія Росії стріляє у волонтерів Червоного Хреста. Того ж дня, ввечері, біля мене зупинилося цивільне авто – місцевий житель привіз пораненого чоловіка, якого підібрав на дорозі. Поранений був п'яний і потрапив під обстріл. Побачивши у нього уламкове поранення стегна, я почав робити йому перев'язку – і в цей момент за позиціями ЗСУ, біля яких знаходився, почала працювати ворожа авіація. Я швидко його перев'язав, але, на жаль, врятувати чоловіка не вдалося – під ранок він помер. Я поховав його на цвинтарі, прочитав над могилою «Отче наш»... Нажаль, ховати людей потім доводилося ще неодноразово» [2].

У Демидів, де Андрій Сологуб мешкає зі своєю дружиною та маленьким сином, росіяни зайшли 2 березня 2022 р. Дуже швидко ситуація в районі стала критичною, розпочиналася гуманітарна катастрофа. 10 березня Андрій разом з іншими волонтерами Червоного Хреста зміг організувати переправу місцевих жителів на територію, яку контролює українська влада.

«Щоб зробити це, довелося вести переговори з окупантами. Люди всіма способами намагалися залишити окуповану територію, але це було неорганізовано та дуже небезпечно. Побачивши, як десятки місцевих з маленькими дітьми переходять річку, по пояс в крижаній воді, я зрозумів, що з

цим треба щось робити. Підійшов до росіян, сказав, що люди хочуть виходити, і охочих залишити територію тисячі. Окупанти й самі це бачили й змушені були дозволити нам зробити дерев'яну переправу. Ми спорудили її 10 березня – і за наступні 11 днів через неї, за моїми підрахунками, евакуювали щонайменше 15,000 людей. Ця переправа стала моїм блокпостом – я там стояв та координував пересування людей. Намагався всіх заспокоїти, якимось підбадьорити. «Всі пам'ятають наш пароль?» – запитував. Люди відповідали «Паляниця» і ми всі разом сміялися... У тій жахливій ситуації сміх був єдиним порятунком. Люди йшли колонами по 300-500 людей. Ми переводили їх у ті моменти, коли не було обстрілів. Але траплялися різні ситуації. Пам'ятаю випадок, коли людям набридло довго чекати й вони пішли через переправу без моєї команди. І тут розпочався мінометний обстріл з боку росіян. Я побачив, як у повітря злетіла дитяча курточка. Злякався, що дитину відкинуло вибуховою хвилею. На щастя, ні – малюк залишився на руках у мами... Найчастіше люди потрапляли під обстріл, якщо намагалися йти самостійно, без нашої команди. Ми, все ж таки, наскільки це було можливо, намагалися домовлятися з окупантами – щоб хоч не стріляли, коли ми переправляли колони місцевих». Окупанти йшли з вами на переговори? «Коли як. Як я вже казав, до волонтерів Червоного Хреста вони ставилися дуже насторожено. Їм було незрозуміло, чому ми робимо те, що робили та ще й безкоштовно. Окупанти відвели мене на допит до командира їхнього блокпоста відразу після того, як вони захопили Демидів. Пам'ятаю, як йшов на цей допит знайомою вулицею, з усіх боків була російська військова техніка, їхні озброєні солдати. Не знаючи, що на мене чекає, я просто йшов вулицею і співав «Їхали козаки»...» [2].

Андрій Олегович не хотів, щоб його історія фігурувала в дослідницькій роботі тему якої він і запропонував мені. Проте зараз ми розповідаємо не про наукового керівника, не про директора школи, а про людину, волонтера, що переводив мене і мою родину через зруйнований міст 10 березня 2022 року...

Під час повномасштабної агресії Росії проти України скоєно безліч злочинів проти мирного населення. Серед інших поширеними були викрадення, необґрунтовані арешти, тримання під вартою та ув'язнення цивільних осіб. Хоча згідно з Міжнародним гуманітарним правом цивільне населення брати в полон ніхто не має права.

Одним з таких «цивільних полонених» став мешканець села Козаровичі відомий журналіст агенції УНІАН Дмитро Хилюк [Див.: додаток К]. Дмитро не виїхав з окупованого села, адже залишився разом з літніми батьками яких не міг покинути. Після того як 2 березня 2022 р. будинок Хилюків було пошкоджено обстрілами, родина вирішила перейти до сусідів: «Ми вирішили перейти до сусідки. Зібралися, перейшли, переночували там, а вже 3 березня вирішили сходити додому подивитися засвітла, як там наша хата, які є пошкодження. Доходимо до будинку, і коло хати налітають на нас п'ять солдат азіатської зовнішності, почали кричати: «Руки вгору! Лягай!» Поклали нас на землю, обшукали, знімали чоботи навіть, стріляли Дімі під вухо, а тоді підняли нас, накинули куртки нам на голови і повели», – розповідає Василь Хилюк, батько Дмитра. Родину Хилюків перевели до покинутих складських приміщень у Козаровичах. «Нас розділили, – згадує Василь Хилюк. – Я внизу був, Діму на другий поверх повели. Потім мене перевели в якийсь гараж, де закрили. Я чув

вибухи, а тоді до мене ще кілька трупів кинули – їх солдатів, що загинули від роботи нашої артилерії» [13].

Із 3 по 8 березня Дмитра та його батька окупанти утримували в Козаровичах на території складів, а згодом перевезли до Димера. «Раптом 8-го вночі відчинили двері, погрузили мене у військову вантажівку, там ще хлопці були, і я голос почув, так дізнався, що це Діма. Повезли, як потім зрозуміли, на підприємство «Вікналенд» у Димері. Там нас в якесь приміщення з компресором закинули. І там вже були люди. Позакривали двері, ми лишились на цементній підлозі, брудно навколо, темно», – розповідає Василь Хилюк [13]. За декілька днів Василя Хилюка відпустили, а його син залишився у полоні. Пізніше стало відомого, що Дмитра Хилюка перевезли до Росії у СІЗО № 2 міста Новозибков Брянської області [13]. І таких історій сотні. Кожна історія – це доля не однієї людини, а багатьох, дружин, чоловіків, батьків, дітей...

Висновки. Окупація Вишгородського району Київської області російськими військовими, зокрема Поліської, Іванківської та Димерської територіальних громад, тривала з 24 лютого по 31 березня 2022 року. Встановлений окупантами режим влади характеризувався поєднанням двох стратегій поведінки щодо місцевого населення: популізму та залякування. У своїх спробах опанувати ситуацію на захопленій території російські військові опиралися на зрадників і колабораціоністів та пробували загравати з місцевим населенням. З іншого боку режим все ж допускав обмежене функціонування на території окупованих громад місцевих волонтерських ініціатив, спрямованих на мінімізацію наслідків гуманітарної катастрофи, що у березні 2022 року охопила окуповану частину Вишгородського району.

Однією з таких ініціативних груп був загін швидкого реагування Вишгородського районного осередку Товариства Червоного Хреста України, який на волонтерських засадах очолював директор Литвинівської ЗОШ I-III ступеня Андрій Олегович Сологуб. Разом із волонтерами, які приєдналися до загону за покликом серця, пан Андрій налагодив переправу через Ірпінь зруйнованим мостом у Демидові та допоміг евакуюватися на вільну від окупантів територію понад 15 тисячам мешканців місцевих громад. З правого берега Ірпеня на захоплену ворогом територію під обстрілами та тиском окупантів волонтери на руках приносили найнеобхідніше – харчі та ліки.

Прикладом воєнних злочинів окупантів є доля журналіста агенції УНІАН Дмитра Хилюка, який, залишившись з літніми батьками в окупованих Козаровичах, був заарештований та вивезений окупантами на територію РФ, де незаконно утримувався в СІЗО.

Прямим свідченням агресивної війни РФ проти України є залишені окупантами на захопленій території особисті речі та військова амуніція, що сьогодні стали музейними експонатами. Речі окупантів не лише розповідають про перебіг війни та окупації на Вишгородщині, але й характеризують внутрішній світ і навіть ментальність новоявлених «визволителів».

Список використаних джерел та літератури

1. 2. «Ехали на учения, а попали на войну..., а война ли...?» [Дневник] [Електронний ресурс]. Режим доступу: <chromeextension://efaidnbmnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://docs.ferl.org/uk-UA/2022/04/17/0bfbfdb8-5db7-4a9a-89a2-7fcd5cc3d47f.pdf>
2. 3. Копанєва К. «Росіяни зайшли в будинок і направили зброю на дружину та сина»: розповідь волонтера, який під час окупації Київщини врятував тисячі українців. Інтерв'ю. Факти. 30 липня 2022 р.: [Веб-сайт]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://fakty.ua/404855-ne-bylo-dnya-kogda-ya-by-ne-govoril-sebe-chno-mu-spravimsya-rasskaz-uchitelya-i-volontera-krasnogo-kresta-andreya-sologuba-kotoryj-za-vremya-okkupacii-spas-tysyachi-ukraincev> (дата звернення: 07.12.2022).
3. 4. Спогади Сологуба Андрія Володимировича. Інтерв'юер: Кульбачна А. В. Дата інтерв'ювання: 20 жовтня 2022 року.
4. 5. Радіостанція Р-187ПІ «Азарт» (серійний № 1809320). Обліковий номер 01. Книга № 01 надходжень основного фонду Зразкового музею «Пам'ять» Литвинівського ліцею Димерської селищної ради. Арк. 1
5. 6. Посвідчення старшого машини на ім'я військовослужбовця військової частини № 57367 Перехрестюка Григорія Вікторовича. Видано 194-ю військовою автомобільною інспекцією Приморського краю Російської Федерації 30 грудня 2020 року (№ 194/2101). Обліковий номер 02. Книга № 01 надходжень основного фонду Зразкового музею «Пам'ять» Литвинівського ліцею Димерської селищної ради. Арк. 2.
6. 7. Автомобільний реєстраційний знак (3130 KE 87). Центральний військовий округ РФ. Обліковий номер 03. Книга № 01 надходжень основного фонду Зразкового музею «Пам'ять» Литвинівського ліцею Димерської селищної ради. Арк. 3.
7. 8. Обращение командующего группировкой войск к личному составу [Лютый 2022 р.]. Обліковий номер 04. Книга № 01 надходжень основного фонду Зразкового музею «Пам'ять» Литвинівського ліцею Димерської селищної ради. Арк. 4.
8. 9. Нарукавный шеврон 83-ї окремої десантно-штурмової бригади РФ. Обліковий номер 05. Книга № 01 надходжень основного фонду Зразкового музею «Пам'ять» Литвинівського ліцею Димерської селищної ради. Арк. 5.
9. 10. Красная звезда. Газета Вооруженных Сил Российской Федерации. № 27. 14 марта 2022 года. Обліковий номер 06. Книга № 01 надходжень основного фонду Зразкового музею «Пам'ять» Литвинівського ліцею Димерської селищної ради. Арк. 6.
10. 11. Штабна топографічна мапа. Місто Волуньшань, провінція Хейлунцзян. Китайська Народна Республіка. Масштаб 1:200 000. Обліковий номер 07. Книга № 01 надходжень основного фонду Зразкового музею «Пам'ять» Литвинівського ліцею Димерської селищної ради. Арк. 7.
11. 12. Паспорт громадянина Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Формуляр (Серія Х-АМ № 520310). Обліковий номер 08. Книга № 01 надходжень основного фонду Зразкового музею «Пам'ять» Литвинівського ліцею Димерської селищної ради. Арк. 8.
12. 13. Гончаренко Р. Росія проти України. Як дійшло до великої війни. Made for minds: [Веб-сайт]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/rosiia-proty-ukrainy-yak-diishlo-do-velykoi-viiny/a-60242572> (дата звернення: 27.02.2022).
13. 14. З березня в російському полоні. Що сталося із викраденим журналістом Дмитром Хилуком. Медійна ініціатива за права людини: [Веб-сайт]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mipl.org.ua/z-bereznya-v-rosijskomu-poloni-shho-stalos-iz-vykradenym-zhurnalistom-dmytrom-hilyukom/> (дата звернення: 22.12.2022).
14. 15. Матола В. Я став свідком воєнного злочину. Як його зафіксувати? І хто систематично робить це в Україні? 12 серпня 2022 р. The Village: [Електронний ресурс].

Режим доступу: <https://www.the-village.com.ua/village/city/war-crimes/329261-war-crimes-fixation-explainer-2022> (дата звернення: 12.08.2022).

15. 16. Скотнікова О. На Київщині, в Димері, арештували «мера»-колаборанта. Вечірній Київ. 22 травня 2022 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/66719/> (дата звернення: 12.05.2022)

16. 17. На Київщині за співпрацю з окупантами судитимуть «самопроголошеного голову» Димерської ОТГ – прокуратура. 27 травня 2022 р. Громадське радіо: [Веб-сайт]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://hromadske.radio/news/2022/05/27/na-kyivshchyni-za-spivpratsiu-z-okupantamy-sudytymut-samoproholoshenoho-holovu-dymers-koi-oth-prokuratura> (дата звернення: 22.05.2022).

17. 18. Толстякова К. Щоденник російського окупанта. Записи офіцера, знайдені в Катюжанці на Київщині. Радіо свобода: [Веб-сайт]. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-katyuzhanka-shchodennyk-viyskovoho-rf/31806503.html> (дата звернення: 17.04.2022).

УДК 94:159.953]:355.1(477)«15/18»

Тетяна БОНДАР, Анна ШВЕЦЬ
(м. Богуслав)

Історична пам'ять про унікальні здобутки українського козацтва у формуванні національно свідомого сучасного українця

В роботі визначено унікальні риси та явища козацької спадщини в сфері духовних, культурних та освітніх традицій, також в галузі військової тактики та стратегії; досліджено традиції козацької педагогіки, стан їх збереження та реалізації в сучасності; вивчено особливості унікального бойового мистецтва запорожців – бойового гопака, знайдено інформацію про якість та стан використання даного бойового мистецтва в теперішній час; проаналізовано зв'язок національного свята Дня захисниць та захисників України з козацьким святом Покрови пресвятої Богородиці; зібрано інформацію про історію та значення функціонування сучасних козацьких чайок «Спас» та «Пресвята Покрова».

Ключові слова: козацькі традиції, козацька педагогіка, бойовий гопак, Покрова, чайка, козацькі човни «Спас», «Чайка» «Пресвята Покрова».

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми визначається потребою дослідження і обговорення якомога більшої кількості тем, що сприятимуть об'єктивному формуванню знань українців про козаків унікальні здобутки українського козацтва, про козаків як господарів Півдня та Сходу України, тем, які сприятимуть національному піднесенню, єдності, гордості за історію та здобутки нашого народу. В популяризації значення національної гідності українців в умовах ведення повномасштабної війни з російською федерацією.

Сьогодні світ спостерігає одну з найжорстокіших та кровопролитніших війн повномасштабного характеру в історії людства, яка без сумніву є продовженням російсько-української гібридної війни, активна фаза якої розпочалась у 2014 році. Авторитетні дослідники висловлюють міркування, що повномасштабне вторгнення 2022 року є наслідком несвідомої національної політики української

влади всього періоду незалежності, що сприяло формуванню їх позитивного або нейтрального ставлення до акту агресії та перетворилося на чинник загрози національній безпеці Української держави.

Це дослідження – це спроба досягнути рівень впровадження знань про козацтво в українському суспільстві через збереження та вшанування козацьких звичаїв і традицій як носія справедливої історичної пам'яті. Чому саме традицій та звичаїв, а не історичної інформації – теорій та фактів? Тому що саме вони мають надзвичайно важливе значення у формуванні стійких моральних норм, культури поведінки. Вони є фундаментом національного надбання, об'єднують минуле й майбутнє нашого народу, виховують національну гідність.

Метою роботи є визначення унікальних рис та явищ козацької спадщини в сфері духовних, культурних та освітніх традицій, також в галузі військової тактики та стратегії; дослідження традиції козацької педагогіки, стану їх збереження та реалізації в сучасності; вивчення особливостей унікального бойового мистецтва запорожців – бойового гопака; аналіз зв'язку національного свята Дня захисниць та захисників України з козацьким святом Покрови пресвятої Богородиці; збір інформації про історію та значення функціонування сучасних козацьких чайок «Спас» та «Пресвята Покрова».

Виклад основного матеріалу дослідження. *Основні засади та принципи козацької педагогіки.* Козацька педагогіка мала значний вплив на становлення та розвиток національної системи виховання. Козацька система виховання мала на меті дати майбутньому воїну добру фізичну підготовку, виховати високі людські якості. Вчити молодь любити свою державу, розуміти своє призначення громадянина України допомагала козацька педагогіка. Де і в чому вона існує і розвивається сьогодні? В Україні існує ряд всеукраїнських дитячих та юнацьких організацій, які розгортають свою діяльність на козацьких традиціях.

Однією з перших була організація «Джура». Педагоги-ентузіасти створили програму і статут. Почали працювати на початку 1990-х років. Новий поштовх у розвитку гра отримала 2015 року, коли вона була включена до Стратегії національно-патріотичного виховання, гру включили й в наступну Стратегію національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 року № 932 [3].

Змагання полягають у проведенні комплексних командних ігор військово-спортивного, культурно-інтелектуального та патріотичного спрямування, на обласних та всеукраїнському етапах, в ході яких відбувається відбір кращих команд та визначення переможців [7].

Стратегічна педагогічна місія гри «Джура» - створення виховного простору, спроможного забезпечити формування універсальної особистості, для якої почуття патріотизму є глибинним ціннісним сенсом. Участь у грі «Джура», сама гра відрізняється від інших, у першу чергу спортивних, тим, що спрямована не на змагання, а на творчу співпрацю з дітьми та молоддю з виховання українських громадян XXI століття, еліти Української Держави – творчої, наукової, військової, державницької і самодостатньої перед усім світом.

Дитячі козацькі табори – основні засади та зміст роботи. Ще одним важливим напрямком роботи щодо збереження козацької педагогіки є функціонування дитячих таборів відпочинку відповідного напрямку. На сьогодні їх в Україні декілька. Найбільш популярними є такі: дитячий козацький табір

«Трахтемирівська січ» (Черкаська, Київська обл.), дитячий табір «Козацький хутір» (Вінницька обл.), дитячий табір «Козацька фортеця» (Черкаська обл.), дитячий табір «Дахнівська січ» (Черкаська обл.).

Для того, щоб проаналізувати наскільки змістовною є козацька педагогіка в цих закладах, ми зібрали інформацію щодо власників та педагогів, які займаються вихованням дітей в козацьких таборах, щодо форм власності, відповідності Стратегії національно-патріотичного виховання тощо.

Щодо збереження козацької педагогіки через функціонування дитячих таборів відпочинку відповідного напрямку, можемо зробити наступні висновки:

1) географічне розташування та кількість цих закладів недостатня для підтримання в суспільстві позитивного іміджу і ознайомлення переважної більшості підростаючого покоління із звичаями та традиціями українського козацтва;

2) педагогічний супровід не завжди кваліфікований та наповнений відповідним історичним змістом, деякі заклади функціонують виключно як комерційні структури, прикриваючись патріотичними гаслами задля збільшення контингенту відпочиваючих;

3) серед відповідних закладів, які на високому рівні впроваджують ідеї козацької педагогіки в суспільстві, на нашу думку, слід виокремити табори «Козацька фортеця» та «Трахтемирівська січ».

Бойовий гопак – унікальне бойове мистецтво козацького війська. Козакам, які постійно займалися покращенням методів та способів фізичного розвитку та бойового мистецтва, вдалося виробити власну систему єдиноборств, яка була втілена у козацькому танці, який розвивається і є актуальним навіть на сьогоднішній день.

У 1985 році було зібрано матеріал з дослідження лицарського мистецтва українців, і у Львові Володимир Пилат відкрив експериментальну школу з дослідження Гопака як бойового мистецтва. У 1987 році офіційно засновано «Школу Бойового Гопака». У 2001 р. було створено і зареєстровано Міжнародну федерацію бойового гопака, яка займається поширенням бойового гопака за межами країни [11]. Учні шкіл Бойового Гопака, окрім техніки двобою, вивчають українські національні традиції та обряди, опановують мистецтво співу і танцю, гри на музичних інструментах. Гопаківці виховуються на засадах державницького патріотизму та загальнолюдської моралі, поваги до старших та пошани до своєї історії. Бойовий Гопак пропагує серед підлітків та молоді відмову від куріння, алкоголю та наркотиків, відтягує їх від злочинного світу, сприяє швидшій та ефективній соціальній адаптації молодого покоління [11]. Отже, в наш час бойове мистецтво козаків є актуальним. Його вивчають в різних військових та козацьких таборах.

Свято Покрови Пресвятої Богородиці. 14 жовтня православні християни святкують день Покрови Пресвятої Богородиці. Це свято вважається одним із найбільш шанованих свят в Україні. Зі святом Покрови співпадає святкування Дня українського козацтва. З давніх-давен Божа Матір вважалася покровителькою усього українського козацтва. Донині в українських музеях збереглися «живі свідки» подій козаччини - трохи більше десятка ікон типу «Козацька Покрова». З давніх-давен Божа Матір вважалася покровителькою усього українського

козацтва. Покрова Пресвятої Богородиці була одним з найголовніших свят запорізьких козаків.

Дві ікони, з тих 10 вцілілих, походять з Богуславського краю. А саме: «Покров Богородиці» із зображенням Богдана Хмельницького і архієпископа Лазаря Барановича та «Покров Богородиці» із зображенням невідомого козацького старшини. Президент України Петро Порошенко встановив 14 жовтня святкування Дня захисника України й скасував святкування Дня захисника Вітчизни 23 лютого, а з 2021 року це свято називається Днем захисників та захисниць України [2].

Козацька чайка на хвилях сучасності. На Запорозькій Січі кораблебудування розвивалось здавна і досягло високого рівня й досконалості. Якими ж були секрети успіху запорожців? Звісно, особлива тактика нічного бою, стратегічні рішення щодо введення в оману татарської сторожі, через сплав балок по Дніпру замість човнів, швидкість, хитрість тощо. Велику роль у здобутті перемог відіграло використання спеціальних човнів – чайок [1].

Ми зясували, де, як і навіщо використовують козацькі чайки сьогодні. Човен «Чайка» працює на острові Хортиця здебільшого з комерційною метою – здійснює транспортні та екскурсійні маршрути. Чайка «Спас» функціонує як просвітницький та ідеологічний суб'єкт. Найбільшу роль в популяризації славетного козацького минулого відіграє сучасний козацький човен «Пресвята Покрова», команда якого наразі знаходиться за кордоном, але деякі члени екіпажу з початком повномасштабної агресії повернулись на Батьківщину і вступили до лав ЗСУ. Протягом 25 років походів команда «Пресвятої Покрови» брала участь у десятках змагань, фестивалів, зйомках фільмів та святкувань, гідно несучи прапор власної держави, відкриваючи для решти європейців Україну. Команду чайки завжди гостинно приймали в портах, цікавились культурою та звичаями, запрошували на концерти та святкування різних урочистостей. Тисячі відвідувачів, сотні позитивних публікацій в мас-медіа – це той неоціненний вклад, який зробила чайка «Пресвята Покрова» у формування іміджу нашої країни. Загалом, протягом свого існування «Пресвята Покрова» здійснила близько 15-ти морських походів, під час яких було відвідано майже всі європейські країни. [21]

Чайка «Пресвята Покрова», де б вона не була, бореться за Україну. Наприклад влітку 2019 р. екіпаж брав участь у серії флешмобів на підтримку українських політичних ув'язнених. Активісти не збираються зупинятися на досягнутому і вже готують наступні акції.

На разі можна зробити **висновки**, що український народ володіє могутньою зброєю, інструментом збереження і формування національної гідності як чинника і особливої умови існування та розвитку сучасної, конкурентоспроможної європейської нації. Основне завдання нинішніх поколінь – не розгубити ці знання, і не лише передавати їх з покоління в покоління, а й активно використовувати. Ця робота – яскрава ілюстрація того, що давні знання і традиції можуть практикуватися в сучасності і давати хороші результати, особливо за умов достатнього фінансування та непідробного інтересу до історичної пам'яті та історичної справедливості.

Список використаних джерел та літератури

1. Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва. Київ, 2009. 720 с.
2. Закон «Про внесення зміни до статті 73 Кодексу законів про працю України» № 1643-IX від 14.07.2021 р.
3. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки від 9 жовтня 2020 р. № 932
4. Указ Президента України «Про День захисника України» від 14.10.2014 № 806.
5. Державний реєстр дитячих закладів оздоровлення та відпочинку.
6. Єгорова І. Гопак як бойове мистецтво. Тарас Каляндрук дослідив бойову спадщину козацтва. День. 2005. 28 липня.
7. Козацько-лицарське виховання: збірник нормативно-правових актів і методичних матеріалів щодо впровадження гри «Сокіл» («Джура»)/ упор. А. Грива. Київ, 2010. 170 с.
8. Косенко Л. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі. Харків, 2007. 576 с.
9. Мицик Ю. Отаман Іван Сірко. Запоріжжя, 1999. С. 42.
10. Морозенко М. Іван Сірко. Великий характерник. Львів, 2010. С. 83.
11. Пилат В. Бойовий гопак. Київ, 2010. С. 28-44.
12. Руденко Ю, Губко О. Українська козацька педагогіка. Київ, 2007. С. 31-37.
13. Пора. 2001. 1-15 грудня. № 1.
14. <https://www.facebook.com/groups/chaykaspas/>
15. <https://photo.unian.ua/photo/222294-kozacka-chayka-spas>
16. <https://zp.depo.ua/ukr/zp/u-zaporizhzhzhi-kozacka-chayka-vozitime-vsih-bazhayuchih-z-miskogo-plyazhu-na-horticyu-20170507567393>
17. Козаки-характерники: українські ніндзя чи самураї?// Про характерників на сайті: webcommunity.org.ua.
18. Сайт школи «Характерницька наука» <http://xn----7sbabirvo2ammdtcf8b2a.xn--j1amh/education/mezha.html>
19. Сайт табору «Козацька фортеця» <https://fortetsya.ua/>
20. Спадщина. Культурно-історичний портал. <http://spadok.org.ua/ukrayinske-kozatstvo/kozatska-chayka>
21. Сторінка проекту «Чайка Пресвятої Богородиці» у соціальній мережі Фейсбук https://www.facebook.com/Кайак2Kozak/?era=SEARCH_BOX
22. Традиційні ікони Пресвятої Богородиці Покрови <http://www.memory.gov.ua/news/ikon-kozatska-pokrova>
23. Чайка «Спас» https://galinfo.com.ua/news/pro_pohid_kozatskoi_chayky_spas_chorny_m_morem_znyaly_dokumentalnuu_film_297777.html
24. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3286026-ak-pracue-sistema-pozaskilnogo-vihovanna-ukrainskih-ditej-na-prikladi-vijskovopatriotichnoi-gri-sokil-dzura.html>
25. <https://zmi.ck.ua/cherkassy/cherkasi-chi-svidvok-komu-nalejit-mayno-orlyatka.html>
26. <http://sichorganisation.tilda.ws/>
27. https://www.hopak.com.ua/ru/category/cat_15/

Розділ 6

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ГАЛУЗІ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

УДК 94:314.151.3-054.75]:613(477)"1944/1953"

Любов ГОПКА
(м. Київ)

Медико-санітарне забезпечення переміщених осіб-репатріантів (1944-1953 рр.) за документами з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України

У повідомленні розглянуто, структуровано, класифіковано та проаналізовано неопублікований документальний масив з проблеми медико-санітарного забезпечення репатріації переміщених осіб на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки, що зберігається в фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). Встановлено високий рівень репрезентативності та інформативності цих матеріалів.

Ключові слова: архівні документи, архівні фонди, медико-санітарне забезпечення, Центральный державний архів вищих органів влади та управління України.

Постановка проблеми. Радянські органи та установи репатріації різних рівнів, які функціонували на території УРСР у 1944-1953 рр., майже за десятиліття своєї роботи нагромадили значний масив документів, зокрема й таких, що відображають їх діяльність із забезпечення заходів протиепідемічного та медичного контролю, санітарної обробки, медичного огляду та лікування репатрійованих громадян. Комплекс проаналізованих у нашому дослідженні джерел позначений насамперед специфікою роботи тих державних органів і установ союзного, республіканського та регіонального рівнів, які опікувалися репатріаційним процесом загалом і його медико-санітарною складовою зокрема.

Для комплексного, різнорівневого та багатоаспектного аналізу діяльності радянських органів та установ репатріації на території Української РСР з організації та проведення заходів із санітарної перевірки, медичного обстеження, профілактики та лікування переміщених осіб-репатріантів на завершальному етапі Другої світової війни та в повоєнний період, аналізу мети, спрямування, змісту й особливостей цього напрямку діяльності вертикалі органів репатріації, авторкою використано здебільшого неопублікований документальний масив матеріалів з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ).

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільший за обсягом та інформативним потенціалом комплекс неопублікованих документів, що містять

інформацію про планування, організацію, проведення й результати протиепідемічної роботи на визволеній від нацистів території УРСР у 1944-1945 рр., медичного та санітарного обслуговування переміщених осіб і репатріантів з України, що здійснювалась радянськими органами репатріації різних рівнів, зберігається серед матеріалів фонду Р-2 – «Рада Народних Комісарів (Рада Міністрів) Української РСР». Документи такого характеру згруповані в описі 7 (1944-1949 рр.) названого фонду та являють собою доволі систематичний та цілісний комплекс різних за типами матеріалів. За такою класифікаційною ознакою, як зміст документів, цей джерельний комплекс можемо поділити на кілька груп:

1) Матеріали з питань роботи Народного комісаріату охорони здоров'я Української РСР по боротьбі з інфекційними захворюваннями на території України після звільнення від німецької окупації, а також документи про роботу Української республіканської повноважної протиепідемічної комісії. За формою це листи, доповідні записки, статистичні зведення про кількість хворих громадян, плани роботи, протоколи засідань, постанови й рішення комісії та облвиконкомів, що датуються 1944-1945 рр. [1-4; 10].

2) Урядові та відомчі нормативно-розпорядчі й організаційні документи з питань репатріації громадян. До цієї групи використаних у нашому дослідженні матеріалів відносимо постанови Ради Народних Комісарів (Ради Міністрів) СРСР та УРСР, директивні вказівки Управління уповноваженого РНК (РМ) СРСР по репатріації, стенограми урядових нарад, які, серед іншого, стосуються й діяльності системи органів репатріації з медико-санітарного забезпечення поверненців в Україну [5; 9; 20-24]. Документи цієї категорії описані та розміщені в частині фонду з матеріалами секретаріату РНК (РМ) УРСР (протокольний відділ, бюро стенографів). Їх вивчення дозволило авторці виокремити, простежити динаміку та проаналізувати зміст основних напрямків діяльності державного керівництва СРСР та Української РСР, профільних республіканських структур із забезпечення медико-санітарного супроводу в період активної фази репатріації переміщених осіб на батьківщину, виконання рішень вищого партійного і радянського керівництва, вказівок директивних органів спрямованих на ліквідацію медико-санітарних наслідків війни, недопущення проникнення на територію СРСР хворих на епідемічні захворювання переміщених осіб, забезпечення медичного обстеження, лікування, санітарної обробки репатріантів, профілактики епідемічних та інфекційних захворювань у їхньому середовищі.

3) Матеріали документообігу профільної урядової структури – відділу у справах репатріації РНК (РМ) УРСР, що стосуються організації та проведення заходів медико-санітарного супроводу репатріації на території Української РСР, конкретного змісту й результатів цього напрямку роботи [14-15; 17]. Серед документів зібраних в архівних справах – оригінали звітів, доповідних записок, інформаційних повідомлень, довідок, а також листування співробітників відділу на ім'я його керівника М. Зозуленка, з питань забезпечення медико-санітарного обслуговування репатріантів, проведення їх санітарної обробки та протиепідемічних профілактичних заходів на прикордонних перевірко-

фільтраційних, збірно-пересильних та обласних приймально-розподільчих пунктах для репатріантів.

4) Матеріали документообігу прикордонних ПФП НКВС (МВС) СРСР, ЗПП НКО (МО) СРСР та обласних ПРП з питань медичного обстеження, лікування, санітарної обробки репатріантів, профілактики епідемічних захворювань [6; 8; 12; 13]. Інформаційний контент такого характеру представлений у звітах, доповідних записках, інформаціях, відомостях, довідках про медико-санітарне обслуговування репатріантів, листуванні з цих питань. Авторами цих матеріалів були керівники та відповідальні посадовці згаданих вище установ: начальники ПФП НКВС (МВС), відділу репатріації ЛЬВО, збірних пунктів, окремих служб, уповноважені РНК УРСР і ЦК КП(б)У тощо. Комплексне вивчення цих документів дозволило авторці з'ясувати важливі для розкриття теми факти, виявити загальні та особливі риси в організації й проведенні медико-санітарного забезпечення репатріантів на всьому шляху їх повернення додому.

5) Статистична звітність про хід репатріації та облік репатрійованих громадян [7; 11; 19]. Ця група документів дозволяє простежити зв'язок між інтенсивністю заходів медико-санітарного контролю й обслуговування переміщених осіб на пунктах репатріації (зокрема у прикордонній зоні та в регіонах УРСР) та динамікою руху й чисельності репатріантів.

6) Документи про фінансування діяльності органів репатріації УРСР, зокрема й заходів із санітарної обробки, медичного обстеження та лікування репатріантів у 1945-1947 рр. [16; 18] Серед них: кошториси витрат, фінансові плани та звіти. Аналіз цих матеріалів дозволив нам певною мірою оцінити мотивації та пріоритети влади тоталітарної держави в питаннях пов'язаних із поверненням на батьківщину її громадян зі статусом переміщених осіб.

Прикметно, що у фонді 342 (Народний комісаріат охорони здоров'я УРСР) ЦДАВОУ документів з проблеми нашого дослідження практично не виявлено. Лише в об'ємному звіті (135 аркушів) наркома охорони здоров'я УРСР «Про роботу з кадрами за 1945 рік» про медико-санітарне обслуговування репатріантів йшлося одним єдиним рядком: «Спеціальні заходи були проведені з медичного обслуговування [...] репатрійованих та інших спеціальних контингентів»[25, арк. 8]. Також у цьому звіті знаходимо згадку про підписані у серпні 1945 р. наркомом охорони здоров'я УРСР таємні накази №№ 15с, 17с та 18с, що регламентували порядок та об'єм медико-санітарного обслуговування репатріантів [25].

Висновки. Аналіз неопублікованого документального масиву з проблеми медико-санітарного забезпечення репатріації переміщених осіб на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки, що зберігається в фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, дозволяє зробити висновок про високий рівень репрезентативності та інформативності цих матеріалів. Документи, що зберігаються передусім у фонді 2 (Рада Народних Комісарів/Рада Міністрів УРСР) охоплюють практично всі сторони та напрямки діяльності республіканських органів репатріації в Українській РСР і в сукупності з наративними джерелами дозволяють комплексно

вивчити проблему санітарного та медичного забезпечення репатріаційного процесу на теренах України в 1944-1953 рр.

Список використаних джерел та літератури

1. Матеріали про роботу Народного комісаріату охорони здоров'я Української РСР по боротьбі з інфекційними захворюваннями на території України після звільнення від німецької окупації (постанови облвиконкомів, довідки, доповідні записки, листи тощо). Том 1. 21 січня – 26 вересня 1944 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 1553. Арк. 1-108. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ)

2. Матеріали про роботу Народного комісаріату охорони здоров'я Української РСР по боротьбі з інфекційними захворюваннями на території України після звільнення від німецької окупації (постанови облвиконкомів, довідки, доповідні записки, листи тощо). Том 2. 26 червня – 27 грудня 1944 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 1554. Арк. 1-118. ЦДАВОУ.

3. Матеріали про стан і відновлення мережі лікувальних закладів в Українській РСР після звільнення України від німецької окупації. Про поліпшення харчування дітей в дитячих лікувальних закладах, дитячих яслах, садках, будинках та школах (проекти постанови Уряду, доповідні записки, штатні розписи, плани, листи, тощо). 21 січня – 15 грудня 1944 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 1555. ЦДАВОУ.

4. Зведено-аналітичний огляд про охорону здоров'я в Українській РСР за 1944 рік. 27 липня 1945 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 1561. Арк. 1-288. ЦДАВОУ.

5. Листування з Радою Народних Комісарів Союзу РСР про роботу відділу при Раді Народних Комісарів Української РСР по прийому і влаштуванню радянських громадян, що повернулись на Україну з окупованої німецько-фашистськими загарбниками території звільненої Червоною армією. 2 жовтня 1944 р. – 14 грудня 1944 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 1726. Арк. 1-6. ЦДАВОУ.

6. Матеріали про роботу перевірко-фільтраційних пунктів Народного комісаріату внутрішніх справ Союзу РСР і відділу по прийому та влаштуванню репатрійованих радянських громадян при Раді Народних комісарів Української РСР: доповідні записки, довідки, листи. 21 вересня 1944 р. – 21 грудня 1944 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 1727. Арк. 1-24. ЦДАВОУ.

7. Матеріали з питань обліку репатрійованого населення після звільнення території України від німецької окупації. Повідомлення облвиконкомів УРСР про кількість населення примусово вивезеного з областей німецько-фашистськими загарбниками (довідні записки, відомості, довідки, телеграми тощо). 25 вересня 1944 р. – 28 грудня 1944 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 1730. Арк. 1-81. ЦДАВОУ.

8. Доповідні записки та довідки про роботу перевірко-фільтраційних пунктів по областях Української РСР після звільнення території України від німецької окупації, 21 жовтня 1944 р. – 29 грудня 1944 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 1734. Арк. 1-77. ЦДАВОУ.

9. Стенограми нарад у Раді Народних Комісарів Української РСР по питаннях: репатріації; макаронної промисловості; будівництва льодових складів; поліпшення якості, розширення асортименту фарб і лаків та розміщення підприємств лакофарбової промисловості; виробництва товарів широкого вжитку; виготовлення з місцевих матеріалів фізкультурного інвентарю; обговорення цінника на поліграфічні вироби; розширення мережі дитячих закладів і поліпшення медичного обслуговування жінок і дітей. Протокол наради про збереження житлового фонду, поліпшення житлового господарства в містах та про розмір норми житлоплощі на одну особу в містах

Української РСР, 1 січня 1945 р. – 16 жовтня 1945 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 2247. Арк. 1-185. ЦДАВОУ.

10. Матеріали про роботу республіканської Повноважної протиепідемічної комісії (протоколи засідань, постанови комісії, довідки, доповідні записки тощо). Том 1. 4 січня – 3 грудня 1945 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 2803. Арк. 1-173. ЦДАВОУ.

11. Матеріали з питань обліку репатрійованого населення по УРСР (відомості, довідки, листи, списки, телеграми тощо) Том 1, 2 січня 1945 р. – 28 квітня 1945 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 3000. Арк. 1-176. ЦДАВОУ.

12. Матеріали про роботу збірно-пересильних пунктів по розміщенню в областях УРСР репатрійованих громадян (довідні записки, характеристики, списки, посвідчення про відрядження, довідки тощо) Том 1, 4 січня 1945 р. – 30 жовтня 1945 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 3008. Арк. 1-197. ЦДАВОУ.

13. Матеріали про роботу збірно-пересильних пунктів по розміщенню в областях УРСР репатрійованих громадян (довідні записки, характеристики, списки, посвідчення про відрядження, довідки тощо) Том 2, 2 листопада – 31 грудня 1945 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 3009. Арк. 1-110. ЦДАВОУ.

14. Матеріали з питань медично-санітарного обслуговування репатрійованих громадян (довідні записки, довідки, плани, інформації, звіти, листи тощо) Том 1, 8 січня 1945 р. – 28 вересня 1945 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 3010. Арк. 1-128. ЦДАВОУ.

15. Матеріали з питань медично-санітарного обслуговування репатрійованих громадян (довідні записки, довідки, плани, інформації, звіти, листи тощо) Том 2, 28 вересня 1945 р. – 16 грудня 1945 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 3011. Арк. 1-129. ЦДАВОУ.

16. Кошториси витрат на утримання відділу у справах репатріації при Раді Народних Комісарів Української РСР для потреб фінансування обласних відділів у справах репатріації та обласних приймально-розподільчих пунктів та інших питань у галузі репатріації радянських громадян за 1945 рік, 1 січня 1945 р. – 31 грудня 1945 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 3033. Арк. 1-33. ЦДАВОУ.

17. Матеріали з питань медично-санітарного обслуговування репатрійованих радянських громадян по Українській РСР (звіти, довідки, відомості, листи, телеграми тощо). 2 січня – 12 липня 1946 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 4256. Арк. 1-143. ЦДАВОУ.

18. Кошториси витрат на утримання обласних відділів у справах репатріації по Українській РСР, 1 січня 1946 р. – 31 грудня 1946 р. 4257. Арк. 1-155. ЦДАВОУ.

19. Матеріали з питань обліку репатрійованого населення по УРСР, 5 січня 1947 р. – 4 жовтня 1947 р. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 5831. Арк. 1-154. ЦДАВОУ.

20. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР за 1944 рік. Оригінали. Том 2. 1 липня – 6 жовтня 1944 р. Ф. 2. Оп. 12с. Спр. 245. Арк. 1-185. ЦДАВОУ.

21. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР за 1945 рік. Оригінали. Том 1. 3 січня – 27 квітня 1945 р. Ф. 2. Оп. 12с. Спр. 310. Арк. 1-176. ЦДАВОУ.

22. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР за 1945 рік. Оригінали. Том 2. 4 травня – 19 липня 1945 р. Ф. 2. Оп. 12с. Спр. 311. Арк. 1-196. ЦДАВОУ.

23. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР за 1945 рік. Оригінали. Том 3. 21 липня – 1 жовтня 1945 р. Ф. 2. Оп. 12с. Спр. 312. Арк. 1-228. ЦДАВОУ.

24. Постанови Ради Народних Комісарів УРСР за 1945 рік. Оригінали. Том 4. 3 жовтня – 18 грудня 1945 р. Ф. 2. Оп. 12с. Спр. 313. Арк. 1-195. ЦДАВОУ.

25. Отчет Народного комиссариата здравоохранения УССР о работе с кадрами в 1945 году (в ЦК КП(б)У, 26. XII. 1945 г.). Ф 342. Оп. 14. Спр. 4917. ЦДАВОУ.

УДК 94:737(477.72/.73)«13/16»

Анастасія ХАРИТОНОВА
(м. Київ)

Монетні знахідки з території Волині як джерельна база дослідження грошового обігу в регіоні XIV-XVII ст.

Узагальнено та проаналізовано монетні скарби XIV-XVII ст. з території історичної Волині виявлені, топографовані та описані у другій половині XIX – на початку XXI ст. Ці нумізматичні джерела дозволяють детально проаналізувати розвиток економічних процесів, товарно-грошових відносин, простежити зміни та тенденції у монетному господарстві Волині.

Ключові слова: Волинь, грош, грошовий обіг, денарій, монетні скарби, напівгрош, орт, півторац, талер, трояк, шостак, Річ Посполита, українські землі.

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, професор, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Ключове місце в будь-якому історичному дослідженні посідають джерела. В силу специфіки теми нашої праці її джерельними матеріалами є передусім самі знайдені на Волині монети та монетні скарби, що зберігаються в музейних і приватних колекціях, топографічні описи знахідок монетних скарбів на території досліджуваного регіону, а також актові джерела. Саме джерельні матеріали виступають основою для загальної реконструкції історичного процесу в досліджуваній період, дозволяють детально проаналізувати розвиток економічних процесів, товарно-грошових відносин, простежити зміни та тенденції у монетному господарстві Волині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Група топографічних описів представлена працями В. Антоновича [1], А. Сіверса [2] та М. Котляра [5]. Впродовж XIX – поч. XXI ст. в регіоні виявлено і описано десятки скарбів та поодиноких знахідок з празькими грошами. Деякі з них містили по кілька тисяч таких монет. Завдяки наявній базі нумізматичних джерел із похідною топографією знахідок можна прослідкувати етапи розвитку грошового обігу, соціальний та економічний стан тогочасного населення, яке безпосередньо проживало на території історичної Волині. Вивчення складу монетних скарбів надає досліднику інформацію про можливі торговельні зв'язки, що свідчить про розвиток зовнішньої політики у досліджуваній період.

Початок XIV ст. став часом різких змін в політичному та соціально-економічному становищі українських земель, які перебували під егідою Галицько-Волинської держави. Після смерті Юрія II – останнього галицько-волинського князя, між Польщею, Угорщиною та Литвою розпочинається жорстка боротьба за володіння землями, в результаті чого, галицькі та деякі волинські волості перейшли під владу польських королів, а у більшості волинських закріпилися литовські князі, яких пізніше замінили польські, що пов'язано із утворенням Речі Посполитої.

Перша половина XIV ст. стала для волинської землі періодом побутування чеських грошей. У письмових джерелах того часу можна знайти замітки про використання так званих «широких грошей», які дійшли до нас під загальнодоступною назвою «празьких». Чеське срібло в той час було популярне завдяки своїй відмінній якості, тому й не дивно, що воно набуло широкого використання в Європі. Крім того, воно слугувало найважливішим елементом зовнішньої політики держав, що мало значний вплив на динаміку монетного обігу на українських землях

Прямим підтвердженням широкого використання празьких грошей у обігу XIV-XV ст. на території Волині є матеріали монетних скарбів. В більшості із цих скарбів можна зустріти празький гріш. Наприклад, в 1866 році в Луцьку, було знайдено скарб, який складався з 185 екземплярів монет, з яких до археологічної комісії було передано 150 празьких грошів Вацлава II (1278-1305) і Яна I (1310-1346) [1; с. 49]. В 1883 році, в Старому Мирополі Держинського р-ну Житомирської області було знайдено 42 празьких гроші XIV ст. В 1884 році, на землі Володимир-Волинського, Волинської області серед скарбів було виявлено празький гріш Карла I [1; с. 28]. В Біскупиці Шляхетські (нині - Соснина) Локачинського р-ну, Волинської області у 1894 році на городі було викопано череп'яний горщик з 42 празькими грошима Яна I і Карла I [1; с. 62-63]. У цьому ж році в Луцьку, Волинської області було виявлена знахідка монетного скарбу, загорнутого у полотно, з складу якого у 1901 р. до Київського церковного музею було передано 2 празьких гроші Вацлава IV [6; с. 109]. В Хрінниках, Млинівського р-ну, Рівненської області було знайдено скарб празьких грошів XIV ст., переданий до музею Київського університету. В Пулганові (нині - Промінь) Рожищенського р-ну, Волинської області у 1897 році було знайдено горщик до якого входило 400 празьких грошів [1; с. 73]. У 1898 році в Луцьку, Волинської області було виявлено 8 празьких грошів Вацлава IV [5; с. 90].

Серед скарбів монет, побутування яких датується XIV-XV ст. можна зустріти зразки литовських денаріїв та галицько-руських срібних напівгрошів. Львівський монетний двір випускав лише високопробні монети – руські напівгроші, близькі за якістю металу до празьких грошів, тому на галицькому, волинському і подільському ринках охоче користувались львівськими і празькими монетами. Наприклад, в Пулганові Рожищенського району Волинської області у 1897 році було виявлено 800 литовських денаріїв типу «колюмни» - спис із хрестом і галицько-руським напівгрошем Владислава Опольського [1; с. 73]. У більшості випадків можливо зустріти серед скарбів знайдених на території Волині монети із зображенням списа і литовського герба «колюмни». У 1894 році в Луцьку було знайдено монетний скарб із 160 литовськими денаріями типу «колюмни» - спис із хрестом, через 4 роки, в цьому ж місті було виявлено 14 литовських денаріїв типу «колюмни» - спис із хрестом [1; с. 90]. Історіографічні дані XIX-XX ст. нашоують нас на думку, що згадані вище скарбові матеріали, до яких входять безпосередньо литовські денарії, були випущені за правління Вітовта у Луцьку. Саме у сучасному адміністративному центрі Волині знайдено найбільші за обсягом скарби литовських денаріїв. Незмінну частину монетних скарбів цього періоду складають польські монети. В 1898 році було знайдено скарб, в якому було виявлено 3 польські монети Владислава Ягайла [5, с. 90]. Важливо те, що безпосередня більшість знайдених на українських землях польських монет

належить Владиславу Ягайлові, а пов'язано це із проведенням ним грошової реформи, завдяки проведенню якої польські монети потрапили на територію України. Серед монетних скарбів XIV-XV ст. зустрічаються монетні гривні, які містились у знахідках скарбів 1894 року, в Біскупицях Шляхетських Локачинського району Волинської області, а саме – було виявлено гривні «литовської ваги (16 лотів)» [1, с. 62-63].

Волинські знахідки скарбів XVI століття вважаються в сучасній нумізматичній літературі одними із найважливіших пам'яток культури, адже в цей період відбувається потужний підйом грошового обігу Волині спричиненого переміщенням епіцентру грошового ринку з центру України на територію досліджуваного регіону. Важливо те, що саме в цей час відбувається зміна грошового обігу, так як празький гріш відходить в минуле, а на його місце стає литовський денарій. У 1891 році в селі Красне Млинівського району Рівненської області було виявлено 230 срібних монет, серед яких містились литовські напівгроші Олександра і Сигізмунда I, 1501-1524 рр. карбування [2, с. 49; 6, с. 112]. В селі Ясенівка Дубнівського району Рівненської області було знайдено скарб, який вмів у себе 124 литовських напівгрошів Олександра Ягеллончика (1492-1506) та 156 литовських напівгрошів Сигізмунда I Старого (1506-1548), карбування яких відносять до 1509-1522 рр [6; с. 112-113]. У 1883 році в селі Татарська Вулиця Острозького району Рівненської області було виявлено близько 105 литовських напівгрошів Олександра, Сигізмунда I і Сигізмунда II Августа [6, с. 111-112]. В цей же час, скарб, знайдений у селі Хрінники Демидівського району Рівненської області містив 129 срібних литовських напівгрошів Олександра і Сигізмунда I 1509-1512 рр. карбування [6, с. 112]. У 1898 році в садибі, поблизу замку Любарта було знайдено кілька сотень польських і литовських напівгрошів, карбованих Олександром Ягеллончиком у 1492-1506 рр. та кілька екземплярів, випущених у часи правління Яна Ольбрахта (1492-1501) [6, с. 113]. У 1914 році в передмісті Дубно було знайдено скарб карбування 1509-1523 рр., який містив 310 литовських напівгрошів Олександра I і Сигізмунда I Старого [6, с. 110]. В 1934 році в Гнідаві, у передмісті Луцька, тодішнім міщанином С. Лютим було виявлено орнаментально оздоблений горщик із 25 литовськими напівгрошами Олександра Ягеллончика, 266 напівгрошами Сигізмунда I Старого та 380 напівгрошами і 10 литовськими грошами Сигізмунда Августа [6, с. 113]. За даними тодішнього працівника Луцького музею Яна Фітцке, було виявлено подібний скарб до знахідки 1934 року, в якому містилось 168 литовських напівгрошів Олександра Ягеллончика та 520 напівгрошів Сигізмунда I Старого [6, с. 113]. У 1962 році в м. Бережани Лановецького району Тернопільської області було виявлено близько 1000 срібних монет, серед яких дослідники виокремили монети, які безпосередньо мали відношення до Великого князівства Литовського, а саме правління Олександра, Сигізмунда I та Сигізмунда II Августа [6, с. 112].

Грошовий ринок Правобережжя станом на XVI ст. став більш компактним і перемістився безпосередньо і на територію Волині. Досить незначна кількість скарбів цього періоду говорить про те, що після ординації 1578 р., яка була спрямована не тільки на стандартизацію польсько-литовської монетної системи, але й на боротьбу з інфляційними процесами, які спостерігались у Речі Посполитій в останній третині XVI ст., була вдалою і сприяла стабілізації грошового ринку.

Монетні скарби XVII ст. на території Волині представлені численними зразками різноманітних нумізматичних знахідок. У більшості переважають монети Речі Посполитої, як коронні, тобто польські, так і литовські, а також данцігські, ризькі та торунські. Величезна кількість монет була випущена під час правління Сигізмунда III Вази (1587-1632), карбувались головним чином трьохгрошовики, соліди і гроші і у величезній кількості півторагрошовики. В 1857 році в селі Чотирбоки Шепетівського району Хмельницької області було знайдено скарб із загальною кількістю 61 монета [5, с. 133]. До скарбу виявленого в 1887 році в селі Галюнки Старокостянтинівського району Хмельницької області входило 628 срібних монет вагою понад 400 грамів, серед яких, власне знаходились соліди Стефана Баторія, польські півторагрошовики, гроші й соліди, а також литовські, ризькі і данцігські гроші й соліди Сигізмунда III, крім цього, у скарбі присутні монети Угорщини, які в свою чергу представлені денаріями 1565, 1578, 1602 та 1603 рр., Прусія представлена солідом 1594 р., а Германська імперія – дрейпелькерами початку XVII ст. [6, с. 119]. У селі Сьомаки Луцького району було знайдено монетний скарб XVII ст., у кількості 30 монет, до складу якого входили – саксонський таляр 1588 р., данцігські орти 1611-1619 рр., флорин міста Девентера 1618 р., рігсталяри Данії 1612-1619 рр. і левковий таляр Нідерландів 1619 року [6, с. 119]. В 1897 році було виявлено скарб із 1312 срібних монет із села Велика Мощаниця Острозького району Рівненської області, до складу якого входили – польський гріш 1579 р. Стефана Баторія, польські орти 1621-1623 рр., три грошовики і півторагрошовики 1606, 1607, 1612-1614 рр., литовські гроші, данцігські орти 1614-1619, 1621 рр. та ризькі соліди Сигізмунда III. У скарбі цього часу також були присутні монети 1608-1621 рр. дрібних німецьких держав, а саме – Сілезії, Кампена, Магдебурга, Кельна та інших [6, с. 119]. В 1899 році у селі Залісці Рожищенського району Волинської області увагу дослідників привернув до себе скарб із 1074 срібних та мідних монет, серед яких – празькі гроші, гроші Брауншвейга, Бремена, Гаммельна, Гідельсгейма 1593 р., Данціга 1546 р. та крейцери Угорщини. Польща репрезентована напівгрошами Олександра, грошами 1536 р. і солідами Сигізмунда I Старого та напівгрошами і солідами Сигізмунда II Августа. Монети Великого князівства Литовського презентують напівгроші Олександра. Річ Посполиту представляють польські трьохгрошовики і соліди Сигізмунда III, а також мідні польські й литовські соліди Яна Казимира [6, с. 120].

Монетні двори Речі Посполитої XVII ст. випускали переважно монети великих номіналів – таляри та дукати, виготовлення розмінної дрібної монети майже припинилося. Монети Речі Посполитої зустрічаються майже в кожному скарбі, причому, вони, як правило, становлять основну складову частину кожного монетного комплексу. Гданський монетний двір продовжував карбувати золоту монету. У нумізматичному зібранні НМІУ зберігається дукат 1639 р. На його лицьовому боці зображено портрет Владислава IV у багато декорованому вбранні з мережаним коміром. На монеті зазначено титул короля: «...божою милістю король Польщі, великий князь Литовський, Руський, Пруський».

Важливим прикладом активного поширення півторагрошовиків на території Волині є скарб, знайдений у селі Мнішин, Рівненської області, у складі якого із загальної кількості 1972 монет аж 1765 екземплярів становили литовські та 2 ризькі півторагрошовики 1614-1627 рр. Сигізмунда III [6, с. 122]. Було знайдено три скарби з польськими талярами, знайдені на Рівненщині, зокрема в селах

Варковичі, Бильче та Дерев'яне, а один на Тернопільщині – в селі Людвище. У 1908 році біля села Варковичі Дубнівського району Рівненської області, в якому було знайдено зальцбурзькі таляри 1632 р. та польський півторагрошовик 1628 р. В скарбі із села Бильча Млинівського району Рівненської області, знайденому у 1821 році було знайдено горщик із талярами Сигізмунда III. Третій скарб знайдено 1890 році в селі Дерев'яне Рівненського району, він складався з 90 монет Сигізмунда III. До його складу входило 27 талярів 1621 р., 32-1622 р. і 9 талярів 1624 року [6, с. 122]. Крім того, там було 15 шестигрошовиків 1623-1627 року та 3 трьохгрошовики 1620 року. У 1878 році у лісі поблизу села Людвище Шумського району Тернопільської області було виявлено 112 срібних і білонових монет, до яких входили польські гроші Сигізмунда III: таляр 1628 року, шестигрошовики 1623-1628 року, трьохгрошовики 1623, 1624 рр., та півторагрошовики 1620-1625 рр. [6, с. 123].

Визначною монетою XVII ст. був талер, який є чи не найяскравішим прикладом монетного обігу тодішньої Волині. Монетні скарби цього часу наповнені величезною кількістю зразків талерових монет. До прикладу, понад 174 монети-таляри було виявлено у скарбі знайденому в 1886 році, біля села Підгайці Млинівського району Рівненської області. Даний скарб містив у собі таляри Саксонії, Брауншвейга та Австрії [6, с. 123]. У 1909 році неподалік старовинного замку в селі Рогізне Млинівського району Рівненської області було виявлено скарб із 92 срібних талярів і 1 напівталера 1582-1683 рр., серед яких були німецькі, іспано-нідерландські, французькі, голландські та швейцарські [6, с. 123].

Не одними талярами й тільки, адже на грошовій арені XVII ст. популярності набули монети дуже високої вартості – золоті дукати. В монетних скарбах знайдених на території Волині містяться дукати інших держав, наприклад, в 1908 р. в селі Любанівці Млинівського району Рівненської області було виявлено 30 золотих дукатів, серед яких були представлені монети голландського та польського зразків [6, с. 125]. В 1882 році серед монет скарбу села Княже Сокальського району Львівської області було знайдено золоті дукати Венеції, Гельдерна, Угорщини, Утрехта та Фрізії [1, с. 58]. В 1995 році в монетному скарбі з Острога Рівненської області містилась унікальна монета – золотий угорський дукат 1558 року [3, с. 155-156].

Висновки. Підводячи підсумки аналізу джерельної бази дослідження грошово-монетного обігу Волині XIV-XVII ст. зазначимо, що її сучасний стан дозволяє здійснити комплексний аналіз порушеної проблеми. Наявні в музейних колекціях та описані в нумізматичних топографіях монети та монетні скарби, що походять з Волині, досить численні та роблять можливим дослідження складу та структури грошового ринку, шляхів надходження монети в регіон, оцінку інтенсивності монетно-грошового обігу на різних хронологічних етапах обраного для дослідження періоду.

Список використаних джерел та літератури

1. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии. Труды 11-го археологического съезда. Москва, 1899. Т. 1. С. 1-134.
2. Сиверс А. А. Топография кладов с пражскими грошами. Труды нумизматической комиссии. Т. 2. Петроград: Российская государственная академическая типография, 1922. 132 с.

3. Войтюк Т. С. Монетні та змішані скарби періоду середньовіччя чи XV-XVII ст. південно-східної Волині в колекціях Острозького державного історико-культурного заповідника, Кременецького історичного та Волинського обласного краєзнавчого музеї. Краєзнавство. 2006. № 1/4. С. 164-169.

4. Гулько Г., Кричевський О., Охріменко Г., Скляренко Н., Локайчук С. Скарби та рідкісні монети з теренів Північно-Західної України. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 292 с.

5. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ: Наук. думка, 1971. 174 с.

6. Кучинко М, Кучинко З. Давні та середньовічні скарби Волині. Луцьк: Волинська книга, 2007. 172 с.

УДК 94:737(437.3:438:474.5)

Владислав ГЕРАСИМЕНКО

(м. Київ)

Grossi Pragenses на монетних ринках Центрально-Східної Європи: дослідження польської та литовської нумізматики

Розглядається польська та литовська історична та нумізматична література, присвячена вивченню місця, ролі та значення празького гроша на монетних ринках Центрально-Східної Європи у XIV-XVI ст.

Ключові слова: Grossi Pragenses, празький грош, Королівство Польща, Литва, Україна.

Науковий керівник: *Потильчак О. В.*, професор, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. Празький гріш посідає особливе місце в історії грошового обігу європейських держав у період пізнього Середньовіччя. Ці досить великі для свого часу срібні монети почав карбувати король Чехії Вацлав II на рубежі XIII-XIV ст. Завдяки високому вмісту срібла, що вигідно вирізняло grossi pragenses від сучасних їм білонних денаріїв, ці монети швидко наповнили грошові ринки сусідніх держав, перетворившись на міжнародний платіжний засіб популярний у всьому регіоні Центрально-Східної Європи.

Протягом XIV – першої половини XVI ст. празький гріш відігравав відчутну роль у грошовому обігу українських земель, що тоді перебували у складі Королівств Польщі та Угорщини, Великого князівства Литовського та Молдавського князівства.

Саме популярність і розповсюдженість «вічної монети», як називали празький гріш сучасники, стала одним із чинників, що зумовив активне вивчення цього феномену грошового ринку Середньовіччя нумізматами різних країн. Цілком зрозуміла першість чеських дослідників у цій тематиці доповнюється активними студіями нумізматів із Польщі, Литви, Білорусі, Росії та України, які в основному зосереджують зусилля на топографії нумізматичних знахідок та аналізі

участі празького гроша в грошовому обігу своїх країн, його реальній ролі як платіжного засобу на ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Польська історіографія.* Польські нумізмати були одними з перших поза межами Чехії, хто розпочав дослідження празького гроша, зокрема участі цієї монети в грошовому обігу на теренах Корони польської та Великого князівства Литовського. Спочатку це робилося в контексті комплексного аналізу грошово-монетного обігу середньовічних Польщі та Литви. У 1921 р. М. Гумовський (*M. Gumowski*) у статті опублікованій у XIX числі краківських «Відомостей нумізматично-археологічних» відзначав вагому роль празьких монет на грошовому ринку Великого князівства Литовського та стверджував, що основне надходження грошів на територію князівства починається «[...] з середини XIV ст., тобто в правління Ольгерда та Кейстута [...]» [7, с. 79]. У 1937 р. публікується стаття Р. Гродескі (*R. Grodecki*), де автор порушує проблему проникнення празьких грошів на ринки польських земель вже на початку XIV ст. [6].

Проблематику празького гроша на теренах середньовічної Польщі у 70-80 х рр. XX ст. активно студіював Є. Пінінський (*Piniński Jerzy*). Йому належить кілька статей у нумізматичній періодиці з дослідженнями монетної реформи Карла IV [13], празьких грошів карбування Яна Люксембурзького [14], а також змістовне дослідження подібностей та особливостей в обігу празьких грошів у різних землях Корони та Великого Князівства Литовського [15]. Є. Пінінський пов'язував знахідку обрізаного празького гроша Яна I Люксембурзького з Сілезії та подібну монету з Археологічного та Етнографічного музею в Лодзі з сілезькими квартинками і датував цей процес 1330-1350 рр. [14, s. 156-157].

Інший польський нумізмат В. Багенський (*Włodzimierz Bagiński*) досліджував знахідки обрізаних празьких грошів на українських землях Червоної Русі (1983). Вчений зробив припущення, що на Русі празькі гроші обрізували наприкінці XIV ст. у зв'язку з надходженням менших за вагою та гірших за якістю грошів Вацлава IV. Він також порівнює цей процес з обрізуванням монет у німецькому маркграфстві Мейсен і Тюрінгія, де із введенням 1338 р. мейсенських грошів місцеве населення обрізувало важчі празькі гроші до ваги мейсенських [5, s. 49].

Скарби та поодинокі знахідки празьких грошів на теренах Польщі інвентаризувала й описала в своїй топографії середньовічних монет (1998, Познань) сучасна польська дослідниця С. Куб'як (*Stanisława Kubiak*) [1].

Кілька праць із проблематики монетарних реформ XII-XIII ст. у регіоні Центральної Європи належать польському нумізмату Б. Пашкевичу (*Borys Paszkiewicz*). Він є автором статей в нумізматичній періодиці та окремих праць, де аналізуються питання місця та ролі празьких грошів на монетному ринку середньовічної Польщі та Галицької Русі. Зокрема, вчений вивчав наслідки монетної реформи Вацлава II для польських земель [10], а також виступив редактором матеріалів своїх колег, що запроваджували у науковий обіг нові виявлені в Польщі скарби празьких грошів [12]. Б. Пашкевичу зокрема належить одна з версій про мету обрізування празьких грошів. Він вважав, що ці монети обрізали для того аби узгодити їх вагу з популярними тоді в Україні джучидськими дірхемами ханів Узбека (1312-1342) чи Джанібєка (1342-1357), що важили 1,52-1,56 г. [11].

Литовська історіографія. Перші описи скарбів із празькими грошами виявленими на території Литовської Республіки у період між двома світовими війнами належать Р. Каразії (Povilas Kazarija). У 1941 р. вчений описав та схарактеризував частину скарбу знайденого у 1929 р. поблизу сіл Алуонос і Шклеряй Тракайського району, в якому серед інших 200 монет знаходилося 10 празьких грошів Вацлава IV [9].

Серед литовських дослідників до вивчення празьких грошів у контексті їх участі в грошовому обігу на території Литви в 1965 р. звернувся А. Тавтавічус (A. Tautavičius) [19]. Празьким монетам була присвячена також праця відомого литовського дослідника С. Янушоніса (S. Janusonis) [8]. На рівні публікації окремого скарбу празьких грошів (1983) вивчав тему ролі цієї монети в грошовому обігу Литви Р. Сянапедіс (R. Senapėdis) [16].

Наприкінці 1990-х рр. окреслена нумізматична проблема стала предметом вивчення молодого дослідника В. Смільгявічуса (V. Smilgevicius). Перша праця цього литовського автора, присвячена скарбу празьких грошей із Вільно, побачила світ у 1998 р. [17]. Дослідник зробив огляд празьких грошів із музейних колекцій своєї країни станом на 2000 р. [18]. Йому також належить дослідження празьких грошів Карла I виявлених у скарбах [3] та в могильниках [4] на території Литви.

Відомості про монетні скарби із празькими грошами, що зберігаються в Музеї Банку Литви опублікував у науково-популярній статті зберігач його фондів В. Рузас (Vincas Ruzas). Музейник зокрема описав: 1) частину скарбу знайденого у 1929 р. поблизу сіл Алуонос і Шклеряй Тракайського району, в якому серед інших 200 монет знаходилося 10 празьких грошів Вацлава IV; 2) частину скарбу монет III чверті XV ст. виявленого в 1935 р. у с. Круміняй Варенського району, який містив 20 грошів Вацлава IV [2].

Висновки. Польські нумізмати були одними з перших поза межами Чехії, хто в контексті комплексного аналізу грошово-монетного обігу розпочав дослідження історії проникнення празького гроша на терени середньовічних Польщі та Литви, а також ролі та значення цієї монети в обігу грошовому своєї країни. У ХХ – на початку ХХІ ст. польська нумізматика поповнилась дослідженнями монетної реформи Карла IV; студіями з історії карбування празьких грошів Яна Люксембурзького; змістовними дослідженнями спільних і відмінних рис участі празьких грошів в обігу різних земель Корони та Великого Князівства Литовського. Предметом вивчення польських нумізматів також стали: знахідки обрізаних празьких грошів на українських землях Червоної Русі; топографування та опис скарбів і поодиноких знахідок празьких грошів на теренах сучасної Польщі; проблематика монетарних реформ XII-XIII ст. у регіоні Центральної Європи. Ці дослідження нерозривно пов'язані з іменами М. Гумовського, Р. Гродескі, Є. Пінінського, В. Багенського, С. Куб'як, Б. Пашкевича, а найважливішим їх результатом стало не лише відзначення вагомого місця празьких грошів на монетному ринку Польщі та Литви у XIV-XV ст., але й визнання ролі цієї монети для розвитку національних грошово-вагових систем.

Значно скромнішими є здобутки новітньої литовської історіографії проблеми, яка нічим окрім створення описів окремих скарбів празьких грошів

виявлених на території Литви ХХ ст. і поодиноких спроб вивчення участі цих монет в грошовому обігу на території Литви, у принципі похвалитися не може.

Список використаних джерел та літератури

1. Kubiak S. Znaleziska monet z lat 1145-1500 na obszarze Polski. Inwentarz. Poznan, 1998.
2. Рузас В. Клады монет и банкнот в музее Банка Литвы (с XV до начала XX века). Банкаўскі веснік. 2010. Сакавік. С. 57-63.
3. Смильгявичюс В. Пражские гроши Карла I в кладах Литвы. Восьмая Всероссийская нумизматическая конференция. Тез. докл. и сообщений. Москва, 2000. С. 96-97.
4. Смильгявичюс В. Пражские гроши в могильниках Литвы (по материалам музеев Литвы). Двенадцатая Всероссийская нумизматическая конференция. Москва, 19-24 апреля 2004 г. Тезисы докладов и сообщений / отв. ред А. С. Мельникова. Москва, 2004. С. 114-115.
5. Bagiński W. Obcięte grosze czeskie (praskie) na Rusi Czerwonej. Biuletyn numizmatyczny. 1983. № 3. S. 47-50.
6. Grodecki R. Pojawienie się groszy czeskich w Polsce / Odbitka z Wiadomości Numizmatyczno-Archeologicznych. 1936. XVIII. Kraków 1937. S. 76-87.
7. Gumowski M. Numizmatyka litewska wieków srednich. Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne. 1921. XIX. S. 55-106.
8. Janusonis S. Pragos grasis Lietuvos pinigineje apyvartoje XIV-XVI amz. Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoja. (Resp.) moksl. Konferencijos medžiaga (1967 m. gruod. 6-8 d.). Vilnius, 1967. P. 206-209.
9. Karazija P. Aluonos-Šklėrių ir Krūminių monetų lobiai. Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis. Kaunas, 1941. T. 1. P. 65-134.
10. Paszkiewicz B. Reforma monetarna króla Wacława II w Polsce. Wiadomości Numizmatyczne. 2001. R. XLV. Z. 1(171). S. 23-44.
11. Paszkiewicz B. Grosz ruski. Міжнародна наук. конф. «Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність». Львів, 2005. С. 98-108.
12. Paszkiewicz B. (red.), Krystian Książek, Marek Krapiec, Barbara Łydzba-Kopczyńska, Halina Młodecka. Skarb średniowieczny z Głogowa. Analizy specjalistyczne i konserwacja wybranych zabytków; The medieval hoard from Głogów: Specialist analyses and conservation of selected objects, Głogów: Muzeum Archeologiczno-Historyczne. 2013. 103 s.
13. Piniński J. Jeszcze o reforme monetarnej Karla IV. Wiadomości Numizmatyczne. 1970. XIV. Z. 24(25). S. 225-232.
14. Piniński J. Obcięte grosze czeskie Jana Luksemburskiego. Nummus et Historia. Warszawa, 1985. S. 153-157.
15. Piniński J. Grosze czeskie: obieg na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego – podobieństwa i różnice. Pieniadzi mennictwo Wiekiego Księstwa Litewskiego. Białystok, 1987.
16. Senapėdis R. Niauliu kaimo (Nirvintu raj.) Prahos grañiu lobis. Archeologinės numizmatinės medžiagos komplektavimas ir konservimas: Jaunųjų muziejininkų konferencijos pranešimų tezės. Vilnius, 1983. P. 53-56.
17. Smilgevičius V. Skarb groszy praskich z Wilna. Grosz (Jastrzębie Zdrój). 1998. № 71. S. 8-9.
18. Smilgevičius V. Labanoro Lobio Prahos grašiai Lietuvos muziejų rinkiniuose // AL. 2001. № 2. S. 119-143.

19. 172. Tautavičius A. Papildomi duomenys apie naujus sidabro lydinių ir XIV a. II pusės – XV a. pradžios Lietuvos monetų radinius Lietuvos TSR teritorijoje. Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija. T. 1. Vilnius, 1965. P. 67-84.

УДК 94:737(477.51:470.325) «16/17»

Андрій КЛЮЄВ
(м. Глухів)

Талер та його фракції у грошовому обігу Сіверщини у XVII – першій третині XVIII ст. за скарбовими та письмовими джерелами

Зроблено спробу ввести в науковий обіг окремі скарбові комплекси XVII – першої третини XVIII ст. з території Сіверщини. За скарбовими та письмовими джерелами проаналізовано їх кількісний та номінали.

Ключові слова: грошовий обіг, талер, солід, Сіверщина, срібний флорін, орт, шостак.

Науковий керівник: *Чумаченко О. А.*, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена потребою визначення ролі монет Речі Посполитої та європейських держав у грошовому обігу Сіверщини у XVII – першій третині XVIII ст. Письмові згадки у літописах, щоденниках, рукописах дають нам можливість проаналізувати грошовий обіг, торговельні відносини та номінали монет, які використовувались на території Сіверщини у досліджуваній період.

Історіографія питання. Проблемою ролі західноєвропейських срібних та мідних монет на території Сіверщини у XVII – першій третині XVIII ст. займалися відомі нумізмати, історики, краєзнавці: А. Є. Армен, О. А. Бакалець, В. І. Белашов, О. І. Курок, Ю. О. Коваленко, М. Ф. Котляр, А. М. Ключев, В. Н. Рябцевич, І. Спаський та інші. Науковці дослідили особливості, кількісну та якісну структуру грошового обігу за досліджуваній період.

Альбертус талер (українська назва «крижак», «хрестовик») – срібний талер (патагон) іспанських Нідерландів, який карбувався із 1612 року до початку XVIII ст. Назва походить від імені намісників провінції Іспанії – Альберта та Ізабели (1599–1621). Вага альбертус талера складала 27,7–28,45 г (24,65 г чистого срібла). Проба 868, діаметр 40 мм [1; 2; 5].

Левендальдер або левок – великий срібний талер із зображенням лева Голландської республіки, що стала причиною назви талера. Карбування розпочалося у 1575 році в Нідерландах під час визвольної війни с Іспанією. Вага левків складала 26,0–27,64 г (20,76 г чистого срібла), проба срібла – 800, діаметр – 40 мм. Левендальдер був досить поширеною монетою в українських землях XVII ст. У скарбах Сіверщини найчастіше зустрічаються левендальдери провінцій та міст Голандської республіки: Гельдерна, Утрехта, Зволле, міста Кампена [1; 2; 5].

Флорін (28 стюверів) – срібна монета Священної Римської Імперії та Голландської республіки, яка дорівнювала 2/3 талера (вага – 19–21 г, проба срібла – 650–700) [1; 2; 5].

Орт – срібна польська грошово-лічильна одиниця і монета, вартістю з середини XVII ст. – 18–30 грошів. Її назва німецького походження і означає ¼ частину талера. Вперше випущена в грошовий обіг у 1608 році в м. Гданську Сигізмундом III (1587–1632) дорівнювала 10 грошам. Вага гданського орта становила 6,8 г (5,96 г чистого срібла), проба – 600 [1; 2; 5].

Шостак, шестигрошовик – польська срібна, а з другої половини XVII ст. білонна монета, проба близько 500, яка дорівнювала 1/5 срібного талера. Вага від 4,37 г (3,69 г чистого срібла) до 3,36 г (1,26 г чистого срібла) [1; 2; 5].

Солід (шеляг) – дрібна білонова і мідна монета XVI–XVII ст. європейських держав вартістю 1/3 гроша. З 1659 р. до 1667 р. тривав масовий випуск мідних монет «боратинок» вагою 1,3 г [1; 2; 5].

У 1989 році під час земляних робіт у с. Сопич, за 44 км. від Глухова виявлено великий скарб монет XVII ст. Скарб налічував 290 талерів, 50 ортів, 56 флоренів. Поява скарбу цілком закономірна, оскільки село Сопич розташовувалося на північно-східному кордоні з Московією, на перетині колишніх шляхів Гетьманщини з Московським царством [4]. Талери переважно карбування Голландської республіки (левендалери на лицевій стороні мають зображення лева) та її провінцій Гельдерна, Утрехта, Зволле, м. Кампена. Орти карбовані за часів правління польських королів Сигізмунда III, Яна II Казимира. Карбування монетних дворів Бидгощ, Варшава, Гданськ, Краків, Торунь. Срібний флорін карбування Голландської республіки: провінції Зволле, м. Кампена.

За 25 км на південь від м. Глухів біля с. Будищі розташований Глухівський Петропавлівській монастир, який був заснований близько 1290 року. У 2009 році в лісі біля монастиря було знайдено скарб, який налічував 700 мідних солідів (1/3 гроша) Речі Посполитої часу правління Яна II Казимира (1648-1668) 1639-1666 рр. карбування. Монети були значно окислені і потерті. Вага скарбу 940 грамів [3; 4; 6].

У 2019 році до національного заповідника Глухів приватною особою було передано скарб мідних монет із с. Будищі Глухівського району Сумської області. Скарб був виявлений на території Глухівського Петропавлівського монастиря. Скарб має вагу 210 г і нараховує 240 мідних монет Речі Посполитої. У скарбі присутні 237 мідних солідів – боратинок (1/3 гроша) короля Речі Посполитої часу правління Яна II Казимира (1648–1668) 1660–1666 роки карбування, з яких ідентифіковано: 55 польських коронних солідів із польським гербом – одноглавим орлом (середня вага монети становить 0,92 г); 42 литовських соліда із зображенням «погоні» – герб Литовського Князівства – вершника на коні з мечем у правій руці (середня вага складає 0,93 г). 120 мідних солідів із Петропавлівського скарбу неможливо ідентифікувати через сильне окислення, відсутність чітких зображень, потертості [3; 4; 6].

Висновки. Отже, проблема грошового обігу на території Сіверщини потребує подальшого розширеного наукового дослідження. Автор у своїх подальших публікаціях продовжуватиме досліджувати грошовий обіг та лічбу монет Сіверщини до кінця XVIII ст. за скарбовими та писемними джерелами.

Список використаних джерел та літератури

1. Бакалець О. А. Талер в грошовому обігу України кінця XVI – першої чверті XVIII ст. Бар, 2004. С. 5–12.
2. Бакалець О. А. Скарби Поділля XIV-середини XVII ст. Документи та матеріали. Бар-Вінниця-Кам'янець-Подільський-Хмельницький-Київ, 2017. 200 с.
3. Белашов В. І., Бакалець О. А., Клюєв А. М. Монетно-речові скарби глухівського петропавлівського монастиря другої половини XVII–XVIII ст. Історичні студії суспільного прогресу. Вип. 5. Глухів : ГНПУ, 2017. С. 109-124.
4. Клюєв А. М. Топографія знахідок монетно-грошових скарбів XVII–XVIII ст. на території Глухівського району. Сіверщина в історії України. Вип. 11. Глухів-Київ : Наукова Думка, 2018. С. 96-104.
5. Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV-XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1981. 238 с.
6. Курок О. І., Бакалець О. А., Клюєв А. М. Скарби мідних монет Речі Посполитої, Московського Царства та прибалтійських володінь Швеції середини XVII ст. з Сумщини. Сіверщина в історії України. Вип. 13. Глухів-Київ, 2020. 399 с.

УДК 929:39(477)«1829/1900»

Аліса ДАНИЛЕВИЧ
(м. Київ)

Історіографія дослідження життя та творчості українського етнографа Степана Носа

Ім'я українського етнографа, фольклориста, письменника, громадського діяча, народного лікаря Степана Даниловича Носа сьогодні стає відомим широкому загалу українців через значну увагу науковців – істориків, етнографів, літературознавців до його наукової спадщини, аналізу її проблематики, змістового насичення, реконструкції його життєвого та творчого шляху .

Історіографія вивчення наукового доробку Степана Носа пройшла понад 120-річний шлях розвитку: від перших згадок про етнографа ще за його життя та біографічних публікацій відразу після смерті С. Носа – до сучасних наукових праць різного жанру: енциклопедично-довідкових статей [3, с. 275; 6, с. 420], аналітичних розвідок у періодиці та окремих виданнях [1; 2; 4; 9], виступах на конференціях і читаннях, окремих фрагментах у загальноісторичних дослідженнях з історії розвитку вітчизняної етнокультурної традиції та українського фольклору [7; 8], спеціальних медичних часописах [5] тощо.

Вважаємо за доцільне усю історіографію вивчення життєвого шляху та творчості С.Д. Носа систематизувати за трьома періодами: перший – 1850-1917 рр.; другий – 1918 – кін. 1980-х рр.; третій – поч. 1990-х рр. – до сьогодні. Хронологічні межі першого періоду охоплюють дорадянську історіографію; другий обмежується усім радянським періодом; третій період припадає на добу незалежності України, який відрізняється найбільш активною увагою дослідників до постаті Степана Носа.

Зазначимо, що за життя С. Носа про нього не було розлогих наукових аналітичних розвідок, проте час від часу в журнальній та газетній періодиці з'являлися короткі згадки про етнографа. Так, у часописі «Основа» за 1862 р. у рубриці «Вісті» повідомлялося, що у 1857 р. силами гімназистів у залі міської гімназії у Немирові вперше була поставлена «Наталка Полтавка» І. Котляревського. Автор публікації Павло Чубинський пише, про гру С. Д. Носа в образі Миколи, то автор пише: «щодо пісень, виконаних Носом, то навряд чи хто-небудь може змагатися з ним у виконанні бурлацьких пісень...». Наводяться пісні, які виконував С. Ніс: «Ой, не пугай пугаченьку...», «Ой морозе-морозенко...» та ін. Принагідно зазначимо, що тексти цих пісень є і у записах С. Д. Носа, що зберігаються в архівосховищах України.

У 1865-1866 рр. ім'я Степана Носа фігурує у багатьох числах газети «Колокол», де у контексті судової справи І. Андрущенка проходить і Степан Ніс. У восьми числах докладно описуються причини арешту Андрущенка і Носа, наводяться протоколи їх допитів, опитування свідків тощо. Увесь процес слідства викладено на шпальтах «Колокола» у хронологічній послідовності.

У журналі «Правда» за 1876 р. опублікований огляд двох видань С. Д. Носа, що вийшли друком відповідно у 1874 р. та 1875 р. Автор охарактеризував ці дві праці з медицини, зазначив, що С. Ніс описує такі недуги як холера, чума, тиф, віспа та ін. Лікар С. Д. Ніс шукає причини цих хвороб, пише, що останній спалах холери в Україні припадає на 1872 р. Автор огляду опублікованих праць підкреслює, що таке видання як книга С. Д. Носа «Про холеру» дуже потрібна народу, оскільки в ній наводяться поради як можна уникнути захворювання.

В «Историческом вестнике» є цікава замітка-рецензія М. Городецького про публікацію у журналі «Киевская старина» статті С. Д. Носа «Украинский Соломон. Его кейф и суд. (По фамильным воспоминаниям)». Про цю ж саму публікацію С. Д. Носа пише А. Кримський. Він відносить цю розвідку до фольклористичних досліджень.

Наступна публікація про творчість етнографа посіла на сторінках часопису «Зоря». У рубриці «Записки, вістки і замітки» у невеличкій, проте інформативній розвідці наведено перелік (37 позицій) творів С. Носа.

У 1900 р. після смерті С. Д. Носа вийшло друком дві великі публікації про етнографа: С. Єфремова та Г. Коваленка. Обидві ці розвідки присвячені життю та творчості українського етнографа С. Д. Носа

Початок ХХ ст. ознаменувався появою першої енциклопедичної статті про С. Д. Носа, в якій наводяться дати його життя, зазначається, що він брав участь у виданні пісень А. Метлинського, публікувався в «Основі» та «Киевской старине» та видав книгу з народної медицини «У всякого народа своя природа» (Чернігів, 1888).

Другий історіографічний період (1918 – кінець 1980-х рр.) не позначився значною кількістю досліджень про Степана Носа. Але у 1918 р. у часописі «Наше минуле» вийшла друком розлога стаття О. Соловйова про етнографа. Де власне наводяться факти його біографії та низка додатків до неї, вміщено доповідну записку з приводу арешту у справі О. Андрущенка.

Через декілька років вийшла друком низка публікацій В. Білого про різні аспекти життя та діяльності С. Д. Носа. Цього ж року світ побачив дослідження М. Возняка.

У журналі «Україна» за 1929 р. опублікована невеличка замітка Б. Шевеліва, в якій представлено віднайдений автором метричний запис про народження Степана Даниловича.

У наступні роки праць, присвячених життю та творчості С. Д. Носа не було і тільки у середині 1960-х рр. виходять декілька оглядових статей, мета яких привернути увагу до творчості фольклориста та народознавця С. Носа. Низка розвідок відомого чернігівського історика та краєзнавця І. Дудка презентують постать С. Д. Носа та його роль у суспільно-громадському житті Чернігівщини другої половини ХІХ ст. Дослідник ґрунтовно вивчив життєвий шлях етнографа, наукову та літературну творчість, професійні інтереси тощо.

Наприкінці 1960-х рр. у часописі «Народна творчість та етнографія» за авторства Олесі Коцюби у рубриці «Наш календар» була опублікована ювілейна стаття про С. Д. Носа. У статті зазначається, що найбільшою архівною збіркою документальних матеріалів С. Носа є зібрання Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.

Газета «Літературна Україна» до 150-річчя від дня народження С.Д. Носа на своїх сторінках оприлюднила розвідку українського історика та джерелознавця Г.В. Боряка, в якій автор висвітлює життєвий шлях етнографа, його світоглядні позиції, наукові зацікавлення.

Наступного року у часописі «Народна творчість та етнографія» вийшло цікаве дослідження О. Бріциної, де предметом вивчення є фольклорна спадщина С. Д. Носа. Кінець 1980-х рр. завершив радянський період історіографії життєдіяльності С.Д. Носа. Він позначився низкою невеликих статей – заміток у газетній та журнальній періодиці.

За незалежності України розпочинається третій історіографічний період вивчення життєдіяльності С. Д. Носа. Від початку 1990-х рр. до сьогодні за нашими підрахунками усього оприлюднено понад 60 різнопланових публікацій. Задля чіткої систематизації та аналізу сучасної історіографії вважаємо за доцільне упорядкувати праці за наступними групами: 1) довідково-енциклопедичні статті; 2) спеціальні предметно-тематичні дослідження; 3) ювілейні та меморіальні розвідки у періодиці та місцевих (регіональних) виданнях та виступи на конференціях; 4) розвідки, в яких особистість етнографа досліджується дотично, у контексті інших питань.

Висновки. Отже, історіографія дослідження життя та творчості українського етнографа Степана Носа – це комплекс наукових праць, в яких об'єктом дослідження є життя та творчість вченого, що дає можливість зробити висновок про наявність достатньої кількості праць різного жанру, в яких аналізуються різнопланові питання наукового спадку С.Д. Носа.

Список використаних джерел та літератури

1. Бріцина О.Ю. Фольклорно-етнографічна діяльність С.Д. Носа. Народна творчість та етнографія. 1980. № 1. С. 67-70.

2. Данилевич А.П. Український етнограф і фольклорист С.Д. Ніс. Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова /Укл. П.В. Дмитренко, Л.Я. Макаренко. Київ: НПУ, 2002. Вип. XLIX (49). С. 224-230.

3. Єкельчик С. Ніс Степан Данилович. Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. Київ: Либідь, 1997. С. 275.
4. Засс Р. Незвичайної долі звичайна історія. Дзвін. 1991. № 12. С. 120-124.
5. Кіцера О. Славний чоловік Ніс. Мистецтво лікування. 2015. № 3-4 (119-120). С. 73-74.
6. Коваленко О. Б. Ніс Степан Данилович. Енциклопедія історії України: У 10-ти тт. / редкол. В.А. Смолій (голова), В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський та ін.; Інститут історії України НАН України. Т. 7: Мл-О. Київ: Наукова думка, 2007. 784 с.
7. Нахлік Є., Нахлік О. Пантелеймон Куліш між Параскою Глібовою і Горпитою Ніколаєвою: Біографічно-культурологічне дослідження; з додатком невідомого листування / Монографічна розвідка Є.К. Нахліка; Упорядкування, текстологічне підготування листів та коментарі Є.К. Нахліка й О.М. Нахлік; НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. Львів, 2009. 319 с., іл. Серія «Літературознавчі студії». Вип. 13.
8. Побідаш І. Л. Видавнича діяльність Леоніда Глібова. Поліграфія і видавнича справа. 2002. № 39. С. 47-51.
9. Слобожаніна Н. П. Українознавча мозаїка С. Носа на сторінках «Киевской старины». Література та культура Полісся. 2010. Вип. 57. С. 257-261.
10. Чибирак С. Етнографічна діяльність Степана Носа // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2009. Вип. 29. С. 83-88.

УДК 94:069.1]:323.272(477)«1917/1921»

Софія ДІДЕНКО
(м. Київ)

Збереження історичної пам'яті про події Української революції 1917-1921 рр. у музейному середовищі: досвід київських музеїв

Аналізується досвід збереження історичної пам'яті про події Української революції 1917-1921 рр. у практичній діяльності двох київських музеїв – Національного музею історії України та Музею Української революції 1917-1921 рр.

Ключові слова: історична пам'ять, експозиція, Національний музей історії України, Музей Української революції 1917-1921 рр., Українська революція 1917-1921 рр.

Науковий керівник: *Подобед О. А.*, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. У сучасних умовах становлення та розвитку незалежної Української держави події Української революції 1917-1921 рр. залишаються об'єктом дослідних інтересів учених. Не лише у вітчизняній історіографії, але й колективній свідомості нації поняття «Українська революція» асоціюють з такими глобальними процесами, як консолідація нації, відродження у свідомості народу державницького покликання, відновлення української державності.

Одним із важливих проявів політики національної пам'яті є формування місць пам'яті, які стають факторами відтворення образів минулого, пов'язаних з

добою революції, боротьбою за українську державність. Історики В. Верстюк і В. Скальський зазначають, що Український інститут національної пам'яті сформував Реєстр таких місць пам'яті, до якого мають бути включені: «1. Пам'ятники, пам'ятні знаки, меморіальні дошки, присвячені учасникам Української революції 1917-1921 рр.; 2. Будинки, де народилися, проживали, навчалися, працювали або перебували учасники Української революції 1917-1921 рр.; 3. Будинки або місця (у тому числі місця боїв), пов'язані із подіями Української революції 1917-1921 рр.; 4. Військові поховання періоду Української революції 1917-1921 рр.; 5. Могили учасників Української революції 1917-1921 рр.; 6. Музеї з експозиціями про події Української революції 1917-1921 рр.» [2, с. 10-11].

Музеї посідають важливе місце у формуванні історичної пам'яті. У статті проаналізуємо, яким чином Національний музей історії України (далі НМІУ) та його відділ Музей Української революції зберігають історичну пам'ять про події Української революції 1917-1921 рр. Вказана проблема ще не перебувала в полі зору істориків, що посилює актуальність розвідки. Основу джерельної бази дослідження становлять експозиційні матеріали згаданих музеїв, а також інформація, оприлюднена на офіційному сайті НМІУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Музей Української революції 1917-1921 рр. було засновано у 2009 р. Українським інститутом національної пам'яті та Фондацією ім. О. Ольжича як Музей Української Народної Республіки. Він розташовувався у приміщенні Київського міського будинку вчителя (вул. Володимирська, 57), де у роки визвольних змагань перебувала Українська Центральна Рада. Від 2011 р. Музей Української революції 1917-1921 рр. став відділом НМІУ й нині тимчасово розташовується у його приміщенні (вул. Володимирська, 2).

Перша експозиція Музею охоплювала період від Першої світової війни до Другого зимового походу Армії УНР. У тематико-експозиційному комплексі було представлено різноманітні документи періоду визвольних змагань, а також друковані видання – книги, газети, кілька карт України, виданих в Україні та в інших країнах Європи у 1917-1920 рр., реконструйовані однострої військових підрозділів Армії УНР і Української Галицької Армії тощо. Центральний експонат становив оригінал IV Універсалу Центральної Ради [7], яким проголошувалася незалежність УНР.

Музей Української революції 1917-1921 рр. проводив широку просвітницьку роботу, передовсім під час екскурсій експозицією. Також на базі Музею проводили різні наукові заходи: конференції, круглі столи.

Тематика Української революції 1917-1921 рр. займає одне з провідних місць в експозиції Національного музею історії України. В експозиційному комплексі представлено предмети, присвячені періоду Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) – початковому етапу Української революції. Проте, за словами дослідниці Тетяни Ралдугіної: «обмежена відповідною площею, експозиція з цієї теми містить лише частку експонатів, решта зберігається у фондах музею» [6, с. 40].

Після того, як Музей Української революції 1917-1921 рр. тимчасово перемістили у приміщення НМІУ, музейні працівники провели спільну роботу з оновлення експозиції. Експозицію сформували з колекцій НМІУ та Фондації імені

Олега Ольжича. У 2020 р. відвідувачі мали можливість ознайомитися з оригіналами трьох Універсалів Української Центральної Ради, документами та особистими речами, пов'язаними з діяльністю Михайла Грушевського, Симона Петлюри, Євгена Чикаленка, Євгена Коновальця, Миколи Капустянського тощо. Великий інтерес становлять тогочасні часописи, світлини лідерів УНР, колекція фалеристики, пов'язаної із визвольною боротьбою українців за утвердження власної державності [5].

Особливу увагу відвідувачів привертає експозиційний комплекс, створений за допомогою ансамблевого методу: відтворення робочих кабінетів очільника Центральної Ради Михайла Грушевського та останнього президента УНР в екзилі Миколи Плав'юка. Під час роботи над цією частиною експозиції музейні працівники використали особисті речі діячів, а також речі, які належали соратникам М. Грушевського. Цікавий експонат ставить друкарська машинка голови УЦР. На ній спеціального для Михайла Сергійовича було встановлено українськомовну клавіатуру, що для тих часів було рідкістю.

Проблематика визвольних змагань 1917 – 1921 рр. посідає чільне місце й у виставковій діяльності НМІУ. Так, у 2017 р. до 100-річчя від дня початку Української революції у приміщенні Музею було відкрито виставку «100 років Української революції. Відроджена держава». Відвідувачі мали можливість ознайомитися з документами, друкованими виданнями, фалеристичною та нумізматичною колекцією Української Народної Республіки, відзнаками армії УНР і УГА, одностроями та зброєю доби визвольних змагань. [3]. Також з нагоди святкування 100-річчя Української революції 1917 – 1921 рр. НМІУ запровадив важливий освітній проєкт – щоденні безоплатні авторські екскурсії [1].

У 2021 р. розпочала роботу виставка, присвячена 130-й річниці від дня народження політичного та військового діяча доби Української революції Євгена Коновальця. На виставці були представлені матеріали з фондів колекцій музею та Фондації імені Олега Ольжича: документи та особисті речі Євгена Коновальця (зокрема, рукописи його творів, речі із родинного архіву діяча, листи матері до Євгена Коновальця, паспорт, виданий йому незалежною Литвою). За словами одного з організаторів виставки Олександра Кучерука: «Ми зробили так, щоб тут не було жодної копії, це є оригінальні речі, половина з них ніколи не була оприлюднена чи показана, тому якраз це і є цінним і важливим» [4].

Висновки. Таким чином, збереження пам'яті про буремні події Української революції 1917-1921 рр. займає чільне місце в експозиційній та виставковій діяльності Національного музею історії України та Музею Української революції 1917-1921 рр.

Список використаних джерел та літератури

1. Безоплатні авторські екскурсії про Українську революцію можна буде відвідати щодня у Національному музеї історії України [Електронний ресурс]. URL: <https://nmiu.org/novyny/794-shchodenno-v-muzei-bezkoshtovni-avtorski-ekskursii-pro-ukrainsku-revoliutsiiu>

2. Верстюк В., Скальський В. Українська революція 1917 – 1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007-2010 рр. Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 5. С. 5-22.

3. Виставка «100 років Української революції. Відроджена держава» [Електронний ресурс]. URL: <https://nmiu.org/novyny/443-vystavka-do-100-richchia-ukrainskoi-revoliutsii-vidkrylasia-v-istorychnomu-muzei-na-naivyshchomu-rivni>

4. У Національному музеї історії України відкрилась виставка «Щиро Ваш. Євген Коновалець» присвячена 130-й річниці від дня народження політичного діяча [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3264504-u-kievi-vidkrili-vistavku-do-130ricca-evgena-konovalca.html>

5. У центральному корпусі НМІУ відкрилася експозиція відділу «Музей Української революції 1917-1921 років» [Електронний ресурс]. URL: <https://www.nmiu.org/novyny/2003-u-tsentralnomu-korpusi-nmiu-vidkrylasia-ekspozytsiia-viddilumuzei-ukrainskoi-revoliutsii-1917-1921-rokiv>

6. Українська Центральна Рада в документальній та іконографічній збірках Національного музею історії України. Краєзнавство. 2017. № 1-2. С. 39-49.

7. Чирков О. Музей української революції – необхідна ланка історичної освіти і національного виховання [Електронний ресурс]. URL: <https://web.archive.org/web/20140910195752/http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=2594>

УДК 94:72.033(477)«8/12»

Марина ЛИСАК
(м. Житомир)

Використання пірофілітового сланцю в монументальному будівництві та поховальній обрядовості Київської Русі XI-XIII ст.

Стаття присвячена використанню овруцьких пірофілітових сланців в монументальному будівництві та поховальних спорудах Києва в XI-XIII ст. Зокрема звертається увага на виробництво плит з овруцького пірофіліту і використання їх у палацово-храмовому будівництві та виготовленні поховальних саркофагів.

Ключові слова: овруцький пірофілітовий сланець, церква, плита, усипальниця, саркофаг.

Науковий керівник: *Хададова М. В.*, старший викладач кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Постановка проблеми. Виникнення і розвиток пірофілітової індустрії в X – XIII ст. є унікальним явищем матеріальної культури Київської Русі. Розробка покладів пірофілітових сланців на Словечансько-Овруцькому кряжі призвела до створення цілої інфраструктури навколо родовищ та адміністративних центрів, що здійснювали контроль за цією галуззю виробництва. Зокрема питання використання пірофілітового сланцю в будівництві та поховальній обрядовості Київської Русі залишається актуальним на сьогодні як і питання використання пірофіліту за межами основного родовища.

Історіографія питання. Вивченням пам'яток пірофілітової індустрії займалися чимало провідних археологів XX-XXI ст. Вперше на них звернули увагу Г. Оссовський та В. Антонович. Пізніше почалися дослідження розповсюдження пірофілітових виробів та напівфабрикатів, зокрема і

використання їх в монументальному будівництві давньоруського Києва. Вказаному питанню були присвячені праці Г. Івакіна, А. Томашевського, С. Павленка. Питанню використання пірофілітового сланцю для виготовлення поховальних саркофагів київської еліти присвячені праці В. Івакіна.

Мета та завдання. Висвітлення питання використання виробів із овруцького пірофілітового сланцю в будівництві і оздобленні храмів і некрополів давньоруського Києва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Провідне місце в структурі Овруцької пірофілітової індустрії займали галузі, що обслуговували палацово-храмове будівництво. Овруцькі матеріали грали значну роль в монументальному будівництві, оздобленні та обробці інтер'єрів та фасаду будівель давньоруських міст. Умовно їх можна поділити на дві групи: технологічно-функціональна та декоративно-художня.

До першої групи відносилися блоки, валуни фундаментів та стін, карнизи п'яток арок, перекриття, гладкі плити підлоги, пороги, сходи та інші архітектурні деталі. Друга група включає: декоративні різьблені монументальні настінні плити композицій та парапетів хор, різьблені інкрустовані плити підлоги, різноманітні деталі передвітарних перепон, престолів та владичних місць, бази колон, капітелей [2, с. 57-58].

Серед виробничих осередків, що спеціалізувалися на виготовленні пірофілітових плит для будівництва визначають поселення Нагоряни II, Хлупляни, Левконичі I-II, Прибитки. Однак там відбувалось первинне обтісування плит, а високопрофесійне художнє різьблення і завершальна обробка здійснювалися в Києві та інших містах [3, с. 162].

Під час роботи Київської архітектурно-археологічної експедиції вдалося зробити ряд спостережень і зафіксувати особливості, способи та об'єми використання овруцьких виробів і матеріалів з пірофілітового сланцю в межах Києва. Також зафіксоване використання овруцького пірофілітового сланцю для викладання підлоги в київських храмах. Так під час вивчення монастирської території навколо Михайлівського Золотоверхого собору була відкрита пізньосередньовічна доріжка, вимощена плитами з пірофілітового сланцю. Були досліджені і внесені в базу даних відомості про 40 плит. Ці зразки характеризуються більшою товщиною, ніж рельєфні декоративні плити для оздоблення стін. Вага середньої плити за розмірами складала 30-60 кг.

Їх також розрізняють: за формою (прямокутна, квадратна, довгаста, овальна, заокруглена); характером і будовою мінеральної сировини (наявність прожилок кварциту, сліди локального іржавіння); відтінками кольору (сіро-рожеві, бузкові, бузково-червоні, фіолетові); способом обробки поверхні (загладжування, полірування); включеннями інших матеріалів в їх будову, зокрема анкерними залізними і свинцевими вставками; фігурними деталями [2, с. 61-62].

На території Успенського собору Києво-Печерської Лаври зафіксовано 244 плити підлоги з гладенького шиферу, які покривали площу 530 м. кв. Використання архітектурних деталей із пірофілітового сланцю, які покривають певну площу, не рахуючи при цьому різьблених декоративних деталей: в Михайлівському Золотоверхому соборі (внутрішня площа 460 м.кв.); Софійському соборі (2000 м.кв.); Кирилівській церкві (580 м.кв.) [2, с. 65].

Також простежено використання овруцького пірофілітового сланцю при будівництві Десятинної церкви. Зокрема в 2005 р. на фундаменті південно-західного кута церкви, де в кладці фундаменту були зафіксовані обломки плити з пірофіліту фіолетового кольору. Їх розташування на різних відтинках і різних рівнях дозволяють зробити висновки щодо використання цього матеріалу в різні періоди будівництва і функціонування церкви [2, с. 69]. Ймовірно, плити з пірофілітового сланцю мали відносно високу вартість, про що говорить повторне використання цих плит ще в давньоруський час та в пізньому середньовіччі.

Саркофаги – кам'яні скрині для поховання, в практику давньоруської поховальної обрядовості входять з прийняттям християнства. Тоді в храмах починають облаштовувати родові усипальниці, атрибутами яких були саркофаги з мощами померлих князів та членів їх родин. Вже в XI ст. для виготовлення саркофагів для поховання представників давньоруської еліти використовується пірофілітовий сланець. Зважаючи на легкість обробки, зокрема при різьбярських роботах, його стінки можна було прикрасити відповідними зображеннями.

Ранніми прикладами використання пірофіліту в поховальній обрядовості були знахідки решток кількох (ймовірно п'ятьох) саркофагів в руїнах Десятинної церкви. Вони відрізняються великими розмірами та характерним візантійським декором, ймовірно повторюють мармурові зразки [1, с. 434, 441].

В Успенському соборі Києво-Печерської Лаври в ході археологічних досліджень 1997-2000 рр. було виявлено і вивчено 15 шиферних саркофагів, які мали форму прямокутних ящиків. Кожен складався із шести плит, всі були сильно пошкоджені, втратили деякі елементи конструкції. На думку дослідників саркофаги мали давньоруське походження, але використовувались кілька раз, зокрема у XIV-XVII ст., та кілька раз переміщались [1, с. 437].

В 1972 р. під час архітектурно-археологічного дослідження Михайлівського собору Видубицького монастиря було виявлено і досліджено поховання у шиферному саркофазі. Він був виготовлений із добре оброблених плит пірофілітового сланцю, перекривався плитою, яка підтримувалася металевими прутами. На дні саркофагу простежено сім отворів діаметром 8-9 см, розташованих по колу. А на південній стінці розміщалося графіті – зображення птаха, тварини, погруддя двох людей, хрестів і літер. Тут також засвідчений факт повторного використання давньоруського саркофага у XVII ст. [1, с. 438].

Під час дослідження церкви Спаса на Берестові на початку XX ст. в плінфовій гробниці було виявлено кілька пірофілітових саркофагів, датованих XII ст. Кожен складався з шести обтесаних плит, саркофаг №3 мав нетипову трапецієподібну форму. За рядом ознак припускають що у вказаному саркофазі був похований князь Юрій Долгорукий. В інших пірофілітових саркофагах покоїлись дочка Володимира Мономаха Євфімія, київський князь Гліб Юрійович з дружиною [1, с. 438].

Поховання в пірофілітовому саркофазі було досліджено на горі Дитинка. Поховання датується XI ст. і вірогідно належало представнику церковної верхівки, можливо єпископу. Конструкція саркофагу дещо незвичайна. Його стінки звужуються до дна, кути були залиті свинцем, а на торцевій стороні нанесено зображення хреста.

Причиною появи пірофілітових саркофагів, на думку дослідників, були проблеми з доставкою мармуру із Візантії, його дорогою ціною та відносно

важкою обробкою. Пірофілітовий сланець, як вже неодноразово наголошувалось, має естетичний вигляд і легкий в обробці. Сировина знаходилася недалеко і в достатній кількості. Тому в XI ст. шиферні саркофаги практично витіснили мармурові. Але останні протягом довгого часу слугували зразками для втілення в новому матеріалі. [1, с. 440].

Висновок. Використання архітектурних деталей, виготовлених із овруцького пірофілітового сланцю було присутнє в більшості київських храмів X-XIII ст. Пірофілітовими плитами, часто прикрашеними різьбленням, декорували стіни і підлогу, із них виготовляли поховальні саркофаги для київських князів та членів їх родин.

Список використаних джерел та літератури

1. Івакін В. Саркофаги давньоруського Києва (XI-XIII ст.). Український історичний збірник. 2007. Вип.10. С.433-446.
2. Івакін Г. Ю., Томашевський А. П., Павленко С. В. Середньовічна овруцька індустрія пірофілітового сланцю і кварциту та монументальне зодчество давньоруського Києва. Археологія і давня історія України. Київ: ІА НАНУ, 2013. Вип.11. С. 6-70.
3. Павленко С.В. Овруцька середньовічна пірофілітова індустрія: результати, проблеми та перспективи дослідження. Археологія і давня історія України. Київ, 2010. № 1. С. 157–166.

УДК 930.253:791.229.2

Людмила КАСЯН
(м. Київ)

Кінодокументи 1930-1991 років як джерело вивчення репрезентації образів українських письменників

Окреслено особливості кінодокументів як окремого виду історичних джерел. Розглянуто їх жанрово-видове розмаїття та здатність зберігати й транслювати культурну пам'ять про українських письменників.

Ключові слова: кінодокумент, документальний фільм, кінохроніка, репрезентація.

Науковий керівник: *Щербак В. О.*, професор кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор.

Постановка проблеми. З перших кінозйомок, наприкінці XIX ст. кіно сприймалося як спосіб фіксації плину часу та засіб збереження образів і дій людей. XX століття стало періодом, який зафіксувала кінокамера. Кінематограф здобув велику популярність і статус надзвичайно впливового засобу масової комунікації, поступившись, можливо, своїми позиціями під кінець століття тільки телебаченню. Вже з другої половини 1920-х років кінопродукція стала інструментом формування масових соціальних образів і водночас засобом

репрезентації цих образів. А саме репрезентації, на думку А. Ассман [1], є базою культурної пам'яті.

Історіографія проблеми. Майже водночас із зародженням і першими кроками кінематографу почалося осмислення його джерельних можливостей. Так, польський фотограф і кінооператор Б. Матушевський у 1898 році назвав кіно «новим додатком до скарбниці суспільної пам'яті», «новим джерелом історії», яке забезпечує «достовірність і точність» [13]. Цю тезу у 1950-х роках розвинув французький історик і теоретик кіно А. Базен, наголошуючи на властивості зображення протистояти забуванню і символічній кінечності життя [11].

З початку 1970-х років дослідження взаємозв'язків історії та кіно набуло нового імпульсу. З'явилися теоретичні праці М. Ферро, П. Сміта, в яких кіно розглядається як джерело і об'єкт вивчення істориків. 1980-і–початок 2000-х років позначені виходом праць, присвячених репрезентативним властивостям кінематографа, зокрема роботи П. Сорліна, Р. Розенстоуна, Дж. О'Коннора, Х. Стюарта. У монографії «Протезована пам'ять: трансформація американської пам'яті в епоху масової культури» Е. Ландсберг розглянула кіно як одну із масових культурних технологій пам'яті та увела до наукового обігу термін «протезована пам'ять» [12]. У вітчизняному науковому дискурсі кінодокументи як історичні джерела традиційно розглядалися у комплексі із фото-, відео- та фоновими документами [4], [6]. На сьогодні існує незначна кількість праць, у яких аналізується джерельний потенціал власне кінодокументів радянського періоду, зокрема розвідки: Б. Шумиловича [10], Л. Ковальської [3], О. Стяжкіної [7].

Метою дослідження є окреслити поняття кінодокумент, з'ясувати особливості кінодокументів як окремого виду історичних джерел та їх можливості репрезентувати життя та діяльність українських письменників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «кінодокумент» набуло міждисциплінарного статусу й використовується у різних галузях сучасної гуманітаристики, відображається у нормативних документах та довідкових виданнях. Ядро дефініції складає окреслення генетичного, технічного (спосіб створення), технологічного, знаково-інформаційного, перцептивного, складників й визначається як «Документ, зміст якого зафіксовано за допомогою кінематографічних засобів і представлено у вигляді послідовно розташованих фотографічних зображень» [2, с. 5], «документ, зміст якого зафіксовано за допомогою кінематографічної техніки і представлено у вигляді послідовно розташованих фотографічних зображень» [8, с. 251]; «кінодокумент (від грец. *kineo* – рухаю, рухаюся) – документ, зміст якого зафіксовано за допомогою кінематографічних засобів і представлено у вигляді послідовно розташованих фотографічних зображень. Це візуальний або аудіовізуальний документ, створений кінематографічним способом» [9, с. 100]. Поняття «кінодокумент» вживається також у вужчому значенні на позначення «документального кінофільму чи окремих документальних кінокадрів» [5, с. 103]. Англійським відповідником поняття кінодокумент є термін «*moving image*» (рухоме зображення), яке визначається як «серія зафіксованих на носії зображень, зі звуковим супроводом або без нього, які при відтворенні створюють враження

руху і призначені для комунікації чи демонстрації глядачам або створюються з метою документування» [14].

Відповідно до знаково-інформаційного складника й способу репрезентації дійсності кінодокументи поділяються на два види: художнє (ігрове) кіно та неігрове (документальне) кіно. У нашій розвідці ми зосередимо увагу на жанрово-видових особливостях останнього.

Основою документального кіно є зйомки реальних подій та осіб, що й дало підстави вживати узагальнену назву «кінодокументи» на позначення жанрів кінодокументалістики. За способом організації екранного матеріалу й змістовим наповненням серед кінодокументів виділяється: 1) екранна кіноперіодика, яка жанрово охоплює окремі кіносюжети, кіножурнали, інформаційні хронікально-документальні фільми. У цих жанрах переважає хронікальна зйомка в режимі реального часу; 2) проблемно-образна кінопубліцистика (фільми-біографії, фільми-портрети, фільми-монологи і т. п.). Відповідно до творчої інтенції авторів візуальна складова стрічок цього виду за допомогою монтажу може містити натурну зйомку часу створення фільму, кадри історичної хронікальної зйомки, які можуть зберегтися, як окремий кінодокумент, так і входити у вигляді сюжетів до кіножурналів та інформаційних кінозбірників.

Постаті українських письменників представлені, як у кіноперіодиці, так і кінопубліцистиці 1930-1991 рр. Обидва ці види кінодокументів є багаторівневими інформаційними конструктами, які представляють: 1) різноманітну фактографічну інформацію про життя і діяльність письменника; 2) інформацію (пряму і опосередковану) про історичний та соціокультурний контекст життя персоналії; 3) відомості про особливості сприйняття письменника його сучасниками чи нащадками (цінним у цьому аспекті є аналіз внутрішньо кадрового тексту, внутрішньо кадрової комунікації героїв); 4) особливості репрезентації особистості в кінотексті (прижиттєва чи меморіальна зйомка, закадровий дикторський текст чи безпосередній синхронний звукозапис), фактографічні та ідеологічні акценти в різні роки та десятиріччя.

Кіно як масове із мистецтв невіддільне від політики та ідеології держави і має на меті створення системи цінностей та їх реалізацію в суспільстві. Воно здатне одночасно впливати на велику кількість людей і формувати певні образи і уявлення в масовій свідомості. Тому екранний образ, значення зображення ніколи не є абсолютно прозорим. Це елемент культурного дискурсу, який потрібно інтерпретувати. З огляду на це, кіно загалом і кінодокументи (жанри кінодокументалістики) зокрема можуть бути прочитані, по-перше, як сховище автентичних візуальних слідів минулого, своєрідні мнемонічні топоси, що репрезентують персоналії і події, не розповідаючи про них, а показуючи їх (кінодокументи зберігають образ письменника зафіксований у динамічній візуальній і звуковій формі, що включає безпосередню психоемоційну, мовленнєву, візуальну (міміки, жести, рухи) характеристику, містить автокоментар діяльності чи життєвих колізій), по-друге, як артефакт, продукт епохи, репрезентація, що розкриває дух часу, особливості історичного періоду.

Висновки. Кінодокументи 1930–1991 років є своєрідними історичними джерелами, що завдяки своїм технічним можливостям фіксують факти і події візуально-аудіально, різнопланово репрезентують українських письменників, допомагають досягнути ментальну когнітивна своєрідність персоналій. Водночас кінодокументи є важливими свідченнями про час свого створення і дають матеріал для його розуміння. Їх жанровий діапазон дозволяє виявити принципи і прийоми конструювання образів українських письменників у масовій свідомості та культурній пам'яті.

Список використаних джерел та літератури

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Пер. з нім. Дмитренко К., Доронічева Л., Юдін О. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять: ДСТУ 2732:2004 / Розробники: О. Загорецька, Л. Драгомірова, Л. Кузнецова, С. Кулешов (кер. розробки), С. Лозова, А. Маньковський, Н. Христова, А. Шурубуря. [Чинний від 2005-07-01]. Київ: Держспоживстандарт України, 2005. 32 с.
3. Ковальська Л. А. Художні та документально-публіцистичні фільми як джерело з історії партизансько-підпільного спротиву. Джерелознавчий дискурс історії радянського Руху Опору (1941-1945 рр.). Донецьк-Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 257–280.
4. Маркітан Л. Інформаційний потенціал кінофотовідеодокументів як історичного джерела. Український історичний журнал. 2002. № 5. С. 34-49.
5. Рутковський О. Український словник-довідник екранних медіа. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2007. 304 с.
6. Слончак Н. М. Проблеми джерелознавчого аналізу кінофотодокументів// Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наукові доповіді Всеукраїнської конференції (19-20 листопада 1996 р.): у 2 ч. / Упорядники В.П. Ляхоцький, І.Б. Матяш. Київ, 1997. Ч. 1. С. 62-64.
7. Стяжкіна О. Іжа та їдці в мистецтві життя й мистецтві кіно (середина 1960-х-середина 1980-х років). Київ: Дух і літера, 2021. 376 с.
8. Українська архівна енциклопедія: Д-М: Робочий зошит. Київ, 2006. 348 с.
9. Шевцова-Водка Г. М. Документознавство: словник-довідник термінів і понять: навч. посіб. Київ: Знання, 2012. 319 с.
10. Шумилович Б. Візуалізація утопії: ідея комуністичної праці на радянському кіно-та телеекрані у 1959–1960 рр. (приклад Львова) URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1173-bohdan-shumylovych-vizualizatsiia-utopii-ideia-komunistychnoi-pratsi-v-radianskomu-kino-ta-teleekrani-u-19591960-rr-pryklad-lvova> (дата звернення 14.01.2023).
11. Bazin, Andre. What is Cinema? Vol. 1. H. Gray (Translator), J. Renoir (Foreword). University of California Press, 1967. 192 p.
12. Landsberg, Alison. Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture Publisher. Columbia University Press, 2004. 240 p.
13. Making sense of films. URL: <https://historymatters.gmu.edu/mse/film/intro.html> (дата звернення 10.01.2023).
14. Records of the General Conference Twenty-first Session Belgrade, 23 September to 28 October 1980. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114029> (дата звернення 10.01.2023).

УДК 94:002.2]:271.2-282.7-247(477)«18/20»

Богдан МАСЮТІН
(м. Київ)

Дослідження Пересопницького Євангелія у XIX-XXI ст.

Проаналізовано дослідження істориків і лінгвістів XIX – початку XXI ст., присвячені видатній пам'ятці української мови XVI ст. – «Пересопницькому Євангелію». Виявлено проблему необізнаності громадян України про рукопис. Пояснено важливість популяризації факсимільного видання Пересопницького Євангелія.

Ключові слова: Пересопницьке Євангеліє, наукові праці, необізнаність, популяризація, факсимільне видання.

Науковий керівник: *Істоміна А. О.*, доцент кафедри історії та культури України та соціальних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Протягом багатьох століть українці несли тяжке ярмо поневолення та знецінення серед інших народів світу. Через це багато українських пам'яток були невідворотно втрачені. Тому ми цінуємо, бережемо та популяризуємо ті пам'ятки, які й досі існують. Особливо гостро ця проблема постала під час війни, яку Росія вже вкотре розпочала проти України. Попри свою унікальність, Пересопницьке Євангеліє довгий час перебувало у тіні своєї можливої слави. Та завдяки роботі науковців, цей рукопис не відійшов у забуття. Констатуємо той факт, що багато громадян не знають історію цієї пам'ятки. І це також потребує негайного вирішення шляхом публікації достовірних матеріалів про даний рукопис.

Історіографія питання. Під час детального аналізу історіографії дослідження автор дійшов висновку, що кількість наукових праць та науковців, які досліджували Пересопницьке Євангеліє, з часом неабияк зросло. Виявлена епоха досліджень XIX-XXI ст. як раз-таки свідчить, що вивчення рукопису не обмежилось одним сторіччям, а продовжило зацікавлювати нових та амбітних вчених. У 2011 р. Рівненською обласною універсальною науковою бібліотекою був виданий перший науково-допоміжний покажчик «Пересопницьке Євангеліє: покажчик документних джерел» [1], де було зібрано більше 450-ти наукових праць. У 2019 р. попереднє видання було продовжено: «Пересопницьке Євангеліє: покажчик документних джерел» (2011-2019) [2]. Але, щоб зрозуміти справжню кількість, якість та читабельність робіт, необхідно порівняти ці праці та зробити відповідні висновки.

Тому було поставлено **за мету** дослідити історію наукових праць про Пересопницьке Євангеліє та проаналізувати кількісну зміну в дослідженнях різних століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим з науковців, який знайшов і відкрив цю пам'ятку, був видатний філолог-славіст та педагог Йосип Бодяньський. У листах 1837 р., адресованих своєму вчителю та колезі по Московському університету й Московському товариству історії Михайлу Погодіну, Йосип писав, що в Переяславській семінарській бібліотеці він знайшов

два хартійні (написані на пергаменті) Євангелія XVI ст., одне з яких його особливо зацікавило, і він вирішив поділитися своєю здогадкою про значення знахідки: «Найважливіше, що повинне порадувати не тільки Вас, але й усіх інших слов'янофілів, що, нарешті, вирішує остаточно і, здається, назавжди позитивно питання: якою мовою було перекладене Святе Письмо Кирилом та Мефодієм?... У післямові до Євангелія сказано, що «Евангелиє выложено из языка бльгарского на мову рускую» [3]. Отже, ось вам слова перекладача, якою слов'янською мовою найперше хвалили наші прадіди Бога» [8]. Також Йосип Бодяньський сміливо стверджував, що перекладач під руською мовою мав на увазі південноруську, малоруську, тобто українську мову. Тут же не можна не помітити напис латинською мовою: «Із книг бібліотеки малоруської Переяславської семінарії» [5]. Цей лист містив ще дещо, досить небезпечно для української культурної пам'ятки. Наприкінці він цитує декілька уривків із Святині й робить акцент на розмірі пам'ятки, характеру письма та наявності сумарів. Ви запитаете: «Що ж тут небезпечного?». Так-от, в листі він, ґрунтуючись на перевагах цього рукопису, закликає М. Погодіна сприяти придбанню цієї «драгоценности» Московським університетом або Московським товариством історії та старожитностей російських. На щастя, цей лист не привернув увагу російського наукового товариства, тому Четвероєвангеліє залишилося на місці. Щоправда, до 1799 р. Пересопницьким Євангелія активно користувалися на богослужіннях, та опісля приходу російського Синоду до українських церков дане Святе Письмо як не потрібне перемістили до бібліотеки Переяславської семінарії і більше ним не користувалися.

Другий лист О. Бодяньського до М. Погодіна датований 1837-1838 рр. особливо нічим не відрізнявся від попереднього. Він лише наголосив, що «мова південноруська чиста, як зорі небесні» [7].

З шостої спроби (6-го листа) він наважується відправити повідомлення Міністерству народної освіти через статтю, надруковану у «Журнале Министерства народного просвещения» [7, с. 393]. Робота виявилася повною з досить ретельним описом Святині: «...розміром понад 1/2 аршина, оправлене в дошки, оббиті малиновим оксамитом, з яких уціліла лише перша: писане прекрасним великим уставом, дуже добрим чорнилом, усіх аркушів у ньому 482.»

Але, як бачимо, «министерство просвещения», на щастя, не надали належної уваги цьому рукопису. Відтак ми знаємо, що О. Бодяньський знайшов Четвероєвангеліє в Переяславському кафедральному соборі в 30-тих роках XIX ст. Завдяки збереженим нотаткам Тараса Шевченка в 1845-1846 рр. можемо пересвідчитися в тому, що Євангеліє після «навідувань» Бодяньського все-таки лишилося в бібліотеці. Воно знаходилося там й тоді, коли за дорученням Київської археографічної комісії в Переяславі перебував Т. Шевченко. У своїх записах поет, як член Археографічної комісії, зазначив, що «...Євангеліє 1556-1561 рр. вишуканіше й розкішніше від іншого, написане малоросійським наріччям 1556 р. з написом на краях перших аркушів...» [6].

Після Осипа Бодяньського Пересопницьким Євангелієм почали цікавитися багато як українських, так і закордонних істориків. Як для рукопису, який довгий час зберігали в бібліотеках і не виставляли напоказ, результати тієї кількості робіт XIX-XX ст. дійсно вражають, було виявлено близько 15 наукових праць. Починаючи з XXI ст. сучасні науковці почали приділяти більше уваги

конкретним питанням, пов'язаним з Пересопницьким Євангелієм, оскільки спектр можливих досліджень з кожним роком стає все більшим, що не дозволяє в повному обсязі (в одні науковій праці) повністю дослідити, наприклад, історію Пересопницького рукопису. І ось на сьогодні ми маємо великий, але, на жаль, маловідомий перелік таких дослідників і дослідниць: Бондаренко Г., Бондарчук Я., Бондючна Ю., Булига О., Войковський В., Войтович В., Гальченко О., Глинчак В., Гнатенко Л., Годованюк О., Гриценя О., Гулак М., Гусак А., Данилюк Л., Дем'янов В., Дем'янчук Г., Дубровіна Л., Жарська О., Жулинський М., Івасіків В., Ільницька Т., Істоміна А., Йосипенко С., Кобрій Р., Котенко Т., Кралюк П., Линник М., Лозовицький В., Любецька Н., Марценковський В., Мирончук О., Михайлова Р., Молодик Д., Омелянчук І., Остапук В., Панагайба А., Парфенюк Л., Пашук І., Поліщук Я., Пономарьова Т., Прищепа Б., Пушик С., Рутковська О., Тарасюк Н., Терський С., Федоришин М., Цимбалюк Є., Чирська М., Шалашіна Н., Шморгун Є., Юхимчук Ю. І цей список можна ще продовжити.

Варто зазначити, що на збільшення наукових праць величезний вплив мало видання факсиміле Пересопницького Євангелія [3] та книги-ключа «Пересопницьке Євангеліє. Витоки і сьогодення» [4], оскільки рукопис дістають із сейфу тільки на інавгурації, а специфічно написаний текст навіть не кожен науковець зможе прочитати.

Висновки. Першим з науковців, що знайшов і відкрив цю пам'ятку, був видатний філолог-славіст та педагог Осип Бодяньський, який дослідив та описав Пересопницьке Євангеліє у листах 1837 р., адресованих своєму вчителю та колезі по Московському університету Михайлу Погодіну.

Тепер ми можемо бути точними у деяких питаннях та неточностях навколо Пересопницького Євангелія завдяки сучасним науковим працям. Завдяки факсимільному виданню Пересопницького Євангелія та книзі «Пересопницьке Євангеліє. Витоки і сьогодення» громадяни не тільки України, а й інших держав зможуть більше дізнатися про цей унікальний рукопис.

Автор також долучився до цієї діяльності та почав працювати над власними проектами, які б допомогли поширити інформацію про рукопис, відтак було подано окрему роботу на Міжнародну конференцію «ЮНЕСКО у дзеркалі досліджень молоді: сфера культури», де було обґрунтовано важливість Пересопницького Євангелія та подано ідею щодо внесення даної пам'ятки до Світової спадщини ЮНЕСКО.

Список використаних джерел та літератури

1. Пересопницьке Євангеліє : покажчик документних джерел: До 450-річчя створення Пересопницького Євангелія / Рівненська держ. обл. б-ка; укл. Н. М. Кожан, Л. М. Малишева; наук. ред. І. В. Мілясевич; ред. Л. Г. Сахнюк. Рівне: Волинь обереги, 2011. 82 с.
2. Пересопницьке Євангеліє: покажчик документних джерел (2011–2019): до 870-річчя першої писемної згадки про літописну Пересопницю (1149) / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка ; уклад.: Н. М. Кожан, наук. ред.: О. Л. Промська ; ред.: М. Тирак ; відп. за вип.: В. П. Ярошук. Рівне: РОУНБ, 2019. 71 с.
3. Пересопницьке Євангеліє. Факсимільне видання староукраїнською мовою/ Видавець: ВД «АДЕФ-Україна», 2008. 484 с.

4. Пересопницьке Євангеліє. Витоки і Сьогодення. / Видавець: ВД «АДЕФ-Україна», 2011.
5. Чепіга І. П. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови. Пересопницьке Євангеліє 1556-1561: Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик / НАН України; Національна бібліотека України. Київ: Друкарня Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, 2001. 669 с.
6. Шевченко Т. Повне зібрання творів у 6 т. Київ., 1964. т. 6, с. 305-306.
7. Бодянский И. М. Донесение г. Министру народного просвещения магистра Московского университета из Праги от 25 марта ст. ст. 1838 г. Журнал Министерства народного просвещения 1838. № 5. С. 392-400.
8. Письма к М. Погодину из славянских земель (1855-1861). Вып. 1. Письма О. М. Бодянского. Москва, 1979. С. 1-2.

УДК 929:39(477)

Богдана КАРАБІН
(м. Глухів)

Постать Михайла Драгоманова у краєзнавчому доробку Михайла Федоровича Пономаренка

Схарактеризовано краєзнавчий доробок Михайла Федоровича Пономаренка стосовно постаті М. П. Драгоманова, проаналізовано його публікації з цієї тематики. Виявлено зв'язки даної роботи з іншими дослідженнями та напрямками діяльності краєзнавця. Розглянуто значення краєзнавчих розвідок М. Ф. Пономаренка для подальшого вивчення даної проблематики. У підсумку зроблено висновок, що Михайло Пономаренко, був одним із перших серед краєзнавців другої половини ХХ ст., хто активно досліджував робочі та творчі зв'язки М. П. Драгоманова з видатними уродженцями та діячами Черкащини.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, історичне краєзнавство, краєзнавчі розвідки, Михайло Пономаренко.

Науковий керівник: *Крижанівський В. М.*, старший викладач кафедри історії, правознавства та методики викладання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, кандидат історичних наук.

Постановка проблеми. Багатий на різні напрямки наукових зацікавлень, доробок Михайла Петровича Драгоманова, завжди привертав дослідницьку увагу. Це сприяло формуванню широкої історіографії теми, що охоплює такі питання, як формування наукових і політичних уподобань М. Драгоманова, роки навчання історика у Київському університеті, його науково-дослідна, педагогічна та фольклористична діяльність, життя, творчість і видавничі праці. Однак є теми, які залишилися поза увагою дослідників. Одним з таких, не розкритих у вітчизняній історіографії питань, на нашу думку, є відображення постаті Михайла Драгоманова та його діяльності, у працях краєзнавця з Черкащини Михайла Федоровича Пономаренка.

Спеціального дослідження, яке було б присвячене, краєзнавчим розвідкам М. Ф. Пономаренка стосовно персоналії М. П. Драгоманова в українській історіографії наразі немає. Тому, дана тема ґрунтується на аналізі рукописних матеріалів та газетних публікацій, взятих з особового фонду краєзнавця, що зберігається у Державному архіві Черкаської області [1; 3].

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із головних напрямків діяльності М. Ф. Пономаренка було історичне краєзнавство. Михайло Федорович, активно досліджував біографії історичних і культурних діячів України та їх зв'язок з Черкащиною. Одна з перших публікацій Михайла Федоровича присвячена М. П. Драгоманову вийшла на сторінках газети «Черкаська правда» 18 вересня 1966 р. під назвою «Драгоманов і Черкащина». В ній автор робить спробу віднайти зв'язки М. Драгоманова із відомими уродженцями краю і персоналіями, які жили та працювали в регіоні. Тут згадуються дружба з Михайлом Старицьким та Яковом Демченком, співпраця з Сергієм Подолинським, листування з Миколою Лисенком, вплив Драгоманова на творчість Івана Нечуя-Левицького та Агатангела Кримського, його оцінка діяльності Костянтина Думитрашка. Та насамперед, М. Ф. Пономаренко вказує яку важливу роль відіграв Драгоманов у становленні даних персоналій, як видатних культурних та громадських діячів: «М. П. Драгоманов мав значний вплив і на діячів української культури – вихідців з Придніпров'я» [4].

Принагідно зазначимо, що окрім згадки у даній статті про спілкування М. Драгоманова і М. Лисенка, у доробку Пономаренка є окрема публікація в газеті «Світлий шлях» від 30 вересня 1971 р., присвячена їх дружбі. У ній автор описує обставини знайомства, співпраці та творчої діяльності митців. Варто зазначити, що Михайло Федорович приділяв значну увагу оцінці, яку вони висловлювали стосовно здобутків один одного. Так, краєзнавець писав: «У своїх літературно-публіцистичних працях Драгоманов дає високу оцінку композиторської та фольклористичної діяльності Лисенка. Драгоманов підкреслює, що «науковий і артистичний інтерес» з усього, що з'явилося після 1863 року, становлять «Приказки» Номиса, «Казки» Рудченка та «Пісні» Лисенка. При цьому автор докоряє, що Лисенкові «Пісні» задумано ще 1863 року, а вийшли вони двома випусками по 40 пісень 1869 та 1872 років. У статті «Листочки до вінка на могилу Шевченка» (1889) Драгоманов оцінюючи Лисенкову музику до віршів Шевченка, зауважує: «...на спів мало ще положено поезій Шевченка навіть і в останні роки, коли за це взявся п. Лисенко, которого музыка до «Кобзаря», зрештою дуже, трудна для простого народу» [5].

М. Ф. Пономаренко наводить і фрагмент листування двох діячів: «Так, у листі від 16 січня 1886 р. з Києва Лисенко, високо оцінюючи діяльність Драгоманова, пише йому: «...В ім'я святого розуму, в ім'я хоч найменшої віри в людей не губить її до тих, котрі шанували, любили Вас з усією сім'єю Вашою, котрі високо цінували Ваш хист на полі розбору народного матеріалу, на полі списування історичних подій в житті народу і котрі й досі не залишили в серці своєму тих же щирих, гарячих почуттів. І що хочете думайте-гадайте про особисті почуття людей до себе, тільки одне благаю, не думайте, що Ваша праця над народними матеріалами не єсть потрібна родині. Цей і цей шлях дійсне потрібний, корисний, многоцінний, сильновдатний. Пробі не кидайте його, не цурайтесь. Ніхто тієї роботи, крім Вас, не зробить, будьте певні» [5].

Окремо, М. Пономаренко зазначає про вшанування М. П. Драгоманова на Черкащині «В свою чергу і черкаські зробили немало у справі популяризації імені Драгоманова серед широких кіл української громадськості. Так, А. Кримський опублікував низку статей. У яких розповів про життя і працю Драгоманова, про його світогляд. Заслужують уваги такі його розвідки, як «Співробітництво українців у галицьких часописах», «Михайло Петрович Драгоманов. Некролог», «Листи до М. Павлика з приводу смерті Драгоманова», «Руданський і Драгоманов» та «Знадоби до життєпису Степана Руданського» [4].

Слід зауважити, що про значення М. П. Драгоманова у доробку А. Кримського, Пономаренко присвятив окрему статтю «Кримський про М. Драгоманова». В ній автор зазначає про зародження спілкування двох діячів, проте більше уваги відведено публікаціям та листуванню А. Кримського з приводу смерті М. Драгоманова та як ця подія вплинула на його подальшу діяльність: «У листі до М. Павлика молодий учений висловив глибоку переконаність у тому, що Драгоманов багато зробив для боротьби за соціальну й національну волю українського народу...Лист Кримського до М. Павлика започаткував його дружбу з Лесею Українкою, небогою Драгоманова» [7].

Приділив увагу Пономаренко і доробку М. П. Драгоманова присвяченому творчості Петра Гулака-Артемівського, уродженця м. Городище, теж на Черкащині. Так, на сторінках газети «Колгоспні лани» від 5 жовтня 1971 р., було опубліковано однойменну статтю краєзнавця. У ній автор акцентує увагу на оцінку М. П. Драгомановим творчості даного поета, ось одна із таких тез: «У статті «Література російська, великоруська, українська і галицька» (1873) Драгоманов подає коротку оцінку поезії Гулака-Артемівського, викликаной «Кримською компанією 1854-1856 років» (термін застосований М.Ф.Пономаренком), «Гулак- Артемівський і за ним інші пішли писати «Сидить Абдул, губи надув» і т.д. Невелику літературну, а ще меншу моральну ціну мають ці вірші, але у свій час вони послужили збудженню української ідеї...» [6].

Пономаренко проводить аналіз статей Драгоманова, які так чи інакше стосуються постаті П. Гулака-Артемівського, виділяючи як Михайло Петрович розглядає творчість поета в загальноєвропейському контексті: «Гулакову творчість Драгоманов ставить у зв'язок із загальним європейським літературним рухом. У статті «Шевченко, українофіли і соціалізм» (1878) він пише: «Новий всеєвропейський письменський рух на нашому ґрунті дав такі свого часу добрі вчини, як Котляревський, Василь Гоголь, Гулак та ін., що показали такі початки «простого» письменства, яких не було тоді на Московщині» [6].

Однак, можна помітити, що не з усім в оцінці творчості Гулака-Артемівського, Михайло Федорович погоджується з Драгомановим. З цього приводу він пише наступне: «Проте слід сказати, що в оцінці Гулака Драгоманов висловив і хибну думку. У листі до П. Лаврова від 5 лютого 1877 р., перераховуючи факти переслідування царатом українських письменників, він пише, не маючи звичайно рації: «В 1830 году был обыск в харьк. проф. Гулака-Артемівского – малор. поэта, к-рый после того перепугался...». Саме тому, на думку Драгоманова, поет тоді й відступився від своїх передових ідеалів». М. Ф. Пономаренко ж вважає, що «Прогресивні тенденції його світогляду і творчості, правда, забарвлені релігійними настроями і політичною поміркованістю, що виявилися під впливом піднесення суспільно-політичного

руху і розвитку прогресивної літератури в І-й чверті ХІХ ст., змінюються консервативними, а то й реакційними не стільки через наступ царату після розгрому декабристського руху, скільки через кар'єристські прагнення самого Гулака, через «звабливі надії тісного честолюбства» [2; 6].

Висновок. Отже, проаналізувавши доробок М. Ф. Пономаренка на тему життєвого та творчого шляху українського історика М. П. Драгоманова, можна сказати, що вони займають важливе місце в його краєзнавчій спадщині й просвітницькій діяльності. А сам Михайло Федорович був одним із перших серед краєзнавців другої половини ХХ ст., хто активно досліджував робочі та творчі зв'язки М. П. Драгоманова з видатними уродженцями та діячами Черкащини.

Список використаних джерел та літератури

1. Праці Пономаренка М. Ф. Державний архів Черкаської області (ДАЧО). Ф. Р-5428. Оп. 1. Спр. 42. 26 арк.
2. ДАЧО. Ф. Р-5428. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 15.
3. Праці Пономаренка М.Ф. ДАЧО. Ф.Р-5428. Оп. 1. Спр. 47. 96+4 арк.
4. ДАЧО. Ф. Р-5428. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 11.
5. ДАЧО. Ф. Р-5428. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 22.
6. ДАЧО. Ф.Р-5428. Оп. 1. Спр. 47. Арк.23.
7. ДАЧО. Ф.Р-5428. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 24.

УДК 929:811.21(540:477.53)«1890/1952»

*Ніна ЗАГРЕБЕЛЬНА,
Микола ЯРЕТИК
(м. Київ)*

Уродженець Золотоноші Олексій Баранников – індійський святий

У статті розглядається життєвий шлях Олексія Петровича Баранникова – фундатора радянської школи індологів, мовознавця, літературознавця, перекладача, який народився в місті Золотоноша на Черкащині. Олексій Баранников увів у наукові дослідження вивчення новоіндійських мов – хінді, урду, маратхі, бенгалі й пенджабі. Він створив наукові посібники з історії нових індійських літератур, граматики, словники. Особливу популярність він завоював як перекладач індійських поем «Прем Сагар» і «Рамаяни» - основного джерела індійського епосу. Баранников – перший і єдиний українець, який увійшов до пантеону індійської культури в іпостасі святого.

Ключові слова: індолог, сходознавець, хінді, урду, маратхі, бенгалі, пенджабі, санскрит, ромознавець, «Прем Сагар», «Рамаяна», епос, поема, пантеон, святий.

Постановка проблеми. Дослідження біографій окремих історичних персоналій є актуальним для сучасних краєзнавчих студій. За станом на сьогодні ми спостерігаємо зростання дослідницького інтересу до вивчення малодосліджених та досі невідомих широкому науковому колу особистостей в

історії України, що зумовлює пошук духовних авторитетів нації. Одним із таких авторитетів вважається академік Олексій Петрович Баранников.

Історіографія дослідження. Життєвий шлях українського індолога досліджували українська історикиня Наталія Зіневич у своїх статтях «Український контекст наукової біографії академіка Олексія Петровича Баранникова (перша третина ХХ ст.)» та «Циганознавчі студії академіка О. П. Баранникова» [2], український краєзнавець Михайло Пономаренко у своїй статті «Творець радянської школи індологів» [5], Сусанна Черненко у статтях «Загадка святого Олексія з Золотоноші» [6], «Народжений в Золотоноші, увічнений в Індії» [7], «Феномен Олексія Баранникова почався в Золотоноші: Фундатор радянської школи вчених-індологів», «Українець Олексій Баранников, індолог, який став святим».

Метою дослідження є комплексне висвітлення персоналії академіка Олексія Петровича Баранникова, з'ясування його ролі у становленні радянської школи сходознавців-індологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багато років Україна не знала про свого видатного земляка академіка Олексія Петровича Баранникова. Він народився 21 березня 1890 року в Золотоноші Полтавської губернії (нині – Черкаська область) у родині теслі Петра Івановича Баранникова. Сім'я жила небагато, тим паче, що в ній було дев'ятеро дітей. Тому Олексієві нелегко було здобути навіть початкову освіту [1].

Як зазначає С. Черненко, донька старшої сестри Олексія Петровича, Олеся Шелухіна поділилася спогадами: «У тримісячному віці Олекса випав з підвісної люльки. На голівці дитини з'явилася тріщина. Тоді бабуся Оля, яка, кажуть, була знахаркою, обхопила голівку руками, трохи так потримала, а потім зробила якийсь особливий чепчик і одягла його на онука. Після таких травм мало хто виживає, а Олекса не тільки вижив - у нього прокинувся дивовижний хист: йому напрочуд легко давалися мови. Він знав їх 14. У тому числі старогрецьку, грецьку, гінді, бенгалі й цілу низку діалектів народів Індії» [6].

У 1910 році закінчив Черкаську класичну гімназію. Ще до початку екзаменів стало відомо, що Черкаська гімназія одержала право видати лише три атестати зрілості «стороннім особам», тобто вихідцям із бідноти. А їх було 48 – тих бідняцьких дітей, що відважилися спробувати свого щастя. Потрапив у число трьох «щасливців» і 17-річний Олекса Баранников [5].

Найбільшим захопленням випускника Черкаської класичної гімназії були роми – як відомо, вихідці з Індії. Олексій Петрович захоплювався піснями та звичаями ромів ще змалку, коли жив у Золотоноші. Він мав до них велику повагу як до носіїв давньої культури етносу, котрий називав себе фараоновим народом [7, с. 74]. У вільні години він розшукував їх де тільки міг – на базарах, вокзалі або ходив до них у табір [6]. У 1931 році Олексій Петрович Баранников видав свою першу наукову працю «Цигани в СРСР».

У 1914 році Олексій вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, який закінчив із Великою золотою медаллю. Однокурсники називали його «старим». За чотири роки навчання він закінчив три відділення історико-філологічного факультету: слов'яно-руське, романських і східних мов. Паралельно він займався репетиторством, а частину свого заробітку надсилав своїй родині в Золотоношу. Це було його правилом: у 30-ті роки він врятував три

великі сім'ї своїх сестер від голоду. Подаровану індусами золоту піалу в 30-ті роки Баранников переправив своїй родині, і це також допомогло вижити в ті буремні часи.

Олексій Петрович Баранников дістав призначення на посаду приват-доцента в Самару. Працював в університетах Самари, Москви, Ленінграда, Саратова. Був професором Самарського (з 1919 р.), Саратовського (з 1920 р.) університетів. У Самарському університеті Баранников викладав санскрит і порівняльне мовознавство. Очолював кафедру індійських мов Ленінградського інституту живих східних мов. У 1921-1928 роках був ученим хранителем етнографічного відділення Російського музею, де займався буддистським мистецтвом. Також він був тісно пов'язаний із земляцтвом українського студентства, яке діяло в Ленінграді на базі вищезазначеного музею [2, с. 140]. Очолював кафедру індійських мов у Московському інституті сходознавства (1938-1939). До кінця життя займав посаду професора, згодом – завідувача кафедри індійської філології в Ленінградському університеті.

Як зазначає дослідниця Наталія Зіневич, Олексій Баранников прагнув переїхати в Україну, тут жити і працювати. Про це він писав А. Ю. Кримському: «Уже давно у мене бажання яким-небудь робом переїхати на Україну, особливо у Київ, але особисти умови життя у Петрограді переважували. Тепер до бажання прибавилась ще хвороба; ще у Самарі запобіг малярії і вона мене страшенно муче, мішає працювати і примушує тікати звідсіль. Та й літа мої [мені 33 роки] такі, що заставляють сісти де-небудь місно, і я хочу це зробити на Вкраїні, бо на своє перебування у Московщині весь час дивився як на тимчасове. Через усе оце звертаюся до Вас з великим проханням, коли у Києві можна мені знайти яку-небудь працю, допоможіть мені у цьому, тому що я боюся, що коли не переїду на Вкраїну у цьому році, треба буде бути тут ще довгий час, а цього я не хочу. Я знаю, як Ви самі рвалися на Вкраїну, і думаю що Ви зрозумієте мене, зрозумієте, як я буду вдячний Вам» [2, с. 140].

Сам Олексій Петрович неодноразово наголошував, що в його житті було три батьківщини: Україна (земля, де народився вчений), Росія (земля, де виріс його талант) та Індія (земля, яка стала захопленням усього його життя і надихнула на творчість) [3].

Олексій Баранников є автором понад двохсот п'ятдесяти робіт з вивчення мов, естетики, культури, літератури Індії. Він переклав з хінді «Легенди про Крішну» - «Океан кохання», написані в 1801 році Лаллу Лалом. Після цього, ще до початку Другої світової війни, Олексій береться за головну працю свого життя – переклад поеми про Раме, написаної ще в XVII ст. великим поетом Індії Тулсідасом. «Рамаяна» - це не лише високохудожній твір, але й колосальний моральний кодекс кожного індуса, який має неабияке значення і в наш час. Кожна людина в північній Індії знає напам'ять багато висловів з «Рамаяни» і творчо застосовує їх у своєму повсякденному житті.

У 1938 р. Олексія Баранникова призначають директором Інституту сходознавства Академії наук, а в 1939 році обирають академіком. Однак, не зважаючи на тяжкий інфаркт та цукровий діабет, Олексій Петрович продовжував роботу над перекладом «Рамаяни». «Залишаючи місто Ленінград у липні 1941 р., - як згадує син Петро Олексійович, – батько не взяв із собою майже нічого з речей,

єдине, що взяв, – «Рамаюну», великий тлумачний словник мови хінді і зроблену частину перекладу» [1].

Під час евакуації родина Баранникова перебувала в Казахстані, де він продовжував роботу над перекладом «Рамаюни», який закінчив у 1948 році. У цій поемі великий поет середньовіччя Тулсі Дас оспівав зруйновану завойовниками країну, зобразив боротьбу доброго начала зі злим в образах царевича сонячного роду Рами і духа темряви, царевича демонів Равана [4]. Сходознавець Олексій Баранников не просто перекладав, а глибоко співпереживав із середньовічним поетом зло епохи Каліюги – Залізної доби в житті людства... Учений закликав до любові «до божественної інстанції в той час, коли сама Земля буде не в змозі витерпіти тих беззаконь, які кояться на ній, страждань, спричинених ними». Він вважав: «Поки терпить великі муки Земля – не повинна здаватись і кожна окрема людина» [6]. Ці слова є актуальними на сьогодні, оскільки Україна виборює своє право на існування, а сюжет знаменитої «Рамаюни» дуже тісно перегукується з реаліями сьогодення в нашій країні.

Олексій Баранников був не лише перекладачем. Він вперше ввів у коло вітчизняної індіаністики вивчення найважливіших новоіндійських мов – хінді, урду, бенгалі. Йому належать, зокрема, значні праці «Українські та південноросійські циганські діалекти», «Короткий начерк новоіндійських літератур», «Індійська філологія. Літературознавство». Унікальність народження в серці України індолога Баранникова промовляє на її користь. Ні разу не будши випущеним за «залізну завісу», хоча з Індії увесь час і надходили запрошення, він знав багато діалектів індусів [7, с. 74].

Під час святкування 100-річного ювілею від дня народження вченого індійська пільнота послідовників індуїстського божества Вішну визнала Олексія Петровича святим. Так вішнуїти-романіти оцінили його внесок у вивчення індійської філології й літературознавства, а особливо переклад найпопулярнішого і найшанованішого в Індії релігійно-філософського трактату «Рамаюна» [4].

До Індії приїжджав син Петро Олексійович Баранников – вчений, індолог, який відвідав Золотоношу, батьківщину свого батька. Він привіз кінофільм зі святкування 100-річного ювілею батька в Індії та розповів про традицію приходити до святих місць босоніж і в білому одязі. У місцевому краєзнавчому музеї є експозиція, присвячена славетному земляку Олексію Петровичу Баранникову. В Золотоноші є вулиця, названа ім'ям Олексія Баранникова. Поряд з нею – будинок, у якому він народився.

Помер Олексій Баранников 4 вересня 1952 року. Похований у Комарово (Санкт-Петербург). На його могилі стоїть скромний пам'ятник, на якому висічено один з висловів Тулсі Даса: «Бхало бхалан хи пай лахай!» - «Хай буде доброму добро!»

Висновки. Отже, внесок українця Олексія Петровича Баранникова, уродженця міста Золотоноша, у розвиток вітчизняного сходознавства є колосальним. Усе своє життя він присвятив Індії з її поетичними легендами й героїчними піснями, цікавою історією, багатомільйонним і багатомовним народом, що створив більше десятка великих літератур. Молодому поколінню варто пам'ятати й шанувати людей, які своїм талантом і працею уславили рідний край, місця, де вони жили, навчалися та натхненно працювали.

Список використаних джерел та літератури

1. Баранников П. Його знають і шанують в Індії. Архів Золотоніського краєзнавчого музею.
2. Зіневич Н. Український контекст наукової біографії академіка Олексія Петровича Баранникова (перша третина ХХ ст.). З любов'ю до народів: ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Всеволода Івановича Наулка з нагоди 80-річчя від дня народження. Київ, 2013. С. 137-143.
3. Коваленко Н. Хай буде доброму добро. Архів Золотоніського краєзнавчого музею.
4. Патлаха Л. Святий індолог. Наші славні земляки. Газета «Вісник Золотоніщини» від 5 квітня 2000 року. 5 с.
5. Пономаренко М. Друг Індії. Наші видатні земляки. Газета «Молодежь Черкасщини». Черкаська обласна друкарня облвидаву.
6. Черненко С. Загадка Олексія із Золотоноші. Українського вченого Олексія Баранникова в Індії визнано святим. День. 1997. 6 червня.
7. Черненко С. Народжений в Золотоноші, увічнений в Індії. Науково-популярний та літературний альманах «Історичний календар 2000». Вип. 6, 1999. 388 с.

УДК 94:738(477)

Даниїл ЩИРСЬКИЙ
(м. Київ)

Гончарство в Україні: тенденції та особливості розвитку

На основі комплексного аналізу досліджень істориків висвітлено історію гончарства. Зроблено спробу відтворити цілісний образ самобутнього явища етнічної культури і таким чином сприяти пізнанню й популяризації культурної спадщини українців.

Ключові слова: гончарство, діяльність, посуд, глиняні вироби, керамологія.

Науковий керівник: *Шевченко О. Т.*, доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.

Постановка проблеми. Гончарство – одне з найбільш самобутніх явищ земної цивілізації – на кожному історичному етапі свого існування специфічними прийомами зафіксувало численні вияви функціонування народної культури, у тому числі характер виробничих сил і суспільних відносин, особливості господарської діяльності, світоглядні уявлення етносів. Одночасно з ужитковою функцією (забезпечення людини посудом для приготування страв і зберігання продуктів, матеріалами для будівельної справи) воно виконує не менш важливу роль знакової системи, яка дозволяє народам орієнтуватися й гармонійно співіснувати в навколишньому природному середовищі. Використання глиняних виробів для задоволення духовних потреб, їх символічно-магічні функції включали гончарство в ритуально-сакральну сферу життєдіяльності етносів.

Глиняні вироби, як і саме гончарне виробництво, ніколи не були статичним, застиглим явищем економіки і культури: вони чутливо реагували на всі суттєві

зміни в традиційному побуті та умовах існування кожної етносоціальної групи, відображали багатоманітність взаємозв'язків і взаємовпливів різних народів. Ці зміни фіксувалися у формі, орнаментиці, асортименті кераміки, складі глиняної маси тощо. Внаслідок цього гончарство є одним із найважливіших джерел для з'ясування багатьох наукових проблем, починаючи з етногенезу, етнічної історії, економічних і етнокультурних зв'язків між народами, сімейного і громадського побуту, і завершуючи розмаїтими проблемами духовної культури. Його вивчення сьогодні перетворилося в самобутню галузь знання (керамологія), що приваблює увагу істориків, етнографів, археологів, мистецтвознавців, соціологів, учених природничих наук.

Історіографія питання. Дослідження традиційних осередків народного гончарства допомагає відтворити цілісний образ самобутнього явища етнічної культури і таким чином сприяє пізнанню й популяризації культурної спадщини українців. Вивчення духовних здобутків минулих століть вкрай необхідне українському суспільству для загоєння ран доби етноциду, для осмислення власної історичної долі та формування адекватних поглядів на досягнення інших етнічних культур. Цього можна досягти тільки через відновлення порушеної гармонії етносистеми, через повернення до етнічного менталітету, основою чого мають стати збережені духовні скарби минулих епох. При цьому ми звертаємося передовсім до гончарства як до своєрідного засобу етнокультурної ідентифікації, надійного й нерідко єдиного джерела історичної та етнічної інформації.

Вивчення наукової літератури з досліджуваної теми виявило, що в Україні й донині відсутні фундаментальні узагальнюючі праці, присвячені історії української кераміки на теренах усієї країни. Тому в процесі опрацювання наявної літератури виникла необхідність вирішувати окремі питання, пов'язані з узагальненням закономірностей розвитку гончарства та території сучасної України, визначенням ролі й місця кераміки в традиційно-побутовій культурі окремих історико-етнографічних районів, з'ясуванням впливів та взаємовпливів у європейському та світовому мистецтві. Досі маловивченим залишається питання зародження та формування стилістичних особливостей українських кахель, класифікація їх типологічних ознак.

Більшість наукових праць минулого належали археологам, етнографам, фольклористам, мистецтвознавцям. Зокрема, в мистецтвознавстві XIX століття панували ідеалістичні погляди, згідно з якими мистецтво оцінювалося переважно з точки зору відображення ним духовного життя суспільства, а не традиційної господарської діяльності людини. Вчені здебільшого вважали народне мистецтво ремеслом або й, навіть, виявом примітивного смаку. Лише окремі прогресивні діячі національної культури намагалися давати йому об'єктивну суспільно-значущу оцінку. Піонерами в цій справі були такі дослідники як І. Зарецький[1], Д. Багалій[2], В. Василенко[3], В. Шухевич[4] та деякі інші.

Слід зазначити, що серед перших публікацій були цінні альбомні видання, які не втратили свого науково-джерельного значення й донині. Це, насамперед, альбом Л.Вербицького[5] присвячений кераміці Косова та Сокаля [5], а також альбом Є.Зайкевича, що популяризував твори гончарів Полтавщини [6].

Упродовж 1920-1980-х років на декоративно-ужиткове мистецтво, у тому числі й на гончарство, звертали певну увагу наукові установи та державні органи

влади, хоча цього й було недостатньо для комплексного вивчення всіх його видів та особливостей розвитку в різних центрах та регіонах їх зосередження.

Багато проблем історії гончарства успішно розробляються й нині керамологами Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, Інституту народознавства НАН України, Львівської національної академії мистецтв, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України, Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, проте багато з них ще чекають успішного вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на багатівікове роз'єднання українських земель, за всієї різноманітності локальних особливостей, народне гончарство в цілому характеризує глибока єдність технологічних, типологічних, термінологічних та, перш за все, стилістичних ознак. Українське гончарство різноманітне у своїх стильових, функціональних виявах та місцевих традиціях. В ньому тісно сплелися побутове й мистецьке начало, гра і праця, ритуал і обряд.

Характерними ознаками українського народного гончарства є високий рівень технології (загальне застосування великих двокамерних горнів, панування швидкообертового ножного гончарського круга), широта виробництва, розрахованого на віддалені ринки, велика асортимент виробів, здатних задовольняти всі ужиткові та естетичні потреби населення. Не менш важливою особливістю є декоративність гончарних виробів, які відзначаються класичними відношеннями пропорцій, суворою красою силуету, добірною колоритною гамою, загальним намаганням завершити художній образ предмета грою орнаменту і кольорів [7, с. 37].

У розвитку народної кераміки ХІХ–ХХ ст., становленні її художніх особливостей, вирішальну роль відіграла творчість місцевих гончарів, що формувалася на ґрунті багатівікових культурних та мистецьких традицій народу – його побуту, надбань творчої та технічної думки, спрямованих на задоволення ужиткових та естетичних запитів селянства, яке раніше становило основну масу населення України.

На гончарів з сел, деякою мірою впливала творчість міських (цехових) майстрів. До середини ХІХ ст. цей вплив мав позитивний характер. Органічне засвоєння майстрами нових художніх форм і досягнень технології зумовило народження повноцінних явищ народного мистецтва [8, с. 14].

Значущість гончарства не вичерпується лише виготовленням посуду та інших глиняних виробів. Це також і самотутня форма втілення етнічного світогляду та світорозуміння, спосіб забезпечення духовних потреб людини. Гончарство постає одним із джерел формування сучасної національної культури. Предмети гончарного виробництва, які є найбільш поширеними знахідками археологічних досліджень, переховують у собі дуже важливу інформацію про духовне життя українського народу, а форми виробів, їх орнаментика – це не що інше, як прихований світогляд, відображення естетичних уявлень наших предків.

Висновки. Кераміка – це вікове надбання кожного етносу. Вона завжди супроводжувала побут людей, тісно поєднувалася з архітектурою, бурхливо розвивалася саме в тих місцевостях, які були багаті на поклади глини. Тому вивчення гончарної спадщини українців, художньої, технічної культури й творчих

методів народного гончарства, які склалися упродовж тисячоліть, є актуальним і важливим для сьогодення.

Можна впевнено стверджувати, що українська народна кераміка XIX–XX ст. за багатством технолого-декоративних засобів, за різноманітністю форм і культурою орнаменту, за кількістю художньо-стилістичних шкіл займає особливе самотнє місце у мистецтві європейських країн, є оригінальним явищем світової художньої культури.

Список використаних джерел та літератури

1. Зарецкий И. А. Гончарный промысел в Полтавской губернии / И. А. Зарецкий. Полтава: Типо-литография Л.Фришберга, 1894. – 3 нен., II, 126, XXIII, VI, 11 с.
2. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. Харків, 1918. 255 с.
3. Василенко В. Творчество гуцулов // Творчество. 1940. №12. С.32-38.
4. Шухевич В. Гуцульщина. Матеріали до української етнології. Львів, 1901. Т.2. С.240-246, 259-272.
5. Wierzbicki Ludwik. Wzory przemysłu domowego: Wyroby gliniane włoscian na Rusi (Kossów). Lwów, 1889. Serya IX.
6. Мотивы малороссийского орнамента гончарного производства. СПб.: издание Полтавского губернского земства, 1883. 2 с., XXI табл.
7. Гургула І. Народне мистецтво західних областей України. Київ. 1966. 96 с.
8. Лащук Ю. Покутська кераміка. Опішня. 1998. 142 с.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК АВТОРІВ

- Андрусишин Богдан Іванович,**
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....36
- Андрєєв Данило Андрійович,**
студент 1 курсу магістратури історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова.....78
- Барабаш Ольга Вікторівна,**
студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова...152
- Басенко Олена Едуардівна,**
аспірантка кафедри історії та етнології України історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова.....67
- Білодід Євгенія Юрївна,**
студентка 4 курсу факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського університету імені Бориса Грінченка.....127
- Біленький Ярослав Сергійович,**
студент 1 курсу магістратури історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова.....61
- Бондар Сергій Володимирович,**
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова.....142
- Бондар Тетяна Миколаївна,**
вчителька історії, заступник директора Опорного закладу освіти
Богуславський академічний ліцей № 1 Київської області.....251
- Бушура Владислав Віталійович,**
студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....145
- Виговський Микола Юрійович,**
професор кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....41
- Гопка Любов Сергіївна,**
викладач кафедри історії міжнародних відносин історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова.....256
- Гуменюк Борис Іванович,**
завідувач кафедри історії міжнародних відносин історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....14
- Герасименко Владислав Олександрович,**
аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін
історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....266

Головка Анастасія Ігорівна, Учениця політехнічного ліцею НТУУ «Київський політехнічний інститут».....	155
Гончарук Вадим Вікторович, студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	160
Грабінський Володимир Олексійович, аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	203
Грищенко Владислав Дмитрович, старший науковий співробітник Музею історії міста Києва	64
Данилевич Аліса Петрівна, асистентка кафедри етнології та краєзнавства, провідний історик історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук.....	272
Даниленко Віктор Михайлович, завідувач відділу історії України другої половини ХХ століття Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України.....	9
Даниленко Олександр Вікторович, професор кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.....	9
Двірня Катерина Петрівна, доцентка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....	231
Діденко Софія Олександрівна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	275
Дериш Богдана Володимирівна, студентка 3 курсу кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія».....	166
Довга Катерина Леонідівна, студентка 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова...	123
Донець Надія Максимівна, учениця 9 класу Київської інженерної гімназії.....	52
Желєзко Алла Миколаївна, доцентка кафедри історії міжнародних відносин історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук.....	237

Журба Михайло Анатолійович, завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....	49
Жолоб Михайло Петрович, доцент кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук.....	94
Загребельна Ніна Іванівна, доцентка методології та методики суспільних дисциплін УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....	291
Кагарлицький Олексій Ігорович, студент 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	131
Карабін Богдана Вікторівна, аспірантка кафедри історії, правознавства та методики викладання Глухівського Національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.....	288
Карпунь Наталія Олегівна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	207
Касян Людмила Григорівна, аспірантка кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка, завідувачка сектором публікації документів Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву.....	281
Коловоротний Анджей Сергійович, студент 2 курсу історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.....	231
Кондратюк Дмитро Миколайович, випускник аспірантури кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.....	170
Кіліна Каріна Тимурівна, студентка 4 курсу факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка.....	119
Костишак Василь Іванович, аспірант відділу історії України другої половини ХХ століття Інституту історії України НАН України.....	210
Косян Аліна Русланівна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	92

Клюєв Андрій Миколайович, аспірант кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.....	270
Кульбачна Аліна Володимирівна, учениця 11 класу Литвинівського ліцею Димерської селищної ради Вишгородського району Київської області.....	242
Лисак Марина Віталіївна, студентка 4 курсу історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка.....	278
Лагута Дмитро Сергійович, аспірант кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	58
Литвин Володимир Юрійович, студент 3 курсу факультету гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія».....	166
Левченко Юрій Іванович, завідувач інформаційно-бібліографічного відділу Наукової бібліотеки УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук.....	193
Лисенко Олександр Євгенович, завідувач відділом воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор	30
Масютін Богдан Сергійович, учень 11 класу школи I-III ступенів № 133 Печерського району міста Києва.....	285
Матвєєва Софія Сергіївна, студентка 2 курсу магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.....	173
Мишкевич Надія Юріївна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	82
Мілютін Марко Йосипович, студент 4 курсу факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка.....	114
Могильник Яна Олексіївна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	111
Олександрук Владислав Миколайович, студент 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	90

Осмоловська Олена Юріївна, доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....	64
Павленко Валерія Миколаївна, учениця 10 класу Гімназії № 178 Солом'янського району міста Києва.....	135
Потильчак Олександр Валентинович, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....	41
Попченко Іван Сергійович, аспірант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	223
Присяженко Каріна Миколаївна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	107
Рогут Даріуш, директор філії Польського інституту національної пам'яті (Лодзь), завідувач кафедри Академії військового мистецтва (Варшава), доктор габілітований, професор.....	18
Романенко Дар'я Олексіївна, студентка 2 курсу факультету романо-германської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.....	138
Сафонов Кирило Анатолійович, студент 3 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	199
Семененко Анастасія Сергіївна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	104
Стоянова Анастасія Костянтинівна, учениця 7 класу школи I-III ступенів № 134 імені Юрія Гагаріна м. Києва.....	56
Стрельченко Лілія Володимирівна, студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	213
Суббота Єгор Ігорович, студент 1 курсу магістратури Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.....	217

- Снігур Максим Сергійович,**
студент Національного університету «Києво-Могилянська Академія».....176
- Талалаївська Аліна Володимирівна,**
студентка 3 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова...237
- Тарабан Юрій Валентинович,**
старший викладач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, доктор філософії у галузі освіти/педагогіки.....73
- Тараненко Алла Володимирівна,**
аспірантка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....88
- Терещенко Тетяна Вадимівна,**
студентка 4 курсу факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка.....97
- Уракін Максим Генадійович,**
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....189
- Фастовець Юлія Валентинівна,**
аспірантка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....179
- Харитонова Анастасія Сергіївна,**
студентка 4 курсу, лаборант кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....261
- Шаповал Юрій Іванович,**
керівник Центру історичної політології Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, доктор історичних наук, головний науковий співробітник, професор.....24
- Швець Анна Дмитрівна,**
учениця 11-Б класу Опорного закладу освіти Богуславський академічний ліцей № 1 Київської області.....251
- Шевченко Олег Тарасович,**
доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....213
- Шевченко Максим Сергійович,**
студент 4 курсу історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....220

<i>Шеремета Анастасія Сергіївна,</i> студентка 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	101
<i>Шутчкін Владислав Олександрович,</i> студент 4 курсу факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка.....	227
<i>Щирський Даниїл Станіславович,</i> студент 2 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	295
<i>Чухомець Олексій Олексійович,</i> аспірант кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	182
<i>Ювко Єгор Юрійович,</i> викладач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.....	186
<i>Яретик Микола Миколайович,</i> студент 1 курсу магістратури історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова.....	291

**АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК
НАУКОВИХ КЕРІВНИКІВ**

- Білобровець Ольга Матвіївна,**
професорка кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка, доктор історичних наук, професор.....170
- Боднарчук Галина Іванівна,**
вчителька-методистка, консультант Центру професійного розвитку педагогічних працівників міста Києва.....155
- Будзар Марина Михайлівна,**
доцентка кафедри історії України факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат історичних наук, доцент.....97, 119
- Візер Світлана Олександрівна,**
завідувачка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....78, 82
- Гедьо Анна Володимирівна,**
завідувачка кафедри історії України факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор.....114
- Гнатюк Олександра Євгенівна,**
професорка кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська Академія», доктор габілітований в галузі історії, професор.....176
- Даниленко Віктор Михайлович,** професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України.....203, 210
- Двірна Катерина Петрівна,**
доцентка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....67, 160
- Жиленкова Ірина Миколаївна,**
професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, доцент.....131
- Журба Михайло Анатолійович,**
завідувач кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук.....58, 88, 142, 189
- Іванова Людмила Георгіївна,**
професор кафедри історії та етнології України історичного факультету

- УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, професор...182, 199
- Іванюк Олег Леонідович,**
доцент кафедри історії України факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат історичних наук, доцент.....127, 138
- Істоміна Алла Олегівна,**
доцентка кафедри історії та культури України та соціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі, кандидат історичних наук, доцент.....285
- Іщенко Жанна Миколаївна,**
доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук.....90, 92
- Крижанівський Віталій Михайлович,**
старший викладач кафедри історії, правознавства та методики викладання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, кандидат історичних наук.....288
- Кірсенко Михайло Володимирович,**
професор кафедри історії факультету гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор історичних наук, професор.....166
- Костирка Юлія Юріївна,**
вчитель історії школи І-ІІІ ступенів № 134 імені Юрія Гагаріна м. Києва.....56
- Мартинюк Олена Володимирівна,**
магістр історії, вчителька історії Київської інженерної гімназії.....52
- Осмоловська Олена Юріївна,**
доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....104
- Перепелюк Ольга Максимівна,**
заступник декана з наукової роботи, старший викладач кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор філософії (у галузі історії).....152
- Подобєд Олена Андріївна,**
доцентка кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, доцент.....101, 275
- Потильчак Олександр Валентинович,**
завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова,

- доктор історичних наук, професор.....223, 256, 261, 266
- Пояркова Тетяна Костянтинівна,**
завідувачка кафедри політології та соціології факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор політичних наук, професор.....227
- Савченко Григорій Петрович,**
професор кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
кандидат історичних наук, професор.....173
- Сологуб Андрій Олегович,**
вчитель історії, директор Литвинівського ліцею Димерської селищної ради.....242
- Телегуз Ірина Олександрівна,**
доцентка кафедри історії та етнології України історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, кандидат історичних наук, доцент.....107
- Турков Володимир Вікторович,**
доцент кафедри історії України Навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, кандидат історичних наук, доцент.....217
- Хададова Марина Володимирівна,**
старший викладач кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.....278
- Черевко Оксана Степанівна,**
доцентка кафедри всесвітньої історії та археології історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова,
кандидат історичних наук, доцент.....123, 207, 220
- Чумаченко Олена Анатоліївна,**
доцентка кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, кандидат історичних наук.....270
- Шарпатий Віктор Григорович,** професор кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова, доктор історичних наук, професор.....179
- Шевченко Олег Тарасович,**
доцент кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету УДУ імені Михайла Драгоманова,
кандидат історичних наук, доцент.....61, 111, 295
- Щербак Віталій Олексійович,**
професор кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор.....281

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

Драгоманівські історичні студії

Збірник наукових статей молодих істориків
Випуск 8 (12)

Відповідальний редактор і упорядник:
О.В. Потильчак

Технічне редагування і комп'ютерний набір:
А. С. Харитонова

Статті подаються в авторській редакції

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Підписано до друку 11.07. 2023 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times

Ум. др. арк. 18,5. Обл.-вид. арк. 15,31

Тираж прим. 100. Зам. № 2121

Видавець і виготовлювач ФОП Лисенко М. М.

м. Ніжин, вул. Шевченка, 20

Тел. (067) 4412124

E-mail: vidavec.lysenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.